

*Қазақстан Республикасы Президенті
Архивінің 30 жылдығына орай*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ПРЕЗИДЕНТІ АРХИВІНІҢ
ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ
ӨЗЕКТІ БАҒЫТТАРЫ**

Талдамалық материалдар жинағы

**АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХИВА ПРЕЗИДЕНТА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

Сборник аналитических материалов

2023

ӘОЖ 930.25 (574)

КБЖ 79.3 (Қаз)

Қ18

ISBN 978-601-7652-78-4

Қ18 Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қазіргі кезеңдегі ғылыми-зерттеу қызметінің өзекті бағыттары (2011-2023 жж.): Талдамалық материалдар жинағы = Актуальные направления научно-исследовательской деятельности Архива Президента Республики Казахстан на современном этапе (2011-2023 гг.): Сборник аналитических материалов / Қабарова Қ.М., Мәканбаев Т.Д., Мәксымканова А.Х., Мұқажанова Г.Ж., Сыздықова Е.С., Тайбасарова Ж.Ж. Ред. Мұстафина Ә.Қ., Әлімғазинов Қ.Ш. – Қарағанды: «Tengri ltd» ЖШС, 2023. – 326 б.

Жинаққа кірген материалдар ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің қазіргі жай-күйіне мониторингті, археографиялық қызметті талдауды, сондай-ақ цифрлық технологияларды қолдану үрдістеріне шолуды қамтиды. Авторлар ғылыми-әдістемелік әлеуетті, баспа қызметін құру жөніндегі жұмысты ұйымдастырудың перспективалық бағыттарын белгілейді, Қазақстанның архивтерінде шетелдік тәжірибесін қолдану мүмкіндіктерін тұжырымдайды.

Вошедшие в сборник материалы содержат мониторинг современного состояния научно-методической обеспеченности, анализ археографической деятельности Архива Президента, а также обзор тенденций применения цифровых технологий. Авторами обозначаются перспективные направления организации работы по публикаторской деятельности, созданию научно-методического потенциала, формулируются возможности применения зарубежного опыта в архивах Казахстана.

УДК 930.25 (574)

ББК 79.3 (Қаз)

ISBN 978-601-7652-78-4

© ҚР Президентінің Архиві, 2023

© Авторлар ұжымы, 2023

Мазмұны / Оглавление

Алғы сөз.....	6
Предисловие.....	8
1. Научно-методическая обеспеченность деятельности Архива Президента РК и перспективные направления работы (2023–2025 гг.)	
Введение	12
1. Организация экспертизы ценности документов, комплектования и обеспечения сохранности. Разработки в области архивной терминологии	18
2. Фондирование и учет документов НАФ РК, внедрение систем автоматизированного учета.....	27
3. Организация использования архивных документов, создание современных форм научно-справочного аппарата.....	33
4. Методическое сопровождение вопросов нормирования труда, управления персоналом и повышения квалификации сотрудников	43
5. Совершенствование процессов документирования и управления документацией	45
Заключение.....	49
2. ҚР Президенті Архивінің археографиялық қызметіне шолу (2011–2022 жж.)	
Кіріспе.....	58
1. Тақырыптық басылымдар	66
2. Қораралық басылымдар	101
3. Жеке тұлғаның құжаттық басылымдары.....	106
4. Бір түрдегі құжаттық басылымдар.....	106
5. Анықтамалық-ақпараттық басылымдар	107
6. Мерзімді және жалғастырмалы басылымдар (2011–2022 жж.).....	111

7. Басқа басылымдар	117
Қорытынды	119

2. Обзор археографической деятельности Архива Президента РК (2011–2022 гг.)

Введение.....	128
1. Тематические издания	136
2. Пофондовые издания	172
3. Издания документов одного лица.....	177
4. Издания документов одной разновидности.....	177
5. Справочно-информационные издания	178
6. Периодические и продолжающиеся издания (2011–2022 гг.).....	183
7. Другие публикации	188
Заключение	190

3. Архив қызметін цифрландырудың жаңа тенденциялары

1. Озық цифрлық технологиялар	200
2. Қазіргі ақпараттық технологиялар саласындағы құқықтық реттеу	206
3. Құжаттарды қабылдау және архивтік жинақтау	211
4. Архив құжаттарын цифрландыру	217
5. Аудио және бейнематериалдарды цифрландыру	222
6. Архив құжаттарының цифрлық көшірмелерін өңдеу	226
7. Электрондық архивтерді сақтау.....	230
8. BIG DATA технологиялары негізінде шешім қабылдау (каталогтау, іздеу, қол жеткізу және деректерді талдау)	235
9. Сервер бөлмесі (технология, киберқауіпсіздік, қауіпсіздік, сенімділік)	243

10. Қойма (түрі, қол жетімділігі, басқару, қорғау, оқыту).....	248
11. Тіркеу және бақылау функцияларын ұйымдастыру.....	255
Қорытындылар мен ұсыныстар.....	257

3. Новые тренды цифровизации архивной деятельности

1. Передовые цифровые технологии.....	262
2. Нормативно-правовое регулирование в области современных информационных технологий	268
3. Прием документов и комплектование архивов.....	273
4. Оцифровка архивных документов	280
5. Оцифровка аудио- и видеоматериалов	285
6. Обработка цифровых копий архивных документов	289
7. Хранение электронных архивов.....	293
8. Принятие решений на основе технологий BIG DATA (каталогизация, поиск, доступ и анализ данных).....	298
9. Серверная (технологии, кибербезопасность, сохранность, безотказность).....	306
10. Хранилище (тип, доступ, управление, защита, обучение).....	312
11. Организация регистрационно- контрольных функций	319
Выводы и предложения.....	322

АЛҒЫ СӨЗ

Басылымға енгізілген талдамалық шолулар 2022–2023 жылдары Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қызметкерлері жүргізген жұмыстардың нәтижелерін жинақтайды. Архивтің ғылыми-әдістемелік және археографиялық жұмысының қалыптасуынан бастап қазіргі уақытқа дейінгі кезеңдегі нәтижелерін салыстыру мен жалпы қызметі бағыттарының даму процестерін барынша толық сипаттауға, оңтайландыруға және одан әрі жетілдіруді талап ететін аспектілер туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Архивтің 30 жылдық тарихында қалыптасқан ғылыми-әдістемелік базаны талдау мен жүйелі түрде дамуы перспективалық бағыттарын айқындаудың негізгі мақсаты болды. Архившілер құрастырған әдістемелік ұсынымдар, нұсқаулықтар, жадынамалар құжаттау саласы, архивтану және онымен байланысты салалар нормативтік құқықтық актілерді бекітудің практикалық нысаны болды. Кітапқа енгізілген 1994–2010 жылдардағы археографиялық және анықтамалық-ақпараттық басылымдарға шолуы Президент Архивінің басылымдары бойынша библиографиялық көрсеткіштерді дайындау тәжірибесін жалғастыра келе зерттеу тақырыптарын, деректі басылымдар мен ақпараттық-анықтамалық әдебиеттерді дайындау ерекшеліктерін талдауды қамтыды. Бұл отандық тарих ғылымын дамытудың тақырыптық басымдықтардағы өзгерістерді біртіндеп байқауға мүмкіндік берді. Осы басылым шеңберінде деректі жинақтарды, жарияланымдардың шағын нысандарын, анықтамалықтарды, шолуларды, архив қорлары бойынша нұсқаулықтарды салыстыру бойынша соңғы онжылдықта жинақталған тәжірибені орталықтандыру Қазақстандағы археографиялық зерттеулер мен архивтік эвристиканы дамытудың жай-күйі мен өзекті бағыттары туралы жалпы түсінікті айқындады.

Археографиялық қызмет туралы талдамалық шолумен бірге қарастырылған ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етуді зерттеу архивтің ақпараттық жұмысының толықтығын бақылауға мүмкіндік берді. Архив қорларымен жұмысты ұйымдастыруды ғылыми-анықтамалық сүйемелдеу, оларды насихаттау және танымал ету жөніндегі жұмыстардың мазмұны ақпараттық технологияларды енгізу мен қағазсыз құжат

айналымына көшу жағдайында жүргізілді. Сол себепті архивтерді цифрлық кеңістікке айналдырудың өзекті мәселелері де назардан тыс қалмады. Архив қызметін цифрландырудың жаңа трендтерін талдау бүгінде қабылданған түзетулерге және Қазақстандағы архив ісі бойынша нормативтік құқықтық актілерінің жаңартылуына байланысты ерекше маңызға ие болып отыр. Азаматтардың әлеуметтік маңызы бар ақпаратқа жедел қол жеткізуін қамтамасыз ету міндеттерін шешумен қатар, цифрлық технологиялар архив ісінің тұтастай «қайта жүктеу» шарттары, толықтыру көздері – ұйымдардың құжаттамасымен архивтер жұмысының мазмұнын, мемлекеттік және ведомстволық архивтердің жұмыс істеу және өзара іс-қимыл жасау ерекшеліктерін айқындады. Сондықтан қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар саласындағы нормативтік-құқықтық реттеу мәселелері, архивтерді толықтыру, әртүрлі тасымалдағыштардағы архивтік құжаттарды цифрландыру мәселелері, электрондық құжаттарды сақтау мәселелері, сондай-ақ архивтік ақпаратты каталогтау, іздеу, қол жеткізу және талдау кезінде BIG DATA технологияларының қолданылу мәселелерін талдау архивтік қызметті цифрландыруға арналған кітап бөлімінің зерттеу объектісі болды.

Сонымен қатар, ғылыми шешімдерді қолданудың практикалық жазықтығы анықталды. Олар архивтердегі, ғылыми-зерттеу мекемелері мен оқу орындарындағы жұмыстардың мазмұнын анықтау, архив заңнамасын жетілдіру бойынша нақты шешімдер қабылдау үшін, ғылыми-әдістемелік және ақпараттық негіздерді қалыптастыруға жасалған. Бөлімдер бойынша қорытындылар архив жұмысын регламенттеу, құндылықтарды сараптау саласындағы әдістемелік қамтамасыз ету және архивтерді құжаттармен толықтыру барысында, сондай-ақ мемлекеттік және ведомстволық архивтердің, архив ісі саласындағы уәкілетті органның қызметінде пайдаланылуы мүмкін. Кітаптың материалдарын тарих факультеттері мен гуманитарлық мамандықтардың оқу процесінде мамандарды даярлауда қолдануға болады.

Предисловие

Аналитические обзоры, вошедшие в настоящее издание, обобщают результаты работ, проводившихся сотрудниками Архива Президента Республики Казахстан в 2022–2023 гг. Сравнение и обобщение итогов научно-методической, археографической работы Архива за период с начала его образования и до настоящего времени, позволяют наиболее полно охарактеризовать процессы развития этих направлений деятельности и сделать выводы об аспектах, требующих оптимизации и дальнейшего совершенствования.

Анализ и систематизация сформированной за 30-летнюю историю Архива научно-методической базы стали основной целью определения перспективных направлений развития. Методические рекомендации, инструкции, памятки, составляемые архивистами, выступили практической формой закрепления нормативных правовых актов в области документирования, архивоведения и смежных с ним отраслей. Вошедший в книгу обзор археографической продукции и справочно-информационных изданий за 1994–2010 гг. продолжил практику подготовки библиографических указателей по изданиям Архива Президента и охватил разбор исследовательских тематик и особенности подготовки документальных публикаций и справочно-информационной литературы. Это дало возможность проследить постепенные изменения в тематических приоритетах развития отечественной исторической науки. Аккумуляция в рамках настоящего издания накопленного за последние десятилетия опыта по сопоставлению документальных сборников, малых форм публикаций, справочников, обзоров, путеводителей по архивным фондам определило общее понимание о состоянии и актуальных направлениях развития археографических исследований и архивной эвристики в Казахстане.

Изучение научно-методической обеспеченности, рассмотренное вкпе с аналитическим обзором об археографической деятельности, позволило проследить наполнение информационной работы Архива. Научно-справочное сопровождение организации работы с архивными фондами и содержание работ по их пропаганде и популяризации происходило в условиях внедрения информационных технологий и перехода на безбумажный документооборот. Поэтому актуальные вопросы трансформации архивов в цифровое пространство также не остались без внимания. Анализ новых трендов цифровизации архивной деятельности сегодня приобретает особенное значение в связи с принятыми поправками и новыми редакциями нормативных правовых актов по архивному делу в Казахстане. Наряду с решениями задач обеспечения оперативного доступа граждан к социально значимой информации, цифровые технологии обусловили «перезагрузку» архивного дела в целом, определили содержание работы архивов с документацией организаций – источников комплектования, особенности функционирования и взаимодействия государственных и ведомственных архивов. Поэтому объектом исследования раздела книги, посвященного цифровизации архивной деятельности стали вопросы нормативно-правового регулирования в области современных информационных технологий, вопросы комплектования архивов, оцифровки архивных документов на разных носителях, вопросы хранения электронных документов, а также разбор вопросов применимости технологий BIG DATA при каталогизации, поиске, доступе и анализе архивной информации.

Вместе с тем, определены практические плоскости применимости научных решений. Они заключены в формировании научной, методической и информационной основы для определения содержания работ в архивах, научно-исследовательских учреждений и учебных заведений, принятия конкретных решений по совершенствованию архивного законодательства. Выво-

ды по разделам могут учитываться в ходе регламентирования архивной работы, методического обеспечения в сфере экспертизы ценности и комплектования архивов документами, а также использованы в деятельности государственных и ведомственных архивов, уполномоченного органа в сфере архивного дела. Материалы книги могут быть использованы в учебном процессе исторических факультетов и специальностей гуманитарного профиля подготовки специалистов.

**НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АРХИВА ПРЕЗИДЕНТА РК
И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ
(2023–2025 гг.)**

Введение

Архив Президента Республики Казахстан (далее – Архив Президента РК, Архив) как крупнейший в стране хранитель документов социально-политической истории XX в. и периода Независимости, решает задачи научно-методического сопровождения и практической организации архивного обеспечения деятельности Президента Республики Казахстан, его Администрации и других государственных органов, непосредственно подчиненных и подотчетных Главе государства¹. В соответствии с Концепцией развития Архива до 2035 г. одним из направлений работы определена разработка прикладных и научных исследований в области документоведения и архивного дела.

Анализ и систематизация накопившейся методической базы позволит выделить и определить перспективные направления научно-методического характера. Актуальность темы определяется необходимостью исключения устаревших норм и методик.

Выбор хронологических рамок исследования обусловлен созданием нового архивного законодательства в Республике Казахстан, разработкой подзаконных нормативно-правовых актов и в соответствии с этим формированием методики их исполнения.

В рамках выполнения прикладной работы был осуществлен обзор нормативно-методических документов по архивному делу и документоведению, разработанных Архивом Президента РК за период с 1994 по 2021 гг. Проведены следующие практические работы:

- выявление нормативно-методических документов по архивному делу и документоведению;
- отбор документов для классификации и анализа по заявленным критериям;
- обработка документов: сканирование, форматирование текста;
- включение отобранных документов.

¹ Концепция развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 года. [Электронный ресурс] - URL: <http://archive.president.kz/ru/archive/kontseptsiya/http://archive.president.kz/ru>. (Дата обращения: 10.11.2022 г.)

За почти 30-летнюю историю развития Архива Президента РК сформировалась обширная база нормативно-методического обеспечения его деятельности. Авторами методических рекомендаций, инструкций, памяток являются, как правило, опытные архивисты, способные систематизировать практический материал собственной работы и работы коллег-архивистов, учесть и использовать в обосновании предлагаемых методик нормативно-правовые акты. Без знания и понимания нормативной правовой базы документирования, архивоведения и смежных с ним отраслей невозможно осуществление методической работы, основной формой которой является составление инструкций, методических рекомендаций, пособий и памяток¹.

В рассматриваемый период методическая работа Архива Президента развивалась поступательно. Основные этапы развития методической работы в Архиве можно условно разделить на три этапа:

1. 1994–1997 гг. В методических разработках использовались теоретические исследования советского периода;

2. 1998–2010 гг. Разработки базировались на нормах Закона 1998 г. «О Национальном архивном фонде и архивах», использовался международный опыт;

3. С 2011 г. по настоящее время. Методические разработки детализируют подзаконные нормативно-правовые акты, утвержденные уполномоченным государственным органом в сфере архивного дела и документации.

Первый этап является этапом становления архивной отрасли независимого Казахстана. В соответствии с задачами и направлениями, определенными программным документом «Стратегия-2030», планами и программами Правительства Республики Казахстан происходило реформирование архивного дела с целью создания законодательной, нормативной правовой и научно-методической базы развития архивной сферы.

Подписание в 1998 г. Президентом Республики Казахстан Закона «О Национальном архивном фонде и архивах» стало важным событием, которое положило начало *второму этапу* – развития методического обеспечения деятельности Архива.

¹ Основные правила работы государственных архивов СССР. М., 1984. С. 153.

Закон стал фундаментом и основополагающим документом для всей деятельности архивной службы¹, сыграл важную роль в регулировании общественных отношений в области формирования, хранения и использования документов Национального архивного фонда Республики Казахстан и государственного управления архивным делом в республике. На законодательном уровне закрепились такие понятия как Национальный архивный фонд, его состав, основы формирования, государственный учет, хранение, использование архивных документов.

В целях реализации норм Закона «О Национальном архивном фонде и архивах» уполномоченным государственным органом в лице Комитета по управлению архивами и документацией Министерства культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан была разработана «Концепция развития архивного дела на 2001–2005 гг.», утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан № 146 от 26 января 2001 г. Для практической реализации Концепции были разработаны Программа и конкретизирующий План мероприятий на 2001–2005 гг., которые предусматривали разработку подзаконных нормативно-правовых актов в сфере архивного дела.

В рамках первой Программы развития архивного дела в Республике Казахстан на 2001–2005 гг. были утверждены: Типовые правила документирования и управления документацией в государственных организациях Республики Казахстан², Основные правила работы ведомственных архивов³, Правила

¹ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации: коллективная монография. Под общ. ред. Д. Абдукадыровой, Б. Джапарова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. 34 с.

² Қазақстан Республикасы мемлекеттік ұйымдарында құжаттау мен құжаттаманы басқарудың тұрпатты ережелері. = Типовые правила документирования и управления документацией в государственных организациях Республики Казахстан. Утверждены приказом председателя Комитета по управлению архивами и документацией от 29 апреля 2003 г. № 33. Астана: Ел Орда, 2003. 104 б.

³ Основные правила работы ведомственных архивов. Утверждены приказом председателя Комитета по управлению архивами и документацией от 29 декабря 2003 г. № 93 // Сборник нормативных правовых актов, научно-методических документов в области архивного дела (2001–2007). Астана, 2007. С. 212–261.

хранения записей теле-, радиопередач, имеющих историческую или культурную ценность¹, Правила отнесения документов Национального архивного фонда Республики Казахстан к объектам историко-культурного наследия Республики Казахстан², Правила проведения аттестации специалистов архивных учреждений³.

Утвержденные подзаконные нормативно-правовые акты регламентировали требования к составлению и оформлению документов, регистрации, организации приема, обработки, экспертизы ценности, составлению научно-справочного аппарата на стадии ведомственного хранения, определяли порядок учета, выдачи, хранения записей теле-, радиопередач, критерии отнесения документов к объектам историко-культурного наследия.

В целях дальнейшего совершенствования модели архивного дела и систем документации Правительством Республики Казахстан от 30 ноября 2006 г. № 1153 была утверждена вторая Программа развития архивного дела и систем документации Республики Казахстан на 2007–2009 гг.

Планом мероприятий по реализации программы предусматривалась разработка Закона Республики Казахстан «О документационном обеспечении управленческой деятельности». В реализацию норм Закона должны были последовать разработка Правил комплектования, хранения, учета, использования управленческой документации государственными и специальными государственными архивами, Правил комплектования, хранения, учета, использования научно-технической документации в государственных архивах, Правил комплек-

¹ Правила хранения записей теле-, радиопередач, имеющих историческую или культурную ценность. Утверждены приказом и.о. Министра культуры, информации и спорта Республики Казахстан от 25 мая 2005 г. № 138 // Там же. С. 286-293.

² Правила отнесения документов Национального архивного фонда Республики Казахстан к объектам историко-культурного наследия Республики Казахстан. Утверждены приказом председателя Комитета по управлению архивами и документацией от 18 декабря 2002 г. № 74 // Там же. С. 127-132.

³ Правила проведения аттестации специалистов архивных учреждений. Утверждены приказом и.о. председателя Комитета информации и архивов от 16 июля 2005 г. № 9 // Там же. С. 294-301.

тования, хранения, учета, использования аудиовизуальной документацией в государственных архивах, Правил издания документов Национального архивного фонда.

Однако на стадии проработки проекта Закона в Мажилисе Парламента РК было принято решение о нецелесообразности самостоятельного нормативно-правового акта. Предлагалось внести соответствующие изменения и дополнения в действующее законодательство. В связи с этим разработка подзаконных нормативно-правовых актов по реализации Закона Республики Казахстан «О документационном обеспечении управленческой деятельности» не получила своего продолжения и вплоть до 2011 г. вопросы регламентации работы государственных, частных и специальных государственных архивов по комплектованию, хранению, учету и использованию управленческой, научно-технической, аудиовизуальной документацией не рассматривались.

При этом за период с 1998 по 2021 гг. в Закон «О Национальном архивном фонде и архивах» было внесено более 30 поправок касательно разграничения полномочий между уровнями государственного управления по вопросам предпринимательства, совершенствования бюджетного законодательства, документационного обеспечения, развития электронного правительства, культуры и историко-культурного наследия.

Необходимо отметить, что согласно Закону Республики Казахстан от 20 декабря 2004 г. № 13 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам разграничения полномочий между уровнями государственного управления и бюджетных отношений» пункта 12) статьи 18, уполномоченному государственному органу разрешалось установление единых правил и норм комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда Республики Казахстан, в том числе электронных документов.

Законом РК от 5 июля 2011 г. № 452-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам пересмотра компетенции уполномоченных государственных органов и Правительства Республики Казахстан на принятие нормативных правовых актов, устанавливающих требования к проверяемым субъек-

там», вышеназванная норма была конкретизирована и определяла перечень нормативно-правовых актов, регулирующих вопросы комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда РК и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами.

На основе поправок этих законодательных актов в 2011 г. были разработаны подзаконные нормативно-правовые акты: Правила документирования, управления документацией в государственных и негосударственных организациях¹, Правила комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами², Правила приема, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов ведомственными и частными архивами³, Правила издания документов Национального архивного фонда⁴.

Правила устанавливают обязательные нормы, содействующие эффективному выполнению задач и функций

¹ Правила документирования, управления документацией в государственных и негосударственных организациях. Утверждены Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 декабря 2011 г. №1570. [Электронный ресурс] URL:

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001570> (Дата обращения: 10.11.2022 г.).

² Правила комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами. Утверждены Постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2011 г. № 1604. [Электронный ресурс]

– URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100001604> (Дата обращения: 10.11.2022 г.).

³ Правила приема, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов ведомственными и частными архивами Утверждены Постановлением Правительства Республики Казахстан от 22 декабря 2011 г. № 1583. [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31101139 (Дата обращения: 10.11.2022 г.).

⁴ Правила издания документов Национального архивного фонда Утверждены Приказом Министра культуры и спорта РК от 16 ноября 2011 г. № 349. [Электронный ресурс] – URL:

<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342> (Дата обращения: 10.11.2022 г.).

государственных архивов. При этом Правила в части проведения работ по основным направлениям деятельности архивов носят общий характер. Особенностью *третьего этапа* развития методической базы Архива является детализация подзаконных нормативно-правовых актов, утвержденных уполномоченным государственным органом в сфере архивного дела и документации.

Архивом Президента Республики Казахстан в целях информационного сопровождения и методического обеспечения внедрения в практику работы подзаконных нормативно-правовых актов, разработанных уполномоченным государственным органом в сфере архивного дела, велась подготовка методических рекомендаций, инструкций, памяток, в которых приводятся нормы правовых актов и раскрывается методика их применения.

1. Организация экспертизы ценности документов, комплектования и обеспечения сохранности. Разработки в области архивной терминологии

Одной из основных задач Архива является обеспечение общества полноценной источниковой базой, отражающей все стороны развития нашего государства.

В первые годы образования Архива формирование критериев отнесения организаций к числу источников комплектования, критериев экспертизы ценности документов происходило на теоретической базе советского архивоведения. В работе использовались методические разработки Всероссийского научно-исследовательского института архивоведения и документоведения (ВНИИДАД).

В национальном законодательстве отнесение архивов, архивных фондов и коллекций к составу Национального архивного фонда, установление источников его формирования и пополнения, а также исключение их из состава Национального архивного фонда РК на основании государственной экспертизы ценности документов впервые было закреплено в статье 6 Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах».

Впоследствии уполномоченным государственным органом вопросы экспертизы ценности документов и комплекто-

вания были регламентированы в 2011 г. в Правилах комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами.

Однако уже в 1998 г. отделом комплектования и документации Архива (протоколы ЭПМК № 2 от 06.05.1998 г. и № 5 от 19.08.1998 г.) для структурных подразделений Администрации Президента РК, являющихся источником комплектования Архива, были разработаны: «Памятка по проведению экспертизы ценности документов в Администрации Президента Республики Казахстан» и «Памятка по формированию дел в процессе документирования в структурных подразделениях Администрации Президента РК».

Памятки не только фиксировали последовательность действий, но и трактовали общие теоретические основы экспертизы ценности документов, критерии оценки, классификационные признаки группировки документов, особенности формирования определенных видов документов. В памятках описываются основные требования к составлению заголовков дел, описей, НСА. Однако, памятки требуют обновления в связи с изменениями нормативно-правовой базы.

Комплектование Архива документами личного происхождения началось с 1998 г. Специалисты Архива, учитывая накопленный опыт, обобщили материалы по упорядочению документов личных фондов.

В связи с тем, что Архив являлся хранителем документов советской партийной системы, а его профиль был ограничен специфичными рамками, составителем к.и.н. Т.Е. Абиловой в «Памятке о работе по комплектованию Архива документами политических, общественных и государственных деятелей» (протокол ЭПМК № 3 от 19.03.1999 г.) предлагалось ограничить список источников комплектования документами политических, общественных и государственных деятелей. В качестве аргумента приводился довод недопущения процесса неконтролируемого и стихийного комплектования. Возможно, такое предложение вызвано тем, что документы личного происхождения в своем большинстве передаются на государственное хранение в виде россыпи, а отсутствие в первые годы Незави-

симости нормативного регулирования порядка создания, оформления и хранения документов личного происхождения до их передачи в Архив, привело бы к нарушению этапов планомерного отбора документов данной группы.

В 2003 г. Т.Е. Абиловой были подготовлены «Методические рекомендации по проведению экспертизы ценности документов в фондах личного происхождения государственных, общественных, политических деятелей» (протокол ЭПМК № 18 от 29.12.2003 г.). В рекомендациях раскрываются теоретические принципы и критерии экспертизы ценности документов личного происхождения. Учитывая, что работа компилирует вышеуказанную Памятку, предлагается Памятку о работе по комплектованию Архива документами политических, общественных и государственных деятелей и Методические рекомендации по проведению экспертизы ценности документов в фондах личного происхождения государственных, общественных, политических деятелей объединить и актуализировать.

Не потеряла своей актуальности «Памятка для работы по составлению именной картотеки о персоналиях» (составитель Т.Е. Абилова, протокол ЭПМК № 11 от 29.09.2000 г.). В работе определена необходимость составления именной картотеки, характеризуются особенности, регламентируется организация работы по созданию именной картотеки, предлагается создание информационной системы по персоналиям.

Научное описание документов личного происхождения является одним из основных этапов экспертизы ценности документов. Как правило, документы личного происхождения представлены на различных носителях и в разнообразных формах. Научное описание фотодокументов последовательно раскрывается в «Памятке по научному описанию фотодокументов в составе личных фондов», составитель Р.И. Самарина. Памятка одобрена решением ЭПМК (протокол № 8 от 14.06.2000 г.). В памятке перечисляются основные виды работ при научном описании фотодокументов, дается их краткая характеристика.

Продолжением работы по методическому обеспечению по вопросам научного описания аудиовизуальных документов личного происхождения стала «Памятка по научному описанию видеофонограмм и аудиодокументов в составе фондов личного происхождения», составитель Т.Е. Абилова. Памятка одобрена

протоколом ЭПМК № 32 от 23.12.2010 г. В Памятке даются определения единице хранения и единице учета кино, видео и фонодокументов, описывается организация работы по научному описанию аудио- и видеодокументов в составе фондов личного происхождения.

Отделом личных фондов 28 августа 2001 г. на рассмотрение ЭПМК (протокол ЭПМК № 11 от 07.09.2001 г.) были представлены «Предложения о приеме и научном описании в составе личных фондов книг с дарственными надписями». Обобщая опыт работы, сотрудники отдела личных фондов представили предложения по внесению единообразия при описании книг с дарственными надписями. При этом необходимо отметить, что данную работу можно отнести к категории «Памятки», так как в работе дается комплекс кратких и четко сформулированных указаний по комплектованию в составе личных фондов книг с дарственными надписями. Предлагается актуализировать данную работу и вынести на рассмотрение ЭПМК как «Памятку о приеме и научном описании в составе личных фондов книг с дарственными надписями».

«Методические рекомендации по экспертизе ценности документов общественных объединений» (составитель Д.Ю. Абдукадырова, протокол ЭПМК № 3 от 05.02.2010 г.) в достаточной мере обеспечили работников Архива необходимым инструментарием для осуществления деятельности по порядку проведения экспертизы ценности, оформления, систематизации дел при приеме на государственное хранение документов общественных объединений. При подготовке «Методических рекомендаций» использован комплексный, процессный подход, определены в соответствии с законодательством Республики Казахстан виды общественных объединений и характеристика документов, образующихся в процессе их деятельности.

В рамках грантового финансирования КН МОН РК «Совершенствование методов архивного хранения документов в условиях информатизации: внедрение международного опыта в государственные архивы Казахстана» составителями д.и.н. К.Ш. Алимгазиновым и В.М. Чупровым было подготовлено

специальное методическое пособие¹. В нем представлен обзор западно-европейских и российских теоретических основ экспертизы ценности документов, рассматриваются международные методики экспертизы ценности, изучение и применение которых было бы полезно в новых реалиях архивного дела.

Обеспечение сохранности архивных документов – это комплекс мероприятий по созданию нормативных условий, соблюдению нормативных режимов и соответствующей организации хранения архивных документов, обеспечивающей подержание их в неизменяемом физическом состоянии.

Согласно статье 4 Закона РК «О Национальном архивном фонде и архивах», в состав Национального архивного фонда Республики Казахстан входят машиноориентированная и аудиовизуальная документация. Прием на государственное хранение аудиовизуальной документации, учитывая неспецифичный профиль Архива, поставил перед ним ряд вопросов по обеспечению сохранности и созданию оптимальных условий температурно-влажностного режима. Принимая во внимание недостаточное развитие нормативно-методического обеспечения архивной отрасли в 1990-е гг., организация приема фото и аудиовизуальных документов в Архиве осуществлялась в соответствии с «Основными правилами работы государственных архивов с кинофотодокументами» (М., 1989 г.).

И.Н. Степановой была разработана «Временная инструкция по приему на государственное хранение и обеспечение сохранности фото и аудиовизуальных документов в Архиве». Инструкция утверждена директором Архива 13 октября 1999 г. и одобрена протоколом ЭПМК № 10 от 12 октября 1999 г. Документ требует обновления в связи с изменениями нормативной правовой базы.

В продолжение работы по сохранности фото и аудиовизуальных документов З.А. Хашимбаевой, С.И. Черновой, А.А. Кармановой были подготовлены «Правила приема на государственное хранение, обеспечения сохранности и использования аудиовизуальных документов». Правила утверждены

¹ Современные принципы, критерии, методы экспертизы ценности документов и отнесения их к составу Национального архивного фонда Республики Казахстан. Методическое пособие. Алматы: Казак университеті, 2019. 38 с.

директором Архива 10 января 2001 г., одобрены протоколом ЭПМК № 15 от 15 декабря 2000 г. В правилах регламентируется порядок приема, условия хранения, размещения, порядок выдачи из хранилища, проверка наличия, создание страхового фонда и обеспечение сохранности. К сожалению, в документе остались не освещены вопросы критериев, методов оценки и отбора аудиовизуальных документов на постоянное хранение. Правила требуют обновления в связи с изменениями нормативной правовой базы.

Методические разработки по проверке наличия и состояния архивных документов начались с памятки «О методике и порядке оценки физического состояния документов на бумажной основе», составитель З.А. Хашимбаева (протокол ЭПМК № 7 от 25 апреля 2003 г.). В памятке рассматриваются причины разрушения документов, описываются практические шаги проверки, оценки физического состояния бумажных документов. В связи с разработкой новых методов оценки физического состояния документов на бумажной основе необходима актуализация данной работы.

Ввиду повсеместного внедрения в организациях – источниках комплектования систем мультимедиа Архивом Президента был рассмотрен вопрос организации передачи видеофонограмм на государственное хранение.

С целью установления общих правил передачи видеофонограмм на постоянное хранение З.А. Хашимбаевой подготовлена «Инструкция о порядке передачи и учета видеофонограмм и страхового фонда на государственное хранение», одобрена протоколом ЭПМК № 12 от 27.06.2008 г. Требует обновления в связи с изменениями нормативной правовой базы.

Внедрение новых технологий поставило перед специалистами Архива необходимость рассмотрения вопросов создания и хранения электронных образов документов. В разработанной «Рабочей инструкции по созданию микрофиш страхового фонда на оборудовании SMA (СОМ-СИСТЕМА)» (протокол ЭПМК № 6 от 15.05.2009 г.) определяется порядок, правила сканирования и печати на микрофишах архивных документов. Инструкция предназначена для оператора по созданию страхового фонда.

Сохранение документального наследия в период чрезвычайных ситуаций всегда было важным направлением в архивной работе. Разработка порядка сохранности архивных документов в период чрезвычайных ситуаций началась в 2000 г. Начальником отдела архивных технологий С.И. Черновой разработана «Инструкция по обеспечению сохранности документов на бумажных носителях при чрезвычайных ситуациях» (протокол ЭПМК № 15 от 15.12.2000 г). Исследование носит теоретический характер и направлено на определение мер предупредительного характера и определение линии поведения персонала в период ЧС. Инструкция требует актуализации.

Логическим развитием данной темы стала разработанная для источников комплектования Архива Президента РК памятка «Об организации работы ведомственного архива при чрезвычайных ситуациях», составитель З.А. Хашимбаева (протокол ЭПМК № 25 от 09.12.2011 г.).

Размещение фондов в архивохранилищах – один из видов работ, направленных на обеспечение сохранности документов. В 2013 г. Ф.Т. Дувановой подготовлена «Памятка по составлению топографических указателей в Архиве Президента Республики Казахстан», в которой на основе практического опыта описывается составление топографических указателей, закрепление места хранения и быстрое нахождение документов в архиве. Памятка разработана в помощь при заполнении топографических указателей. Обеспечение сохранности подлинников документов путем создания их электронных копий – один из главных трендов современного этапа развития архивного дела. С 2014 г. Архив приступил к массовой оцифровке бумажных документов и описей для пополнения Единой информационно-поисковой системы «Электронный архив». С целью упорядочения этой работы утвердили «Инструкцию о порядке подготовки и проведения сканирования бумажных документов» (2016 г.), в которой содержится описание по использованию сканирующей техники, стандартов формата сканирования, порядок приема и выдачи бумажных документов.

В 2016 г. руководителем управления архивных технологий Б.Д. Шайлазымовым подготовлена «Инструкция по оцифровке данных с аудионосителей на магнитно-ленточной основе». По данным автора, 277 единиц хранения в Архиве

Президента составляют аудиодокументы на магнитно-ленточной основе, жизненный цикл которой является относительно коротким. К тому же, оборудование для воспроизведения таких носителей быстро устаревает. Альтернативой в обеспечении сохранности и использования данных с магнитной ленты, как и для документов на бумажных носителях, является оцифровка. Разработанная инструкция определяет порядок работы по переводу аудиодокументов на магнитно-ленточной основе в электронный формат.

Работа нашла свое продолжение в 2020 г., когда в рамках грантового финансирования КН МОН РК совместно с КазНУ им. аль-Фараби были разработаны методические рекомендации по оцифровке архивных документов¹. В рекомендациях представлен технический порядок сканирования бумажных и аудиовизуальных документов на магнитно-ленточной основе, проанализирован международный опыт США и Кореи по оцифровке документов.

К 2022 г. общее количество электронных версий бумажных документов в Архиве Президента составило 185 тыс. дел, или 24% от состава дел, подлежащих сканированию². Научно-методическое обеспечение, регламентирующее процессы оцифровки историко-культурного наследия, безусловно, требует дальнейшей актуализации и разработки.

Впервые официальная архивная терминология в Республике Казахстан закрепились с подписанием Закона «О Национальном архивном фонде и архивах» 22 декабря 1998 г.³ В законодательном акте были зафиксированы основные архивные термины: архив, архивный документ, государственный страховой фонд копий документов, документ, Национальный архив-

¹ Шайлазымов Б.Д., Алпысбаева Н.К. Оцифровка архивных документов: методические рекомендации. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 68 с.

² Концепция развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 года. [Электронный ресурс] - URL: <http://archive.president.kz/ru/archive/kontseptsiya/http://archive.president.kz/ru>. (Дата обращения: 10.11.2022 г.).

³ Закон Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» от 22 декабря 1998 г. № 326-1 // Сборник нормативно-правовых актов, научно-методических документов в области архивного дела (1998-2001). С. 8.

ный фонд. Понятийный аппарат первой редакции Закона включал 15 терминов.

В 1999 г. в целях реализации Государственной программы функционирования и развития языков, Архивом совместно с Общим отделом Администрации Президента РК (М.Х. Жакыпов, К.Н. Алимкулов) разработаны «Основные термины по архивному делу, документированию и управлению документацией». Издание представляет собой словарь архивных терминов на казахском языке. Словарь состоит из 379 терминов, часто используемых в делопроизводстве и архивном деле. Терминологический словарь разработан в помощь работникам архивных учреждений.

В связи с появлением новых форм собственности, развитием информационных технологий расширяется понятийный аппарат в законодательных актах «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 07.01.2003 г. № 370, «О доступе к информации» от 16.11.2015 г. № 401-V ЗРК, «Об информатизации» от 24.11.2015 г. № 418-V РК. В Законе «О Национальном архивном фонде и архивах» от 16 мая 2018 г. понятийный аппарат расширен до 25 терминов, введены новые дефиниции: сервисный интегратор «электронного правительства», перевод архивных документов в электронную форму, особо ценный документ и т. д.

Комитетом по управлению архивами и документацией совместно с Комитетом по управлению стандартизацией, метрологией и сертификацией в 2001 г. была осуществлена разработка государственного стандарта СТ РК 1037-2001 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения». В нем даны определения 145 профессиональным терминам. Стандарт состоит из двух разделов: делопроизводство и архивное дело.

Отметим, что в соответствии с п. 2 ст. 26 Закона РК «О стандартизации» от 5 октября 2018 г. № 183-VI национальные стандарты применяются на добровольной основе, а значит, носят рекомендательный характер.

В рассматриваемый период исследования в области понятийного аппарата и систематизации терминологии государственными архивными учреждениями республики не проводились. Между тем, в условиях внедрения информационных технологий существует острая необходимость разработки данного направления.

2. Фондирование и учет документов НАФ РК, внедрение систем автоматизированного учета

Вопросы научно-методического обеспечения работ по фондированию и организации учета документов с 1991 г. требовали серьезного рассмотрения в связи с неоднократными административными реформами и изменениями подотчетности государственных органов.

Объединение архивных фондов Алма-Атинского партийного архива с фондами партийного архива ЦК КП Казахстана и создание на их базе Центрального Государственного архива новейшей истории РК, а затем образование Архива Президента, требовали интеграции с Национальным архивным фондом Республики Казахстан.

Ответственными составителями Л.А. Могильной и В.Я. Нуссом подготовлена инструкция «Создание объединенных архивных фондов первичных партийных организаций Алма-Атинской области». Инструкция согласована с научно-методической комиссией Главного управления архивами и документацией РК от 18.08.1995 г. Документ разработан с целью упорядочения работы по объединению партийных архивов Института истории партии (39 – регионального уровня) и партийного архива Алма-Атинского обкома (1545 – районные партийные архивы) по признакам однородности функций и территориальному признаку.

На примере первичных партийных организаций Балхашского района Алма-Атинской области применены два признака систематизации: номинальный и структурно-отраслевой с внутренней расстановкой по алфавиту. Кроме того, в инструкции даны общие положения научно-технической обработки и экспертизы ценности документов, заполнения учетной документации, размещения документов в хранилище. Инструкцию предлагается использовать в работе для сведения.

К вопросу объединения фондов Архив Президента РК вернулся в 2002–2021 гг. при проведении работ по образованию архивных коллекций документов первичных партийных организаций Компартии Казахстана г. Капчагая и 10 районов Алма-Атинской области. Для этого были подготовлены «Методические рекомендации по созданию архивных коллекций

документов первичных организаций Компартии Казахстана», составитель Г.Н. Яндюльская (протокол ЭПМК № 4, от 23.03.2002 г.) и «Памятка по созданию архивных коллекций документов первичных организаций Коммунистической партии Казахстана» (утверждена директором Архива Д.Ю. Абдукадыровой, 2021 г.).

Такое внимание к фондированию документов первичных парторганизаций объясняется ошибками фондирования, допущенными в период с 1995 по 1998 гг. Документы первичных партийных организаций были организованы в отдельные фонды. При этом данные документы являлись только отдельной частью от всего состава самостоятельной организации. Впоследствии произошло объединение фондов. Подобный комплекс документов было принято организовывать по территориальному признаку в архивную коллекцию на заседании ЭПМК Архива Президента РК 1 марта 2002 г. Методические рекомендации составлены в целях оптимальной организации работы по формированию архивных коллекций. Выбор варианта фондирования был подкреплён серьёзным теоретическим обоснованием.

Согласно Закону РК «О Национальном архивном фонде и архивах», документы НАФ, независимо от форм собственности, подлежат централизованному государственному учету.

Систематически, начиная с 1994 г., в архивных организациях республики проводились проверки наличия и состояния дел и качества оформления учетных документов¹.

Специалисты Архива Президента РК участвовали в изучении российского опыта информатизации учета фондов во ВНИИДАД и ряда архивных учреждений Российской Федерации². Сотрудниками Архива были разработаны различные технические инструкции по вводу данных в информационную поисковую систему архива, которая частично выполняла функции учета.

В 2014 г. главный эксперт Г.О. Бекишева разработала «Методические рекомендации по ведению основных и вспомогательных учетных документов на бумажной основе в Архиве

¹ Сариева Р.Х., Мустафина А.Х. Очерки по истории организации архивного дела в Казахстане (1991-1997 гг.). Алматы: Қазақ университеті, 2019. С. 123.

² Там же.

Президента Республики Казахстан», одобрены протоколом ЭПМК № 22 от 23.12.2014 г.

В рекомендациях дается перечень и классификация учетных документов, приводятся формы учетных данных. Методические рекомендации не утратили своего практического значения и могут использоваться сотрудниками Архива в настоящее время.

Данные методические рекомендации послужили основой для разработки справочника по архивной работе «Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов», выпущенного за счет средств грантового финансирования КН МОН РК по теме: «Совершенствование методов архивного хранения документов в условиях информатизации: внедрение международного опыта в государственные архивы Казахстана»¹. В справочнике рассматриваются методические вопросы учета архивных, особо ценных документов, учет страхового фонда и фонда пользования, выявление особо ценных документов. Большое внимание уделено сохранности архивных документов.

Важным направлением работы Архива является определение и учет особо ценных документов (ОЦД). Критерии определения ОЦД в целом совпадают с основными критериями определения ценности документов, но при этом они не должны иметь себе подобных по содержащейся в них информации и внешним признакам.

В связи с тем, что в архиве Института истории партии при ЦК Компартии Казахстана при экспертизе ценности документов не проводился отбор особо ценных, уникальных документов сотрудником Д.Ш. Туралиной практически с момента создания Архива Президента РК в 1994 г. для понимания методики работы по выявлению ОЦД была подготовлена «Памятка для работы с особо ценными документами в архиве» (протокол ЭПМК № 5 от 06.04.1994 г.). Для выявления ОЦД рекомендовалось использовать следующие критерии: значение фондообразователя, авторство документов, время создания документов.

¹ Бекишева Г.О., Алпысбаева Н.К. Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: справочник по архивной работе. Алматы: Казак университеті, 2020. 116 с.

С целью применения конкретных примеров и рекомендаций была разработана «Рабочая инструкция по выявлению, описанию особо ценных документов в фонде № 140 – Областного бюро РКП (б) Киргизского края (30 апреля 1920 – 11 июня 1921 гг.)» (протокол ЭПМК № 3 от 04.06.1998 г.). За основу определения особо ценных документов приняты критерии, описанные Д.Ш. Туралиной в вышеуказанной памятке.

В 1998 г. с целью создания страхового фонда ОЦД разработана «Памятка по отбору документов на страховое копирование» (протокол ЭПМК № 4 от 25.07.1998 г.). Впервые вводятся критерии отбора документов: интенсивность использования, ценность документов, физическое состояние документов.

Ведомственные архивы организаций, непосредственно подчиненные и подотчетные Главе государства и являющиеся источниками комплектования Архива, ведут сбор, упорядочение, временное хранение документов на различных носителях. В целях учета, отбора ОЦД на стадии хранения в ведомственных архивах организаций в 2007 г. Л.А. Гудковой разработаны «Методические рекомендации по выявлению, учету, описанию и хранению особо ценных документов в ведомственных архивах организаций, учреждений, являющихся источниками комплектования Архива Президента Республики Казахстан» (протокол ЭПМК № 18 от 28.12.2007 г.). Согласно Методическим рекомендациям, необходимость их разработки обусловлена наличием уникальной информации, которая содержится в документах государственных органов. Однако по различным причинам (частая сменяемость кадров, отсутствие профильного образования архивистов в ведомственных архивах) данная работа не получила своего практического применения в работе ведомственных архивов – источников комплектования Архива Президента РК. При этом, выявление и учет ОЦД на стадии ведомственного хранения способствовали бы обеспечению гарантированной сохранности государственных культурных ценностей, содействию их раннего введения в научный оборот.

В 1990-х гг. с появлением первых персональных компьютеров, начали складываться объективные условия для практического внедрения информационных технологий.

Принимая во внимание теоретико-методические основы советской школы архивоведения, сотрудничая с ведущими российскими архивными учреждениями в Архиве Президента РК с 1997 г. приступили к внедрению автоматизированных информационно-поисковых систем. Дирекцией Архива Президента РК было принято решение о разработке и внедрении компьютерных программ. Первая АФИПС «Архивная информация» была представлена тремя базами данных:

- директивные решения высших органов власти;
- материалы к директивным решениям высших органов власти;
- учет фондов (информация о фондах, описях, документах, источниках комплектации и др.)¹.

Одними из первых в 1997 г. были разработаны «Методические рекомендации по эксплуатации АРМа «Решения партийных комитетов». Рекомендации представляют собой руководство пользователя.

Затем разрабатывались и пополнялись БД «Перечень постановлений коллегиальных органов ЦК КП Казахстана за 1920–1991» (1998), «Учреждения-источники комплектования Архива Президента РК» (2000), «Архивный фонд», «Президент Казахской ССР» (2002), «Президент Республики Казахстан» (2002).

Первый классификатор к БД «Акты Президента Республики Казахстан» и «Акты Кабинета Министров Республики Казахстан» в электронном виде разработал в 2004 г. специалист М.У. Маскеев, одобрен протоколом ЭПМК № 19 от 15.10.2004 г.

В 2005 г. была завершена работа по созданию электронного каталога «Библиотечный фонд Архива Президента РК». БД «Библиотечный фонд Архива Президента РК» выполняла функции по учету, редактированию, поиску, формированию выходных форм. В 2008 г. специалистами ООО «Летограф» (Москва) была разработана информационно-поисковая система к БД «Справочно-информационный фонд Архива Президента РК», которая позволяла осуществить

¹ Задание на проектирование Банка данных АФИПС «Архивная информация» // АП РК. СИФ № 774. С. 15.

оперативный поиск методических пособий и пополнить БД новыми сведениями¹.

С 1 июня 2008 г. началось введение информации в БД «Особо ценные документы». В 2010 г. Архивом Президента была разработана рабочая инструкция для БД «Обращения граждан», входящая в единую систему электронного документооборота (ЕСЭДО).

В 2010–2011 гг. специалистами РГП «Банковское сервисное бюро Национального банка Республики Казахстан» была модернизирована информационно-поисковая система «Электронный архив Архива Президента РК». В нее входили следующие модули:

- архивный фонд (учетные данные по фондам);
- атрибутирование (атрибутирование оцифрованных документов);
- администратор читального зала (регистрация исследователей и организация доступа);
- поиск документов (поиск документов по атрибутам);
- справочники (справочная информация, необходимая для поиска и учета)².

Рассмотрение накопленного Архивом Президента РК опыта внедрения автоматизированных технологий при создании НСА показало наличие 16 баз данных³, при разработке которых составлялись только рабочие технические инструкции и технические задания.

В настоящее время в Архиве внедряется информационная система «Электронный архив», которая будет интегрирована с источниками комплектования.

В целом, следует признать, что в настоящее время методическое обеспечение внедрения информационной системы

¹ Печерских В.Е., Исаева Н.Т. Руководство администратора базы данных «Справочно-информационный фонд Архива Президента Республики Казахстан» в информационно-поисковом портале «Летограф» // СИФ-1891. С. 5.

² Тулетбеков А. Рабочая инструкция по вводу данных в модуль «Атрибутирование» Системы «Электронный архив АП РК» от 23 февраля 2012 г. // СИФ-1810. Ф. 30-Н. Оп. 2. Д. 903. Л. 2.

³ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации. С. 142.

«Электронный архив» отстает от информационно-технологического обеспечения. Это связано, в первую очередь, с отсутствием практического опыта. С учетом данной ситуации, на начальной стадии внедрения потребуется разработка памяток по различным аспектам создания и функционирования системы электронного архива.

3. Организация использования архивных документов, создание современных форм научно-справочного аппарата

Публикация документов, организация выставок документов, проведение информационных мероприятий (экскурсий, встреч с общественностью, презентаций, «дней открытых дверей»), лекций, докладов, уроков для студентов и школьников, читательских конференций), использование документов в средствах массовой информации, введение в научный и общественный оборот новых архивных источников – это важнейшие средства популяризации архивной деятельности.

С обретением Независимости и, как следствие, снятия тотального партийного контроля, рассекречивания документальных источников, расширилась доступность исследователей к архивной информации. В целях активизации работы по рассекречиванию партийных фондов заведующей отделом публикаций документов и СИФ Т.Б. Митропольской были подготовлены методические рекомендации «Организационные и методические принципы рассекречивания документов бывшего Архивного фонда КПСС». Рекомендации одобрены ПДТК архива (протокол № 2 от 21.10.1996 г.). Методические рекомендации имели пометку «секретно». Ограничительный гриф был снят протоколом ЭПМК № 1 от 02.03.2001 г.

Рекомендации составлены с учетом нормативно-правовых норм. Приводятся правовые критерии рассекречивания, принципы и порядок рассекречивания, классификация видов работ, основы нормирования и планирования, методы отбора документов. Рекомендации требуют обновления в связи с изменениями нормативной правовой базы.

В дополнение к методическим рекомендациям были составлены две памятки: «Памятка о делах ограниченного доступа», утверждена ПДТК архива, протоколом № 1 от

18.04.1997 г. и «Памятка по организации работы по рассекречиванию и технике снятия ограничительных грифов с документов с истекшим сроком засекречивания», утверждена ПДТК архива, протоколом № 2 от 28.05.1997 г. Памятки определяют состав дел, не подлежащих выдаче, и регламентируют порядок рассекречивания документов. Обе памятки требуют обновления в связи с изменениями нормативной правовой базы. Методические рекомендации могут использоваться как основа для разработки инструкций, памяток по изучению материалов политических репрессий, при научно-технической обработке переданных в Архив документов СГА МВД, КНБ, Генеральной прокуратуры Республики Казахстан.

В целом, Архивом Президента за 1997-2019 гг. было издано более 60 документальных сборников, 42 справочно-информационных и других изданий¹. Роль Архива в формировании культурно-просветительского, информационного пространства многократно возросла.

При этом вплоть до 2011 г. нормативно-правовое регулирование со стороны уполномоченного государственного органа в сфере архивного дела в области издания документов Национального архивного фонда РК строилось на основе Правил издания документов, утвержденных Главным архивным управлением при Совете министров СССР в 1990 г.² Правила издания документов Национального архивного фонда, вопросы теории и методологии археографического описания архивных документов в Республике Казахстан были приняты только в 2011 г.³

Восполнить эти пробелы удалось историку-архивисту, к.и.н. Е.М. Грибановой. Уже в 1999 г., исследуя тему насильственной депортации народов, Е.М. Грибановой сов-

¹ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации. С. 208.

² Правила издания исторических документов в СССР / ВНИИ документоведения и арх. дела и др. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Гл. арх. упр. при Совете Министров СССР, 1990. 187 с.

³ Правила издания документов Национального архивного фонда. Утверждены приказом Министра связи и информации Республики Казахстан от 16 ноября 2011 г. № 349. [Электронный ресурс] - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342> (Дата обращения: 10.11.2022 г.)

местно с А.С. Зулкашевой была подготовлена «Памятка по выявлению документов для сборника «Из истории народов, депортированных в Казахскую ССР (1936–1960 гг.)» (протокол Научного совета Архива Президента РК № 2 от 29.09.1999 г.).

В Памятке дается краткая справка по истории депортации в Казахскую ССР (1936–1944 гг.), предлагаются темы, которые возможно полно осветят историю депортации, перечисляется состав документов, предлагается тематика фондов, в которых могут содержаться документы для раскрытия избранной проблемы. Система построения Памятки может быть использована в работе и над другими сборниками документов по различным тематикам.

Документы личного происхождения при подготовке сборников документов о персоналиях являются востребованными и отличаются существенными особенностями, которые необходимо учитывать при организации работы с ними. Для формирования методики работы Архива с документами личного происхождения была разработана и одобрена протоколом ЭПМК № 30 от 03.12.2010 г. «Памятка по подготовке сборников документов о персоналиях из фондов личного происхождения», составитель к.и.н. А.Т. Сулейменова.

Памятка последовательно, с приведением соответствующих примеров, раскрывает подготовительный этап, отбор документов для публикации и процесс археографического описания. Отличительной особенностью Памятки является рекомендация по выявлению фотофоноvideодокументов в делах личного происхождения. Памятка подготовлена на государственном и русском языках.

Благодаря процессу рассекречивания ранее закрытых фондов, расширению доступа к архивным документам, повысился интерес граждан к истории своей страны. Одновременно в читальный зал Архива приходят как исследователи-специалисты, так исследователи-любители, узнавшие о существовании архивов из открытых источников. Разработанная к.и.н. Е.М. Грибановой «Памятка по архивной эвристике (на примере советской эпохи)», утверждена протоколом ЭПМК № 15 от 08.07.2011 г., будет полезна в поиске ретроспективной документной информации. Памятка знакомит с методикой поиска информации по архивным справочникам, помогает определить

местонахождение нужных фондов, выяснить название фондообразователей. Пособие предназначено для исследователей, которые занимаются изучением советского периода. Памятка также подготовлена на государственном и русском языках.

Со стремительным развитием цифровых технологий использование аудиовизуальных документов особенно актуально. Особое место в фондах личного происхождения по праву принадлежит визуальным документам. Архив Президента не специализируется на комплектовании аудиовизуальной документации, однако специалистами Архива формируется своя фотографическая источниковая база. Использование визуальных источников при создании сборников документов повышает восприятие темы исследования. Для работников Архива составителем Е.В. Чиликовой подготовлена «Памятка по публикации визуальных документов», утвержденная протоколом ЭПМК № 20 от 28.12.2015 г. В памятке раскрываются классификация документальных публикаций, алгоритм выявления и отбора визуальных документов, а также описывается один из главных процессов – археографическое оформление фотодокументов.

Немаловажным элементом при создании сборников документов является их оформление. Р.М. Мирзакуловой подготовлены «Рекомендации по оформлению документальных сборников», одобренные протоколом ЭПМК № 6 от 14.06.2019 г. В них даны указания и рекомендации по техническому оформлению текстов документов.

Одним из эффективных методов актуализации документальной исторической памяти является организация выставок архивных документов. Для расширения документальных выставок нередко включают экспонирование библиотечного фонда. Для организации неспецифичных выставок Н.Т. Исаевой подготовлена «Методика подготовки и организации книжных выставок». Работа помогает определиться с выбором темы, целевого читательского направления, выявления и отбора документов.

В рамках грантового финансирования КН МОН РК «Совершенствование методов архивного хранения документов в условиях информатизации: внедрение международного опыта в государственные архивы Казахстана» в 2020 г. к.и.н.

А.Т. Сулейменовой и к.и.н. Н.К. Алпысбаевой подготовлены «Методические рекомендации по организации и проведению историко-документальных выставок»¹. Работа оформлена в соответствии с правилами составления методических рекомендаций: содержит глоссарий, подробное описание практического опыта по составлению тематико-экспозиционных планов, порядок выявления архивных документов, вопросы монтажа, оформления и организации выставок.

В целях учета, поиска и использования хранящихся документов в Архиве Президента РК ведется работа по совершенствованию научно-справочного аппарата (НСА). В состав системы НСА входят фондовые каталоги, путеводители, краткие справочники по фондам, указатели, описи дел, обзоры, автоматизированная информационно-поисковая система. Состав НСА определяется составом и содержанием документов Архива.

В связи с прекращением деятельности партийных архивов и интеграции этих фондов в состав Национального архивного фонда остро встал вопрос адаптации системы НСА бывших партийных архивов и создания новых справочно-поисковых систем.

В первые годы образования Архива специалистом Л.А. Могильной с целью использования документов, хранящихся в партийных архивах Института истории партии, подготовлены «Методические рекомендации по подготовке путеводителя по фондам Архива Президента Республики Казахстан» (одобрены протоколом ЭПМК № 1 от 13.04.1995 г.). Методические рекомендации ориентировали разработчиков в вопросах организации работы по подготовке путеводителя, давали полный перечень фондов Коммунистической партии Казахстана и Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Казахстана, раскрывали методику информационного анализа о фонде.

Отдельным направлением работы с партийными документами являлась разработка НСА для Каталога. В 1998 г. составлена «Рабочая инструкция по каталогизации документов

¹ Алпысбаева Н.К., Сулейменова А.Т. Методические рекомендации по организации и проведению историко-документальных выставок. Алматы: Казак университеті, 2020. 84 с.

фонда 708 «ЦК Компартии Казахстана» за 1937–1991 гг.», составитель А.Х. Гильманова (протокол ЭПМК № 6 от 19.10.1998 г.). Разработчиком описывается методика подготовки информации для каталожных карточек при создании каталога на Ф. 708.

К продолжению этой работы Архив вернулся в 2002 г., когда главным специалистом Б.Т. Хамраевой была разработана «Рабочая схема к каталогу Ф. 708 «ЦК Коммунистической партии Казахстана» за период с 1985 по 1991 гг.». (протокол ЭПМК № 8 от 31.05.2002 г.).

В 2007 г. подготовлены «Методические рекомендации по применению дополнений к «Схеме единой классификации документальных материалов партийных архивов филиалов Института марксизма-ленинизма, крайкомов, обкомов партии», 1945–1991 гг.» (протокол ЭПМК № 7 от 14.12.2007 г.). До 2002 г. для работы при составлении и систематизации пофондового каталога использовалась «Схема классификации документальных материалов партийных архивов филиалов Института марксизма-ленинизма, крайкомов, обкомов партии», разработанная в 1979 г. Центральным партийным архивом. Схема требовала серьезной доработки и для усовершенствования классификатора были разработаны Дополнения к Схеме. Методические рекомендации по применению Дополнений регламентируют оформление, применение группировки карточек, особенностей применения индексов.

Еще одной из разновидностей НСА партийных архивов стала «Рабочая схема классификации документной информации на каталог Ф. 140 «Киргизское (казахское) бюро РКП (б)», протокол ЭПМК № 4 от 29.03.2002 г. В первые годы Независимости Республики Казахстан система административно-территориального деления претерпела значительные изменения. В связи с упразднением областей, переименованием, ликвидацией районов, поселков назрела необходимость создания справочника административно-территориального деления. Для организации этой работы В.Е. Печерским подготовлены «Методические указания по составлению краткого справочника «Административно-территориальное деление Республики Казахстан (декабрь 1991–1997 гг.)», протокол ЭПМК № 4 от 05.04.1999 г.

Для раскрытия состава и содержания дел, закрепления их систематизации внутри фонда и учета дел составляется внутрифондовый архивный справочник, которым является опись дел. При большом количестве описей разрабатывается указатель описей фонда, который обеспечивает поиск описи в фонде. Например, научно-справочный аппарат Ф. 811 Института истории партии представлен 37 описями, дела в которых отсистематизированы по разным принципам. В целях оперативности поиска документов фонда главным специалистом Е.В. Чиликовой разработана «Рабочая инструкция по составлению описи-указателя к Ф. 811 Института истории партии при ЦК КП Казахстана – филиала Института марксизма-ленинизма (1931–1991 гг.)», одобрена протоколом ЭПМК № 6 от 20.05.1999 г. Для систематизации информации, предоставления информации о рассекреченных делах, возможности описания отдельных документов и их частей, разработчиками Т.Н. Яндурской и Б.Т. Хамраевой подготовлена «Рабочая инструкция по составлению описи-указателя к документам Ф. 725 «Уполномоченной Комиссии партийного контроля при ЦК ВКП (б) по Казахстану за 1934–1947 гг.», протокол ЭПМК № 12 от 22.12.2000 г.

Одним из типов архивного справочника, применяемого в работе Архива, являются справочники по органам государственной власти. Система государственной власти в Республике Казахстан претерпела значительные изменения. Это значит, что вопросы подготовки и публикации справочно-информационных работ по данной теме сохраняют свою актуальность на длительное время. В целях методического обеспечения подготовки архивного справочника разработчиком В.Е. Печерских подготовлена «Памятка по составлению справочника «Органы государственной власти и государственного управления в Республике Казахстан (16 декабря 1991–2000 г.)», одобрена протоколом ЭПМК № 5 от 12.04.2001 г.

Основной задачей Памятки является характеристика методического обеспечения подготовки справочно-информационного издания. С ее помощью возможно определить структуру макета, принципы систематизации. Предлагается методика написания карточек НСА.

В 2003 г. Архив приступил к разработке именного каталога. Начальником отдела личных фондов, к.и.н. Т.Е. Абиловой разработаны «Методические указания по созданию именного каталога», одобрены протоколом ЭПМК № 18 от 29.12.2003 г. Учитывая тот факт, что начиная с 1997 г. Архив приступил к внедрению информационных технологий и наполнения БД по отдельным категориям, утверждение единых подходов в создании именного каталога по документам фондов личного происхождения в электронной и карточной формах было важным шагом в развитии методических основ НСА. Был разработан техно-рабочий проект на БД «Именной каталог». БД представляла собой автоматизированный программный комплекс, который обеспечивал создание информационного массива по учету государственных, общественных и политических деятелей в фондах личного происхождения. В 2008 г. Е.М.Грибанова и Е.В. Чиликова разработали «Методические рекомендации по подготовке Научно-справочного аппарата при публикации документов по истории новейшего времени», одобрены протоколом ЭПМК № 12 от 27.06.2008 г.

Рекомендации включают сведения о НСА к публикуемым документам, разъясняют задачи и содержание информационного инструментария, способствуют расширению кругозора специалистов.

Методические рекомендации Е.М. Грибановой и Е.В. Чиликовой содержат комплекс кратких и четко сформулированных предложений и указаний, способствующие внедрению в практику наиболее эффективных методов археографического описания. Акцент делается не столько на последовательности осуществляемых действий, сколько на раскрытии методики, выработанной на основе положительного опыта работников Архива Президента. Данные Методические рекомендации можно рекомендовать не только работникам самого Архива, но и специалистам других государственных учреждений республики.

В 2008 г. усилия Архива были направлены на подготовку методического обеспечения работы ведомственных архивов источников комплектования. Разработчиком Т.П. Хрисановой подготовлены «Методические рекомендации по составлению описей и научно-справочного аппарата к ним на видео-

документы» (протокол ЭПМК № 21 от 10.10.2008 г.). Методические рекомендации регламентируют порядок работ по составлению описи постоянного хранения и монтажных листов к видеодокументам. Рекомендации требуют обновления в связи с изменением нормативной правовой базы.

Зачастую опись дел бывает единственным архивным справочником, ориентирующим в составе и содержании документов ведомственного архива. Такое положение с НСА наблюдается в большинстве ведомственных архивов источников комплектования Архива.

Специалистами Архива в разное время предпринимались определенные шаги для расширения НСА. Одним из видов архивного справочника в ведомственном архиве является каталог, содержащий на карточках установленного образца систематизированные сведения из документов, расположенных в соответствии с принятой в нем логической или алфавитной структурой построения. Для организации работы по созданию каталога специалистом Б.Т. Хамраевой разработаны «Методические рекомендации по созданию каталогов в ведомственных архивах», одобрены протоколом ЭПМК № 14 от 18.07.2008 г. К сожалению, данная работа не получила внедрения в ведомственных архивах – источников комплектования Архива ввиду частой сменяемости архивистов. В организациях – источниках комплектования Архива по-прежнему основным НСА остается опись дел.

Трансформация политической власти в республике, установление новой системы государственного управления и учреждение поста Президента Казахской ССР 24 апреля 1990 г. положили начало становлению института президентства. Архивом были начаты подготовительные работы по организации фонда Президента Республики Казахстан. Первые документы поступили в Архив в 1997 г.

С целью совершенствования работы с документами Президента Казахстана, а также в контексте дальнейшего развития методической работы по созданию НСА в 2008 г. был разработан тематический обзор документов как один из разновидностей архивных справочников. Первым из них стал «Тематический обзор документов архивных фондов, освещающих деятельность Президента Республики Казахстан

Назарбаева Нурсултана Абишевича за 1990–2000 гг.». Справочник включил систематизированные сведения о составе, содержании и поисковых данных документов, дополненных их источниковедческим анализом.

Поскольку каталог является одним из типов архивного справочника, который обеспечивает сквозной поиск информации по всем фондам Архива с необходимой степенью ее детализации, специалистами Архива было принято решение о каталогизации Ф. 5-Н «Президент Республики Казахстан». Разработчиком Р.У. Онгарбековой подготовлены «Методические рекомендации по каталогизации архивного Ф. 5-Н «Президент Республики Казахстан», протокол ЭПМК № 28 от 19.11.2010 г. Методические рекомендации описывают совокупность работ по составлению схемы классификации, выявлению, отбору документов, описанию их содержания на каталожной карточке, систематизации карточек, оформлению и ведению каталога.

Комплектование Архива документами личного происхождения без своевременного обеспечения НСА создает определенные затруднения при описании и организации использования документов. Систематизированный перечень наименований архивных фондов со справочными данными о них (справочники) разрабатывается с целью ознакомления исследователей с краткой информацией, ориентирующей по составу и содержанию фондов Архива.

В 2011 г. начальником отдела личных фондов, к.и.н. Т.Е. Абиловой разработана «Памятка по подготовке справочников по фондам личного происхождения типа путеводителей», одобрена протоколом ЭПМК № 27 от 23.12.2011 г. В Памятке дается классификация архивных справочников, описывается НСА к путеводителям, определяется порядок составления характеристики фондов личного происхождения, приводятся особенности составления аннотаций, а также описывается заключительный этап подготовки справочника к тиражированию и изданию.

В том же году в целях оказания методической помощи работникам ведомственных архивов – источников комплектования специалистами Архива Р.У. Онгарбековой, Д.Ю. Абдукадыровой подготовлена «Памятка по составлению описей дел,

научно-справочного аппарата к ним, акта о выделении к уничтожению дел, не подлежащих хранению», одобрена протоколом ЭПМК № 17 от 29.07.2011 г. Памятка разработана в соответствии с «Основными правилами работы ведомственных архивов», утвержденными Министерством культуры РК от 29.12.2003 г. № 93. Нормативно-правовой акт утратил силу, в связи с чем памятка требовала актуализации. В 2019 г. А.К. Сальменбаевой разработана «Памятка по составлению описей дел, документов на бумажном носителе, научно-справочного аппарата к ним и акта о выделении к уничтожению документов, не подлежащих хранению, в учреждениях – источниках комплектования Архива Президента Республики Казахстан», одобрена протоколом ЭПМК № 10 от 10.09.2019 г.

28 декабря 2021 г. директором Архива Президента были утверждены «Методические рекомендации по каталогизации архивных документов» (составитель Н.Т. Исаева). В рекомендациях сформулированы требования к системе архивных каталогов, выявлена специфика данного архивного справочника, определен алгоритм каталогизации. При описании модуля «Справочно-информационный фонд» за основу было принято руководство пользователя.

Аналогично составлена «Памятка по организации и ведению электронного систематического каталога Библиотечного фонда Архива Президента Республики Казахстан», составитель А. Бактибаева, согласована протоколом ЭПМК № 7 от 25.06.2021 г. Памятка дополнена составом выполняемых функций электронного систематического каталога.

4. Методическое сопровождение вопросов нормирования труда, управления персоналом и повышения квалификации сотрудников

В 1997 г. методическая база Архива пополнилась «Памяткой по подготовке планово-отчетной документации о работе Архива Президента». В Памятке рассматривались вопросы подготовки плановой и отчетной документации по основным направлениям деятельности Архива. В связи с утверждением новой стратегии развития Архива памятка потеряла свою актуальность.

Управлением научной публикации документов Архива велась разработка нормативов, предназначенных для регламен-

тации отдельных видов внутриархивной деятельности, в частности, нормирования работ публикационной деятельности. К.и.н. Е.М. Грибановой, подготовлены «Нормы времени и выработки публикационной деятельности АП РК», утверждены Приказом директора Архива № 03-п от 01.04.2010 г. Нормы установлены на рабочий день продолжительностью 8 часов при 40-часовой рабочей неделе.

Значение работы заключается в том, что была установлена не только нормативная продолжительность трудового процесса. «Нормы времени» содержали детальный анализ затрат труда на подготовку всех видов сборников документов научно-популярного характера, путеводителей, обзоров, справочников по фондам, публикаций научно-популярного характера. Согласно функциональному распределению, закреплялись ответственные исполнители.

Учитывая опыт разработки нормативно-методической документации, посвященной методике нормирования и организации работы, Архивом разработаны «Нормы времени на работы и услуги, выполняемые Архивом Президента Республики Казахстан», утверждены Приказом директора Архива № 42-п от 13.12.2017 г. Нормы времени и выработки рассчитаны на архивные работы и услуги с управленческой документацией, документами личного происхождения, по личному составу, фотодокументами советского, постсоветского периодов.

Необходимость разработки норм времени диктовалась определением трудоемкости работ при планировании деятельности структурных подразделений Архива и конкретных исполнителей, анализа фактических затрат рабочего времени при составлении отчетов структурных подразделений. Дополнить данный нормативный сборник необходимо предисловием с детализированными пояснениями количественных выражений норм времени.

Для организации методической и практической работы в архивах по совершенствованию делопроизводства и архивного дела создаются совещательные органы – экспертно-проверочные комиссии. Как правило, в них входят опытные архивисты и документологи. В целях улучшения организации работы экспертных групп В.М. Чупровым была подготовлена

«Памятка эксперту Экспертно-проверочной методической комиссии Архива Президента Республики Казахстан», одобрена протоколом ЭПМК № 20 от 21.10.2011 г. Памятка содержит описание основных задач эксперта, методику работы по проведению экспертной оценки. Памятка актуальна в настоящее время.

Активное внедрение персональных компьютеров требует от работников технических знаний информационных систем. В помощь новым сотрудникам Архива в 2014 г. Б.Д. Шайлазымовым была подготовлена «Памятка пользователю средств вычислительной техники», в которой регламентируются требования при работе с информационными системами.

С целью получения практических навыков работы студенты Казахского национального университета имени аль-Фараби проходят производственную практику на базе Архива Президента. Руководителем управления организации использования документов Б.А. Касеновым разработаны «Методические рекомендации по проведению учебно-производственной практики студентов вузов и средних специальных учебных заведений в Архиве Президента Республики Казахстан», одобрены протоколом ЭПМК № 27 от 08.11.2010 г. В методических рекомендациях сформулированы основные задачи, виды выполняемых работ, учет труда и отчетность.

С 2016 г. с целью организации дуального образования и подготовки квалифицированных специалистов при Архиве открыта кафедра Казахского национального университета им. аль-Фараби «Архивное дело и документоведение».

5. Совершенствование процессов документирования и управления документацией

В первые годы независимости Республики Казахстан процесс документирования и управления документацией определяли «Основные правила документирования и управления документацией в объединениях (предприятиях), учреждениях и организациях всех организационно-правовых форм Республики Казахстан»¹, разработанные Главным архивным управлением

¹ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации. С. 35.

Кабинета Министров РК и утвержденные постановлением Правительства № 562 в 1992 г.

Сохраняя преемственность с прежней советской нормотворческой базой, Правила устанавливали единые подходы в работе с документами и были направлены на повышение качества управленческого труда.

Однако, в связи с изменением конституционных основ государства, законодательства, полной трансформацией системы государственного управления, отсутствия уполномоченного государственного органа в сфере организации работы с документами, до 1998 г. вопросы создания системы документационного управления практически не рассматривались.

С целью решения административных и организационных вопросов были разработаны «Временные требования к оформлению организационно-распорядительных документов», утвержденные руководителем Канцелярии Премьер-Министра Республики Казахстан 17.04.2000 г. № 43-1579¹.

Комитетом по управлению архивами и документацией были разработаны и утверждены приказом председателя Комитета по управлению архивами и документацией от 29.04.2003 г. № 33 «Типовые правила документирования и управления документацией в государственных организациях Республики Казахстан».

С принятием в 2009 г. Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты по вопросам документационного обеспечения» на государственном уровне начали разрабатываться единые принципы документирования в организациях всех организационно-правовых форм, участвующих в социально-экономической и общественно-политической жизни государства и общества. Изменения и дополнения, внесенные в Закон «О Национальном архивном фонде и архивах», позволили упорядочить систему делопроизводства. Новые нормы также способствовали усилению контроля в сфере организации делопроизводственной документации (вопросы качества оформления документов, правильности формирования дел и т.д.).

¹ Временные требования к оформлению организационно-распорядительных документов / Сборник нормативных правовых актов, научно-методических документов в области архивного дела (1998-2001). С. 50-79.

Архивом в адрес уполномоченного государственного органа в целях совершенствования работы по подготовке нормативных правовых актов по вопросам документоведения на системной основе направлялись предложения и замечания к разрабатываемым проектам НПА.

Надо признать, что полноценное формирование и исполнение Национального архивного фонда РК во многом зависит от того, как организована работа с документами в источниках комплектования и обеспечена их сохранность. Во всех организациях – источниках комплектования Архива разработаны правила документирования, номенклатуры дел, им оказывается методическая и практическая помощь в подготовке к передаче документов на государственное хранение.

Архив Президента всегда уделял внимание вопросам комплексных проверок деятельности государственных органов по документационному обеспечению и работы ведомственных архивов. С этой целью были подготовлены «Методические рекомендации по организации и проведению проверок состояния документирования и архивного хранения в учреждениях – источниках комплектования», составитель В.М. Чупров, одобрено протоколом ЭПМК № 5 от 21.03.2000 г. и «Памятка по проведению проверки состояния видеодокументов в учреждениях – источниках комплектования, составитель А.А. Карманова, одобрено протоколом ЭПМК от 23.11.2001 г. № 16. В Рекомендациях и Памятке раскрыты вопросы планирования, организации посещения и подготовки акта проверки.

Анализируя научно-методическую базу Архива Президента по проблемам документоведения, необходимо констатировать, что учреждением рассматривались вопросы методологии точно, по отдельным компонентам практики делопроизводства. Так, в 2002 г. были разработаны «Методические рекомендации по проведению учета и анализа документооборота в государственных учреждениях», одобрено протоколом ЭПМК от 15.03.2002 г. № 3. В рекомендациях приводятся формулы учета и анализа документооборота.

Совместно с Комитетом информации и архивов, Отделом государственной службы и кадровой политики Администрации Президента Республики Казахстан, Агентством по делам государственной службы в 2009 г. Архивом Президента были

разработаны «Методические рекомендации по оформлению, хранению и учету личных дел государственных служащих», рекомендованы методическим советом Комитета информации и архивов Министерства культуры и информации РК (протокол № 1 от 23.12.2009 г.). В 2010 г., в продолжение темы кадрового делопроизводства, была подготовлена «Примерная памятка заполнения послужного списка», составитель Л.Д. Дегитаева. В 2013 г. Д.Ю. Абдукадыровой подготовлены методические рекомендации «Составление и оформление официальных документов». Рекомендации расширяют понятийный аппарат, уточняют определение терминов «черновой документ», «беловой документ», «подлинник», «дубликат», «копия», «выписка», «отпуск». В Методических рекомендациях рассматривается оформление документов, регламентированное «Правилами документирования, управления документацией в государственных и негосударственных организациях», утвержденными постановлением Правительства Республики Казахстан от 21.12.2011 г. № 1570.

Одним из важнейших аспектов методического обеспечения ДОУ является изучение вопросов составления номенклатуры дел. Составителем Ж.А. Сатаевой подготовлена «Памятка по составлению номенклатуры дел для организаций – источников комплектования Архива Президента Республики Казахстан», одобрена протоколом ЭПМК от 12.10.2015 г. № 16. В развитие данной темы, учитывая опыт работы с источниками комплектования Ж. Зейнеловым и А. Ермагамбетовой «Памятка по составлению номенклатуры дел для организаций – источников комплектования Архива Президента Республики Казахстан» актуализирована и рассмотрена ЭПМК 14 июня 2019 г. (протокол ЭПМК № 6). В Памятках даются определение, назначение и структура номенклатуры дел, определяется порядок согласования и утверждения.

Подводя предварительные итоги, следует отметить, что в связи с изменениями в нормативной правовой базе документирования существует необходимость разработки методических рекомендаций по применению Правил документирования, управления документацией и использования систем электронного документооборота в государственных и негосударственных организациях.

Заключение

Важнейшим средством повышения профессионального уровня архивистов является методическая работа. Роль методической работы значительно возрастает в новых изменившихся условиях цифровизации, в связи с необходимостью использовать новые методики, приемы, формы, постоянно накапливающийся опыт по вопросам учета, сохранности и использования архивной информации.

Проведенный мониторинг накопленного методического потенциала Архива показал, что с 1994 г. сотрудниками было разработано 77 памяток, инструкций и методических рекомендаций по всем направлениям архивной работы. В связи с адаптацией системы НСА бывших партийных архивов и созданием справочно-поисковых систем наибольшее количество разработок приходится на совершенствование НСА. Кроме того, подготовлено больше 20 инструкций по разработке баз данных, которые представляют собой руководство пользователя и не являются специальным предметом рассмотрения данного обзора. Активно велись разработки в области хранения и обеспечения сохранности (11), использования архивных документов (11), по вопросам экспертизы ценности документов и комплектования (10), фондирования и организации учета (9), по вопросам документооборота (8). Недостаточное освещение получили вопросы архивной терминологии (1). При этом проблемы профессионального роста молодых специалистов зачастую начинаются со слабого владения терминологическим аппаратом.

Нужно отметить, что приходящие в архив молодые архивисты могут ознакомиться с методическими рекомендациями по подготовке планово-отчетной документации, нормами времени на работы и услуги, требованиями при работе с информационными системами, организацией работы ЭПК. Памятки и методические рекомендации по этим вопросам разработаны специалистами Архива (6), но в настоящее время в связи с изменениями нормативной правовой базы частично требуют пересмотра.

К данной работе с целью исключения устаревших норм и методик подготовлено приложение, которое содержит указания на методические работы:

- требующие обновления – 29, или 37,5%;
- использовать для сведения в осуществлении прикладных работ – 19 (25%);
- актуальные – 29 (37,5%).

Методические разработки Архива, в основном носят локальный характер. При этом, многие работы имеют эффективные, рациональные подходы к способам учета, сохранения и использования ретроспективной информации. Они нуждаются в популяризации среди сотрудников архивных учреждений республики.

Важное значение имеет вопрос внедрения методических разработок. С целью повышения степени внедряемости, необходимо проводить методические совещания, занятия по повышению квалификации, практические занятия по разъяснению основных положений научно-методических работ, осуществлять контроль за правильностью их применения.

При рассмотрении итогов работы института наставничества в Архиве предлагается внести одним из показателей результативности развитие методической работы. Такая системная основа позволит превратить Архив во внедренческую площадку, в рамках которой методическая работа станет одним из значимых направлений деятельности, будет способствовать закреплению в Архиве преемственности знаний и опыта.

Для достижения целевого назначения инструкций, методических рекомендаций, памяток предлагаем руководствоваться следующим.

Согласно пп. 32) ст. 1 Закона Республики Казахстан «О правовых актах» от 06.04.2016 г. № 480-V «инструкция – нормативный правовой акт, детализирующий применение законодательства в какой-либо сфере общественных отношений». При разработке нормативно-правовых актов необходимо соблюдать юридическую технику. Низкий уровень юридической техники отрицательно влияет на качество и эффективность,

приводит к юридическим ошибкам, порождающим неверное правописание и неверное правоприменение¹.

Инструкция является производным видом нормативного правового акта. Нормативные правовые акты производных видов принимаются или утверждаются посредством нормативных правовых актов основных видов (приказы руководителя) и составляют с ними единое целое.

Основной формой методической работы на первоначальном этапе является подготовка памяток, назначение которых заключается в организации последовательно осуществляемых действий. Второй этап составляет подготовка методических рекомендаций, задача которых – раскрытие частных методик, выработанных на основе положительного практического опыта.

Памятка – логично структурированный и подробно описанный ход действий по одному из видов работ. Она имеет небольшой объем, содержит сведения, полезные в производственной деятельности².

Методические рекомендации – документ, содержащий описание и способы применения наиболее рациональных приемов и методов труда в государственных архивах, в делопроизводстве госучреждений, организаций, предприятий³. При подготовке методических рекомендаций необходимо использовать процессный подход, позволяющий рассматривать работу как комплекс последовательных и взаимосвязанных видов деятельности (процессов).

В целях определения перспективных направлений научно-методического характера предлагается.

Направление «Разработки в области архивной терминологии»

¹ Методические рекомендации по оформлению нормативных правовых актов (юридическая техника): Методическое пособие. Астана: ГУ: «Институт законодательства Республики Казахстан», 2019. С. 5.

² ГОСТ 7.60-2003: Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Издания. Основные виды. Термины и определения. Источник. [Электронный ресурс] – URL: <http://find-info.ru/doc/dictionary/normative-technical-documentation/fc/slovar-207-3.htm#zag-53675> (Дата обращения: 10.11.2022 г.)

³ Укрупненные нормы времени на выполнение научно-исследовательских работ. ВНИИДАД. М., 1985. С. 5.

Подготовить словарь архивной и делопроизводственной терминологии. Официально понятийный аппарат закреплен в различных смежных законодательных и подзаконных нормативно-правовых актах, а также в стандартах. В этой связи, а также с распространением электронных документов, автоматизированных архивных технологий необходима подготовка единого словаря терминов, одинаково понимаемых как гуманитариями, так и техническими специалистами. Создание словаря архивной и делопроизводственной терминологии позволит ввести унификацию в терминологический аппарат и на основе введенных дефиниций создать регламентирующий текст методических рекомендаций.

Направление «Разработки в области экспертизы ценности документов и комплектования»

В 1994-2021 гг. основными вопросами, по которым проводилась методическая работа, являлись: отбор аудиовизуальных документов, отбор документов личного происхождения, отбор документов негосударственных организаций, отбор особо ценных документов, отбор документов в Администрации Президента РК.

По-прежнему вне поля зрения остаются теоретические вопросы определения ценности документов. Чтобы методические разработки по экспертизе ценности документов не были противоречивыми и не вызывали вопросов, принципы экспертизы ценности документов должны строиться на основе общих положений, разрабатываемых централизованно уполномоченным государственным органом в сфере архивного дела и документации.

Например, в «Правилах приема, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда, и других архивных документов ведомственными и частными архивами», утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 сентября 2018 г. № 575, регламентируются критерии происхождения, содержания, внешних особенностей документов на различных видах носителей. При этом в новой редакции «Правил комплектования, хранения, учета, использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами», утвержденных

постановлением Правительства Республики Казахстан от 20 сентября 2018 г. № 576 были исключены понятия критериев экспертизы ценности документов: происхождение документов; содержание документа; внешние особенности документа; физическое состояние документа, а также формы приема документов: полная; повидовая выборочная; групповой выборочный прием.

Нормативно-методические пособия (правила, методические рекомендации) по вопросам экспертизы ценности и комплектования архивов нуждаются в уточнении и изучении методологии (принципы, критерии, методы) отбора документов.

Кроме того, требуют рассмотрения вопросы определения состава источников комплектования из числа негосударственных форм собственности (критерий «функционально-целевое назначение организации»), отбора электронных документов. Особого внимания требует разработка рекомендаций применения перечней документов с указанием сроков хранения на всех видах носителей.

Направление «Разработки в области хранения и обеспечения сохранности»

Архив Президента располагает достаточным практическим опытом обеспечения сохранности и противодействия биоповреждений документов. При этом методические рекомендации в области обеспечения сохранности, разработанные в начале 2000-х гг., требуют обновления.

В связи с этим необходимо приступить к разработке памяток, рекомендаций по вопросам изучения вопросов долговечности, сохранения текстов документов на новых носителях, биоконтроля и профилактики биопоражений, восстановления угасающих текстов.

Направление «Разработки в области фондирования и организации учета»

Научно-методическое обеспечение работы Архива по фондированию и учету документов должно развиваться на основе «Правил комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами», утвержденных постановлением

Правительства Республики Казахстан от 20 сентября 2018 г. № 576.

На основании имеющегося опыта фондирования документов необходимо разработать методические рекомендации по унификации подходов к созданию фондов, объединенных архивных фондов, архивных коллекций.

При комплектовании Архива документами современной истории особое внимание необходимо уделить разработке методологического инструментария для формирования личного архива Главы государства.

25 июля 2018 г. Приказом и.о. Министра культуры и спорта Республики Казахстан утверждены «Правила централизованного государственного учета документов Национального архивного фонда», которые устанавливают порядок государственного учета документов Национального архивного фонда с целью обеспечения централизованного государственного учета и обеспечения государственного контроля их сохранности. В паспорт Архива внесено дополнение о предоставлении данных по единицам учета, исполненным на государственном языке, а также предоставление информации в электронной форме. В связи с этим, возникает необходимость разработки рекомендаций, памяток о порядке заполнения паспорта архива и развитие методического обеспечения автоматизированного государственного учета.

Направление «Разработки в области использования архивных документов»

Использование архивных документов – одно из важных направлений деятельности Архивов, которое способствует популяризации отечественной истории. В связи с дополнениями и изменениями вносимыми уполномоченным государственным органом в Правила издания документов Национального архивного фонда, утвержденными приказом Министра связи и информации РК от 16 ноября 2011 г., необходимо провести работу с целью конкретизации текста «Правил» по вопросам, связанным с применением принципов и методов публикации архивных документов.

В настоящее время проводится работа по формированию Архива как республиканского центра хранения и изучения материалов политических репрессий XX в., завершится работа

по составлению научно-справочного аппарата к передаваемым в Архив документам СГА МВД, КНБ, Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, их описанию и вводу в состав НАФ.

В связи с этим перспективным направлением в методической работе будет разработка темы организации учета рассекреченных документов, методическое обеспечение вопросов доступа к информации, содержащейся в архивных документах.

По-прежнему остается актуальной разработка памяток при оформлении историко-документальных выставок. Например, при подготовке тематико-экспозиционных планов часто ускользают от внимания разработчиков вопросы продолжительности выставки, схемы расположения документов и экспонатов. Краткие, небольшие по объему памятки позволят повысить качество экспозиционной деятельности.

Направление «Разработки методик создания (автоматизированного) научно-справочного аппарата»

В Архиве накоплен практический опыт описания архивных документов и разработки системы (автоматизированного) НСА¹, но с внедрением информационной системы «Электронный архив» вопросы регламентации описания ретроспективной документной информации при создании справочных средств в электронном формате требуют пересмотра. При этом особое внимание необходимо уделить вопросу количества исходного объема первичной информации, для этого целесообразным решением будет разработка памяток по унификации элементов описания.

Направление «Разработки в области нормирования труда, управления персоналом, подготовки кадров»

В рамках решения задач по совершенствованию нормирования труда уполномоченным государственным органом в области архивного дела в настоящее время разрабатываются типовые нормы времени и выработки на работы и услуги, выполняемые в государственных архивах. В целях повышения эффективности труда, рационального использования рабочего времени и установления оптимальной нагрузки Службе органи-

¹ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации. С. 71-87.

зационно-кадровой и правовой работы необходимо с учетом практического опыта адаптировать новую нормативно-методическую документацию для применения в Архиве Президента РК.

Направление «Разработки по вопросам документо-ведения»

Вопросы формирования документального фонда очень важны. От качества формирования документов на стадии делопроизводства зависит создание и формирование архивного фонда источника комплектования, а затем полноты и ценности передаваемых документов на государственное хранение. Все более актуальной становится необходимость развития вопросов электронного документооборота. С внедрением информационных технологий в документообразовании необходимо провести исследования по вопросам создания архивов электронных документов и прием на постоянное хранение электронных документов, разработать методические рекомендации по сохранению и использованию интернет-сайтов. Актуальным вопросом, требующим методической разработки, является подготовка перечней документов, создаваемых в электронном виде.

Задача реализации интеграции информационных ресурсов Архива с другими информационными ресурсами потребует разработки алгоритма обеспечения информационной безопасности и инструментов архивной эвристики, доступных через веб-портал Архива.

Согласно Концепции развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 г., деятельность Архива должна быть направлена на модернизацию таких направлений как комплектование, учет, обеспечение сохранности и использования документов Национального архивного фонда Республики Казахстан, цифровой трансформации Архива. Этому, в первую очередь, будет способствовать методологическое и научно-справочное сопровождение.

**ҚР ПРЕЗИДЕНТІ АРХИВІНІҢ
АРХЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНЕ ШОЛУ
(2011–2022 жж.)**

Кіріспе

Археографиялық (жариялау) жұмыс дәстүрлі түрде Президент Архивінің негізгі қызметінің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің кейбір мәселелері туралы» Жарлығына байланысты 2022 жылғы ақпанда жүргізілген қайта ұйымдастыру еліміздің жетекші архив орталығын дамытудағы жаңа кезеңнің басталғанын көрсетеді. Құжаттық дереккөздерді жариялау және танымал ету Архивті дамытудың 2035 жылға дейінгі тұжырымдамасында және 2022–2025 жылдарға арналған Стратегиялық жұмыс жоспарында Архивтің таяу және орта мерзімді перспективаға арналған маңызды бағыты ретінде айқындалды.

Президент Архиві – ХХ ғасыр мен Тәуелсіздік кезеңінің қоғамдық-саяси тарихи құжаттарының ірі сақтаушысы. 2022 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша архив құжаттарының көлемі 856 736 с.б. құраса, осы жылдың басында сақтауға алынған құжаттардың жалпы көлемі 1 млн. астам архивтік істерді қамтиды. Архивті жинақтау көздері тізіміне Мемлекет басшысына тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік органдарды қоса алғандағы 44 ұйымды құрайды.

Архив алғаш рет 2022 жылы ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет субъектісі ретінде аккредиттелді. Бұл ғылыми жұмыстарды жандандыруға негіз бола отырып, зерттеудің жаңа өзекті бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Осы шолу 1994–2010 жж. Архивтің археографиялық жарияланымдары мен анықтамалық-ақпараттық басылымдар анализінің жалғасы болып табылады¹. Алдыңғы шолудың ерекшелігі кеңестік кезеңдегі құжаттардың құпиясыздандырылуына байланысты жаңа дереккөз топтамаларының ғылыми айналымға енуіне, деректі жарияланымдар мен анықтамалық-ақпараттық басылымдардың жаңа түрлерінің пайда болуына байланысты ғылыми-зерттеу тақырыптарының аясы кеңейтілді.

Тақырып бойынша алдыңғы жарияланымдар ретінде Президент Архиві басылымдарының 2009 жылы құрастырылған

¹ Грибанова Е.М. 1994 – 2010 жж. археологиялық шығарылымдар мен анықтамалық-ақпараттық басылымдарға шолу. (ААҚ1662). Алматы: ААҚ, 2010. 33 б.

«Библиографиялық көрсеткішті», сондай-ақ 2019 жылы Архив шығарған «Архив құжаттарын пайдалануды ұйымдастыру» «Организация использования архивных документов» ұжымдық монографиясының материалдарын қарастыруға болады.

1997–2009 жылдар аралығындағы көрсеткіштер аннотацияланған, берілген мәліметтер ақпараттық-анықтамалық және басқа да басылымдар бойынша түсіндірме сипаттамасын камтиды. Архивтің археографиялық қызметінің дамуы кезеңдерінің ауысуына салыстырмалы талдау жүргізу үшін көрсеткіш материалдары, монографиялар мен археографиялық басылымдарға шолу сияқты деректер пайдаланылды.

2011 жылдан бастап Архивтің археографиялық басылымдарының жоспарын қалыптастырудың негізгі факторлары бағдарламалар мен бағдарламалық мақалаларда нақтыланған республиканы дамытуда ішкі саяси басымдықтары, тиісті қор материалдарының болуы, архив құжаттарын құпиясыздандыру процесі болып табылады. Қазіргі таңда өткен кезеңдегі жинақталған ғылыми тәжірибені ретроспективті ақпаратты жариялау ісі қайта қарастырылып жатыр. Архив ескі дамуды жалғастыру бойынша құжаттар жинағын қалыптастырудың жаңа тәсілдерінің пайда болуы, ғылыми-анықтамалық аппаратты кеңейту мен тарихи дереккөздерді бірлесіп жариялау ісінде әртүрлі мекемелермен ынтымақтастығы күшейіп келеді.

Архив қызметінің соңғы жылдардағы ең танымал бағыттарының бірі құжаттарды электронды түрде басып шығару болды. Елімізде әзірге электронды басылымдар үшін жеткілікті нормативтік база жоқ. Қазіргі таңда қолда бар электронды басылым түрлерінің ішінде Президент Архиві кітап басылым-

¹ Қазақстан Республикасы Президенті Мұрағатының басылымдары. Библиографиялық көрсеткіш (андатпалық). 1997-2008 жж. / Құраст. Л.Д. Дегитаева, В.Е. Печерских. Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты, 2009. 28 б., 8 б. фото; Издания Архива Президента Республики Казахстан. Библиографический указатель (аннотированный). 1997-2008 гг. / Сост. Л.Д. Дегитаева, В.Е. Печерских. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2009. 28с., 8 с. фото; Опыт публикаторской работы Архива Президента РК по документам XX в. и периода Независимости // Организация архивного дела в Казахстане: практика, проблемы, инновации: коллективная монография / под общ. ред. Д. Абдукадыровой, Б. Джапарова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. С. 139-165.

дарының көшірмелерін pdf форматында орналастыруды және CD-дискілерде сақтауды пайдаланады.

Жалпы, Тәуелсіздіктің бүкіл кезеңінде елімізде жариялау ісінің айтарлықтай орнықты дәстүрі қалыптасты. Бұл қоғамның өткен тарихына деген қызығушылығының артуына, сондай-ақ архивтану, архив ісі, тарих, қосалқы тарихи пәндер мен археография сияқты ғылымның архив құжаттарын жариялаумен байланысты мәселелерді теориялық тұрғыдан әзірлеу туралы ғылым ретінде қарқынды дамуымен байланысты болып отыр. Тарихшылар мен архившілер арасында дереккөздерді анықтау, іріктеу, өңдеу және жариялау жөніндегі жауапты миссияны архившілер өз мойнына алу керек пе деген пікірлердің туындауына қарамастан, мамандар бірауыздан архивші-археограф пен зерттеуші-тарихшы бірлесуі керек және олар сапалы деректі басылымдарды дайындауда үлкен нәтиже бере алады деген пікірге келген¹.

Археологиялық зерттеулер Қазақстандағы заманауи ғылыми-зерттеу ойларын дамытатын перспективалық бағыттардың бірі болып табылады. Көлемді монографиялық басылымдардың жоқтығына қарамастан, әртүрлі кезеңде теориялық және қолданбалы аспектілерін белсенді дамыту жұмыстары жүргізіледі. 1997–2004 жж. Президент Архиві директорының ғылыми-аппараттық қызмет жөніндегі орынбасары, 2004–2014 жж. Архивтің ғылыми басылым бөлімінің меңгерушісі болған Е.М. Грибанова жариялау қызметінің жүйелі мәселелерін зерттеуге, жариялауға құжаттарды анықтау, іріктеудің принциптері мен критерийлерін әзірлеуге үлкен үлес қосты².

¹ Шумейко М.Ф. О роли и месте археологии в ряду специальных исторических дисциплин источниковедческого цикла [Электрондық ресурс] - URL: <https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page> (Жүгінген күні 07.12.2022 г.)

² Грибанова Е.М. Особенности подготовки некоторых элементов научно-справочного аппарата к документальным изданиям Архива Президента Республики Казахстан // «Тарихи дерек: археология және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция Материалдары. = Исторический источник: проблемы археологии и источниковедения. 30 октября 2007 г. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Алматы: Национальный университет им. аль-Фараби, 2008. С. 11-14; Она же. О применении принципов и критериев выявления и отбора документов публикации в археологической про-

Автор өзінің еңбектерінің бірінде: «Жариялау – өзіндік ерекшелігі мен өзгешелігі бар ғылыми зерттеудің бір түрі. Археография сияқты ғылым саласы айналысатын оның теориясы мен әдістемесін білмеу, жариялау қызметінің күрделілігін бағалаудағы үстіртін көзқарасқа алып келеді» деп атап көрсетті¹.

Қазақстанның археологиялық қызметін нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету мәселелері Г.А. Сексенбаеваның, Н.К. Алпысбаеваның, Ш.Т. Булгауовтың мақаласында қарастырылған². Авторлар белгілі бір кезеңдегі археологиялық ойдың жай-күйі мен оның дамуына әсер еткен әртүрлі зерттеуші буындардың нормативтік-әдістемелік әзірлемелеріне талдау жасайды. Археология саласындағы нормативтік әдістемелік базаны қалыптастыру жағдайын зерттеу процесін зерттеушілер тарихи дереккөздерді шығару жөніндегі қажеттіліктермен және практикалық қызметпен байланыстырады³.

Қазақстан ғалымдарының республикалық және халықаралық конференциялардағы баяндамалары негізінде шығарылған мақалаларда қамтылған археологиялық зерттеулердің жекелеген теориялық және әдіснамалық аспектілеріне берілген сипаттаманың тұжырымдамалық мәні бар. Мәселен, Г.А. Сексенбаеваның баяндамасында технотрондық құжаттардың (кинофотофоноқұжаттар) археологиялық сипаттамасының кейбір

дукции Казахстана по истории советского периода // Мұрағат материалдарымен жұмыс істеуде қазіргі заманғы ғылыми-практикалық әдіс-тәсілдерді пайдалану және оны жетілдіру жолдары: Респ. оқу-практ. семинар материалдарының жинағы (Астана қаласы, 3 желтоқсан 2007 ж.). Астана: «Археология және деректану ұлттық орталығы» ММ баспасы, 2007. С. 7-19; Она же. Размышления об актуальности археологии в эпоху цифровых технологий // «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: мәселелер, тәжірибелер, инновациялар» Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің 25 жылдығына арналған II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция Алматы қ. 17–18 қазан 2019 ж. С. 220-228.

¹ Грибанова Е.М. О применении принципов и критериев выявления и отбора документов публикации. С. 7.

² Сексенбаева Г.А., Алпысбаева Н.К., Булгауов Ш.Т. Нормативно-методическая база археологии: исторический аспект // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. = Вестник КазНУ. Серия историческая. 2016. № 3 (83). С. 24-33.

³ Сонда.

мәселелерін ашуға талпыныс жасалды¹. Н.К. Алпысбаеваның мақалалары «археография» ұғымын анықтауға және еліміздегі археография ғылымы дамуының қазіргі кезеңде жекелеген мәселелеріне арналған².

Қазақстандық археографияның қолданбалы бағыттары Е.В. Чиликованың³, А.С. Зулкашеваның⁴, Ж.М. Тулибаеваның⁵, А.А. Адельгужиннің, Н.С. Лапиннің, Ж.Ж. Несипбаеваның⁶,

¹ Сексенбаева Г.А. Некоторые археографические аспекты кинофото-фонодокументов // «Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция Материалдары. С. 46-51.

² Алпысбаева Н.К. Қазақстанда археографияның қалыптасуы мен қазіргі таңдағы жағдайы // Сол жерде. Б. 91-95; Ол. «Археография» ұғымы туралы // «Қазақстанның тарих ғылымы: өзекті мәселелері, табыстары және болашағы» атты халықаралық дәстүрлі «Бекмаханов оқулары» конференциясының Материалдары 21-23 мамыр 2009, Алматы қ., 229-231 б.

³ Чиликова Е.В. О первых публикациях Советского Казахстана, изучавших историю движения Алаш // Мұрағат материалдарымен жұмыс істеуде қазіргі заманғы ғылыми-практикалық әдіс-тәсілдерді пайдалану және оны жетілдіру жолдары. С. 23-33; Она же. В помощь публикатору: некоторые правила подготовки рукописи к изданию. Там же. С. 164-177.

⁴ Зулкашева А.С. Приемы реконструкции текста на примере «Стенограммы заседания сектора истории КНИИМЛ 8-28 декабря 1933 г., посвященного контрреволюционной роли Алаш-Орды» // Там же. С. 34-48.

⁵ Тулибаева Ж.М. Общая характеристика и классификация письменных памятников XVIII-XIX вв. // Там же. С. 49-67; Она же. Методика описания памятников письменности // Там же. С. 68-78.

⁶ Адельгужин А.А. Описание коллекции документов по истории Казахстана, поступивших из фондов Российского государственного архива древних актов за 1585-1876 гг. // «Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция Материалдары. С. 22-25.; Лапин Н.С. Материалы Архива Президента Республики Казахстан по истории казахстанско-российских отношений в 1990-е гг. // Отан тарихы. 2021. № 1. С. 51-62; Несипбаева Ж.Ж. Архивные источники по дипломатическим взаимоотношениям РК // Отан тарихы. 2013. № 1. С. 94-98.

Г.У. Ахметшинаның, С.К. Қабылтаеваның, И.Л. Жеребцовтың¹, И.В. Дурновтың, Л.В. Михееваның, Ж.Б. Оксумбаеваның, В.Д. Болтинаның, Л.В. Шевелеваның, Е.М. Грибанованың² мақалаларында ұсынылады.

Ұлттық тарихнама және деректану орталығының 2011–2015 жылдар аралығында шығып отырған «Археография және деректану ұлттық орталығының Хабарлары» атты журналының беттерінде археография мәселелеріне қатысты айтарлықтай материалдар жарияланған.

Ресей ғылымында археографиялық қызметтің тарихи түсінігіндегі тақырыптары кеңінен ұсынылған. Өткен ғасырдың 90-шы жылдардың басында «археографиялық жарылыс» археографияның ресми бейнесін тәуелсіз және элеуметтік маңызы бар құбылысқа өзгерту тенденциясын көрсететін бірқатар мақалалардың, жекелеген еңбектердің жарық көруімен ерекшеленді. Архивтік қорлар негізінде деректі басылымдардың құрылу тарихына жаңа, біржақты емес көзқарастардың өзіндік квинт-эссенциясы РФА корреспондент-мүшесі В.П. Козловтың археографияның теориялық аспектілеріне арналған мақаласы бар³. Археография ғылымы дамуының әртүрлі аспектілеріне арналған арнайы баспа басылымдарының беттерінде орын алған көптеген ауызша пікірталастар эдициялық (И.В.Поздеева) архивтану ғылымында болып жатқан өзгерістердің кезең-кезеңімен сипатталатынын айғақтады.

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Е.И. Пивовар мен оның әріптестерінің еңбектерінде кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістіктегі архив ісінің даму тарихы қарастырылады. Олардың кейбіреулері қазақстандық архивтердің ғылыми-зерттеу және

¹ Ахметшина Г.У., Кабылтаева С.К., Жеребцов И.Л. Вклад архивов в развитие источниковой базы исторических исследований в Республике Казахстан в первые годы независимости (по материалам Национального архива Республики Казахстан) [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-arhivov-v-razvitie-istochnikovoy-bazy-istoricheskikh-issledovaniy-v-respublike-kazahstan-v-pervye-gody-nezavisimosti-ro/viewer> // Известия Коми научного центра УрО РАН. Серия «История и филология». Сыктывкар, 2020. № 5 (45). (Жүгінген күні 20.12.2022 г.).

² Грибанова Е. М Публикации Архива Президента Республики Казахстан // Библиография. 2007. № 6. С. 78-83.

³ Теоретические основы археографии с позиций современности: Материалы дискуссии. М.: Росархив, 2003. 104 с.

жариялау қызметінің мәселелерін қозғайды¹. Авторлар қазіргі Қазақстанның ұлттық идеясының қалыптасуының негізгі көзі ретінде тарихқа мемлекеттік тұрғыдан назар аударады. Республиканың тарихына қатысты құжаттарды жинақтау және насихаттау бұл стратегияны жүзеге асырудағы негізгі міндеттердің бірі болды. Ғалымдардың пікірі бойынша дәл осы факт «архивтердің эвристикалық-археографиялық қызметінің» рөлін растайды. Қазақстандық архивтердің 1998 жылдан 2021 жылға дейінгі жұмысының негізгі бағыттарына жасалған тиянақты шолу зерттеушілердің қазақстандық архив мұрасының Еуразия елдері гуманитарлық ғалымдарының жемісті ынтымақтас-тығының саласы болғаны туралы тұжырым жасауына, кеңестік кезеңнен кейінгі уақытта мәдени-ғылыми саладағы интеграциялық процестерді дамытуға негіз болды.

Шолудың мақсаты – 2011–2022 жылдардағы Президент Архивінің баспа қызметінің негізгі бағыттарына талдау жасау болып табылады. Қойылған мақсатты негізге ала отырып, авторлар мынадай міндеттерді ашуды көздейді:

1) баспа жұмысының бағыттарын, жарияланымдардың түрлері мен типтерін сипаттау, олардың ерекшеліктерін ашып көрсету;

2) анықтамалық-ақпараттық әдебиетке, мерзімді және жалғастырмалы басылымдарға талдау жасау;

3) 2011–2022 жылдары шыққан құжаттар жинақтарына алдыңғы кезеңмен салыстырмалы талдау жүргізу, 2011 жылғы нормативтік актілер басылымдардың құрылымы мен сапасына әсер ету дәрежесін анықтау, оларға тән процестерді сипаттап көрсету.

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 16 қарашасында байланыс және ақпарат министрінің Бұйрығымен «Қазақстан Республикасы Ұлттық архив қорының құжаттарын басып шығару» ереженің қабылдануы республиканың барлық ғылыми және архив мекемелері үшін археографиялық жұмыс үдерісінің

¹ Пивовар Е.И., Ханова И.Е., Катагощина М.В. Архивное наследие как сфера интеграции Казахстана в научно-информационное и культурное пространство Евразии [Электрондық ресурс]. 1998–2021 г. – URL: <https://www.vestarchive.ru/2021-4/4894-arhivnoe-nasledie-kak-sfera-integracii-kazahstana-v-nauchno-informacionnoe-i-kylytrnoe-prostranstvo-.pdf> (Жүгінген күні 21.12.2022 г.).

маңызды күні болып саналады¹. Осы кезге дейін елімізде шығарылған барлық құжаттық жинақтар 1990 жылғы «Правила издания исторических источников в СССР» ережесіне сүйене отырып жүргізілген². Қазіргі таңда, мемлекеттік және арнайы мемлекеттік архивтерде тұрақты сақтауға алынған ҰАҚ құжаттары негізінде дайындалған барлық құжаттық жинақтар аталған Ережеге сәйкес болуы тиіс. Осы ережеге сәйкес құжаттық басылымдардың ғылыми, ғылыми-көпшілік және оқу басылымдары секілді дәрежесін анықтау міндетті болып табылады.

Зерттеудің методологиялық негізін тарихилық, жүйелілік және жан-жақтылық принциптері құрайды. Авторлар тарихилық, салыстырмалы, хронологиялық, классификациялау ғылыми әдістерін қолданған.

Жарияланған құжаттардың құрамы археографиялық басылымдарды түрлері бойынша сипаттау принципі негізінде анықталды. Өкінішке орай, бұл принцип арқылы жеке тұлғаның құжаттық басылымдары мен бір түрдегі құжаттық басылымдардың қайталануына мүмкіндік болмайды.

Президент Архивінің жариялау қызметін зерттеу археографиялық жобалар мен жекелеген ғылыми зерттеу бағыттарын дамытудың перспективасын айқындауға мүмкіндік береді. Себебі, Архив қорларында еліміздің жетекші мемлекеттік мекемелері – Президент Әкімшілігінің, Сыртқы істер министрлігінің, Ұлттық ұланның, Бағалы қағаздар жөніндегі ұлттық комиссияның, қоғамдық-саяси ұйымдар мен қоғамдық бірлестіктердің құжаттары сақталған. Сонымен қатар, мемлекеттік сақтауда ХХ-ХХІ ғасырлардағы партия және мемлекет қайраткерлерінің (А.А. Асқаров, О.Б. Батырбеков, М. Бейсебаев, Н.Д. Джангельдин және т.б.), белгілі жазушылар мен ғалымдардың (Ә.Т. Әлімжанов, М.Қ. Қозыбаев, Г.К. Бельгер,

¹ Об утверждении Правил издания документов Национального архивного фонда [Электрондық ресурс]. Приказ Министра связи и информации Республики Казахстан от 16 ноября 2011 г. № 349. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 декабря 2011 г. № 7342. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342>. (Жүгінген күні 21.12.2022 г.).

² Правила издания исторических источников в СССР. Изд-е 2-ое, перераб. и доп. М., 1990.

П.А. Атрушкевич, Қ. Найманбаев, Қ.И. Сатпаев және т.б.) 90-ға жуық жеке тектік қорлар сақталған.

Президент Архивінің құжаттарды жариялау тәжірибесін зерттеу арнайы тарихи тақырыптық зерттеу басымдықтарын, ұшыраған өзгерістерді байқауға, отандық және шетелдік нарративтің жалпы дамуымен байланысын анықтауға мүмкіндік береді.

1. Тақырыптық басылымдар

1.1 1917–1991 жж. Қазақстан тарихының проблемалары

1.1.1 Архивтің құжаттық жинақтарындағы кеңестік жаңғырту тәжірибесі

2011 жылдан 2022 жылға дейін Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві 34 тақырыптық және Қораралық басылымдарды дайындап, жариялады. Жинақтардың негізгі бөлігін ғылыми-көпшілік типтегі басылымдар құрайды. Түрлері бойынша олар құжаттық топтамалар мен деректі сериялық басылымдар болып табылады. Басылымдар дербес, басқа да архивтік немесе мемлекеттік мекемелермен, бастамашыл топтармен немесе жеке тұлғалармен бірлесіп жарияланған.

Архив қорларында Қазақстан тарихындағы ең өзекті мәселелердің бірі – кеңестік кезеңдегі жедел жаңғырту тәжірибесі жөніндегі деректі материалдардың болуы Президент Архивінің тақырыптық түрлі басылымдарды жариялауға қатысуына негіз болды. «Голод в СССР. 1929–1934»¹ атты деректі серия осы уақыт кезеңінде жарияланған алғашқы жұмыс болды, оны дайындауға Архив қызметкерлері де атсалысқан. Басылымның редакция алқасының құрамына 2004–2014 жылдары Президент Архивінің директоры болған В.Н. Шепель кірген. Құрастырушы авторлардың қатарында Е.М. Грибанова болды. «Демократия» халықаралық қорының қолдауымен әзірленіп, жарыққа шыққан деректі материалдар сериясында Ресей мен бірқатар ТМД елдерінің архивтік құжаттары қамтылған.

Кітапта қазақстандық контент 140 құжат арқылы ұсынылған, олардың ішінде Президент Архиві қорларының құжаттары да бар. Хронология бойынша және маңызды

¹ Голод в СССР. 1929–1934: В 3 т. / Отв. составитель В.В. Кондрашин. М.: МФД, 2011. (Россия. XX век. Документы).

оқиғалар жағынан топтастырылған дереккөздер ашаршылық пен халықтың жаппай қырылуына себеп болған аса ауыр экономикалық дағдарыстың пайда болу себебі мен үдей түсуін, оның субъективті және объективті факторларын, сондай-ақ өңірлік ерекшеліктерді ашып көрсетеді.

Президент Архиві 2013–2018 жылдар аралығында Мәдениет және ақпарат министрлігінің бірлескен жобасына қатысты¹. Жобаның құрамында Ұлттық археография және деректану орталығы², Орталық мемлекеттік архиві қызметкерлері қатысқан. Жоба аясында ұжым **«Трагедия казахского аула. 1928–1934»**³ атты 2 томдық басылымын жарыққа шығарды. Жарияланған құжаттар топтамасы – мемлекеттік саясатқа негізделген қазақ ауылдарының ұлттық трагедиясын баяндайды.

Жинақтың бірінші томы 154, екінші томы 172 құжаттан тұрады. Жинақтардағы құжаттардың басым бөлігі алғаш рет ғылыми айналымға енгізілді.

Жинаққа Президент Архивінің мемлекеттік сақтаудағы (141-қ. – Бүкілодақтық Коммунистік партияның (большевиктер) Қазақ Өлкелік Комитеті және 719-қ. – Бүкілодақтық Коммунистік партиясының (большевиктер) Қазақстан бойынша Қазақ өлкелік бақылау комиссиясы) қорларынан құжаттар енгізілген. Құжаттық деректер ХХ ғ. соңы – ХХІ ғасырдың құпиясыздандырылған мәліметтерін құрайды. Олар республиканың жекелеген аймақтардың жағдайы туралы шолулар (соның ішінде ҚАКСР-на қатысты БМСБ ӨӨ-нің шолулары мен ақпараттық есептері), орталықтың тапсырмаларын орындау туралы есептер мен анықтамалар, азаматтардың арыздары мен өтініштері және т.б. Құжаттардың басым бөлігінде «құпия» және «аса құпия» деген грифтері бар. Осы жинақта алғаш рет ҚАКСР және облыстық басқармалар бойынша БМСБ ӨӨ-нің халықтың әртүрлі топтарға жүргізілген қатынастарға көзқарасы, мал-мүлікті тәркілеуге қарсы жүргізілген іс-әрекеттер туралы,

¹ С 2014 года уполномоченным органом по архивному делу стало Министерство культуры и спорта.

² После 2017 года – Национальный центр рукописей и редких книг Министерства культуры и спорта.

³ Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов / Сост. А.С. Зулкашева (отв.), Г.Т. Исахан, Г.М. Қаратаева. Т. 1. 1928 – апрель 1929. 744 с. Т. 2. 1929 – январь 1932. 744 с. Алматы: Раритет, 2013-2018.

байлардың тарапынан қарсыласу әрекеттері, иммиграциялау, билік органдарымен қақтығыстар және т.б. туралы құжаттары берілген.

Құжаттар жинағы тарихи кіріспені қамтиды. Әрбір томға археографиялық алғысөз жазылған. Ғылыми-анықтамалық аппарат қысқартылған сөздер тізімі, атаулы нұсқағыш, ескертпелер, жарияланған құжаттар тізімі арқылы берілген. Құжаттар хронологиялық ретпен орналастырылған. Құжаттардың бірқатары тақырыптық қағидат бойынша жинастырылып, топтық тақырыптарға біріктірілген.

Жинақтың бірінші томында 1924–1925 және 1927–1928 жылдардағы ҚАССР-дің экономикалық дамуы, мемлекеттік бюджеттің жағдайы, астық жинау науқандары, байлардың мал-мүлкілерін тәркілеу, жеке шаруашылықтар арасында малдарды бөлу т.б. көрсеткіштер бойынша көптеген статистикалық құжаттық кестелер енгізілді.

Жинақтың екінші томында да көлемді статистикалық материал берілген (1931 жылғы 23 шілдедегі жаппай ұжымдастыру жүріп жатқан аудандардан Байлар мен кулактардың мал-мүліктерін тәркілеп, тап ретінде жою туралы аудандық комитеттердің атқарған жұмыстарының қорытындысы; 1931 жыл бойынша құрылыс жоспарларының орындалуы, отырықшы халықты ұжымдастыру, колхоздардың жұмыстарын ұйымдастыру т.б.).

Жинақтың тағы бір ерекшелігі – түсініктемелер мен анықтамалардан басқа, негізгі мәтінге белгілі бір себептермен енбей қалған құжаттардың мәтіндеріне ескертпелер бар. Мәселен, ескертпелердің құрамына «РСФСР орталық органдары мен АССР орталық органдары арасындағы құқықтар мен міндеттер мәселесі бойынша КСРО ЖШИ ХҚ комиссиясы ұсынысының жобасы» (1-том), «БОАК пен КСРО КХК-ның 1930 жылғы 4 ақпандағы «Кулак шаруашылықтарын көшіру және қоныстандыру туралы» құпия нұсқаулығы, «Ауыл шаруашылығы артелінің 1930 жылғы үлгілік жарғысы (2-том) және т.б. енгізілді.

2021 жылы «**Ашаршылық. Голод. 1928–1934**» 5 томдық құжаттар жинағының жарыққа шығуы археографиялық ерекше еңбек деп айтуымызға болады. Жинақтың ерекшелігі ретінде авторлар аса ауыр экономикалық катаклизмдер мен әлеуметтік-

демографиялық сілкіністердің бастаушысы болған, қазақ даласында жаппай ашаршылыққа ұшыратқан аграрлық дағдарыстың тарихына арнаған¹. Жинаққа Президент Архивінің құжаттарынан басқа Ұлттық архивтің, Орталық мемлекеттік архивтің, Алматы қаласы Орталық мемлекеттің архиві мен Қазақстан Республикасының облыстық архивтерінің ретроспективті материалдары да енгізілген. Бірлескен жұмыстың нәтижесінде көлемі жағынан (4568 бет, 1414 архивтік құжат) қомақты басылым болып табылады. Бұл жинаққа енгізілген деректер жаппай ашаршылық салдарынан өз халқының 40%-ға жуығын жоғалтқан қазақ халқының шынайы қасіретін айқын бейнелейді.

Басылымның кіріспесінде ХХ ғ. 20 – 30 жж. Қазақстандағы ауыл шаруашылығының дағдарысы, ұжымдастыру саясаты мен тәжірибесін тарихнамалық және деректанулық зерттеудегі ерекшеліктері мен спецификасы, сондай-ақ қазіргі тарихи шындықтағы ашаршылық тақырыбының ауқымы бағаланған.

Жинақтың құрылымы (1-3 том) хронологиялық принцип бойынша жүйеленген. 3-ші том мен 4-ші томдардың хронологиялық шегі 1932–1934 жылдарды құрайды. Мазмұны жағынан ол орталық және облыстық баспалардың жарық көрген жинақтарындағы материалдары, қазақстандық және ресейлік авторлардың жеке еңбектері, Президент Архиві, Орталық мемлекеттік архиві және Қостанай облысы мемлекеттік архивтерінің құжаттарымен ерекшеленеді. 5-ші томға куәгерлердің естеліктері (М. Хақимжанова, С. Машаков, Г. Ахмедов, және т.б.), Ашаршылықты зерттеуге байланысты арнайы еңбектерден үзінділер (профессор К.М. Атабаев басқарған тарихи-этнологиялық экспедиция деректері, С. Жусуп, Т. Байкулов, А. Алимов және т.б. еңбектері), сондай-ақ Ашаршылық тақырыбына арналған көркем шығармалардан үзінділер енгізілген.

Ғылыми-анықтамалық аппарат қысқартылған сөздер тізімінен, атаулы түсіндірмеден, жарияланған құжаттардың тізімінен тұрады. Құжаттарды жариялау барысында олардың алуан түрлілігі, арнайы белгілердің, резолюциялардың болуы, орналасқан жері, құжаттың түпнұсқалығы, жасалу тәсілі ғана емес,

¹ Ашаршылық. 1928–1934. Деректі хроника. Құжаттар жинағы / Жауапты редактор Б. Әбдіғалиұлы. Тт. 1-5. Алматы-Астана, 2021.

сонымен қатар жарияланған деректердің алдыңғы жариялануының болуы көрсетіледі.

Тұтастай алғанда, кеңестік жаңғырту үдерістері тақырыбы Архивтің жариялау қызметінің жеке әрі дербес бағыты болып бөлінбеген. Ғылыми жариялау бөлімінің саяси қуғын-сүргін, әлеуметтік және этникалық депортациялар тарихы жөніндегі зерттеулерге екпін жасауы, сонымен қатар орталықтағы және облыстардағы басқа да архивтік және ғылыми мекемелердің республиканың ұжымдастыру және индустрияландыру проблемалары бойынша жарияланған ретроспективті материалдары санының жеткілікті болуы іске асырылып жатқан жобаларға ішінара қатысуға себеп болды. Сондай-ақ, зерттеу қызметінің аралас сипатта болуы Архив мамандарының тікелей қатысуына, тығыз өзара байланыс жасауына мүмкіндік берді және деректі жарияланымдардағы түпкі нәтижелерге зор қызығушылық тудырды.

1.1.2 Тоталитаризм дәуіріндегі әлеуметтік және этникалық депортациялар

Күштеп қоныс аудару мәселесі кеңестік модернизация жобасының жүзеге асырылу тарихымен тығыз байланысты. Депортация ұжымдастыру жылдарында басталып, егіншілік пен мал шаруашылығын әлеуметтендірумен қатар «бай мен кулактарды тап ретінде жою» жүргізіле бастады. Ауыл шаруашылығын жаңғырту бағытында, Кеңес үкіметі тарапынан шаруа қожалықтарына жаппай шабуыл жасалды. Белгілі бір уақыттан кейін, әлеуметтік топтардың күштеп қоныс аударуы толығымен іске көшіп, әртүрлі этнос өкілдерінен тұратын ондаған, жүздеген, мыңдаған адамдардың тағдыры анықталды. 30-жылдардың ортасында кулактарды депортациялаудың нәтижесінде этно-әлеуметтік, этникалық қоныс аударулар орын алды.

Депортациялар тарихын Президент Архивінің жариялау қызметінің дербес тақырыптық бағыты ретінде белгілеуге болады. Біріншіден, бастапқы қарым-қатынас экономикалық факторларға қарамастан, депортациялар кеңестік әміршіл-әкімшілік жүйенің құрамдас бөлігіне айналып, күштеп талап ететін әдістерге ұқсас сипаттамалар мен салдарларға ие болды. Екіншіден, жер аудару ұзақ тарихи уақыт кезеңінде (XX ғ. 1930–1950 жылдар аралығы) болып, яғни ұжымдастыру кезеңінің хронологиялық шеңберінен асып кетті.

Авторлар алғашында 1930–1951 жылдар аралығында «Из истории депортации» деректі жинағында әртүрлі санаттағы республикадан күштеп қоныс аударылғандар мен қоныстандырылғандар туралы жасауды ойластырды. Қазіргі уақытта жинақтың 3 томы дайындалып, басылып шықты¹. Басылымның жалпы концепциясы мен археографиялық ерекшеліктерінің қалыптасуына баспаға дайындау жалпы 8 жыл бойы жүргізілді. Құрастырушылар 1-ші томмен жұмыс істеу барысында, Ұлттық архив қоры құжаттарының құпиясыздандыру процесінің аяқталмауына қатысты мәселер болды. Құжаттық жарияланымның принципін іске асыру дәрежесіне еліміздің қоймаларында құжаттарды толық анықтау мүмкіндігінің болмауы да әсер етті. Осыған байланысты авторлар өз жұмыстарында оптималды принципін ұстанып, тек мәжбүрлеп қоныстандыру мәселелеріне тікелей қатысты құжаттарды ғана таңдады.

Кейінгі басылымдарда бұрынғы КОКП Архив қорының құрамдас бөлігінің құжаттарын құпиясыздандыру процесі аяқталғаннан кейін, Архив еліміздегі археографиялық қорды толықтыруға белсенді түрде араласты. Алайда, бұл жерде де археографтардың жұмысын қиындатқан, шешілмейтін жағдайлар туындаған. Мәселен, құрастырушылар 1990–2000 жылдардағы әдебиеттерде келтірілген құжаттарға ведомстволық архивтерге енгізген «карантин» (мораторий), сондай-ақ бұрын құпиясызданырылған құжаттарға қолжетімділік шектеуге байланысты. Сонымен қатар, басылымды дайындаудың ұзақ кезеңге созылуы облыстық архивтердің жекелеген ұжымдарының тақырып бойынша жинақтарды өз бетінше басып шығаруына себеп болды.

Зерттеудің ұзаққа созылуы сапалы археографиялық жұмыстың шешуші факторларының біріне айналды. Ұзақ және

¹ Из истории депортаций. Казахстан. 1930–1935 гг. Сборник документов / Сост.: Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева (отв.), Г.М. Каратаева, Н.П. Кропивницкий, Г.Н. Мурзагалиева, Е.В. Чиликова. Алматы: ЛЕМ, 2012. 772 с.; Из истории депортаций. Казахстан. 1935–1939 гг. Сборник документов / Р.М. Әбдуәлі, Е.М. Грибанова (отв.), А.С. Зулкашева, Г.М. Каратаева, Н.П. Кропивницкий, Е.В. Чиликова. Алматы: ЛЕМ, 2014. 740 с.; Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов / Ж.Т. Байқаш, Е.М. Грибанова, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: ЛЕМ, 2018. 712 с.

қажырлы еңбектің нәтижесі ғылыми түрге жақын іргелі жинақ жарияланды. Бұл жинақ зерттеуші мамандарға, деректанушылар мен тарихшыларға арналып ол құжаттардың толық мәтінімен, зерттеудің барлық аспектілерін сипаттайтын кеңейтілген ғылыми-анықтамалық аппаратты қамтиды.

Құрастырушылар жинақтың титулдық тақырыбына жарияланымға еңбей қалған дереккөздердің себептерін ілеспе ретінде негіздейді. Сонымен бірге, тақырыпты толығымен сипаттауға жол ашатын принциптер негізінде құжаттар таңдалған. Авторлар, археографиялық зерттеудің принциптерінен бөлек тік және көлденең зерттеу принципін пайдаланды.

Жүргізіліп жатқан зерттеу жұмыстарының ғылыми-теориялық негіздемесі ретінде авторлар тарихилық пен объективтілік принциптеріне жүгінген.

1-томда ұжымдастыру кезеңіндегі әлеуметтік депортациялар, қуғын-сүргінге ұшыраған азаматтардың жағдайы және 1930–1935 жылдар аралығындағы Қазақстандағы «арнайы қоныс аудару» режимінің қалыптасуы туралы құжаттар қамтылған. Дереккөздерде жалпыодақтық және республикалық деңгейде ауыл халқының тағдыры мен оларды жүзеге асыру жолдары туралы шешім қабылдау үдерісі бейнеленген. Жинаққа БМСБ-ның аса маңызды бұйрықтары, баяндамалары мен анықтамалары, Қазақ өлкелік комитеті, ОАК және ҚАКСР ХКК өкілдерінің тексеру сапарларының қорытындылары туралы есептер, Жұмысшы-шаруа Қызыл Әскері бөлімшелері қолбасшылығының бүлікшілер қозғалысын басу жөніндегі есептері, қуғын-сүргінге ұшыраған азаматтардың қоныстанған жерлердегі жағдайы туралы есептер мен анықтамалар енгізілген. Құжаттарда «арнайы қоныс аудару» режимінің қалыптасуы және арнайы қоныстанушылардың еңбек және тұрмыс жағдайлары туралы айтылады.

Финдердің, поляктардың, немістердің, күрдтердің, армяндардың, түріктердің, кәрістердің, ирандықтардың (1935–1939 жж., 2-том) Қазақстанға күштеп көшірілуін куәландыратын құжаттар әлеуметтік және этникалық жаппай көші-қон тарихының, республиканың арнайы қоныстанушыларды қабылдауға дайындалу процесі, оларды қоныстандыру мен шаруашылық жүйесіне тартуының айқын дәлелі болып табылады. Дереккөздерде мәдени және тұрмыстық дәстүрлері, конфес-

сиялық тиістілігі және әртүрлі тілдес ұлттың үлкен тобын қысқа мерзімде қоныстандыру нәтижесінде туындаған мәселелер туралы мәліметтер берілген. 2-ші томның орыстандыру үдерісінің күшеюіне әкелген КСРО басшылығының ұлттық саясатындағы өзгерістерді сипаттайтын құжаттар құрастырды. 2-ші томда КСРО басшылығының ұлттық саясатындағы өзгерістерді сипаттайтын, нәтижесінде орыстандыру процесінің күшеюі туралы баяндайтын құжаттар берілді.

Жарияланған жинақтың 3-ші томында поляктарды, немістерді, финдерді, гректерді, итальяндарды, қалмақтарды, қарашайларды, шешендерді, ингуштарды, балқарларды, қырым татарларын, түріктерді, күрдтерді, армяндарды (1939–1945 жж.) депортациялау туралы 3-томда жарияланған мәліметтер халықтың жекелеген топтарын депортациялауды заңдастырған құжаттармен, сондай-ақ халықты жаппай қоныстандыру, еңбек және шаруашылықпен қамтамасыз ету мәселелері бойынша республика басшылығының дәлелдейтін директивалар, есептер, анықтамалар, хаттармен көрсетіледі. Құжаттардың тағы бір бөлігі Ұлы Отан соғысындағы жеңісті «Кеңес Одағы халықтарының азаматтық құқықтарынан негізсіз айырып, әскери еңбегін бағамалап, жасанды түрде ең нашар еңбек және тұрмыс жағдайына мәжбүрлеген халықтың орасан зор күш-жігері мен жанқияр еңбегінің нәтижесі» туралы құжаттар куәландырады. Құжаттар әртүрлі ұлт өкілдерінің өзін-өзі ұстауы, өзара сыйластықтары, бір-бірін түсінуі, тарихи жақты сақтауда қол жеткізудегі тәжірибесін көрсетеді.

Археографиялық басылымның статистикасы деректі материалдың жаңалығы бірінші жинақта 86%¹, екінші және үшінші жинақтардың әрқайсысында 80% құрайды. Осылайша, деректі жинақтардың алғашқы жарияланған материалдарының орташа көрсеткіші 82% құрайды.

1-ші томның құжаттарын топтастыруы кезінде авторлар аралас принциптерді пайдаланды. Олар хронологиялық, номинативті-авторлық және тақырыптық. 2-ші және 3-ші томдардың материалдарын орналастыру тақырыптық-хронологиялық принципіне негізделген.

¹ Бұрын жарияланған ақпараттың көпшілігі ресейлік басылымдардан алынған (14%), авторлар тарихи оқиғалардың ең толық бейнесін қайта құру қажеттілігімен негізделген.

Жинақтар сериясы кіріспе сөзден, қазақ және орыс тілдеріндегі кіріспеден, тарихи-археографиялық алғы сөзден, қорытындыдан тұрады. ҒАА ескертпелер, атаулы географиялық көрсеткіш (2-ші және 3-том), пәндік көрсеткіш (2-ші том), пәндік-тақырыптық көрсеткіштер (3-ші том), қысқартылған сөздер тізімі, пайдаланылған архивтік қорлардың тізімі, бұрын соңды жарияланған құжаттар тізімдерін, жарияланған фотосуреттердің тізімдері (2-ші том), қазақ тілінде түйіндеме берілген.

Сонымен қатар, жинақта ҒАА-тың сирек түрлері болып табылатын – диаграммалар және схемалық карталары қоса берілген. «Қазақстанның арнайы қоныстанушыларының тұрғын үй құрылысының схемасы» және «Оңтүстік Қазақстандағы бойынша қоныстанушыларды орналастырудың схемалық картасы» 1-ші томның форзацтарында орналастырылған позитивтердің сапасыздығына және хронологиялық даталардың болмауына қарамастан, Еңбек ауылдарының орналасу тарихына көрнекі мәтіндік дереккөздермен бекітілген қосымша ретінде қызмет етеді.

Жинақтың 1-ші томына Президент Архивінің қорындағы құжаттардан басқа Орталық мемлекеттік архиві, Павлодар облысының мемлекеттік архиві және Шығыс Қазақстан облысының Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығының (ҚЗТҚО) деректері кірді. 2-ші томға Алматы, Жамбыл, Қарағанды, Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан облыстарының мемлекеттік архивтерінің, Шымкент қалалық архивінің, сондай-ақ посткеңестік кеңістіктегі елдердің – Ресей Федерациясының Мемлекеттік архиві (РФ МА) және Украина қоғамдық бірлестіктерінің Орталық мемлекеттік архивінің құжаттарын қамтиды. 3-ші томға ОМА, ОМҒТҚА, ОМКФДЖА, Ақтөбе, Алматы, Атырау, Жамбыл, Қарағанды, Қостанай, Қызылорда, Павлодар, Солтүстік Қазақстан, Түркістан облыстары мемлекеттік архивтерінің, сонымен қатар Балқаш қаласының архивтері, Қызылорда облысының қоғамдық-саяси тарихы, Шымкент облыстық мемлекеттік архиві, РФ Президентінің Архиві, РФ МА, РГАСПИ, Федералдық қауіпсіздік қызметінің Орталық Архивінің құжаттары кірді.

1-ші томдағы 306 құжаттың 2-і мемлекеттік тілде, қалғаны орыс тілінде берілген. 2-ші томда да 289 құжаттың 4-уі

мемлекеттік тілде жарияланған. Бұл факт архив қорларында көрсетілген кезеңде орыс тіліндегі құжаттама түпнұсқасының басым болуымен түсіндіріледі.

Жинақтың көлемі мен деңгейі тәжірибесі мол құрастырушылар тобының кәсіби көзқарасымен, сондай-ақ әріптестермен, яғни Қазақстанның орталық және аймақтық, сонымен қатар шетелдік (ресейлік, украиндық) архивтердің қызметкерлерімен бірлескен жұмысқа баса мән беруімен байланысты. Жинақтың жариялануына Қазақстан халқы Ассамблеясы мен Мәдениет және ақпарат министрлігінің қолдауы зор көмек көрсетті.

Хронологиялық тұрғыдан этникалық депортация тақырыбына арналған еңбектердің соңғысы **«Из истории депортации немцев в Казахстан»** атты еңбегі болды¹. Құжаттар жинағы Геттинген зерттеу орталығымен бірлесіп жасалып, Президент Архивінің, Орталық мемлекеттік архиві, облыстық, қалалық, аудандық архивтері қорларының және Ресей Федерациясының Мемлекеттік архивінің материалдарын қамтиды. Құжаттар немістердің Қазақстанға күштеп қоныс аударуы мен тұрмыстық жағдайын, жұмыс колонналарына жұмылдыруына және оларды күтіп ұсталғанын куәландарады.

Жұмыс жарияланған құжаттардың ерекшелігі мен мазмұнымен ғана емес, посткеңестік кеңістіктің шегінен тыс әртүрлі зерттеу дәстүрлерін біріктіретін басылым екендігімен де қызығушылық тудыртады. Жинақ неміс және орыс тілдерінде орындалған. Ғылыми айналымға енгізілген архив құжаттары құрастырушыларға, кіріспенің өзінде өзекті, толық зерттелмеген мәселелерді, атап айтқанда, «артықшылыққа ие болған мигранттар контингенті» мәселесін және тағы басқаларын анықтауға мүмкіндік берді.

Жинаққа 251 құжат кірді. Дереккөздер тақырыптық және хронологиялық белгілер бойынша орналасқан. Жинақтың бір бөліміне біріктірілген РФ МА-ның құжаттары алғаш рет жариялануда. Зерттеушілерге таралымы аз болғандықтан қол жетімділігі төмен аймақтарға републикацияға ұшырады.

¹ Из истории депортации немцев в Казахстан. 1941–1945 гг. Сборник документов / Сост. коллектив: А. Адилова, А. Айтова, Н.А. Куанышева, Р.М. Мирзакулова (отв.), М. Ходжабай. Гёттинген – Алматы: Print House Gerona, 2022. 400 с.

ҒАА кіріспе, қысқартылған сөздер тізімі, географиялық және атаулы көрсеткіштер, пайдаланылған архив қорларының тізімдері ұсынылған.

1.1.3 XX ғ. басындағы Қазақ

ұлттық интеллигенциясының тарихы

Президент Архивінің тақырыптық басылымдарына XX ғасыр басындағы қазақ ұлттық интеллигенциясының көрнекті өкілдеріне арналған құжаттық топтамалар жатады. Соңғы демі қалғанға дейін халқының мүддесін қорғаған зиялы қауымның елеулі бөлігі «Үлкен террордың» құрбаны болып, негізсіз саяси қуғын-сүргінге ұшырады.

Қазақстанның қоғам, саяси және мәдениет қайраткерлеріне қарсы бағытталған қуғын-сүргін тақырыбы алдыңғы кезеңнен-ақ, бұрын жабық қордағы құжаттарды құпиясыздандыру жұмысының аясында дербес зерттеу бағыты ретінде қалыптасты. Сонымен қатар, 1990 жылдардың екінші жартысынан бастап жеке тектік қорларды қалыптастыру процесі белсенді қарқынмен жүрді.

2000 жылдардың ортасында жеке және басқа да архив қорларының құжаттары негізінде республиканың мемлекет және қоғам қайраткерлері туралы ғылыми-көпшілік басылымдарды дайындау және басып шығарудың перспективалық жоспары құрастырылды. 2007 жылдан 2014 жылға дейін жеке қорлары Президент Архивінде сақталатын тұлғалар туралы барлығы 15 басылым жарық көрді.

2013 жылы Қазақстанның 1920–1930 жылдардағы мемлекет және қоғам қайраткері «**А.М. Әлібеков**» жеке қор құжаттары негізінде 120 жылдығына арналған жинағы жарық көрді¹.

А.М. Әлімбеков жеке қорының материалдарын 2004 жылы шөбересі Л.Ш. Сейфуллина архивке тапсырды. Жинаққа жеке отбасылық архив құжаттарынан басқа РКП(б) Қырғыз (Қазақ) өлкелік комитеті, РКП(б) Қырғыз (қазақ) бюросы, БКП(б) Казкрайком, БКП(б) Жетісу губерниялық комитеті қорларының құжаттары енгізілген. Кітапта барлығы 48 мәтіндік

¹ А.М. Алибеков. Государственный, общественный деятель Казахстана. К 120-летию со дня рождения (7 июня 1893 г. – 2 июня 1937 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.Т. Сулейменова, Ш.О. Тулеуова. Алматы: Архив Президента РК, 2013. 96 с.

құжат пен 16 фотосурет жарияланған. Құжаттардың көпшілігі алғаш рет жарияланып отыр. Жинаққа сонымен қатар оның зайыбы Ш.Н. Әлібекованың құжаттарыда қосылған.

Құрастырушылар А.М. Әлібековтің өмірбаянындағы кей-бір деректерге қатысты қазақ тарихнамасындағы олқылықтарға, атап айтқанда, оның қайтыс болуының мән-жайларына назар аударады. Жинақта жолма-жол ескертпелер қоса берілген. ҒАА құрамына кіріспе, қысқартылған сөздер тізімі, атаулы нұсқағыш, жарияланған құжаттар тізімі кіреді.

Тұтас бір ұрпақтың қасіреті 1937–1938 жылдардағы саяси қуғын-сүргінге ұшыраған қазақ зиялылары өкілдерінің өмірі мен шығармашылығына қатысты ерекше зерттеуге қызығушылық тудырды. Алаш қозғалысының 95 жылдығы мен Алаш қозғалысы ізбасарлар бірінің 125 жылдығына арналған «**Асфендияр Кенжин**» арнайы жинағы 2014 жылы жарық көрген¹.

Жинақта Президент Архивінің, Алматы қаласы бойынша ҰҚКД Архивінің, ОМА-ның, Атырау облыстық мемлекеттік архивінің қорларынан алынған құжаттар мен бұрын жарияланған бірқатар мәтіндер ұсынылған. Құжаттар түпнұсқа тілінде жарияланады.

А.К. Кенжин – қоғам қайраткері, «Алаш» партиясының, Батыс Алашорданың белсенді мүшелерінің бірі. Авторлар А.Кенжиннің өмір жолын егжей-тегжейлі көрсету мақсатын көздемейді, олардын назарын өмірбаяндық тарихтың өзі оны «оңтайлы пайдалану» контекстінде «іс-әрекетті түсіндіруге» және «адам қызметінің» барлық нысандары: таңдау және шешім қабылдау жағдайлары қызықтарды².

Қорытындылай келе, археографтар мен тарихшы-зерттеушілер үшін еңбектің негізгі ойы алғы сөзде: қазақ зиялыларының алғашқы плеядасы туралы коммунистік партияның құжаттары негізінен зерттелмеген дереккөздер болып қала береді деп тұжырымдалған.

Жұмыс төрт бөлімнен тұрады, олар келесі тақырыптарға топтастырылған – А.Кенжиннің қызметі, қуғын-сүргін және реабилитация туралы құжаттар, әдеби мұра, ол туралы жа-

¹ Асфендияр Кенжин. Сборник документов и материалов / Архив Президента Республики Казахстан. Сост.: А.Т. Сулейменова. Алматы: «Елтаным», 2014. 348 с.

² Сонда. 19 б.

рияланымдар. Құжаттар хронологиялық тәртіппен орналасқан, кейбір жағдайларда бөлімдер ішіндегі мәтіндер тақырыптар бойынша топтастырылған.

95 құжаттың 77-сі бірінші рет жарияланып отыр (78%). Бұрын жарияланған құжаттар басылым көздеріне сілтеме жасай отырып беріледі.

Жинаққа Кенжин-Жангилдиндер отбасы архивіндегі фотосуреттер (бір фотосуретті қоспағанда барлығы дерлік бірінші рет) енгізілген. Авторлар археографиялық өңдеудің ерекшеліктерін атап өтеді: мекемелердің атаулары жаңартылмаған, бұрын жарияланған құжаттардың атаулары редакцияланбаған, толық емес жарияланым бөлек келісіледі.

ҒАА құрамына кіріспе, ескертпелер, атаулы көрсеткіш, қысқартулар тізімі, жарияланған құжаттар мен қолданылған қорлар тізімі кірді.

1.1.4 Кеңес дәуіріндегі Қазақстанның мемлекет, қоғам және саяси қайраткерлері

Археографиялық шығарылымдардың дәстүрлі тақырыбы Қазақстанның кеңестік кезеңдегі қоғам және саяси қайраткерлеріне арналған құжаттар топтамасын дайындау болып табылады. Олардың басым бөлігі Архивтің тұлғалар туралы құжаттық басылымдар сериясын шығарудың перспективалық жоспарын жүзеге асыру аясында жарық көрді.

2011 жылдан бері С.С. Жиенбаев, М.Қ. Қозыбаев, С.Б. Бейсенбаев, Х.Ш. Бектұрғанов, Р.Ш. Шамжанова, Ш.К. Жаныбеков, Н. Шәріп, Г.К. Бельгердің қызметі туралы құжаттар мен материалдар жинақтары осы серияда жарық көрді. Олардың кейбіреулері авторлық құқықтық материалдарды қамтыса, демек, жеке тұлғаға қатысты құжаттарды жариялау жатқызылады.

Солардың бірі, Қазақстанның белгілі мемлекет және қоғам қайраткері **С.С. Жиенбаевтың** 90 жылдығына арналған құжаттар жинағы жарық көрген¹. 2003 жылы Еңбек ардагері,

¹ Джиенбаев Султан Сулейменович. Государственный, общественный деятель Казахстана. К 90-летию со дня рождения (22 июля 1921 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), Тулеуова Ш.О. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2011. 114 с.

Ұлы Отан соғысы ардагерінің жеке тектік құжаттары Президент Архивіне тұрақты сақтауға тапсырылды. Ғылыми-техникалық өңдеудің нәтижесінде 1950–2010 жылдарды құрайтын 63 сақтау бірлігінен тұратын қор қалыптасты.

Жинақтың құрамына жеке тектік қорынан 41 құжат пен 42 фотосурет енгізілген. Жинақ 2 бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде мемлекет қайраткерінің өмірбаянына қатысты құжаттар, ал екінші бөлімде тікелей қызметіне қатысты құжаттардан тұрады. Әр бөлімде фотосуреттер де қоса берілген. Құжаттарды жүйелеу логикалық және хронологиялық принцип негізінде топтастырылған. ҒАА құрастырушылар тарапынан кіріспе, алғысөз, қысқартылған сөздер тізімі, атаулы көрсеткіш, жарияланған құжаттар тізімдері ұсынылған.

Сол жылы авторлар ұжымы белгілі тарихшы М.Қ. Қозыбаевтың 80 жылдығына арналған сериялар жинағын дайындады¹. 2002 жылдан бастап Президент Архивінде ҚР ҒА-ның академигі, мемлекет және қоғам қайраткерінің жеке тектік қорын сақтап келеді. Басылым 82 құжатты (44 мәтін, 38 фотосурет) қамтиды. Жинаққа жеке тектік қорындағы құжаттардан басқа Қазақстан КОК-нің, Қазақстан КОК-і жанындағы партия тарихы Институтының архив қорларының құжаттары енгізілген.

Материалдар өмірбаяндық құжаттар, қызметіне қатысты: әлеуметтік, қызметтік, және ғылыми, журналистік материалдар (мақалалар мен сұхбаттар) деп 3 бөлімге топтастырылған. Құжаттар логикалық және хронологиялық белгілер негізінде топтастырылған.

Құжаттар жинағының алдында ҰҒА-ның академигі С.З. Зимановтың «Академик М.Қ. Қозыбаев феномені» атты мақаласы берілген. Жинаққа дәстүрлі ҒАА түрлері: алғы сөз, қысқартылған сөздер тізімі, атаулы көрсеткіш, жарияланған құжаттар тізімі құрастырылған.

Манаш Қабашұлының ғылыми мұрасына арналған тағы бір еңбекті атап өтейік. 2021 жылы Архив ғалым, доктор, **М.Қ. Қозыбаевқа** арналған құжаттар мен материалдардың жаңа

¹ М.К. Козыбаев. Общественный деятель Республики Казахстан, академик АН РК, доктор исторических наук. К 80-летию со дня рождения (16 ноября 1931 г. – 31 января 2002 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.Т. Сулейменова, Ш.О. Тулеуова. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2011. 173 с.

жинағын басып шығарды¹. 2011 жылғы жинақтың композициялық құрылымын сақтай отырып, құрастырушылар Қазақстанның тәуелсіздігіне қатысты XX ғ. 90 жылдардағы құжаттарға баса назар аударды. Алғы сөзде берілген қысқаша өмірбаянда академик М.Қ. Қозыбаевтың егемен мемлекеттің тарих ғылымын қалыптастырудағы маңызды рөлі, оның тарихи шындықты қалпына келтіру процесіне қосқан еңбегі, ғылыми білімді насихаттау, еліміздегі ұлтаралық келісімді нығайту үдерісіне қосқан үлесі ерекше атап өтіледі. Басылымда ұсынылған құжаттар ғалымның жаңа тарихи сананы қалыптастыру призмасы арқылы қоғамның идеялық дамуына әсер ететін өзекті идеологиялық құрылымдарды анықтау және дамыту үдерісін сипатайды.

М.Қ. Қозыбаевтың ғылыми қызметіне қатысты, ғалымның «шығармашылық қоғамдастық», зерттеуші ғалымдар мен архившілер туралы пікірін көрсететін жинақ құжаттарына осы шолу тақырыбы аясында назар аударайық. Академик 1988 жылы тарих, археология және этнография Институтының Ғылыми кеңесінің отырысында сөйлеген сөзінің бастауында С.Д. Асфендиаров (Асфендиаров С.Д., Кунте П.А. «Қазақстанның өткені дереккөздер мен материалдарда», 2 бөлімде, 1935 ж.) тұрған деректі ғылыми-зерттеу базасын құру және кеңейту жөніндегі республикадағы ежелден қалыптасқан дәстүрге назар аударды. Сол уақыттан бері жарық көрген ондаған жинақтар, ғалымның айтуынша, схематизм штампына ие болды. Жариялауға іріктеліп алынған құжаттар «тарихи процестің сан алуан аспектілерін жан-жақты қарастыруға» мүмкіндік бермеді, күрделі мәселелерге қатысты тұжырымдардың екіұштылығын жоққа шығарды (№ 18 құжат)². «Одақтық сериядағы құжаттар мен материалдар жинақтары (индустрияландыру, ауыл шаруашылығын ұжымдастыру, мәдени революция бойынша), осындай стандарттаудың нәтижесінде қайталанған жинақтарға айналып, олардың беттерінен ең маңыздысы – тарихи процестің өзгешілігі, оның ерекшеліктері

¹ Өзгермелі әлемдегі тарих. Тарихшы және оның заманы: Құжаттар жинағы / Құр.: И.М. Козыбаев, Ш.О. Тулеуова. Алматы: Раритет, 2021. 480 б., 32 б.

² Сонда. 55 б.

және тарихты жасайтын – адамдар жоғалып кетті»¹, деп М.Қ. Қозыбаев атап өтті. Бұл жағдай «қоғамтану ғылымының... барлық жанрларының мамандарының қатысуымен» жаңа дерек көздерін кезең-кезеңмен ашу жағдайында Қазақстан тарихының өзекті мәселелеріне байыпты зерттеулер жүргізу міндетін күн тәртібіне қойды.

Жинақ бес бөлімнен тұрады. М.Қ. Қозыбаевтың жеке тектік қорынан бұрын соңды жарияланбаған және ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген құжат пен материалды (барлығы 129 құжат, фотосуреттерді қоспағанда) қамтиды. Басылымды дайындауға автор-құрастырушы ретінде ғалымның ұлы, тарих ғылымдарының докторы, Президент Архивінің Ғылыми Кеңесінің мүшесі И.М. Қозыбаев атсалысты.

Бөлімдердің ішінде құжаттар хронологиялық принцип бойынша жүйеге келтірілген. ҒАА тарихи-археографиялық алғы сөзден, қысқартылған сөздер тізімінен, атаулы көрсеткіштен, жарияланған құжаттар мен материалдар тізімінен тұрады.

2012 жылы жеке тұлғаларға қатысты бірнеше құжаттық жинақтар жариялануға дайындалды. Солардың бірі, тарих ғылымдарының докторы С.Б. Бейсембаевтың 100 жылдығына орай ғалымның өміріндегі белестері, Қазақстан тарих ғылымының дамуына қосқан үлесін ашып көрсететін құжаттар жинағы жарық көрді. Зерттеушілер алғаш рет С.Б. Бейсембаевтың өмірбаянына қатысты құжаттарға 2004 жылы жүгінді. Осы сәттен кейін, тарихшының жеке тектік құжаттарын С.Б. Бейсембаевтың қызы Н.С. Шәріпованың өтініші негізінде Президент Архивіне тұрақты сақтауға қабылданған болатын. Президент Архивіне Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтымен бірлесе отырып, С.Б. Бейсембаевтың ғылыми, қоғамдық және педагогикалық қызметі, әдеби шығармалары, сондай естеліктерден тұратын құжаттар жинағын жариялады.

2012 жылы жарияланған жинаққа С.Б. Бейсембаевтың Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті аппаратындағы ғылым және мәдениет, жоғары оқу орындары мен мектеп бөлімдерінің меңгерушісі ретіндегі қызметі туралы мәліметтерді

¹ Сонда.

² Академик Серкбай Бейсембаев. Сост.: Ж.Б. Абылхожин, Е.М. Грибанова, С.С. Бейсембаев, Н.С. Шарипова. Алматы: Атамұра, 2004. 362 с.

қамтитын ғылыми айналымға еңбеген құжаттар енгізілді¹. Жинақтың басқа сериясы секілді визуалды қабылдауға әсер ететін құжаттардың факсимилелері берілген.

Жинаққа 50 мәтіндік құжат пен 43 фотосуреттер енгізілген. Құжаттар мазмұны бойынша өмірбаяндық сипаттағы құжаттар және қызметтік, партиялық қызметіне қатысты құжаттар деп бөлініп, хронологиялық және логикалық принциптерге сәйкес топтастырылған. ҒАА дәстүрлі болып табылады. Сонымен қатар, **Х.Ш. Бектұрғанов, Р.Ш. Шамжанова, Ш.Ж. Жаныбековтің** өмірі мен шығармашылығы, **Г.К. Бельгердің** журналистік мұрасы туралы құжаттар топтамасы осы жобаға сәйкес әзірленіп, жарияланды². Жеке тектік қорлардан бөлек Архивтің басқа қорларынан да құжаттар алынған. Өмірбаяндық жолын, ресми, қоғамдық-саяси, публицистикалық, шығармашылық қызметтерінің негізгі белестерін сипаттайтын фотоматериалдар берілген. Басылымдарда алғы-сөздің орнына танымал тұлғалардың, құрастырушылардың, қор иесі туыстарының мақалалары жиі кездеседі. Яғни, Х.Ш. Бектұрғанов туралы жинақтың алғы сөзін өзінің қызы М. Қайсенова жазған. Г.К. Бельгер туралы құжаттар жинағына

¹ С.Б. Бейсембаев. Государственный, общественный деятель, академик АН Казахстана, доктор исторических наук. К 100-летию со дня рождения (27 декабря 1912 г. – 20 декабря 1989 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.А. Сыдыкова. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2012. 145 с.

² Бектурғанов Хасан Шаяхметович. Қазақстанның мемлекет, қоғам қайраткері. Туғанына 90 жылдығына орай (3 ақпан 1922 ж. – 21 қаңтар 1987 ж.): Құжаттар жинағы / Құр.: Т.Е. Абилова (жауапты), Түлеуова Ш.О. Жауапты редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: ҚР Президенті Архиві, 2012. 121 б.; Рауза Шамжановна Шамжанова Қазақстанның мемлекет, қоғам қайраткері. Туғанына 90 жылдығына орай (16 қазан 1923 – 6 наурыз 2008 ж.): Құжаттар жинағы / Құр.: Т.Е. Абилова (жауапты.), А.А. Сыдыкова. Жауапты редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Президент Архиві, 2013. 143 б.; Жаныбеков Шангерей Жаныбекович. Мемлекет қоғам қайраткері. Туғанына 90 жылдығына орай (15 маусым 1924 ж.): Құжаттар жинағы / Құр.: Т.Е. Абилова (жауапты), А.А. Сыдыкова. Жауапты редактор В.М. Чупров. Алматы: ҚР Президенті Архиві, 2014. 69 б.; Г.К. Бельгер. Жазушы, аудармашы, Қазақстан Республикасының қоғам қайраткері. Туғанына 80 жылдығына орай (28 қазан 1934 ж.): Құжаттар жинағы / Құр.: Ш.О. Түлеуова. Жауапты редактор В.М. Чупров. Алматы: ҚР Президенті Архиві, 2014. 126 б.

дәстүрлі алғысөздің орнына белгілі қазақстандық әдебиеттанушы, жазушы, қоғам қайраткері В. Владимировтың «О чем его вольные строки?» атты мақаласы берілген.

2005 жылдан бері Президент Архиві Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығымен белсенді ынтымақтастығы басталды. ДҚҚ мемлекет басшысына тікелей бағынатын және есеп беретін мемлекеттік мекемелер мен қоғамдық ұйымдардың тізіміне енгізілген және Архивтің жинақтау көзі болып табылады. 2010 жылы Президент Архиві басшылығы шетелде тұратын қазақ диаспорасы өкілдерінің құжаттарын жинау туралы шешім қабылдады. Дереккөздердің осы тобын пайдалану және ғылыми айналымға енгізу мақсатында 2014 жылы қазақ диаспорасының көрнекті өкілдерінің бірі, қоғам қайраткері, Дүниежүзілік қауымдастықтың ақсақалдар кеңесінің белсенді мүшесі **Шәріп Найманның** құжаттар жинағы дайындалды¹.

Басылымға жеке тектік қордағы түпнұсқа құжаттары мен фотосуреттер (6 мәтіндік құжат және 53 фотосурет), сондай-ақ қазақ мәдениетінің көрнекті қайраткерлерінің мақалалары енгізілген. Жинаққа енгізілген құжаттардың ішінде, 2013 жылы Президент Архивінде жазба диктофонға жазылған естеліктер жазбасы ерекше құндылыққа ие. Естеліктер жазбасын Архив қызметкерлері қағазға түсіріп, түсініксіз сөздерді синонимдермен ауыстырған. Мәтінге айналған естеліктердің стилі мен негізгі мазмұны толық сақталып, түпнұсқаға сәйкестендірілген.

Жинақтың ғылыми-анықтамалық аппаратының негізін құрастырушылардың алғы сөзі, А.Жаналтайдың кіріспе сөзі, қысқартылған сөздер тізімі, атаулық көрсеткіш және жарияланған құжаттар тізімі құрайды.

2014–2019 жж Президент Архиві мен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-мен бірлескен баспа жобасына қатысты. «**Өнегелі өмір**» деректі сериясында Қазақстанның мемлекет, қоғам және саяси қайраткерлері **Ш. Жаныбеков, Т. Жангелдин** және **Б. Қазыхановаларға** арналған үш жинақ жарық көрді. Бұл жинақтар арнайы археографиялық басылымдарға жатпайды. Сондықтан оның мазмұнын редакциялық тұрғыдан толық

¹ Найман Шәріп. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының ақсақалдар алқасының мүшесі, қоғам қайраткері (1932-2013 жж.): құжаттар жинағы / Құраст.: Т.Е. Әбілова. Жауапты ред. Б.Ә. Жапаров. Алматы: ҚР Президентінің Архиві, 2014. 61 б.

бағалай алмаймыз. Архив қызметкерлерінің ұжымдық басылымға қатысуы белгіленген сериядағы жинақтар құжаттық үлгідегі басылымдарды шығару талаптарына сәйкестігін анықтады.

Ш. Жаныбековтің жеке тектік қоры құжаттары негізінде ұсынылған Президент Архивінің базасында жарияланған құжаттар жинағынан айырмашылығы, сериялық басылымның 31-кітабында естеліктері, баяндамалар, күнделіктерден үзінділер, ресми құттықтау сөздер, хаттар, замандастар мен әріптестердің мақалалары енгізілген¹. Сериялық жинақтың алғы сөзінің орнына серияның бас редакторы Г.М. Мұтановтың кіріспе сөзімен, академик М.Қ. Қозыбаев пен Қостанай облыстық партия комитетінің бұрынғы хатшысы П. Черныштың бұрын жарияланған мақалаларынан басталады. ҒАА Ш.Ж. Жаныбековтің өмірі мен шығармашылығының негізгі даталарының хроникасымен ұсынылған.

2016 жылы Президент Архивінің Ғылыми кеңесі мен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ редакциялық-баспа кеңесінің шешімімен мемлекет және қоғам қайраткері, жазушы, Ұлы Отан соғысына қатысушысы, ғалым Т. Жангелдинге арналған құжаттар жинағы баспаға ұсынылды². Жинақ Президент Архивінің қорларынан алынған жеке архивінің негізінде құрастырылған. Жинақтың құрамына қоғамдық-саяси қызметі туралы ақпаратты қамтитын Т. Жангелдиннің 1965–1972 жылдар аралығында жазылған күнделіктерінен үзінділер, патриоттық тақырыптағы мақалалары, әріптестері мен туыстарының, балаларының естеліктері енгізілген. Барлығы 21 құжат пен 34 фотосурет бар.

Жинаққа бас редактордың кіріспе сөзі, тарихи-археологиялық алғысөз, атаулы нұсқағыш, Т. Жангелдиннің өмірі мен шығармашылығының негізгі кезеңдері туралы хроника енген.

2019 жылы сериялық жинақта профессор, философия ғылымдарының докторы **Б.Р. Қазыханованың** (1929–2016)

¹ Жаныбеков Шангерей. Өнегелі өмір / под. ред. Г.М. Мутанова. Алматы: Қазақ университеті, 2014. В. 31. 352 с., сур.

² Жангелдин Т. Өнегелі өмір / ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов, құраст. Б.Ә. Жапаров, Е.Т. Жангелдин, Ә.Т. Сүлейменова. Алматы: Қазақ университеті, 2016. Ш. 86. 402 с., сур.

90-жылдығына арналған тағы бір еңбек жарық көрді¹. Жинақ Президент Архивінде сақталған жеке тектік қоры негізінде құрастырылған. Жинақтың құрамына ғылыми айналымға енген, Т. Жангелдиннің күнделіктерінен 1965–1972 жылдар аралығында қоғамдық-саяси қызметі туралы, патриоттық тақырыптағы мақалалары, әріптестер мен туыстары, балаларының жазба естеліктері енгізілген. Барлығы 21 құжат пен 34 фотосурет жарияланды.

Жинаққа бас редактордың кіріспе сөзі, тарихи-археологиялық алғы сөзі, атаулық көрсеткіш, Т. Жангелдиннің өмірі мен шығармашылығының негізгі кезеңдері туралы шежіресі құрастырылған.

2019 жылы сериялық жинақта профессор, философия ғылымдарының докторы Б.Р. Қазыханованың (1929–2016) 90 жылдығына арналған тағы бір еңбек жарық көрді. Жинаққа ғалымның қазақ халқының эстетикалық тәрбиесі мен көркем мұрасы, жаһандану жағдайында ұлттық мәдениеттің дамуы мәселелеріне арналған ғылыми-публицистикалық материалдары, сондай-ақ әріптестерінің, шәкірттерінің, туған-туыстарының естеліктері мен пікірлері енгізілген.

Құрастырушылар құжаттардың мәтіндеріне археологиялық өңдеу жүргізді: Б. Қазыханованың мақалалар мен естеліктер авторларының стилі мен тілі өзгеріссіз берілген, орфографиялық және грамматикалық қателер түзетіліп, қайталанатын абзацтар қысқартылып топтастырылған. Жинаққа 25 мақала мен 13 естелік енген. Сондай-ақ басылымда бас редактордың кіріспе сөзі, құрастырушылардың алғы сөзі, ғылыми еңбектерінің тізімі, өмірі мен қызметінің негізгі кезеңдері туралы шежіре құрастырылған.

Архив 2021–2022 жылдары дайындаған бірқатар жинақтар тек кеңестік кезеңде ғана емес, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында да болған көрнекті ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің өмірі мен қызметіне арналған. Құрастырушы авторлар жинаққа тұлғаларымыздың еңбектері туралы мәліметтерді ұсынуды мүмкін деп санады.

¹ Қазыханова Б. Өнегелі өмір / ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов, құраст. Ж.Ү. Әбдіқадырова, Е.Т. Жангелдин, Ә.Т. Сүлейменова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. Ш. 171. 316 б., сур.

Мемлекет қайраткері, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы, КСРО Жоғарғы Кеңесі Ұлттар Кеңесінің төрағасына арналған «**Жұмабай Шаяхметов**» атты тақырыптық басылым Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтымен бірлесіп дайындалды. Жинаққа Президент Архивінде сақталатын жеке текті қорлардағы құжаттар, сондай-ақ Орталық мемлекеттік музейде, ОМКФДЖА-нің, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Арнайы мемлекеттік архивінің, Ресей Федерациясының мемлекеттік архивтерінің құжаттары енгізілген (РФ МА, РҚЗТМА, РМҚСТА, РМҚФҚА). Барлығы 177 құжат пен фотосурет жарияланды.

Жинақ үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде 1938–2001 жылдар аралығындағы архивтік құжаттар, екінші бөлімде естеліктер мен мақалалар (1984–2021), үшінші бөлімде Жұмабай Шаяхметовтың өмірі мен шығармашылығына арналған ғылыми-тәжірибелік конференцияның стенограммасы (5 қыркүйек 2002 ж.). Бірінші бөлімге енгізілген 136 құжаттың жартысынан көбі ғылыми айналымға алғаш рет енгізіліп отыр.

Құжаттар хронологиялық ретпен орналастырылған. Кейбір жағдайларда ғана тақырып бойынша құжаттар топтас-тырылған.

ҒАА алғы сөзден, ескертпелерден, аралас атаулы көрсеткіштен, географиялық көрсеткіштер, қысқартылған сөздер, пайдаланылған архивтік қорлардың тізімі берілген. Құрастырушылардың айтуынша, көрсеткіштердегі мәліметтер тек архив құжаттарынан ғана енгізілген.

2022 жылы Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы президиумінің мүшесі, шетелдегі қазақ диаспорасының өкілі Д. Жаналтайдың (1922–2012) өмірі мен қызметі туралы тұлғалар топтамасынан тағы бір жинағы жарық көрді¹. Ғылыми айналымға алғаш рет енгізілген құжаттарда әлемнің әртүрлі елдеріндегі отандастардың тарихи отанымен байланыс орнатуы туралы мәліметтер қамтиды. Құжаттарда Қытай, Тайвань, Түркия және басқа да елдерден келген қазақ, қырғыз, ұйғыр

¹ Дәлелхан Жаналтай. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы төралқасының мүшесі, шетелдегі қазақ диаспорасының көрнекті өкілі (1922–2012). Құжаттар жинағы. Жауапты құр. Ә. Сүлейменова. Алматы: ҚР Президентінің Архиві, 2022. 200 б.

босқындарының құқықтық және саяси қорғалуына байланысты іс-шаралардың қатысушылар туралы мәліметтер бар.

Жинаққа Д. Жаналтайдың жеке тектік қорындағы құжаттар мен фотосуреттер (92 құжат және 26 фотосурет), құжаттардың электронды көшірмелері, сондай-ақ БАҚ және ғылыми жинақтарда жарияланған хабарламалар мен мақалалар енгізілген. Құжаттар түрік, ағылшын және қытай тілдерінде ұсынылған. Барлық деректерге қазақ тіліндегі аннотациялар қоса берілген.

Жинақтың құрылымы мен ҒАА кіріспеден, атаулы және географиялық көрсеткіштерден, жарияланған құжаттар тізімінен тұрады. Өмірі мен қызметінің негізгі кезеңдері туралы түсіндірмелер, ескертпелердің болуы жинақты осы серияның басқа басылымдарынан ерекшелегін көрсетеді.

1.1.5 Қоғамдық саяси ұйымдарының тарихы (1917–1991 жж.)

Архивтің бірқатар деректі басылымдары Кеңес дәуіріндегі жастардың ең ауқымды қоғамдық-саяси ұйымдарының бірі ретінде Бүкілодақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының (БЛКЖО) қызметіне арналған. БЛКЖО тарихының өзі қазіргі тарихи танымның өзекті бағыты болып табылмайды. Дегенмен, посткеңестік кеңістіктегі елдерде, соның ішінде Қазақстандағы жастар қозғалысын институттандыру процестері әртүрлі фактор бола алады. Осыған байланысты бұл ұйымның практикалық қызметі қызығушылық тудырады. Сондай-ақ, оның бұрынғы қатысушылары еліміздің қазіргі заманғы мемлекеттік-саяси құрылымының бір бөлігі болып табылады және ұзақ жылдар бойы жинақталған тәжірибе мен құндылықтарды жас ұрпаққа беруге бағытталған.

Зерттеушілер үшін дағдарыс пен өзін-өзі тарату кезеңін, оның себептерін және осы элеуметтік институттың мазмұны мен функцияларын қоса алғанда, ұйымның жұмыс істеуі үшін барлық жағдайлардың жиынтығы қызығушылық тудырады. Осы тұрғыдан алғанда, 2018 жылы жарық көрген Президент Архивінің «...**Это память моя, это вера моя – комсомол, комсомол, комсомол!**» атты басылымын қарастыруымыз

қажет¹. Жинақ тақырып бойынша бұрын жарияланған өмірбаяндық анықтамалардың жалғасы болып табылады².

Алдыңғы жинақтар секілді, бұл жинақта комсомолдардың 100 жылдық мерейтойына арналған. Оның құрамына 1920–1992 жылдар аралығындағы ұзақ уақытты қамтитын құжаттар зерттеушілер мен қызығушылық танытқан оқырмандарға оқиғалар мен құбылыстарды тек партиялық-саяси тұрғыдан ғана емес, азаматтық, жалпыадамзаттық позициядан да бағалауға мүмкіндік береді.

Ғылыми-көпшілік бағыттағы тақырыптық басылымға Президент Архиві қорындағы құжаттар енгізілді. Бүгінгі таңда Қазақстан ЛКЖО-ның архив материалдары № 812 «Қазақстан Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының Орталық Комитеті», № 160 «Ресей Коммунистік Жастар Одағы Орталық Комитетінің Қырғыз (Қазақ) бюросы», № 142 «Ресей Лениншіл Коммунистік Жастар Одағы Қырғыз (Қазақ) облыстық комитеті», № 143 «Бүкілодақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағының Қазақ өлкелік комитеті», № 810 «Қазақстан Лениндік Коммунистік Жастар Одағы Алма-Ата қалалық комитеті» және № 708 «Қазақстан Коммунистік партия Орталық Комитеті» қорларының құжаттары мемлекеттік сақтауда.

Жинақты құрастырушылардың құрамында Л.Д. Деги-таева, Г.В. Воротынцева, В.Е. Печерских архившілері бар, яғни өздері комсомол хатшылығынан бастап жоғары буын басшыларына дейін еңбек етіп, Комсомол қозғалысының белсенді қатысушыларының бірі болған.

Жинаққа барлығы 147 құжат енген, олардың көпшілігі (90-жылдардың құжаттары) алғаш рет жарияланып отыр. Сонымен қатар, жинаққа 34 фотосурет енгізілген. Құжаттардың құрамы келесідей: баяндамалар, анықтамалар, меморандумдар,

¹ «...Это память моя, это вера моя – комсомол, комсомол, комсомол!» (1920–1990-е гг.). Сборник документов и материалов / Ответ. сост. Л.Д. Деги-таева. Алматы: Издательство «Арыс», 2018. 456 с., 20 с. вкл.

² Первые руководители комсомола Казахстана (1920–1991): Биографический справочник / Сост. Д.Р. Ашимбаев, Л.Д. Деги-таева, Б.А. Касенов (отв.). Алматы: ТОО РПИК «Дәуір», 2006. 336 с., 32 с. вкл.; «Комсомольская юность, никогда ты покоя не знала...» (К 90-летию ВЛКСМ) / Отв. редактор В.Н. Шепель; Архив Президента Республики Казахстан. Алматы: ИД «Жибек жолы», 2008. 618 с., 32 с. вкл.

хаттар, ақпараттар, хаттамалар, сауалнамалар, өмірбаяндар, сипаттамалар, қаулылар, пленумдардың шешімдері, Қазақстан комсомолы Орталық Комитетінің бюролары қалалық және облыстық комитеттердің пленумдардың, съездердің, шешімдері, комсомол ардагерлерінің естеліктері. ҒАА мемлекеттік және орыс тіліндегі алғысөзін, мазмұнын, атаулы көрсеткішін, пайдаланылған архив қорларының және қысқартылған сөздер тізімдері, библиография және құрастырушылар туралы ақпараттарды қамтиды.

Жинақта құжаттар хронологиялық принцип бойынша жүйеленген. Бұл принципі арқылы коммунистік мемлекеттің идеологиялық міндеттеріне байланысты Қазақстан ЛКЖО-ның даму ерекшеліктерін көрсетеді. Олардың мазмұны 20-жылдардағы алғашқы ұшықтарды құру мәселелері, 30-жылдардағы сауатсыздықты жою және балалардың панасыздығымен күресу барысы, 40-жылдардағы майданға көмек көрсету бойынша комсомол ұйымдарының жұмысы, 50-жылдардағы тың жерлерді игеру, 60-жылдардағы жастардың студенттік құрылыс жасақтарына қатысу, 70–80-жылдардағы жастардың адамгершілік тәрбиесін жақсарту жұмыстары, 90-жылдардағы БЛКЖО-ның идеологиялық негізі дағдарысқа ұшырауы туралы айтылады.

Жастар ұйымы қызметінің қорытынды кезеңінің материалдары тарихшы-зерттеушілер үшін құнды болып табылады. Олар Қазақстан ЛКЖО тарихын мемлекеттік және партиялық-саяси құрылымдарға әсер еткен жүйелі дағдарыс жағдайын қарастыруға мүмкіндік береді. 80-жылдардың екінші жартысы – 90-жылдардың басындағы архив құжаттары ерекшеленеді: құжаттардан Қазақстан ЛКЖО ОК хатшысы И. Тасмағамбетовтың Қазақстандағы жастарды жұмыспен қамту мәселелері туралы ақпараттар, ЛКЖО ОК хатшысы С. Қондыбаевтың жастарды тәрбиелеудің кейбір мәселелері туралы ақпараттар, ЛКЖО ОК VIII пленумында ЛКЖО ОК мүшесі М.К. Нүсіпбаевтың республикалық комсомол журналдары мен газеттерінің редакциялық алқаларын бекіту туралы сөйлеген сөзі, ЛКЖО ОК хатшысы В. Захаровтың жеке тұлғаға табыну жылдарында қуғын-сүргінге ұшыраған комсомолшыларды ақтау жөніндегі ЛКЖО ОК комиссиясын құру туралы мәліметтер, Қазақстан ЛКЖО-ның XVII съезі туралы мәліметтер және т.б.

Аталмыш деректі жинақ туралы «Отандық архивтер» журналының беттерінде Е.А. Косован және И.Е. Ханова жарияланған мақаласында тақырыптың ресейлік және шетелдік гуманитарлық ғылымдар үшін өзекті болып қала беретіндігі туралы, бұл жастарға идеологиялық тәрбие беру, оларды белгілі бір саяси ұстанымдарға сәйкес ұйымдастыру және жұмылдыру мәселелерін шешу қажеттілігін атап өтті, Басылымның артықшылықтарының бірі Қазақстан комсомолдарының КСРО үшін маңызды оқиғалардың бірі – ауыл шаруашылығын индустрияландыру мен ұжымдастыруды қайта құруға қатысты дереккөздер көрсетілген. Бұл ретте ресейлік ғалымдар жинақ құрастырушылары елемей қалған кейбір тұстарға назар аударды. 1921–1922 жылдардағы ашаршылықты және оның зардаптарын жоюдағы қазақ комсомолының қызметі, 1921 жылы шілдеде Оренбургта өткен I Қазақ комсомол съезі, Ғани Мұратбаевтың Қазақстандағы тұңғыш комсомол ұйымын құру жұмыстары туралы, қазақ әйелдерінің азаттығы және комсомол қозғалысының гендерлік аспектілері жайлы еңбегі туралы талқылаулар болып отыр. Рецензенттердің пікірінше, жинақта Ұлы Отан соғысы жылдарындағы қазақстандық комсомолдардың, әсіресе қыздардың ерлігі туралы мәселелері (М. Мәметова, Х. Доспанова, Б. Байғожина және т.б.) жеткілікті түрде көрсетілмеген. Ғылыми пікірлердің авторлары құжаттардың арасынан КСРО ыдырағанға дейінгі, ұзаққа созылған идеологиялық, экономикалық және саяси дағдарыс 1986 жылдың желтоқсанында жастарды коммунистік идеология мен Орталықтың диктатурасынан бас тартқанын ашық жариялау үшін көшеге шығуға мәжбүр еткен комсомол ұйымының тарихын ашатындарын көргісі келді.

Қорытындылай келе, мерейтойларға арналған жинақтардың форматы, толық және бейтарап іріктеу мүмкіндіктерін шектейтінін атап өтеміз. Авторлардың мұндай мақсатты қойған жоқ. Авторлардың жинаққа іріктелген құжаттардың алғаш рет ғылыми айналымға енгізілу және кеңестік Қазақстан жастар ұйымының қалыптасу және даму үдерісіндегі негізгі кезеңдерді жеткілікті түрде сипатталғандығы туралы мүмкіндік берді.

1.2 Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан тарихы

1.2.1 Жаңа геосаяси және геоэкономикалық болмыс жағдайындағы Қазақстан

Құжаттық басылымның бірнеше негізгі тақырыптық бағыттарының қалыптасуына Президент Архивінің қорында тәуелсіз Қазақстанның тарихына қатысты көптеген және алуан түрлі құжаттарды сақталуы әсер етті. Олардың қатарында Қазақстан Республикасының ядролық қаруды таратпауға қосқан үлесі, ұлттық валютаны енгізу, әскери құрылыс, астананың Алматыдан Ақмолаға көшіру тарихы бар. Тақырыптар бойынша барлық жарияланымдар ғылыми-көпшілік сипатқа ие. Әрбір дайындалған жинақта бірегей архивтік материалдар бар, олардың көпшілігі арнайы Комиссия жүргізген құпиясыздандыру нәтижесінде қолжетімді болды.

Қазақстан тарихында ядролық қарудан бас тарту елеулі оқиғалардың бірі болды. Елдің сыртқы саяси стратегиясы ядролық қарусыз әлемге қарай жылжу принциптеріне негізделді. Жаңа тәуелсіз мемлекет құрылмай тұрып-ақ бұл жолдағы алғашқы қадам 1991 жылдың 28 тамызында Семей ядролық сынақ полигонының жабылуы болды. 2011 жылы осы оқиғаның 20 жылдығына орай Президент Архиві, Орталық мемлекеттік архив, ОМҚФДЖА, сондай-ақ Шығыс Қазақстан облысының Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығымен (қазіргі – Абай облысы мәдениет, тілдерді дамыту және архив ісі басқармасының «Қазіргі заман тарихын құжаттандыру орталығы» КММ) бірлесіп «Қазақстан за безъядерный мир» құжаттар мен материалдар жинағын қайта басып шығаруға дайындады¹. Президент Архиві бұл тақырыпты алғаш рет 2007 жылы қозғады². Әлемдегі ең ірі ядролық сынақ

¹ Қазақстан ядросыз әлем үшін. Құжаттар мен материалдар жинағы / Құр. Р.М. Абдуали, Е.А. Асанбаева (жауапты), Е.М. Грибанова (жауапты), Г.Н. Мурзағалиева, А.Т. Сулейменова. Алматы: Print Express, 2011. 285 б.

² Из истории Семипалатинского полигона. 1951–1992 гг. Сборник документов / Отв. редактор В.Н. Шепель. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2007. 128 с., 10 с. вкл. (имеется в открытом доступе в формате pdf)

полигондарының жұмысына арналған жинаққа¹ 51 мәтіндік құжат пен 10 фотосурет жинақталған. Ұзақ уақыт бойы құпия түрде сақталған құжаттар, алғашқы 10 жыл ішінде ядролық қару сынақтарының теріс салдары (радиологиялық жағдай, аймақтарда иондаушы сәулеленудің зиянды әсеріне ұшыраған адамдардың денсаулығына қатысты анықтамалар және т.б.), сондай-ақ көптеген адамдардың, қоғамдық ұйымдардың сынақты тоқтатуға бағытталған іс-әрекеттері туралы айтылған.

Жаңа басылымның жариялануы 1950–2010 жылдар аралығындағы хронологиялық шегін кеңейіп, деректердің көлемі де айтарлықтай өсті. Жинақты дайындау барысында авторлар 88 құжатты анықтап, оның 66-сы жарияланды. Жинаққа Қазақстанның ядролық қарусыз мемлекет ретінде қалыптасу тарихын баяндап, қауіпсіз әлем құруды дәйекті түрде насихаттайтын егемендік кезеңінің құжаттары енгізілді. Мемлекеттің Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың республика аумағындағы ядролық қаруды жоюға, оның қауіпсіздікті нығайтудағы және таратпаудағы рөліне бағытталған қызметі туралы құжаттар ерекше сипатталды.

Құжаттар бөлімдерге бөлініп, хронологиялық тәртіппен орналасқан. Жинақтың ҒАА алғы сөз, ескертпелер, оқиғалар хроникасы, атаулы көрсеткіш, қысқартылған сөздер тізімі, жарияланған құжаттар мен пайдаланылған қорлар тізімі, Семей полигоны бойынша нормативтік құқықтық актілер тізімі, қазақ және ағылшын тілдеріндегі түйіндемелер берілген.

Қазақстанның ұлттық валюта тарихы бойынша құжаттар жеке бағытты құрайды. Құжаттар жинағы Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың 1993 жылғы 12 қарашадағы № 1399 «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу туралы» Жарлығының 20 және 25 жылдығына мерейтой күндеріне орай жарық көрді. Осы жылдың 15 қарашасында теңгенің ұлттық валюта ретінде айналымға енгізілуі терең нарықтық өзгерістерге жол ашқан және еліміздің экономикалық егемендігін қамтамасыз еткен тарихи шешім деп танылды.

¹ Полигон әлемдегі төртінші ең үлкен ядролық арсеналға ие болды (Қар.: Фаизова Р.С. Қазақстанның Орталық Азияда ядролық қарусыз аймақ құру бастамалары // Вестник РУДН. 2011. № 3. 31-34 б.).

Бірінші жинақтың хронологиясы 1991–1994 жылдарды қамтиды¹. Жинаққа қазақ және орыс тілдеріндегі 63 құжат, оның ішінде Президент жарлықтары, Жоғарғы Кеңес Президиумы мен Министрлер Кабинетінің қаулылары, Мемлекеттік комиссия отырысының хаттамалары, қызметтік хаттар енгізілген. Жинаққа аналитикалық шолулар, республиканың жетекші экономистерімен сұхбаттар, сондай-ақ «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда» орталық республикалық органдарының беттерінде жарияланған мақалалар енгізілді. Авторлардың пікірінше, жинақтағы құжаттар айқын эмоционалдық сипатқа ие және халықтың көңіл-күйін барынша айқын көрсетеді.

Екінші жинақ 2017 жылға дейінгі құжаттар мен материалдарды қамтиды². Құрастырушылар хронологиялық шекті кеңейтіп, құжаттық жәдігерлерді, Архивте сақталған құжаттардың көшірмелері түріндегі және ұлттық валютаның айналымға ену тарихын көрсететін иллюстрациялық материалды ұсынуға ұмтылды. Сонымен қатар, басылымда банкноттар мен монеталардың дизайнер-суретшілерінің жеке архивтерінен алынған фотосуреттер де бар.

Жинақтардағы құжаттар хронологиялық ретпен орналастырылған. Кейбір жағдайларда жүйелеудің тақырыптық ерекшелігі қолданылады. Екі жинақтың ғылыми-анықтамалық аппаратының негізінде Ұлттық валютаны енгізу жөніндегі мемлекеттік комиссияның төрағасы С.А. Терещенконың оқырманға жолдауы, археографиялық алғы сөз, мәтіндік ескертпелер, оқиғалар хроникасы, атаулы көрсеткіш, қысқартулар мен жарияланған құжаттар тізімі, 2018 жылғы басылымда – қосымша пайдаланылған қорлар тізімі және библиографиялық әдебиеттер тізімі берілген.

¹ Ұлттық валюта тарихынан. 1991–1994 жж. = Из истории национальной валюты. 1991–1994 гг.: Сборник документов и материалов / Сост.: Р.М. Абдуали, Ж.Т. Байкаш, Л.Д. Дегитаева, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2013. 136 с.

² Ұлттық валюта тарихынан. Құжаттар мен материалдар жинағы. = Из истории национальной валюты: Сборник документов и материалов / Сост.: Ж.Т. Байкаш, Л.Д. Дегитаева, Р.М. Мирзакулова, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2018. 196 с.

Тәуелсіздік кезеңіндегі мемлекеттік институттардың қалыптасуы Қазақстанның жаңа тарихының маңызды бөлігі болып табылады. Егеменді мемлекеттіліктің ажырамас атрибуты мемлекеттің қарулы күштері болып табылады. 1992 жылы мамырда республика Қарулы Күштерінің құрылуы тәуелсіз мемлекет армиясының тарихының бастауы болды.

Президент Архивінде Қазақстан Қарулы Күштерінің құрылуы мен нығаюына арналған деректі материалдар сақталған. 2022 жылы Қарулы Күштердің 30 жылдығы қарсаңында Президент Архивінің Қарулы Күштердің Мемлекеттік Әскеритарихи музейімен бірлесіп, Ұлттық архив пен Қорғаныс министрлігі Орталық архивінің қатысуымен **«Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері 1991–2001 жж.»** атты құжаттар жинағын шығарды¹. Жинақ Президент Архивінің Ғылыми кеңесі мен Тұңғыш Президент – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университетінің Ғылыми кеңесімен мақұлданып, басып шығаруға ұсынылды. Ғылыми-көпшілік типтегі жұмыс профессорлық-оқытушылық құрам, ғалымдар, зерттеушілер, курсанттар мен университет студенттері арасында архивтік құжаттарды жаппай таныстыру және кеңінен насихаттау мақсатын көздейді.

Деректі басылымды шығару Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің тарихына қатысты бірқатар мәселелердің өзектілігі жағдайында үлкен маңызға ие. Бұл, өз кезегінде, дереккөздердің, негізінен, мемлекеттік және қызметтік құпияларды құрайтындығымен түсіндіріледі. Жинақтағы құжаттардың негізгі бөлігі бірінші рет жарияланды және әскери құрылысты зерттеуге қатысты маңызды ғылыми құндылыққа ие.

Жинақта Қазақстан Республикасы Президентінің, Парламентінің, Үкіметінің, Қорғаныс министрлігінің нормативтік-құқықтық актілері, Президенттің жыл сайынғы жолдаулары және басқа да маңызды сөйлеген сөздері, Қарулы Күштердің жоғары қолбасшылық құрамының және әскери ведомствосының, ҚР Қауіпсіздік Кеңесінің лауазымды тұлғаларының ресми хат-хабарлары жинақталған.

¹ Вооруженные Силы Республики Казахстан. 1991–2001 гг.: сборник документов и материалов / Асильов Н.Т., Сулейменова А.Т., Умралин У.Д. Нур-Султан, 2022. 322 с.

Жинаққа 1991 жылдан 2001 жылға дейінгі 120 мәтіндік құжат пен 40 фотосурет кірді. Жарияланымға авторлар түпнұсқа күйіндегі ең мазмұнды құжаттарды таңдады. Бірлесіп олар ұжымдық қауіпсіздікті нығайту, тиімді бейбіт саясатты, басқа мемлекеттермен достық пен ынтымақтастықты, мемлекеттік қорғаныс жүйесін құру мен жетілдірумен қатар ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі жүйелі шараларды іске асыру үдерісін көрсетеді.

Құжаттар хронологиялық ретпен орналастырылған. Жинақтың ҒАА кіріспе, ҚР ҚК-і тарихындағы маңызды даталардың шежіресі, аннотацияланған атаулық көрсеткіш, қысқартылған сөздер тізімі, терминдер мен пайдаланылған әдебиеттер тізімі ұсынылған.

2022 жылы елорданың Алматыдан Ақмолаға көшірілуінің 25 жылдығы мерейтойлық датасы атап өтілді. Зерттеушілер арасында тарихи оқиғаны зерттеу мәселесі әлі күнге дейін талқылап жатқанымен, 1997 жылы 8 қарашада Ақмола қаласына мемлекеттік рәміздердің эталондары мен Президент Байрағы жеткізілді. Осы оқиғаға арналған митингіде сөйлеген сөзінде Қазақстан Президенті: «Бүгін еліміздің тарихында айтулы оқиға. Жаңа елордаға мемлекеттік билік рәміздерінің эталондары мен Президент Байрағы әкелінді. Осы жерде мемлекеттік басқару органдары жұмысқа кіріседі.

Осылайша, Ақмола еліміздің жұмыс жасайтын елордасына айналды. Бұдан былай Қазақстанның Мемлекеттік Туы көкте желбіреніп, Осы жерде мемлекеттік мәселелер бойынша ең жауапты шешімдер қабылданады. Астанаға барша қазақстандықтардың және әлем жұртшылығының назары аударылады» деп атап өтті¹.

Елорданың жаңа мәртебесі бірқатар нормативтік құқықтық актілерінде – Президенттің 1995 жылғы 15 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасының астанасы туралы» Жарлығында және 1997 жылғы 20 қазандағы «Ақмола қаласын Қазақстан Республикасының астанасы деп жариялау туралы»

¹ История столицы независимого Казахстана в архивных документах: к 25-летию переноса столицы Республики Казахстан из г. Алматы в г. Акмолу. Сборник документов / Сост.: Т.Ж. Маканбаев, Р.М. Мирзакулова, Г.Ж. Мукажанова, Е.С. Сыздыкова (отв.). Ред. коллегия: А.Х. Мустафина (отв.), К.Ш. Алимгазинов. Алматы: Арыс, 2022. 472 с., 16 с. вкл. С. 145.

Жарлығында бекітілді. 1997 жылы 10 желтоқсанда Елорданы салтанатты түрде көшіру күнінде Парламент палаталарының бірлескен отырысында жарияланған «Қазақстан халқына Үндеуінде» Қазақстан Президенті тағы да: «Бүгін біз, Қазақстан Республикасының жоғары билік органдары 1997 жылдың 10 желтоқсаннан бастап Ақмола мемлекетіміздің елордасы болып табылатынын салтанатты түрде жариялаймыз.

Бүгіннен бастап ғасырлар бойы осы жерде, кең байтақ елдің ортасында халық тағдыры үшін маңызды шешімдер қабылданады. Енді, осы жерде Отанымыздың жүрегі соғып тұр. Осы жерден Қазақстан үшінші мыңжылдық қарсаңында өзінің тарихи тағдырын анықтайды» деп атап өтті¹.

«История столицы независимого Казахстана в архивных документах» жинағы мемлекеттік органдарды дайындау және көшіру барысы, қаланың еліміздің ерекше саяси мәртебесі, ішкі және сыртқы саясат функциялары, экономикалық және әлеуметтік-мәдени потенциалы бар негізгі әкімшілік орталығы ретінде қалыптасуы туралы дереккөздерді қамтиды. Басылымға ресми материалдар (Қазақстан Республикасы Президентінің және Үкіметінің жарлықтары, өкімдері, қаулылары), көшіру жөніндегі мемлекеттік Комиссияның құжаттары, қаланы салу және дамыту мәселелері жөніндегі отырыс хаттамалары, олардың орындалуы туралы материалдар, қаржы-экономикалық және инженерлік-техникалық қамтамасыз етілу бойынша министрліктер, ведомстволар, елорда әкімдігі туралы мәліметтер енгізілген.

Авторлар атап өткендей, құжаттық жинақтың мақсаты оқырмандарға елорданы көшіру тарихы мен оның қалыптасуының алғашқы жылдарында құпия болған, сонымен қатар жақында анықталған архив құжаттарын оқырмандарға жариялау болып табылады. Президент Архиві, Ұлттық архив, Астана қаласының Мемлекеттік архивінен құжаттарды іздеу нәтижесінде анықталған жаңа қаланың қарқынды дамып келе жатқан геосаяси және экономикалық орталықтың құрылуы, елорданы көшіру процесін көп еңбекті қажет ететін, ауқымды жоба ретінде көрсетуге мүмкіндік береді. Президент Архиві

¹ Сонда. 151 б.

қорларынан алынған құжаттардың негізгі бөлігі алғаш рет ғылыми айналымға енгізіп отыр.

Деректі жинақтың хронологиялық шеңбері 1994–2006 жылдар аралығын қамтиды. Хронологияның басы Президент Н.Ә. Назарбаевтың 1994 жылы 6 шілдеде «Қазақстан Республикасының елордасын ауыстыру туралы» баяндамасымен және Жоғарғы Кеңестің «Астананы ауыстыру туралы» қаулысының қабылдауымен белгілейді. Жинаққа енгізілген соңғы құжат ол 2006 жылғы 30 маусымдағы «Астана қаласының 2006–2010 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық мемлекеттік даму бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар туралы жоспары» Үкіметтің қаулысымен бекітілген. Осы уақытқа дейін Астана «елорда» сөзі тар мағынада – ерекше саяси мәртебеге ие, әкімшілік, экономикалық және сыртқы саяси функциялары бар қала ретінде, кең мағынада – маңызды экономикалық және әлеуметтік-мәдени потенциалы бар инновациялар мен идеялардың шоғырланған мекені ретінде барлық белгілерге ие болды.

Жинақтың деректі материалы үш бөлікке бөлініп, мазмұны бойынша қала дамуының негізгі кезеңдерімен сәйкес келеді. Әрбір бөлімнің алдында кезеңнің қысқаша сипаттамасы және ондағы құжаттардың археографиялық сипаттамасы бар алғы сөз берілген. Жинақтың тағы бір ерекшелігі – кіріспеден зерттеу тақырыбы бойынша қамтылған көлемді тарихнамалық және деректанулық шолу болып бар.

Жинаққа 142 құжат іріктеліп, хронологиялық принциппен жүйленген. Жинақта қағаз негіздегі құжаттан бөлек, Президент Архиві, ОМКФДЖА, ОМА, ОМҒТҚА және Астана қаласының Мемлекеттік архивінен алынған фотоматериалдар бар. Орталық мемлекеттік органдарды көшіру жөніндегі Мемлекеттік комиссия төрағаларының, әкімдердің – А.К. Булекпаев, А.Р. Жақсыбеков, Т.М. Досмұхамбетов, У.Е. Шукеев портреттері, жетекші сәулетшілер, сондай-ақ қаланың кәсіби фотографтары мен журналистерінің коллекцияларынан алынған фотосуреттер де бар.

Жинақтың ҒАА кіріспеден, номиналды және хронологиялық көрсеткіштен, қысқартылған сөздер тізімі мен библиографиялық көрсеткіштерден тұрады.

Қала құрылысын реттеу, елордалық инфрақұрылымды қалыптастыру мәселелеріне арналған жинақ құжаттары зерттеушілердің қызығушылығын тудырады. Басылымда алғаш рет республика сәулетшілерінің жас елорданың дамуына шынайы алаңдаушылық білдірген жаңа орталықтың бас жоспарын жасау туралы хаттары мен үндеулері жарияланды. Санитарлық-қорғау аймағын құру, қала ішінде және оның айналасында экологиялық жобаны жүзеге асыру мәселелердің тағы бір блогы құжаттарда көрсетілген.

Кейбір құжаттар, жұмыстың тақырыптың аясынан ауытқыған. Мәселен, мысалы, «Түркі тілдес мемлекеттер басшыларының саммитін өткізу туралы» Премьер-Министрдің өкімі» № 78 құжаты елорданы көшіру шараларын жүргізуге тікелей қатысы жоқ. Сонымен қатар, 1998 жылы 9-10 маусымда елорданың халықаралық тұсаукесер күндерінде өткен саммит материалдары елорданың өзінің сыртқы саяси функцияларын толықтай атқара бастағанының айқын дәлелі.

Урбанизация процестеріне қатысты өзекті мәселелердің сипаты, мегаполистердің қалыптасуы мен дамуының әлемдік тәжірибесі, Қазақстанның бас қаласына қатысты зерттеу дәстүрін жалғастыру үшін барлық алғышарттарды жасайды.

1.2.2 Тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық ұйымдары

Қазақстан Республикасы егемендік алуымен үкіметтік емес ұйымдар белсенді түрде құрыла бастады. ҰЕҰ әртүрлі мақсаттар мен міндеттерді көздеді. Бұл азаматтық демократиялық қоғамның дамуына елеулі үлес қосқан әлеуметтік-экологиялық және саяси топтар болды. Қазақстан үшін шетелдегі отандастардың қоғамдық бірлестіктерін қолдау және олармен байланыс орнату міндетін қоятын осындай қоғамдық ұйым құру тәжірибесі түбегейлі жаңа болды.

1992 жылдың 29 қыркүйегінде Алматы қаласында Дүниежүзі қазақтарының Бірінші құрылтайы өтіп, онда Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы (ДҚҚ) құрылды. Президент Архиві ДҚҚ алдына қойылған мақсат-міндеттердің маңыздылығын ескере отырып, бұл ұйымды жинақтау көздерінің тізіміне енгізді. Отандастар бірлестіктері, қазақстандық және шетелдік құқық қорғау ұйымдары, үкіметтік емес және басқа да қоғамдық ұйымдар өкілдері, лауазымды тұлғалар, көрнекті қайраткерлердің қатысуымен құрылтайлар, симпо-

зиумдар, брифингтер, кездесулер, «дөңгелек үстелдер» ұйымдастыру мәселелері және шетел қазақтарын елге қайтару туралы құжаттар мемлекеттік сақтауға қабылдана бастады.

Жеткілікті құжаттық базасы бар Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы Президент Архиві және Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Тіл комитетімен бірлесе отырып, қауымдастықтың 20 жылдығына орай **«Қазақ көші – қазақтың қауымдасуы» = «Репатриация казахов - консолидация народа»** атты құжаттар жинағын дайындады¹.

Құрастырушылар Президент Архиві қорларының № 5 «Қазақ КСР Президенті», № 5-Н «Қазақстан Республикасының Президенті», № 75-Н «Сыртқы істер министрлігі», №210 «Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы» қорларында сақталған деректі материалдарын жариялады. Сонымен қатар, жинаққа Президент Әкімшілігінің, Сыртқы істер министрлігінің, Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының ведомстволық архивтерінің құжаттары, сондай-ақ кейбір жедел (авторлардың айтуы бойынша – «ағымдағы») құжаттар енгізілген.

Құжаттар жинағы түрі бойынша тақырыптық, ғылыми-көпшілік типке жатады. Құжаттар хронологиялық тәртіппен орналастырылған және 1991 жылдың наурызынан 2012 жылдың қазанына дейінгі аралықты қамтиды. Мемлекеттік және орыс тілдерінде 213 құжат жарияланды.

ҒАА кіріспе, құжаттарға түсініктемелер, пайдаланылған архивтік қорлар мен басылымдар, қысқартылған сөздер тізімдерінен, дербес деректердің түсіндірмесі бар атаулық көрсеткіш, географиялық көрсеткіш және құжаттар тізімінен тұрады. Кіріспеде жарияланған құжаттардың статистикасы берілген. Жинақта Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының баспа басылымдарының тізімі де берілген.

Ұсынылған құжаттық материалдардың ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің қаулылары мен жарлықтары, Үкімет қаулылары, шетел қазақтарының үндеулері, құжаттардың орындалу барысы туралы есептер бар.

Президент Архивінің қор құрушылардың ерекшеліктерін, сондай-ақ мемлекеттік-саяси дамудың қазіргі заманғы

¹ «Қазақ көші – қазақтың қауымдасуы» = «Репатриация казахов - консолидация народа». Алматы. Издательство «Атажурт», 2012. 352 с.

тенденцияларын ескере отырып, тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық ұйымдарының құрылу және даму тарихына арналған жарияланымдарды демократиялық қоғам институттарын зерттеудің перспективалық бағыттарының ең маңыздыларының бірі ретінде жіктеуге болады.

1.2.3 Оқу басылымдары

2017 жылы 1917–2012 жылдар аралығындағы «Қазақстан тарихы» атты құжаттар мен материалдар жинағы жарық көрді¹. Жинақ Президент Архивінің оқу басылымдық сипаттағы алғашқы жинақ еңбек болып табылады. Бұл оқу басылымының мақсаты, 2011 жылғы археографиялық басылымның Ережелеріне сәйкес, оқушылардың оқу бағдарламасын тереңірек меңгеруі болып табылады. Жинақ өз нысанында авторлармен хрестоматия ретінде анықталған, оның материалдары тарихи пәндердің жалпы және арнайы курстарын толықтыратын архивтік дереккөздердің жинағы болып табылады. Жинақ құжаттарымен және материалдарымен жұмыс істеу студенттерге деректану дағдыларын меңгеруге, тарихи фактілерді салыстыруға, өз бетінше жалпылау мен қорытынды жасауға үйренуге мүмкіндік береді.

Құжаттық дереккөздердің мазмұны республиканың барлық жоғары оқу орындарында бакалаврларды дайындауға арналған «Қазақстан тарихы» курсының типтік бағдарламасына сәйкес келеді және оқу үдерісіне қойылатын қазіргі тенденциялар мен талаптарды қамтиды. Оқу басылымы хронологиялық ретпен құрылған, жаңа және қазіргі Қазақстан тарихының кезеңдерін қамтиды.

Хрестоматия екі бөлімнен тұрады: бірінші бөлімде «Кеңестік кезеңдегі Қазақстан» – 69 құжат; ал екінші бөлімде «Тәуелсіз Қазақстан» – 40 құжат жинақталған. Әрбір бөлімдегі құжаттар хронологиялық принцип топтастырылып, студенттер оқу материалдарын меңгеруге, ал мұғалімдерге – өзіндік жұмыс процесін жеңілдету үшін жарияланған.

Құжаттар қазақ және орыс тілдерінде үзінді түрінде берілген, олар мемлекет тарихындағы түрлі тарихи оқиғалар

¹ Қазақстан тарихы. Құжаттар мен материалдар (1917–2012) / Құр.: К.Ш. Алимгазинов, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова, В.М. Чупров. Астана: ЖШС «Шаңырақ Медиа», 2017. 320 б.

туралы студенттердің бұрыннан бар ойларын толықтырып, тереңдетеді.

Құжаттар мен материалдар жинағының мазмұнына заңдардан үзінділер, отырыс хаттамалары, стенограммалар, қызметтік және аналитикалық жазбалар кіреді. Қазақстанның мемлекеттік, саяси және қоғам қайраткерлерінің жеке қорларынан қоғам дамуының әртүрлі мәселелеріне қатысты ерекше эмоционалды көңіл-күйді жеткізетін құжаттары енгізілді. Мысалы, КСРО халық депутаты М. Шахановтың 1989 жылдың 18 маусымдағы ҚК ОК хатшысы Ө.Жәнібековке жазған «Мемлекеттік тіл туралы» хаты немесе 1989 жылдың 29 наурызындағы «Невада» қоғамдық қозғалысының төрағасы О. Сүлейменовтің АҚШ үкіметіне, америка халқына, әлемнің барлық үкіметтері мен халықтарына ядролық қаруға қарсы күресте бірігуге шақыруға арналған үндеуі» бар. Мұндай түрдегі құжаттарды оқу процесіне енгізу студенттерге белгілі бір тарихи оқиғалардың шынайы себептерін түсінуге көмектесу үшін, сонымен қатар, дәуірдің ерекшеліктері мен бейнесін сезінуге арналған.

Ғылыми анықтамалық аппарат құрастырушылардың археографиялық түсіндірмесі бар кіріспе, әрбір бөлімге арналған алғы сөз, кеңейтілген атаулы және географиялық көрсеткіш және қысқартулар тізімінен тұрады. Қазақстан тарихы бойынша деректі дереккөздерді қосымша зерттеу үшін авторлар «XX-XXI ғасыр басындағы Қазақстан тарихы бойынша деректі жинақтардың тізімін» дайындап, оған Президент Архивінің ғана емес, басқа да ғылыми ұйымдар мен республиканың архив мекемелері басылымдары енгізілді.

2. Қораралық басылымдар

2011 жылдан 2022 жылға дейін Архив бірнеше қораралық басылымдарды дайындады. Тақырыптық жағынан олар тарихи кезеңдер мен әртүрлі уақыттарды қамтиды. 2011 жылғы Жариялау ережесіне сәйкес, қораралық басылымның ерекшелігі – оған бір қордың (коллекцияның) немесе оның құрылымдық бөлімінің құжаттары кіреді. Бұл ретте нақтылау бар: қораралық басылымдар ғылыми мақсатта шығарылады. Бұл тұрғыда бір қордың құжаттарынан ұсынылған Архивтің басылымдарының бәрін де ғылыми деп жіктеуге болмайтындығын ескеру қажет.

Оны ғылыми-анықтамалық аппараттың құрамы мен мазмұнына, сондай-ақ осы немесе басқа басылымдар жинағына бағытталған аудиторияға сүйене отырып жасау мүмкін емес болып табылады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы (ҚХА) қазақстандық қоғамды өз дамуының белгілі бір кезеңінде топтастыруда үлкен рөл атқарды және атқаруда. Ұйым мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, республикадағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, этносаралық қатынастар саласында мемлекет пен қоғамның азаматтық институттарының өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру міндеттерін атқарады. Қазіргі уақытта ҚХА Президент Архивінің толықтыру көзі болып табылады.

Мемлекет басшысының Жарлығымен 2015 жыл Қазақстан халқы Ассамблеясының жылы болып жарияланды. Мерейтойлық датаға Президент Архивінің мамандары **«Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.)» = «Ассамблея народа Казахстана: первые шаги (1995–1997 гг.)»** атты құжаттар мен материалдар жинағын дайындады¹.

Жинақта № 5-Н қордың – «Қазақстан Республикасының Президенті» құжаттары жинақталған. Нормативтік акт бойынша Қораралық басылымдар әдетте ғылыми мақсатта дайындалады. Бұл жинақ барлық сипаттамалары бойынша ғылыми-көпшілік түріне жатады.

Жинақтың ҒАА мазмұны, алғы сөзі, «Құрастырушылардан» бөлімі, атаулы көрсеткіші мен қысқартылған сөздер тізімі берілген. Авторлар басылымды зерттеушілерге, сарапшыларға, мемлекеттік қызметкерлерге сондай-ақ этносаясат мәселелеріне қызығушылық танытқандарға ұсынады.

Жинақ құжаттары 1995–1997 жылдарды қамтиды, олар хронологиялық тәртіппен құрастырылған. 26 құжат Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылуы мен қалыптасуының бірінші жылын құраса, 15 құжат 1996 жылды және 12 құжат 1997 жылды қамтиды. Құжаттардың мәтіні стилистикалық және

¹ Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.). Құжаттар мен материалдар жинағы / Құраст.: А.Е. Асанбаева (жауапты), В.Е. Печерских. М.Х. Жакыповтың жалпы редакциясымен; Қазақстан Республикасы Президентінің Архивы. Астана: «Жасыл Орда» ЖШС, 2015. 206 б.

фонетикалық ерекшеліктерін дәл сақтай отырып беріледі. Құжаттардың тақырыптары мемлекеттік тілге аударылған, құжаттардың өзі түпнұсқа тілінде жарияланады.

Деректі басылым негізінен бұрын белгісіз дереккөздерден тұрады. Алғаш рет ғылыми айналымға 37 құжат (69,8%) енгізілген. Бұл еңбекте қатысушылардың үндеулері, стенограммалар, кестелер түрінде жасалған делегаттардың сандық және сапалық тізімдері, сессия отырыстарында Ассамблея делегаттарының сөйлеген сөздері, баяндамалар енгізілген.

Кез-келген қор басылымының артықшылығы – ол белгілі бір қорда сақталған барлық құжаттарды немесе олардың басым көпшілігін қамтиды, осылайша «архив қорының барлық ақпараттық әртүрлілігін пайдаланушылардың қолына береді»¹. Осылайша, тіпті тақырыптары мен мазмұны жағынан ұқсас дереккөздердің массасында да бірдей мәселелерге көзқарастардың немесе көзқарастардың әртүрлі спектрін ашатын бірегей құжаттар кездеседі. Осылайша, ұсынылған қор құжаттарының ішінде қоғамдық ұйым қызметінің бастапқы кезеңіндегі ҚХА мүшелерінің хаттары тарихшыларды, саясаттанушыларды қызықтыратыны сөзсіз. Бұл, мысалы, Көкшетау облысының кіші ассамблеясы мүшелерінің Ассамблеяның II сессиясын ұйымдастыру туралы ҚХА төрағасы Н.Ә. Назарбаевқа арнаған хаты². Хатта делегаттар, басқалармен қатар, сессиялардың шамадан тыс ұйымдастырылуы мен сән-салтанатына қатысты сұрақтарды көтереді. Президенттің өкілеттігін кеңейту мақсатында референдум өткізу туралы мәселенің күтпеген жерден көтерілуі делегаттар арасында күтпеген жағдай туғызуда.

Құжаттар жинағы қоғамдық институттың алғашқы үш жылын ғана қамтиды. Қазіргі тарихи даму кезеңінде консультативтік-кеңесші органның ҚХА институттарын жаңғырту арқылы қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті нығайтудағы рөлін күшейтумен байланысты қызметі мәселелері, олардың қазақстандық қоғамды рухани жаңалауға толыққанды қатысуы өзектілігін жоғалтқан емес. Осының барлығы Ассамблея тарихына қатысты деректі көздерді одан әрі дәйекті түрде зерделеп, басып шығару үшін алғышарттар жасайды.

¹ Козлов В.П. Теоретические основы археографии с позиции современности. 28 б.

² Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.). 84 б.

2020 жылы Архивтің тағы бір қор бойынша басылымы шықты. Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің «Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы аясында **«Рассекреченная война: «особые папки» ЦК Компартии Казахстана. 1941–1945 гг.»** деген басылымы қайта басылып шықты¹. Деректі басылым алғаш рет 2010 жылы жарық көрді.

Тарихи тақырыптың маңыздылығы, бірінші басылымның шектеулі болуы, деректану мен жекелеген құжаттардың археографиялық сипаттамасын жаңарту қажеттілігі деректі жинақты қайта басып шығаруға мүмкіндік берді. 2010 жылғы басылымның ерекшеліктерін анықтай отырып, Президент Архивінің «Археографиялық шығарылымдар мен анықтамалық-ақпараттық басылымдарға шолу» авторлары «арнайы папкалардың» мазмұны әрқашан үлкен қызығушылық тудырғанын атап өтті. Құжаттардың сақталатын жерін көрсететін мөр 1920–1930 жылдары, БКП Қазкрайкомы құжаттарына қатысты 1930 жылы пайда болды. 1937 жылға дейінгі кезеңді хронологиялық түрде қамтитын материалдар Президент Архивіне жетпей, қайтарусыз жоғалды. 1937–1991 жылдар аралығындағы құжаттар құпия болды және зерттеушілер үшін қолжетімсіз.

Папкаларда соғыс жылдарындағы республика өміріне қатысты барлық мәселелер – әскери құрамаларды жұмылдыру мен қалыптастыруға, Қазақстанда жауынгерлік іс-қимылдарды жүргізу үшін мамандарды оқытуға, әрекеттегі армияны техникамен және азық-түлікпен қамтамасыз ету, майдандық қару-жарақпен қамтамасыз етуді реттеу, бейбіт халықты және өнеркәсіптік кәсіпорындарды эвакуациялау мәселелері, республиканың тылдағы өмірі туралы Қазақстан ХКК мен КП(б) ОК-нің қаулылары болды. Қаулылардан басқа, оларға қосымшалар папкаларға қалыптастырылды. Құпиялықтың ең жоғары дәрежесін алып тастау «арнайы папкалардың» материалдарымен танысуға, археографиялық өңдеуге және ғылыми айналымға енгізуге мүмкіндік берді.

Басылым Архивтің 708 қор (Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитеті) құжаттарын ғана қамтыған-

¹ Рассекреченная война: «особые папки» ЦК КП (б) Казахстана. 1941–1945 гг. / Сост.: Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева, Г.Н. Мурзагалиева, Е.В. Чиликова (отв. сост.). Алматы: LEM, 2020. 608 с.

дықтан Қораралық санатқа жатқызылады. Жинақта ҒАА кіріспе сөз, тарихи-археографиялық алғы сөз, атаулы және пәндік-тақырыптық көрсеткіштер, қысқартулар және пайдаланылған дереккөздер тізімімен ұсынылған. Басылымда соғыс жылдарындағы Қазақстан тарихына қатысты еңбектердің көрсеткіші бар әдебиеттер тізімі, оның ішінде орталық қана емес, облыстық баспалар да енгізілген.

Еңбекте ҒАА түрлерінің ішінен сирек кездесетін схемалар мен диаграммалар қолданылады. Құжаттамалық материалдардың ішінде – одақтас және республикалық бағынысты кәсіпорындардың тізімдері бойынша статистикалық деректерді қамтитын көптеген кестелер бар, олар арнайы тапсырмаларды орындау үшін аударылуы мүмкін, ұлттық құрылым қорына түсімдердің қысқаша есептері, әскери мүлікті дайындауға арналған ведомостар, әскери мақсаттағы өнімдер бөлшектерін өндіру және жеткізу жоспарлары, зауыттардың әскери бұйымдарды қабылдау және тапсыру кестелері және тағы басқалар.

Басылымның сөзсіз артықшылығы – позитив-оригиналдары Президент Архиві қорларында сақталатын фотоматериалдарды енгізілуінде болып табылады (Х. Доспанова, Р. Муминова және басқалары). Кеңес Одағының Батыры атағын алған шығыстың тұңғыш қыздары М. Мәметова мен Ә. Молдағұлованың 1944 жылы «Отан қорғауында» әскери газетінің беттерінде жарияланған шынайы фотосуреттері тарих ғылымы үшін үлкен құндылық болып табылады.

Жинақ хронологиялық принцип бойынша құрастырылған. Басылымда авторлық тақырыптар қолданылады, өйткені түпнұсқа құжаттардың бірқатар ерекшеліктері бар. Құрастырушылар құжаттардың ресми атауы – хаттама – шын мәнінде бірқатар деректемелерден тұратын хаттамалық жазба болғанын атап өтеді. Сонымен қатар, құжаттарда олардың түрін белгілеу үшін «шешім» термині қолданылмады, сондықтан құрастырушылар соңғы құжаттарға қатысты мұндай атауға жүгінуді мүмкін деп санады, оның авторы тек ағымдағы ұйымдастыру мәселелерін қозғаған Қазақстанның КП(б) ОК-нің бюросы ғана болды.

Басылымға барлығы 288 құпиясыздандырылған қаулылар мен шешімдер, сондай-ақ оларға қатысты құжаттар енгізілген. Сондай-ақ 47 қаулылар мен шешімдер құралған құжаттарды

құрастырушылар қысқаша регесттер түрінде жариялады. Құжат туралы ақпаратты регест арқылы беру ғылыми айналымға ақпараты аз мазмұндағы дереккөздердің кең ауқымын енгізу мақсатында пайдаланылды. Құжат мазмұнын берудің бұл түрі қазақстандық археографиялық тәжірибесінде іс жүзінде қолданылмайды. Осы еңбекте мазмұнын берудің бұл әдісін Президент Архив алғаш рет қолданды.

Ұлы Отан соғысының тарихына қатысты архив деректері Қазақстанды жергілікті өнеркәсіптерді соғыс жағдайына қайта бағдарлаумен, өндіргіш күштерді толықтай эвакуациялаумен, жұмыс күшінің орасан зор жүктемесімен майданның қуатты арсеналына айналдыру үрдісінің, ауыл еңбеккерлерінің, бүкіл әскери ұрпақтың басынан өткен сынақтардың ауырлығының маңызды дәлелі болып табылады. Басылым тарихшыларға, әскери тарих мамандарына, археографтарға, жас ғалымдарға жолданған бұрын қол жетпеген құжаттарды жариялау жаңа болжамдардың туындауына, 1941–1945 жылдардағы соғыс тарихы бойынша іргелі зерттеулер жасауға байыпты негіз болуы тиіс.

3. Жеке тұлғаның құжаттық басылымдары

А. Кенжин, М.Қ. Қозыбаев (2021), Ш. Жаныбеков, Г. Бельгер, Б. Қазыханова, Ш. Найман туралы 1.1.3 және 1.1.4- тараушаны қараңыз.

4. Бір түрдегі құжаттық басылымдар

Т. Жангелдин туралы 1.1.4-тараушаны қараңыз.

П.И. Мариковскийдің естеліктер жинағы да бір түрдегі құжаттық басылымдарға жатады¹. Бұл жұмыс Архивтің басқа басылымдарынан ерекшеленеді. Оның мазмұны саяси-әлеуметтік мәселелер шеңберінен шығады. Жинақта Президент Архивінде сақталған соғыс ардагері, табиғаттанушы, зоолог және жазушы, екі ғылыми монографияның, 160 ғылыми еңбектің және систематика, энтомология, сонымен қатар зоология және археологияға қатысты 250-ден астам мақаланың авторының

¹ Павел Мариковский. Воспоминания натуралиста, зоолога, писателя / Сост.: К.Ш. Алимгазинов, Ж.Т. Байкаш, Е.В. Чиликова. Под ред. проф. Б.А. Джaparова. Алматы: «Принт Экспресс», 2016. 384 с. + 4 с. вкл.

өмірі мен шығармашылығы туралы қолжазба жарияланған. П.И. Мариковский – ерекше тұлға, қазақ петроглифтері көшірмелерінің әлемдегі ең үлкен коллекциясының иесі, өнертапқыш, суретші.

Павел Мариковскийдің жеке қоры Орталық мемлекеттік архивте сақтаулы. 2005 жылы Президент Архиві қызметкерлерінің өтініші бойынша автор оларға естеліктердің қолжазбасын сақтауға берді. 2016 жылы архившілер оны жариялауға шешім қабылдады. Мәтінге берілген түсініктемелер дереккөздегі айтылған оқиғалардың мағынасын түсіндіреді. Құрастырушылар атап өткендей, қолжазбаның жеке абзацтары мәтіннің мағыналық мазмұнына әсер етпейтін этикалық ойларға байланысты алынып тасталды.

Коллекцияның ҒАА-ы ескертпелер және қысқаша атаулы көрсеткіштермен ұсынылған.

5. Анықтамалық-ақпараттық басылымдар

5.1 Қорлардың құрамы мен мазмұны туралы анықтамалық басылымдар

Архив басылымдарының ішінде маңызды орынды ақпараттық-анықтамалық басылымдар алады. Олардың ішіне жеке бас қорлары бойынша анықтамалар, қорлар бойынша нұсқаулықтар, архив жұмысы бойынша анықтамалар және т.б. жатқызылады.

2011 жылы Президент Архивінің Жеке тектік қорлар бөлімі «Жеке тектік архив қорына анықтамалықтарды дайындау туралы Жадынама» әзірледі, онда Архивтің және басқа да архив мекемелерінің жұмыс тәжірибесі жинақталған. Жадынаманы дайындау жеке тұлғалардың қорлары бойынша ҒАА жүйесін құрудың ортақ тәсілдерін белгілеу мақсатын көздеді.

Осы уақыт аралығында жеке тектік қорлар бойынша екі басылым жарық көрді. 2017 жылы үшінші, ал 2021 жылы **«Жеке тектік архив қорлары бойынша анықтамалығының»** төртінші басылымы жарық көрді¹. Анықтамалар Архивтегі

¹ Жеке тектік архив қорлары бойынша анықтамалық / Құр. Ш.О. Тулеуова. Проф. Б.А. Джапарова жалпы редакциясында. 3-ші басылым, толықтырылған. Алматы, 2017. 368 б. (pdf форматында ашық қолжетімді); Жеке тектік архив қорлары бойынша анықтамалық. Құр. Ш.О. Тулеуова /

мемлекеттік сақтауға алынған жеке тектік қорларға толық шолуды қамтиды. Хронологиялық шеңбері 1916 жылдан 2015 жылға дейінгі (3-ші басылым) және 1916 жылдан 2020 жылға дейінгі (4-ші басылым) кезеңді қамтиды.

Басылым алфавиттік тәртіппен жүйеленген, қорлар мен құжаттарға қысқаша сипаттамадан (өмірбаяндар, қызметтік және шығармашылық қызмет, қор құрастырушы туралы құжаттар, фотоқұжаттар) тұрады. Архивтің отбасылық қорлары мен ахивтік жинақ материалдары (КСРО-дағы саяси қуғын-сүргін құрбандары мен зардап шеккендердің құжаттары) бөлек ұсынылған. Басылымның ҒАА-да атаулы көрсеткіш және қысқартылған сөздер тізімі көрсетілген.

Қор туралы анықтамалық деректердің құрамына: қордың нөмірі, оның көлемі, тізімдемелердің болуы туралы мәліметтер, қор құжаттарының аяқталған уақыты кіреді. Тарихи анықтамада қорды құрушының толық тегі, аты, әкесінің аты (лақап аты), туған жылы, әлеуметтік мәртебесі (лауазымды және мемлекеттік лауазымы) аса маңызды лауазымдармен бірге, ғылыми атақтары, дәрежелері және қорды құрушының басқа да регалиялары көрсетіледі. Отбасылық қорлардың мүшелері туралы өмірбаяндық мәліметтер құжаттардың аннотацияларының алдындағы жалпы тарихи анықтамалық келтірілген.

Ақпараттық-анықтамалық басылымдардың дербес бағытын Архив қорлары бойынша жөнсілтер ұсынады. 2000 жылдың 1 қаңтарынан бастап Президент Архивінің қорларына арналған алғашқы жөнсілтер шықты¹. Шолуда қарастырылған кезеңде Архив қорлары бойынша 2016 ж. және 2021 ж. екі жөнсілтер шығарды.

«Қазақстан Республикасы Президент Архивінің қорлары бойынша жөнсілтер»² екінші толықтырылған

Под общей редакцией Д.Ю. Абдукадыровой. 4-ші басылым, толықтырылған. Алматы: «Арыс» басылымы, 2021. 360 б. Тиісінше 2004 және 2009 жылдары шыққан бірінші және екінші басылымдары.

¹ Қазақстан Республикасы Президенті Архиві. Жөнсілтер: Ақпараттық-анықтамалық басылым. Алматы: Жеті жарғы, 2001. 165 б.

² Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің қорлары бойынша жөнсілтер: Ақпараттық-анықтамалық басылым // Құрастырушылар: Е.М. Грибанова, А.А. Сейсенбаева / Проф. Б.А. Джапарова жалпы редакциясында. 2-ші басылым, толықтырылған. Алматы, 2016. 310 б.

басылымына 1918–2015 жылдарға арналған құжаттар енгізілген. Жөнсілтердің үшінші басылымы қазақ және орыс тілдерінде басылып шықты, онда 2020 жылға арналған ең маңызды қорлардың құрамы мен мазмұны туралы ақпарат қамтылған.

Осы кезеңде архив қорларының құрамы дәстүрлі қорлармен қатар электронды, аудиовизуалды құжаттармен белсенді түрде толықтырыла бастады. Жөнсілтердің архивтік анықтамаларында электронды кескіндері бар істер санының көрсеткіштері бар.

Анықтаманың 2021 жылғы басылымы бірнеше негізгі бөлімдерден тұрады: «Қазақстан Республикасы»; «Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы»; «Аңдатпа берілмейтін қорлар тізбесі», «Топтамалар», «Кітапхана және анықтамалық-ақпараттық қорлары»; «Суреттер». Алдыңғы редакциямен салыстырғанда 1-бөлім 5-Н «Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі» («Қазақстан Республикасы Президентінің» орнына) қордың сипаттамасынан басталады, жаңа қорлардың сипаттамасы пайда болды – «Адам құқықтары жөнінде уәкілетті» (244-Н қор), «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет істері агенттігі» (168-Н қор) және т.б. енгізілген.

Басылымың қосымшаларында «Қазақстандағы Кеңес Одағы Коммунистік партиясының архив қорын ұйымдастыру және оның құжаттарымен жұмыс істеудің негізгі бағыттары туралы» тарихи анықтамасы, қорлар құжаттарының ғылыми-анықтамалық аппараты туралы мәліметтер (жүйелі каталогтар, сұрақтар тізімдері, тақырыптық анықтамалар, құжаттардың тізімдеме-көрсеткіштері, Архивтің автоматтандырылған ақпараттық-ізвестіру жүйелері (деректер базасы) енгізілген. ҒАА қысқартулар тізімімен, пәндік-тақырыптық, атаулы, географиялық және библиографиялық (1998–2020) көрсеткіштермен ұсынылған.

Нұсқаулықтың бірінші басылымымен салыстырғанда 2001–2015 жылдары мемлекет сақтауға алынған 30 жаңа архивтік қордың (оның 19-ы мемлекеттік органдар және 11-і қоғамдық бірлестіктер) есебінен басылымның 1-бөлімі күрт өзгерді. Екінші бөлімі құрамы жағынан аздап өзгерді, өйткені

Анықтаманың электронды нұсқасы Президент Архивінің сайтында орналастырылған: <http://archive.president.kz/>.

кеңестік кезеңдегі қорлар іс жүзінде өзгеріссіз қалды, бірақ «Қазақстан Коммунистік партиясының Орталық Комитеті» 708-қорының құпиясыздандырылған істерін ашық қолжетімділікке енгізуге және бұрын жоюға бөлінген құжаттардың құнына нысаналы сараптаманың нәтижесіне байланысты өсті. Нәтижесінде 708-қоры 4000 іске көбейіп, толығымен ашық қорға ауыстырылды¹.

5.2 Президент Архивінің бірлескен жобалар бойынша жарияланған анықтамалық әдебиеттер

2011 жылдан 2022 жылға дейін Архив бірқатар бірлескен анықтамалық басылымдарды дайындауға қатысты. 2012 жылы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары (2006–2011 жж.)» анықтамалығының үшінші басылымы шықты². Басылым 1991 жылдан 2006 жылды қоса алғанда дейінгі материалдардан тұратын 2004 жылғы тақырыптық анықтамалықтың логикалық жалғасы болды. Қазақстан тәуелсіздігінің 20 жылдығына арналған жаңа шығарылым Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызмет істері Агенттігі мен Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясымен бірлесіп жүзеге асырылды.

Мемлекеттік және орыс тілдерінде жарық көрген анықтамалықта мемлекеттік органдар туралы қысқаша тақырыптық анықтамалар түріндегі мәліметтер бар. Мемлекеттік органдарды жүйелеу бірінші басылымдағыдай билікті заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлудің конституциялық принципіне негізделген. Органдарды жүйелеудің негізгі белгісі олардың экономика салалары мен қызмет бағыттары (бөлімдері) бойынша бөлінуі болып табылады. Бөлімшелер хронологиялық тәртіппен және олардың ведомстволық бағыныстылығын ескере отырып құрылады.

¹ Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві. Қ. 30-Н. Т. 2 пр. Іс. 1101. Ғылыми кеңес отырысының № 1 хаттамалары және оларға құжаттар.

² Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары (2006–2011 жж.). Анықтамалық. Үшінші шығарылым. Жауапты редактор В.Н. Шепель; Қазақстан Республикасы Президенті Архиві. Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2012. 430 б.

Нұсқаулықтың ҒАА құрастырушылардың алғысөзімен, қысқартулар тізімі және алфавиттік көрсеткішпен ұсынылған. Қысқартулар тізімі анықтамалықта берілген барлық жалпы қолданылатын және ресми қабылданған қысқартулар мен аббревиатураларды, олардың толық жазылуымен және алфавиттік ретімен қамтиды. Басылым тиімді басқару модельдерін жасау үшін жұмыс істейтін мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне, талдаушыларға арналған.

2020 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-мен бірлесіп **«Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: справочник по архивной работе»¹** басылымы дайындалды. Анықтамада Президент Архиві қызметінің негізгі бағыттарының бірі бойынша әдістемелік мәселелер қарастырылған.

Анықтамалықтың мақсаты – архивтегі, сақтандыру және пайдалану қорындағы архивтің (оның ішінде ерекше құнды және бірегей) құжаттарды есепке алу және сақталуын қамтамасыз ету мәселелерін көрсету. Архив құжаттарын реставрациялау мәселелеріне ерекше көңіл бөлінеді. Басылымға дереккөздер мен әдебиеттер тізімі, нормативтік құқықтық актілер мен әдістемелік нұсқаулықтар тізімі қоса беріледі. Архив мекемелерінің қызметкерлеріне арналған басылымды оқу процесінде «Архивтану, құжаттану және құжаттамалық қамтамасыз ету» мамандығының студенттері, магистранттары мен докторанттары және архив қызметкерлерінің біліктілігін арттыру кезінде де пайдалана алады.

6. Мерзімді және жалғастырмалы басылымдар (2011–2022 жж.)

6.1 Президент Архивінің мерзімді басылымдары

Мерзімді басылымдар археографиялық қордың құрамдас бөлігі болып табылады. Президент Архивінің археографиялық шығарылымдарына алдыңғы шыққан талдамалық шолу авторлары жеке журналдық басылымдарды бекіту кітапханалар мен Кітап палатасының функциясы ретінде қарастырылатын

¹ Бекишева Г.А., Алпысбаева Н.К. Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: справочник по архивной работе. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 116 б.

біршама еңбекті қажет ететін процесс екенін атап өткен болатын. Осыған байланысты Архивтің 2011–2022 жылдар аралығындағы мерзімді басылым-дарының жалпы критерийлік сипаттамаларына тоқталып өтейік.

2006 жылдан бастап Архивтің негізгі мерзімді басылымы «**Ақпаратты-әдістемелік бюллетень**» («**Информационно-методический бюллетень**»)¹ болып табылады. Журналдың негізгі мақсатты басқару аппаратының қызметкерлері, мекемелердің іс жүргізу мен архив қызметкерлері, толықтыру қызметкерлері мен құжаттамалық қамтамасыз етуді және құжаттарды архивтік сақтауды ұйымдастырудың жан-жақты тақырыбын құрады.

Басылымның нысаналылығы республикалық және басқа да қолжетімді әдебиеттердегі шетелден келетін архив ісінің әдістемесі мен тәжірибесі бойынша басылымдардың қысқаруымен байланысты болды. Екінші жағынан, бюллетень ведомстволық архивтер мен құжаттаманы ұйымдастырушылық-әдістемелік басқару жөніндегі шаралардың кешенді жұмыстың перспективалық түрін ұсынды.

Бастапқыда бюллетень құрылымы екі бөлімнен тұрды: «Архивтану» және «Құжаттану». Бұл бөлімдер нормативтік-ұйымдастырушылық қамтамасыз ету, архивтік құжаттарды сақтау, құжаттаманы басқару және құжаттама, архив және іс жүргізу терминологиясы мәселелерін қамтитын негізгі бағыттар бойынша айдарларға бөлінген еді. Әдістемелік сипаттағы ақпарат «Жұмыс тәжірибесі (жұмыс орнындағы семинар)», «Практикалық жағдайларды талқылаймыз», «Іскерлік ойындар» айдарларында орналастырылды. «Ақпараттық-әдістемелік бюллетеньде» Архивтің анықтамалық-ақпараттық қорына келіп түскен нормативтік-әдістемелік әзірлемелердің тізімдері жарияланды.

Журнал мәтіндері қазақ және орыс тілдерінде жазылған. Шығару жиілігі жылына 2 ретті құрады.

2022 жылғы 25 қарашада Архивтің Ғылыми кеңесінде жаңа мерзімді басылым – «**Жаңа архив**»² ғылыми-әдістемелік журналының шығуына байланысты Ақпараттық-әдістемелік

¹ Ақпаратты-әдістемелік бюллетень. 2006–2022.

² Қазақстан Республикасы Президенті Архиві Ғылыми кеңесінің 2022 жылғы 25 қарашадағы отырысының № 1 хаттамасы.

бюллетенді шығаруды тоқтату туралы шешім қабылданды. «Жаңа архив» журналы өз қызметінде Архивтің 2035 жылға дейін дамыту тұжырымдамасының негізгі ережелеріне оның алға қойған негізгі міндеттер тұжырымдалған: Архивті ХХ ғ. саяси қуғын-сүргін материалдарын сақтау және зерделеудің республикалық орталығы ретінде қалыптастыру, Архивтің жетекші ғылыми-әдістемелік орталық ретінде дамуы, цифрлық түрлендіру және Архивтің ақпараттық қызметінің инновациялық құралдарын енгізуге бағытталған.

Журнал 2022 жылдың 23 тамызында Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігінің ақпарат Комитетімен тіркелді. «Жаңа Архивтің» алғашқы саны «**Ашық қоғамға – ашық Архив**» Қазақстан архившыларының I конгресі аясында жарық көрді.

Басылым құжаттану және архив ісі, ақпараттық жүйелер мен технологиялар саласындағы ғалымдар мен мамандарға, іс қағаздарын жүргізу және архив қызметінің басшылары мен қызметкерлеріне арналған. Редакциялық жоспарға сәйкес жаңа журнал кәсіби деңгейі жоғары мерзімді басылымға айналуы тиіс, оның беттерінде архив ісі, архивтану және құжаттану саласындағы өзекті ғылыми-теориялық және әдістемелік мәселелер бойынша отандық және шетелдік сарапшылардың материалдары жарияланады. Басылымның мәртебесін көтеру, дәйексөз жиілігін арттыру, шетелдік әріптестермен одан әрі ынтымақтастық орнату, индексі жоғары басылым санатына жақындау міндеттердің бірі болып табылады.

6.2 Жалғастырмалы басылымдар

Архивтің жалғастырмалы басылымдарына архив мекемесінің базасында ұйымдастырылған ғылыми конференциялардың материалдары кіреді.

Республикалық және халықаралық конференцияларға қатысу Архивтің ғылыми қызметінің құрамдас бөлігі болып табылады. Конференциялардың нәтижелілігінің бірі жаңа ғылыми білімдер мен жүргізіліп жатқан ғылыми коммуникацияларды ілгерілетудің демонстрациясы ретінде ол материалдардың қорытындысын баспадан шығару болып табылады.

Қатысушылардың – Архив қызметкерлерінің конференциялары мен сөз сөйлеулерінің тақырыптары, әдетте, архив

ісінің негізгі бағыттарының шеңберімен: жинақтау, есепке алу, сақтау, пайдалану, архив құжаттарының жекелеген түрлерінің ерекшеліктері, архив ісінің тарихы, сондай-ақ мемлекеттік архивтердегі ақпараттандыру мәселелерімен белгіленеді. Зерттеу тапсырмаларының тағы бір блогында жетекші тарихи тақырыптар: әлеуметтік-этникалық депортациялар, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы халықты Қазақстан аумағына көшіру, саяси қуғын-сүргін, XX ғасыр басындағы ұлт зиялыларының тарихы, Алаш қоғамдық-саяси қозғалысы және Алаш Орда үкіметі.

2017 жылдан бастап Архив базасында **«Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар»**¹ атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өткізіліп келеді. Конференцияның жиілігі 2 жылда бір рет деп белгіленген. Конференцияға Президент Архивінің қызметкерлері де, республиканың басқа да орталық және облыстық архив мекемелерінің өкілдері, сондай-ақ шет мемлекеттердің – Ресей Федерациясының, Қырғызстанның, Өзбекстанның архив саласының мамандары қатысты. Бірінші конференция аясында 3 секция жұмыс істеді, олардың баяндамаларының материалдары қорытынды жинақтың негізгі тарауларының мазмұнын құрады: Электрондық архивтер және архив ісін ақпараттандыру; Құжаттану және архив ісі: теория мен практика мәселелері; Қазіргі кезеңдегі архивтік білім.

Архивтің 25 жылдығына арналған екінші конференция 2019 жылы өтті². Конференцияға қатысушылардың саны алдыңғымен салыстырғанда екі есе өсті. Жинақ материалдарында Қазақстаннан, Ресейден, Польшадан, Өзбекстаннан келген 76 автордың мақалаларының мәтіндері бар. Конференция жұмысы үш секция аясында жүргізілді: Архивтер және қоғам: тарихи сананы сақтау жолындағы өзара іс-қимыл; Архивтерді цифрландыру: проблемалар және оларды шешу жолдары; Архив тәжірибесі: жинақтау, есепке алу, сақтау және пайдалану.

¹ «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. Алматы қ., 12-13 қазан, 2017 жыл. Алматы, 2017. 115 б.

² «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. Алматы қ., 17-18 қазан, 2019 жыл. Алматы, 2019. 456 б., 18 парақ.

Жинақта авторлар туралы мәліметтер берілген, басылым соңында Архивтің мерейтойына арналған құттықтау сөздердің факсимилдері берілген.

2021 жылдың 20 қазанында «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар» атты кезекті, III Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы өтті. Конференция ауқымды цифрландырумен байланысты жаһандық өзгерістер жағдайында архив ісіндегі өзгерістерді, тәуекелдер мен мүмкіндіктер дәрежесін бағалау ісі талқылауға салынды. Конференция материалдары ашық түрде баспадан жарияланған жоқ.

2002 жылдан бастап екі жылда бір рет Алматы қаласында Мицва Қауымдастығының заңды тұлғалар бірлестігі бастама-сымен **«История. Память. Люди»** ғылыми-тәжірибелік конференциясы өткізіледі. Конференцияның негізгі тақырыбы – халықтардың жаппай көші-қоны, эвакуациялау және босқындар тарихы туралы ақпаратты архив деректері арқылы сақтау, тарату және мәңгі есте сақтау болды.

2018 жылы Президент Архиві жобаның ресми серіктесі болды. Сол уақыттан бері Архив базасында конференциялар өткізіліп келеді. Қазақстан халқы Ассамблеясымен, Еуро-Азия еврей конгресімен бірге «Мицва» қауымдастығы 1939–1945 жылдардағы республика халқының көпұлтты құрамының қалыптасуы, адамдарды, өндірістік объектілерді, ғылыми және мәдени мекемелерді көшіру тақырыптарын, сондай-ақ осымен байланысты мигранттардың жаңа жағдайларға бейімделу проблемаларын көрсететін конференция материалдарының жинақтары шығарылады¹. Конференциялардың халықаралық мәртебесін Беларусь Республикасы, Израиль, Канада, Қырғызстан, Латвия, Польша, Ресей, АҚШ, Өзбекстан, Украина және басқа мемлекеттердің авторлары қамтамасыз етті.

¹ История. Память. Люди: Материалы IX Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 27 сентября 2018 г. Алматы, 2019. 594 с.; История. Память. Люди: Материалы X Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 23 сентября 2020 г. Алматы, 2020. 680 с.; История. Память. Люди: Материалы XI Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 20 сентября 2022 г. Алматы, 2022. 550 с.

2022 жылдың қазан айында Алматы қаласы Президент Архивінің базасында «**Ашық қоғамға – ашық Архив**» халықаралық қатысуымен Қазақстан архившілерінің I Конгресі өтті. Архивтің серіктестері халықаралық ұйымдар – БҰҰ, ЮНЕСКО, ХАК атанды. Конгресстің «Географиясы» алыс және жақын шетелдердің 15 елінен ғалымдар мен архив мамандарымен ұсынылды.

Конгресс архив ісін дамытудың өзекті мәселелері мен қазіргі тенденциялары бойынша көпсалалы пікірталастардың бірегей алаңына айналды. Конгресс жұмысы 5 локация шеңберінде өтті. Коммуникативті формат пікірсайыс сессиялары, ғылыми семинарлар, көрмелер, презентациялар мен мастер-класстар ұсынылды. Форумның титулдық тақырыбы пікірсайыс сессияларының өзекті мәселелерінде әзірленді («Архивтер: «өте құпиядан» онлайнға дейінгі (мемлекеттік қауіпсіздік органдарының құжаттары)», «Архивтер, мұражайлар және кітапханалар: ұлттық жадыны сақтау міндеттерінің бірлігі бойынша білім беру траекториясының трансформациясы», «ХАК қызметі және қазіргі кезеңдегі архив ісін дамытудың өзекті мәселелері», «Құжаттама басқармасын стандарттаудағы ел тәжірибесі», «Архивтер және ақпаратқа қоғамның қолжетімділігі», «Архивтерді цифрлық түрлендіру жағдайындағы ұлттық архив заңнамасы», «Қазіргі заманғы архив: теориялық және практикалық сын-қатерлер», «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын іздеу және анықтау мәселелері») және екі ғылыми семинар (Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау туралы Мемлекеттік комиссия жұмысының қорытындысы бойынша және ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі, тарихи материалдарды зерттеудің Республикалық ақпараттық орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы М.Х. Әбусейітованың ғылыми семинары).

Конгресстің негізгі баяндамаларының материалдары электронды форматта Архивтің сайтында жарияланған.

7. Басқа басылымдар

2015 жылы Президентінің Архиві «Қазақстанның архившілері мен архивтері»¹ атты құжаттар мен материалдар жинағын дайындап, басып шығарды. Республикада архив ісінің қалыптасуы мен дамуы қазақстандық архивтанудың басым тақырыптарының бірі болып табылады. Жаңа жүз жылдықтың ғасырдың алғашқы жылдарында ол отандық архив ісі тарихындағы жеке тұлғаның рөлі объективі арқылы қарастырылды². Жаңа басылым бұл дәстүрді ішінара жалғастырды. Сонымен бірге нысанның өзгеруі зерттеу мәселелерінің ауқымын кеңейтуге мүмкіндік берді.

«Мамандық иелеріне» арналған кітап, бұл адамдардың кім екенін ғана емес, ең алдымен архившілердің қызметі туралы хабардар етеді. Бүгінде бұл тәсіл өте өзекті болып көрінеді. Архив саласы өкілдерінің жеке еңбегін сипаттау маңызды стратегиялық ресурс ретінде ретроспективті құжаттамалық ақпаратты сақтауға бағытталған бүкіл архив саласын дамытуға қатысты мәселелерді шешумен қатар архивші мамандығының оң имиджін қалыптастыруға ықпал етіп, архив ісін кеңінен насихаттап, одан әрі дамытуға айтарлықтай серпін береді.

Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңының қабылданғанына 15 жыл толуына арналған жинаққа бұрын жарияланған мақалалар, өмірбаяндар, естеліктер, библиографиялық сирек кездесетін архив қызметкерлерінің сұхбаттарымен бірге жаңа құжаттар да енгізілген. Түрлі жанрлық бағыттағы бұл құжаттар еліміздің саяси тарихындағы белгілі бір

¹ Архивисты и архивы Казахстана. XX-XXI вв. Сборник документов и материалов / Сост.: Р.М. Абдуали, Ж.Т. Байкаш, Е.М. Грибанова (отв.), Е.В. Чиликова. Алматы: Архив Президента РК, 2015. 342 с.

² Архивисты: биографический справочник. Алматы: Архив Президента РК, 2001. 92 с.; Архивисты: биографический справочник / Архив Президента РК. Алматы: [Отпечатано на ризографе], 2005. 92 с.: ил.

белестердің архивтердің өмірі мен қызметіне қатысты ықпалын көрсетеді.

Құжаттарды бөлімдер бойынша жүйелеу шартты болып табылады. Жалпы архив саласының, орталық архивтердің, ММТАИ түлектері мен республика архив істерінің ардагерлері, облыстық архив қызметкерлері, сондай-ақ партия тарихы Институтының партиялық архив секторының және Президент Архивінің қызметкерлерінің құжаттары жеке тарауларға біріктірілді. Жинақ мәтіндік құжаттардан басқа көптеген фотосуреттер де топтастырылған.

ҒАА атаулы көрсеткіш, авторлардың мақалалар тізімі, мемлекеттік тілде кеңейтілген аннотациямен ұсынылған. Жинаққа Қазақстан архившілеріне арналған мерейтойлық және естелік мақалалар тізімі қоса берілген.

Жинақ отандық мамандар арасында ғана емес, сонымен қатар шетелдік мамандардың да жоғары бағасына ие болып, басылымның өзі республика шегінен шыққан жоғары зерттеу деңгейінде орындалған кітап екенін көрсетті.

Архивтің археографиялық қызметі тек құжаттар топтамаларын басып шығару жұмыстарымен шектелген жоқ. Еліміздің жетекші архив мекемелерінің бірін архив ісінің жетекші ғылыми-ақпараттық-әдістемелік орталығы ретінде дамыту перспективасы ұжымның архив ісінің теориясы мен тәжірибесі саласындағы гранттық және бағдарламалық мақсатты зерттеулерге мерзімді түрде қатысуына әкелді. Осы зерттеулердің бірі 2019 жылы гранттық қаржыландыру аясында «Ақпараттандыру жағдайында архивтік құжаттарды сақтау әдістерін жетілдіру: Қазақстанның мемлекеттік архивтеріне халықаралық тәжірибені енгізу»¹ тақырыбы бойынша жүргізілді.

«Организация архивного дела в Казахстане» ұжымдық монографиясы отандық құжаттану, архивтану және археография саласындағы әдістемелік нұсқаулықтар, архивтік талдаулар

¹ Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации: коллективная монография. Указ. соч.

ғылыми тапсырмалар жинақталған, қорытынды жоба болды. Авторлар қазақстандық архив ісінің қалыптасуы мен дамуының негізгі тенденцияларын, қазіргі заманғы қағидаттарды, бағалау критерийлері мен архив құжаттарының құндылығын сараптау әдістерін талдаған.

Архивтік құжаттарды пайдалану жүйесінің сипаттамасы, құжаттамалық ақпараттың жіктелуі, сондай-ақ ақпараттық-іздістіру жүйелері мен архив қызметкерлерінің баспа тәжірибесі жеке бөлімде берілген. Архивтің 1997–2016 жж. ғылыми-әдістемелік әдебиеттерінің тізімі, 1997–2019 жж. басылымдардың библиографиялық (аннотацияланған) көрсеткіші, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің атқарған жұмыстары мен қызметтерінің уақыт нормалары туралы кестелер (2008 жылы ВНИИДАД-тың әзірлеген мемлекеттік архивтер орындайтын жұмыстар мен қызметтердің уақыт нормалары негізінде әзірленген) қосымшалар беріліп, қазақ және ағылшын тілдеріндегі кеңейтілген аннотациялары берілген.

Қорытынды

*1997–2010 және 2011–2022 жылдары
шыққан деректі жинақтардың салыстырмалы талдауы.*

Қорытындылар мен ұсынымдар

1997–2010 жылдар және 2011–2022 жылдар аралығындағы шартты түрде бөліп көрсетілетін екі кезеңде құжаттық басылымдарды құру процесіндегі Президент Архивінің баспа қызметіне жүргізілген салыстырмалы талдау қалыптасқан үрдістердің сақталғанын көрсетеді. Құжаттық жинақтардың типтері мен түрлері бойынша құрамы өзгермеген. Алдыңғы кезеңдегідей ғылыми-көпшілік типтегі жарияланған басылымдар көбірек кездеседі. «Рассекреченная война» және «Из истории депортаций» атты екі жинақтың нақты көлемі де, ҒАА құрылымы мен ресімделуі де ғылыми жарияланымдар талабына сай келеді.

Түрлік сипаттамасына келетін болсақ, мұнда жинақтардың құрамы да дәстүрлі түрде сақталған, олар көбінесе *тақырыптық және қор бойынша басылымдар, жеке тектік құжаттық басылымдар* болып келеді. Күнделік жазбалар мен

естеліктерге негізделген екі басылымды («Токтағали Жангелдин» (2016) және «Павел Мариковский» (2016) *бір түрдегі құжаттық басылымдарға* жатқызуға болады. Тақырыптық басылымдардың ішінде *оқулық басылымы* да пайда болып, мұндай тәжірибе Архивте алғаш рет қолданылды.

Зерттеулердегі жетекші тақырыптық бағыттарды (қоғамға, этностық топтарға және репрессияға ұшыраған жекелеген азаматтарға қатысты қуғын-сүргін, күштеп ұжымдастыру, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Қазақстан тарихы, республиканың ядросыз мемлекет ретінде қалыптасуы, кеңестік кезең мен Тәуелсіздік кезеңіндегі республиканың көрнекті қайраткерлерінің тарихы) сақтай отырып, жаңа зерттеу бағыттары пайда болды. Оларға қоғамдық және саяси ұйымдардың тарихы, тәуелсіз Қазақстанның қаржы жүйесінің қалыптасуы, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің құрылуы, елорданың Астанаға көшірілуі жатады. Проблемалар ауқымының кеңеюі Архивтің баспа тәжірибесін қалыптастырудың белгілі критерийлерімен қатар (белгілі бір және үнемі кеңейтіліп отырылатын қор құрылымының болуы, жаңа құжаттық дереккөздерді құпиясыздандыру және ғылыми айналымға енгізу процестері) жаңа тақырыптық контекст пайда болды. Мәселе Президент Архивінің отандық және шетелдік әріптестермен – Қазақстан халқы Ассамблеясымен, Дүниежүзі қазақтары қауымдастығымен, Ұлттық қорғаныс университетімен, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетімен және басқалармен ынтымақтастық нысандарын баспа қызметі тұрғысынан кезең-кезеңімен кеңейту туралы болып отыр.

Ең танымал басылым тақырыптарының бірі тұлғаларға қатысты тақырып болды. XX ғасырдағы және XXI ғасырдың басындағы Қазақстанның зиялы қауым өкілдерінің құжаттарын басып шығару бойынша баспа жұмысының жоспарын бекіту бұл мәселенің басқалармен салыстырғанда айтарлықтай басым болуымен байланысты болды. 2011 жылдан 2022 жылға дейін тұлғалар туралы деректі басылымдардың үлесі құжаттар мен материалдар жинақтарының жалпы санының 41%-ын құрады. Мұндай басылымдар, бір жағынан, дара, қайталанбайтын болғандықтан, ешқашан жоғалмайтын құндылығы бар басылымдар саналады және жеке бір тұлғаның бейнесі арқылы тұтас бір дәуірді бейнелейді. Сонымен қатар, дәл осы санаттағы басылымдар арасында беттер саны ең аз және жарияланған

құжаттар саны да аз басылымдар (тиісінше 61 бет және 6 құжат) кездеседі.

Жалпы тәуелсіздік кезеңіне тән құжаттық басылымдар тақырыбының өзгеруін атап өткен жөн. Мәселен, еліміздің саяси өміріндегі өзгерістер, азаматтық қоғам құрылысы қоғамдық (ҚХА, Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы) және қоғамдық-саяси (Қазақстанның ЛКЖО) ұйымдар туралы құжаттардың жариялануына қызығушылық тудырды, бұл да баспа мәселелерінің кеңеюіне өз үлесін қосты. Күпиясыздандырылған құжаттардың (Трагедия казахского аула, Депортация тарихы, Рассекреченная война), сондай-ақ пікірталас, тіпті қарамақайшы көзқарас тудыратын (Қазақстанның ЛКЖО) құжаттардың жариялануы есебінен кейбір тақырыптардың ғылыми өзектілігі арта түсті. Шешімдер қабылдау, әзірлеу және іске асыру үдерісін көрсететін мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейіндегі ұйымдар мен мекемелердің құжаттарын бір басылымға біріктіру Архивтің құжаттық басылымдарында (История столицы независимого Казахстана в архивных документах) бұрын сирек кездесетін құжаттық жарияланымның «каскадты» түрін қолдану туралы айтуға мүмкіндік береді.

Басып шығару практикасына жасалған статистикалық талдау құжаттық басылымдардың (құжаттар жинағы, құжаттар мен материалдар) жалпы санының белгілі бір дәрежеде өскенін көрсетеді: тиісінше бірінші кезеңде – 26 және екінші кезеңде – 34. Бұл ретте 1997–2010 жылдары: 5 томдық – 1, 4 томдық – 1, 3 томдық – 2, 2 томдық – 2, 1 томдық – 20 басылым жарияланды. 2011–2022 жылдары: 3 томдық – 1, 2 томдық – 1, 1 томдық – 32 басылым жарық көрді. Жаңа кезеңде жарық көргендердің қатарында үш сериялық басылым (депортация тарихы туралы, тұлғалар туралы, «Өнегелі өмір» сериясындағы 3 еңбек) бар.

Басылымдардың тілдер бойынша статистикасы:

Қазақ тілінде: 1997–2010 жж. – 1, 2011–2022 жж. – 1

Қазақ және орыс тілдерінде: 1997–2010 жж. – 4, 2011–2022 жж. – 11

Қазақ және басқа да шет тілдерінде – 2011–2022 жж. – 1

Орыс тілінде: 1997–2010 жж. – 21, 2011–2022 жж. – 20

Орыс және басқа да шет тілдерінде – 2011–2022 жж. –
1¹.

Осылайша, мемлекеттік тілдегі басылымдар саны біршама көбейіп, қазақ және орыс тілдерінде дайындалатын жинақтардың саны айтарлықтай артады. Шет тілдер қатар қолданылатын құжаттар жинақтарының жариялануы осы кезеңнің тағы бір ерекшелігі болып табылады («Дәлелхан Жаналтай» жинағында ағылшын, қытай, түрік тілдері, «Из истории депортации немцев в Казахстан» жинағында неміс тілі қолданылған»).

Өткен кезеңмен салыстырғанда тақырыптық бағыттар бойынша ғылыми жаңалық 42%-ды құрайды. Бұрыннан дайындалған тақырып арқау болған 6 жұмыс қайта басылған (18%).

Құжаттық жинақтардың физикалық көлемі де археографиялық көрсеткіштің бірі бола алады. 1997–2010 жж. жарияланған материалдардың жалпы парақ саны 11947, ал 2010–2022 жж. 11817 парақ болған. Жарияланған жинақтардың жалпы саны артқан сайын парақпен санағандағы материалдар санының азайғанын байқауға болады. Себебі, 10 еңбектің көлемі 150 парақты құраса, оның 3-еуінің көлемі 100 параққа жетпейді.

Бірінші кезеңде жарияланған құжаттардың саны туралы статистикалық ақпараттың болмауына байланысты 2011–2022 жж. қатысты есептерді ұсынып отырмыз. Осы кезеңде жалпы саны 3714 құжат жарияланған. Жарияланған ең көп құжаттар саны – 306 («Из истории депортации», 2012), ең азы – 6 құжат («Найман Шәріп», 2014). Жарияланған құжаттардың орташа саны 112 құжатты құрайды.

1997–2010 жж. өз бетінше дайындалған жинақтар саны 19 болса, 2011–2022 жж. 22 жинақты құрайды. Бірлескен жинақтар – тиісінше 7 және 12.

Өкінішке орай, анықталған және жарияланған құжаттардың саны туралы ақпарат беру мүмкін емес. Мұндай критерийлер туралы мәліметтерді құрастырушы авторлар әрдайым келтіре бермейді. Осыған байланысты анықталған, бірақ жарияланбаған құжаттардың жалпы санын және олардың тағдырын анықтау қиынға соғады.

¹ Басылым тілі тарихи-археографиялық алғысөз және ғылыми анықтамалық аппарат қай тілде жазылғанымен анықталады.

Құжаттарды орналастыру принципі құжаттық жинақтың жариялану мақсаты мен мазмұнына байланысты болады. Ең жиі кездесетіні *хронологиялық және тақырыптық тәртібі бойынша* 15 жинақ жарияланған. Келесі кезекте: *хронологиялық тәртіп бойынша* – 9 жинақ, *хронологиялық және логикалық тәртіп бойынша* – 6 жинақ, *тақырыптық тәртіп бойынша* - 2, *хронологиялық және атаулы тәртіп бойынша* – 1 жинақ жарияланған. «Из истории депортации» (2012) құжаттар мен материалдар жинағында құжаттар хронологиялық, тақырыптық, авторлық және атаулы белгілеріне қарай жүйеленген. Қолданылатын барлық принциптерді құрастырушылар жинақты жариялауда көзделген мақсатқа тиімді қол жеткізуге ықпал ететіндігімен негіздейді.

Басылымдардағы мәтіндерді беру ғылыми-сыни принципке сәйкес жүзеге асырылады, оған сәйкес құжаттар стилистикалық және фонетикалық ерекшеліктерін сақтай отырып беріледі. Әдетте, құжаттардың негізгі бөлігі толық жарияланады. Өзгеше ерекшеліктерді авторлар археографиялық алғысөздерде көрсетеді.

Жинақтарда, әдетте, ғылыми-анықтамалық аппаратты жобалаудың біркелкі принциптері сақталады. Жинақтардың 100%-ында тарихи және 98%-ында археографиялық алғысөздер бар. Құжаттамалық жинақтардың 50%-ының ҒАА-ның құрамына: тарихи-археографиялық алғысөз, атаулы нұсқағыш, жарияланған құжаттар тізімі, қысқартылған сөздер тізімі кіреді. 3 жинақта кеңейтілген ғылыми-анықтамалық аппарат бар, оған қосымша географиялық, пәндік-тақырыптық нұсқағыштар, ескертпелер, пайдаланылған қорлар тізбесі, бұрын жарияланған құжаттар тізімі кірген. 2 жинақта әр тақырыптық бөлімнің алдында археографиялық алғысөз бар. Жарияланымдардың 61%-ында көрнекі және иллюстрациялық қосымшалар ретінде фотосуреттер қамтылған.

Жарияланымдар арасында сирек кездесетін ҒАА түрін қамтитын жинақтар бар (карталар, диаграммалар, статистикалық кестелер). Мұндай материалдар «Рассекреченная война», «Трагедия казахского аула», «Қазахстан за безъядерный мир» жинақтарында жеткілікті мөлшерде кездеседі.

Құжаттардың археографиялық сипаттамасы 2011 жылы қабылданған «Ұлттық архив қорының құжаттарын басып шығару қағидаларына» сәйкес келеді. Сонымен қатар, бұл «Қағидаларды» Қазақстан Республикасында көрсетілген кезең-

дегі құжаттық жинақтарды дайындау барысын реттеуші жалғыз құжат деп санауға болмайтынын атап өткен жөн. «Ұлттық архив қорының құжаттарын басып шығару қағидалары» мен 1990 жылғы «КСРО-да тарихи құжаттарды басып шығару қағидалары» ережелерінің сәйкестігін көрсетеді. Осылайша, «Қағидалардың» қабылдануына байланысты 2011 жылдан кейін құжаттық басылымдарды дайындау әдістемесі айтарлықтай өзгеріске ұшырай қойған жоқ. Басқа да сыртқы және ішкі факторлар – кеңестік дәуірден кейінгі археографиялық практиканың дамуындағы жалпы үрдістер, халықаралық стандарттар, іс қағаздарын аудару және мемлекеттік тілде құжаттық басылымдарды жасау қажеттілігі әлдеқайда көп әсер етті.

Осы тұрғыдан алғанда әртүрлі тілдердегі құжаттарды жариялауға дайындау көбірек қиындық туғызады. 2011 жылғы «Қағидаларда» шет тілдердегі дереккөздерді тарта отырып, құжаттық жинақтарды басып шығару бөлімі (4-тарау. Құжаттарды таңдау және беру, 8-параграф. Басқа тілді құжаттарды аударудың және мәтінді берудің ерекшеліктері) 1990 жылғы «Басып шығару қағидаларының» осындай тарауын сөзбе-сөз қайталайды. Біздің жағдайымызда «басқа тілді құжат» деген сөз тіркесінде нені түсіну керек және оның мемлекеттік және орыс тілдерінде жарияланған дереккөздердің ұғымдарымен байланысы түсініксіз болып қалып отыр. Бұл жағдай екі тілде деректік жинақтарды жариялауда шатасу туғызады. Мысалы, «Қазақстан халқы ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.)» жинағында құжаттар атаулары мен FAA қазақ тілінде жарияланған. Бұл ретте құжаттардың басым бөлігі орыс тілінде берілгенімен, мемлекеттік тілдегі құжаттарға аннотация жоқ. Бір басылымдағы екі тілдегі бірдей құжаттың екі түрлі бөлек құжат ретінде әртүрлі нөмірмен жариялануы да осы олқылықтың салдарынан болып отырғанын көрсетеді, бұл тіпті 2011 жылғы «Басып шығару қағидаларына» қайшы жағдай.

Қазақстандық басылымдардағы теңтүпнұсқалық белгілерін мемлекеттік және орыс тілдеріндегі алғысөзден, ал орыс тілінде шығарылған басылымдардағы мемлекеттік және ағылшын тілдеріндегі түйіндемеден (Түйін, Summary) байқауға болады. Алайда, бұл критерийлер нормативтік актілерде бекітілмеген, сондықтан оларды орындау-орындамауды авторлар өздері біледі. Жарияланған және жариялау үшін таңдалған құжаттардың жалпы саны бойынша статистикалық көрсеткіштерді келтіру, сондай-ақ жарияланбаған құжаттардың одан

арғы тарихын сипаттау шетелдік тәжірибеден алынған ереже болып табылады. Нормативтік қағидаларда бекітілмеген ереже бұл фрагментті археографиялық сипаттамаларда жеке жағдайларда пайдалануға алып келеді.

Архивтік құжаттарды электронды түрде басып шығаруға қатысты тағы бір мәселе туындайды. Бүгінгі таңда электронды басылым нысандары – гипермәтін, мультимедиа, дерекқорлар, құжаттардың цифрландырылған көшірмелерін желіде орналастыру – Президент Архивінің тәжірибесінде ғана емес, жалпы қазақстандық археографиялық практикада да тарала қоймаған құбылыс болып табылады. Осыған байланысты Қазақстан үшін құжаттық басылымдарды электронды түрде дайындаудың әдістемелік қағидалары мен ұсынымдарын әзірлеу проблемасы өзекті міндет болып отыр.

Қолданбалы сипатта болатын және Президент Архивінің баспа жұмысын одан әрі ұйымдастыру процесінде ескерілетін негізгі қорытындыларды тұжырымдай отырып, осы шолудың авторлары мыналарды атап көрсетеді.

Басылым қайта жарияланған жағдайда алғысөзде бірінші баспа басылымы туралы белгінің көрсетілмеуі Архивтің бірқатар басылымдарына тән олқылық болып табылады. Осы қағиданың ішінара қолданылуының себебі «Ұлттық архив қорының құжаттарын басып шығару қағидаларында» тиісті регламенттеудің жоқтығында деп ойлаймыз. Бұрын жарияланған құжаттар іріктеп алынатын 8 критерийді белгілеп бергенімен, Қағидалар құжаттың алғашқы немесе неғұрлым беделі жоғары алдыңғы басылымын әдістемелік норма ретінде көрсетуді регламенттемейді.

Деректі жарияланымдар жинақтарына сырттан берілген рецензиялар саны санаулы. 34 құжат басылымдарының екі еңбегінде ғана цитата жасалатын журналдарда берілген сыртқы ғылыми рецензиялары бар. Сонымен қатар, мұндай рецензиялар құрастырушы авторлардың кәсіби біліктілігін растап, басылымның ғылыми салмағын объективті түрде анықтауға және оның әлеуетті оқырмандар аудиториясын кеңейтуге ықпал етеді.

Қазақстандық және шетелдік әріптестермен өзара іс-қимылды күшейту археографиялық басылымдарды дайындауды қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады. Мұндай ынтымақтастық баспа жұмысының ұйымдастыру механизмін жетілдіру тұрғысынан алмасуға ғана емес, сонымен қатар заманауи технологияларды кеңейтуге және тартуға ықпал етпек.

Архивтің археографиялық қызметінің өзекті міндеті – тақырыптың бірсарындылығынан алыстау. Тиісті қор ресурсының болуы әрқашан жарияланатын тақырыпты таңдаудағы басты басымдық саналады. Сонымен бірге зерттеулердің дереккөз базасының кеңеюімен байланысты тарих ғылымының қазіргі заманғы қажеттіліктері, сондай-ақ белгілі бір ретроспективті құжаттық ақпаратқа қоғамның қызығушылығы бірте-бірте бірінші орынға шығуда. Адамдар үшін жантүршігерлік салдарларға алып келген саяси қуғын-сүргін, 1920–1930 жылдардағы жаппай ашаршылық тарихының мәселелері өзекті болып қалып отыр және әміршілдік-тоталитарлық жүйенің құрбаны болған соңғы адам ақталғанға дейін өзекті болып қала беретін сияқты. Сонымен қатар, Қазақстанның рухани-мәдени даму, кеңестік кезеңдегі және тәуелсіздік жылдарындағы гендерлік саясат мәселелері тарихи мәнге ие болып отыр. Қор құжаттарына сұранысты ескере келе, Қазақстан Компартиясы ОК Саяси Бюросының материалдарына (кеңестік кезең үшін) қатысты зерттеу бағыттарына, шетелдердегі Қазақстанның дипломатиялық миссиялары басшыларының қызметін, азаматтық қоғам институттарының дамуын, қоғамдық-саяси ұйымдардың қызметін (тәуелсіздік кезеңіндегі) зерделеуге сұраныс артқандығын байқауға болады.

Дайындалған еңбектерді таныстыруда сапалы полиграфия да маңызды рөл атқарады. Архив дайындаған бірқатар басылымдар әртүрлі қорлар негізінде дайындалған, бірнеше тілдердегі архивтік дереккөздерді қамтитын, толық FAA қоса берілген және мемлекеттік тілдегі аннотациялары бар деректі жарияланымдар ретінде айтарлықтай қызығушылық тудырады, сонымен бірге полиграфиялық тұрғыдан алғанда мазмұны жағынан біршама төмендігі байқалады. Сондықтан полиграфиялық мәселелер баспа жұмысының келешегін одан әрі айқындау тұрғысынан шығарылатын басылымдардың негізгі факторларының бірі ретінде қарастырылады.

Сонымен, шетелдік тәжірибе мен отандық практиканы ескеретін археографиялық қызметтің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру деректі басылымдарды кәсіби шеберлікпен дайындаудың ішкі алғышарттарымен қатар Архив жұмысының жария ету бағытын серпінді дамытуға негіз бола отырып, бай тарихи-мәдени мұраны пайдалану және танымал ету процесіне ықпал ететін болады.

**ОБЗОР
АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
АРХИВА ПРЕЗИДЕНТА РК
(2011–2022 гг.)**

Введение

Археографическая (публикаторская) работа традиционно является одним из основных видов деятельности Архива Президента. Проведенная в феврале 2022 г. реорганизация в связи с Указом Президента Казахстана К.К. Токаева «О некоторых вопросах Архива Президента Республики Казахстан» обозначила начало нового этапа в развитии ведущего архивного центра страны. Концепция развития Архива до 2035 г. и Стратегический план работы на 2022–2025 гг. определили публикацию и популяризацию документальных источников как важное направление работы Архива на ближайшую и среднесрочную перспективу.

Архив Президента – крупнейший хранитель документов социально-политической истории XX века и периода Независимости. Если на 1 января 2022 г. объем документов Архива составил 856 736 ед. хр., то на начало нынешнего года общий объем хранимой информации включал свыше 1 млн. архивных дел. В списке источников комплектования Архива – 44 организации, в том числе государственные органы, непосредственно подчиненные и подотчетные Главе государства.

В 2022 г. Архив впервые получил аккредитацию как субъект научной и научно-технической деятельности. Это стало основанием для активизации научной работы, послужило стимулом к определению новых актуальных направлений исследований.

Настоящий обзор является продолжением анализа археографической продукции и справочно-информационных изданий Архива за 1994–2010 гг.¹ Особенности предыдущего этапа публикаторской деятельности Архива заключались в расширении тематики исследований в связи с рассекречиванием документов советского периода, введением в научный оборот новых комплексов источников, возникновением новых форм документальных публикаций и справочно-информационных изданий.

¹ Грибанова Е.М. Обзор археографической продукции и справочно-информационных изданий за 1994–2010 гг. (СИФ1662). Алматы: СИФ, 2010. 33 с.

В качестве предшествующих публикаций по теме можно рассматривать «Библиографический указатель» изданий Архива Президента, составленный в 2009 г., а также материалы главы «Организация использования архивных документов» коллективной монографии, изданной Архивом в 2019 г.¹ Указатель, охватывающий период с 1997 по 2009 гг., носит аннотированный характер, содержит комментированное описание информации по всем сборникам документов, справочно-информационным и другим изданиям. Материалы указателя, монографии, также как и данные Обзора археографической продукции, привлекаются авторами настоящего исследования для осуществления сравнительного анализа двух последовательно сменяющих друг друга этапов развития публикаторской деятельности Архива.

Основными факторами формирования плана археографических изданий Архива с 2011 г. являются внутриполитические приоритеты развития республики, конкретизированные в программах и программных статьях, наличие соответствующих фондовых материалов, продолжающийся процесс рассекречивания архивных документов. На современном этапе происходит переосмысление накопленного за предшествующий период научного опыта публикаций ретроспективной информации. Продолжают развиваться прежние, появляются новые подходы к формированию сборников документов, расширяется научно-справочный аппарат, усиливается сотрудничество Архива с различными учреждениями в деле совместной публикации исторических источников.

¹ Қазақстан Республикасы Президенті Мұрағатының басылымдары. Библиографиялық көрсеткіш (андатпалық). 1997–2008 жж. / Құраст. Л.Д. Дегітаева, В.Е. Печерских. Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты, 2009. 28 б., 8 б. фото; Издания Архива Президента Республики Казахстан. Библиографический указатель (аннотированный). 1997-2008 гг. / Сост. Л.Д. Дегитаева, В.Е. Печерских. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2009. 28 с., 8 с. фото; Опыт публикаторской работы Архива Президента РК по документам XX в. и периода Независимости // Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации: коллективная монография / под общ. ред. Д. Абдукадыровой, Б. Джапарова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. С. 139–165.

Одним из популярных направлений архивной деятельности последних лет стала электронная публикация документов. В республике пока еще отсутствует достаточная нормативная база электронных изданий. Из имеющихся на сегодня форм электронной публикации Архив Президента использует размещение копий книжных изданий в формате pdf и сохранение на CD-дисках.

В целом на протяжении всего периода Независимости в республике сформировались достаточно устойчивые традиции публикаторской работы. Это связано как с возрастанием интереса общества к своему историческому прошлому, так и с интенсивным развитием самой науки – архивоведения, архивного дела, истории, вспомогательных исторических дисциплин и археографии как науки о теоретической разработке вопросов, связанных с публикацией архивных документов. Несмотря на то, что среди историков и архивистов время от времени возникают споры о том, должны ли последние брать на себя ответственную миссию по выявлению, отбору, обработке и публикации источников, специалисты все же единогласны во мнении – союз архивиста-археографа и историка-исследователя наиболее предпочтителен, и способен дать наибольший эффект в деле подготовки качественных документальных публикаций¹.

Археографическое исследование – одно из перспективных направлений развития современной научно-исследовательской мысли Казахстана. Несмотря на отсутствие крупных монографических изданий, в разное время проводилась и продолжает проводиться активная разработка ее теоретических и прикладных аспектов. Большой вклад в изучение системных вопросов публикаторской деятельности, выработки принципов и критериев выявления и отбора публикуемых документов, внесла Е.М. Грибанова, в 1997–2004 гг. заместитель директора Архива Президента по научно-информационной деятельности, в 2004–2014 гг. руководитель отдела научной публикации

¹ Шумейко М.Ф. О роли и месте археографии в ряду специальных исторических дисциплин источниковедческого цикла [Электронный ресурс] // URL: <https://docviewer.yandex.kz/view/0/?page> (Дата обращения: 07.12.2022 г.)

Архива¹. В одной из своих работ она отмечала: «Публикация – это один из видов научного исследования, со своей спецификой и особенностью. Поверхностный подход к оценке сложности публикационной деятельности – результат незнания ее теории и методики, которыми занимается такая научная дисциплина, как археография»².

Вопросы нормативно-методического обеспечения археографической деятельности Казахстана рассматриваются в статье Г.А. Сексенбаевой, Н.К. Алпысбаевой, Ш.Т. Булгауова³. Авторы анализируют нормативно-методические разработки исследователей разных поколений, которые оказывали влияние на состояние и развитие археографической мысли в тот или иной период. Сам процесс изучения формирования состояния нормативной методической базы в сфере археографии связывается исследователями с потребностями и практической деятельностью по изданию исторических источников⁴.

¹ Грибанова Е.М. Особенности подготовки некоторых элементов научно-справочного аппарата к документальным изданиям Архива Президента Республики Казахстан // «Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция Материалдары. = Исторический источник: проблемы археографии и источниковедения. 30 октября 2007 г. Материалы Республиканской научно-практической конференции. Алматы: Национальный университет им. аль-Фараби, 2008. С. 11–14; Она же. О применении принципов и критериев выявления и отбора документов публикации в археографической продукции Казахстана по истории советского периода // Мұрағат материалдарымен жұмыс істеуде қазіргі заманғы ғылыми-практикалық әдіс-тәсілдерді пайдалану және оны жетілдіру жолдары: Респ. оқу-практ. семинар материалдарының жинағы (Астана қаласы, 3 желтоқсан 2007 ж.). Астана: «Археография және деректану ұлттық орталығы» ММ баспасы, 2007. С. 7–19; Она же. Размышления об актуальности археографии в эпоху цифровых технологий // «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: мәселелер, тәжірибелер, инновациялар» Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің 25 жылдығына арналған II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция Алматы қ. 17–18 қазан 2019 ж. С. 220–228.

² Грибанова Е.М. О применении принципов и критериев выявления и отбора документов публикации. С. 7.

³ Сексенбаева Г.А., Алпысбаева Н.К., Булгауов Ш.Т. Нормативно-методическая база археографии: исторический аспект // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. = Вестник КазНУ. Серия историческая. 2016. № 3 (83). С. 24–33.

⁴ Там же.

Концептуальное значение имеет характеристика отдельных теоретико-методологических аспектов археографического исследования, которая содержится в статьях, изданных на основе докладов казахстанских ученых на республиканских и международных конференциях. Так, в докладе Г.А. Сексенбаевой была предпринята попытка раскрыть некоторые вопросы археографического описания технотронных документов (кинофотофонодокументов)¹. Статьи Н.К. Алпысбаевой посвящены определению понятия «археография» и отдельным вопросам современного развития археографического научного знания в республике².

Прикладное направление казахстанской археографии представлено статьями Е.В. Чиликовой³, А.С. Зулкашевой⁴, Ж.М. Тулибаевой⁵, А.А. Адельгужина, Н.С. Лапина, Ж.Ж. Несипбаевой⁶, Г.У. Ахметшиной, С.К. Кабылтаевой,

¹ Сексенбаева Г.А. Некоторые археографические аспекты кинофотофонодокументов // «Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция. Материалдары. С. 46-51.

² Алпысбаева Н.К. Қазақстанда археографияның қалыптасуы мен қазіргі таңдағы жағдайы // Там же. С. 91-95; Она же. «Археография» ұғымы туралы // «Қазақстанның тарих ғылымы: өзекті мәселелері, табыстары және болашағы» атты халықаралық дәстүрлі «Бекмаханов оқулары» конференциясының Материалдары 21-23 мамыр 2009 жыл. = Материалы Международной научной конференции «Историческая наука Казахстана: актуальные проблемы, достижения и перспективы». «Бекмахановские чтения». 21-23 мая 2009 г. Алматы, 2009. С. 229-231.

³ Чиликова Е.В. О первых публикациях Советского Казахстана, изучавших историю движения Алаш // Мұрағат материалдарымен жұмыс істеуде қазіргі заманғы ғылыми-практикалық әдіс-тәсілдерді пайдалану және оны жетілдіру жолдары. С. 23-33; Она же. В помощь публикатору: некоторые правила подготовки рукописи к изданию. Там же. С. 164-177.

⁴ Зулкашева А.С. Приемы реконструкции текста на примере «Стенограммы заседания сектора истории КНИИМЛга 8-28 декабря 1933 г., посвященного контрреволюционной роли Алаш-Орды» // Там же. С. 34-48.

⁵ Тулибаева Ж.М. Общая характеристика и классификация письменных памятников XVIII-XIX вв. // Там же. С. 49-67; Она же. Методика описания памятников письменности // Там же. С. 68-78.

⁶ Адельгужин А.А. Описание коллекции документов по истории Казахстана, поступивших из фондов Российского государственного архива древних актов за 1585–1876 гг. // «Тарихи дерек: археография және деректану мәселелері» атты Республикалық ғылыми-теориялық конференция

И.Л. Жеребцова¹, И.В. Дурново, Л.В. Михеевой, Ж.Б. Оксумбаевой, В.Д. Болтиной, Л.В. Шевелевой, Е.М. Грибановой².

Значительное количество материалов по проблемам археографии публиковалось на страницах известий Национального центра историографии и источниковедения «Археология және деректану ұлттық орталығының Хабарлары», выходявшего с 2011 по 2015 гг.

Широко представлена тематика исторического осмысления археографической деятельности в российской науке. «Археографический взрыв» начала 90-х годов прошлого века ознаменовался выходом ряда статей, отдельных работ, отражающих тенденцию к изменению служебного имиджа археографии в сторону самостоятельного и социально значимого феномена. Своеобразной квинтэссенцией новых, не всегда однозначных, взглядов на историю создания документальных публикаций на основе архивных фондов, стала статья члена-корреспондента РАН В.П. Козлова, посвященная теоретическим аспектам археографии³. Дискуссии, развернувшиеся на страницах профильных печатных изданий, многочисленные устные обсуждения, посвященные различным аспектам развития археографической науки, свидетельствовали об этапном характере изменений, происходящих в эдиционном (И.В. Поздеева) архивоведении.

Материалдары. С. 22-25; Лапин Н.С. Материалы Архива Президента Республики Казахстан по истории казахстанско-российских отношений в 1990-е гг. // Отан тарихы. 2021. № 1. С. 51-62; Несипбаева Ж.Ж. Архивные источники по дипломатическим взаимоотношениям РК // Отан тарихы. 2013. № 1. С. 94-98.

¹ Ахметшина Г.У., Кабылтаева С.К., Жеребцов И.Л. Вклад архивов в развитие источниковой базы исторических исследований в Республике Казахстан в первые годы независимости (по материалам Национального архива Республики Казахстан) [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-arhivov-v-razvitie-istochnikovoy-bazy-istoricheskikh-issledovaniy-v-respublike-kazahstan-v-pervye-gody-nezavisimosti-ro/viewer> // Известия Коми научного центра УрО РАН. Серия «История и филология». Сыктывкар, 2020. № 5 (45). (Дата обращения: 20.12.2022 г.).

² Грибанова Е. М. Публикации Архива Президента Республики Казахстан // Библиография. 2007. № 6. С. 78-83.

³ Теоретические основы археографии с позиций современности: Материалы дискуссии. М.: Росархив, 2003. 104 с.

В работах доктора исторических наук, профессора Е.И. Пивовара и его коллег рассматривается история развития архивного дела на постсоветском пространстве. Некоторые из них затрагивают вопросы научно-исследовательской и публикаторской деятельности казахстанских архивов¹. Авторы фокусируют внимание на государственном тезисе обращения к истории как главному источнику формирования национальной идеи современного Казахстана. Одна из центральных задач в реализации данной стратегии отводится собиранию и продвижению документов, связанных с историей республики. Именно этот факт, по мнению ученых, подтверждает роль «эвристической и археографической деятельности архивов». Тщательный обзор основных направлений работы казахстанских архивов с 1998 по 2021 гг. стал основанием для ключевого вывода исследователей о казахстанском архивном наследии как сферы плодотворного сотрудничества ученых-гуманитариев стран Евразии, стимулом к развитию интеграционных процессов в культурно-научной сфере на постсоветском пространстве.

Целью обзора является анализ основных тенденций публикаторской деятельности Архива Президента с 2011 по 2022 гг. Исходя из поставленной цели, авторы предполагают раскрыть следующие задачи:

- 1) охарактеризовать направления издательской работы, виды и типы публикаций, показать их особенности;
- 2) дать анализ справочно-информационной литературы, периодических и продолжающихся изданий;
- 3) провести сопоставительный анализ документальных сборников, изданных в 2011–2022 гг., с предыдущим этапом, определить степень влияния нормативных правил 2011 г. на структуру и качество изданий, показать динамику характерных процессов.

¹ Пивовар Е.И., Ханова И.Е., Катагощина М.В. Архивное наследие как сфера интеграции Казахстана в научно-информационное и культурное пространство Евразии [Электронный ресурс]. 1998–2021 гг. URL: <https://www.vestarchive.ru/2021-4/4894-arhivnoe-nasledie-kak-sfera-integracii-kazahstana-v-nauchno-informacionnoe-i-kylytrnoe-prostranstvo-.pdf> (Дата обращения: 21.12.2022 г.).

Рубежной датой в процессе археографической работы для всех научных и архивных учреждений республики принято считать принятие «Правил издания документов Национального архивного фонда Республики Казахстан» Приказом министра связи и информации РК 16 ноября 2011 г.¹ До этого момента все документальные сборники, вышедшие в стране, выполнялись с учетом «Правил издания исторических источников в СССР» 1990-го г.² Теперь все собрания, подготовленные государственными и специальными государственными архивами постоянного хранения документов НАФ, должны были соответствовать указанным Правилам. Одной из сопутствующих задач исследования является определение степени влияния данных правил на методическую систему подготовки научных, научно-популярных и учебных документальных публикаций.

Методологическую базу исследования составляют принципы историзма, комплексности и всесторонности. Основными научными методами, которые использованы авторами, являются исторический метод и тесно связанные с ним сравнительный, количественный, хронологический, а также метод классификации.

В основу структуры исследования положен принцип характеристики археографических изданий по видам, определяемым по составу публикуемых документов. Применение данного принципа, к сожалению, не дает возможности избежать повторов, так как одни и те же тематические издания одновременно могут быть изданиями документов одного лица или документов одной разновидности.

Изучение публикаторской деятельности Архива Президента позволит определить перспективные направления развития археографических проектов и отдельных сфер научной деятельности. Это связано с тем, что в фондах Архива хранятся

¹ Об утверждении Правил издания документов Национального архивного фонда [Электронный ресурс]. Приказ Министра связи и информации Республики Казахстан от 16 ноября 2011 г. № 349. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 декабря 2011 г. № 7342. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100007342>. (Дата обращения: 21.12.2022 г.).

² Правила издания исторических источников в СССР. Изд-е 2-ое, перераб. и доп. М., 1990.

документы ведущих государственных учреждений – Администрации Президента, Министерства иностранных дел, Республиканской гвардии, Национальной комиссии по ценным бумагам, общественно-политических организаций и общественных объединений. Кроме того, на государственном хранении находятся 90 фондов личного происхождения, среди которых – фонды партийных и государственных деятелей XX-XXI вв. (А.А. Аскарова, О.Б. Батырбекова, М. Бейсебаева, Н.Д. Джангильдина, и многих других), известных писателей и ученых (А.Т. Алимжанова, М.К. Козыбаева, Г.К. Бельгера, П.А. Атрушкевича, К. Найманбаева, К.И. Сатпаева и других).

Обобщение опыта Архива в области издания своих документальных материалов дает возможность проследить постепенные изменения в тематических приоритетах развития казахстанской исторической науки, обозначить взаимосвязи с общим развитием отечественного и зарубежного нарратива.

1. Тематические издания

1.1 Проблемы истории Казахстана 1917–1991 гг.

1.1.1 Опыт советской модернизации в документальных сборниках Архива

С 2011 по 2022 гг. Архивом Президента Республики Казахстан было подготовлено и издано 34 тематических и пофондовых издания. Основная часть сборников – публикации научно-популярного типа. По форме представляют собой сборники документов и документальные серии. Издания выполнены как самостоятельно, так и совместно с другими архивными или государственными учреждениями, инициативными группами или лицами.

Наличие в архивных фондах документальных материалов по одной из наиболее актуальных проблем истории Казахстана, связанной с реализацией форсированного варианта советской модернизации, обусловило участие Архива Президента в различных публикаторских проектах по теме. Первой работой, изданной в указанный временной период, в подготовке которой приняли участие и сотрудники Архива, стала документальная

серия «Голод в СССР. 1929–1934»¹. В состав редакционной коллегии издания входил В.Н. Шепель, с 2004 по 2014 гг. директор Архива. В число авторов-составителей вошла Е.М. Грибанова. Подготовленная и опубликованная при поддержке Международного фонда «Демократия», серия документальных материалов включала документы архивов России и ряда стран СНГ.

Казахстанский контент в книге представлен 140 документами, в том числе, документами из фондов Архива Президента. Сгруппированные по хронологии и важнейшим аспектам, документальные источники раскрывают механизм возникновения и нарастания тяжелейшего экономического кризиса, результатом которого стал голод и массовая гибель населения, его субъективные и объективные факторы, а также региональные особенности.

В 2013–2018 гг. архивисты приняли участие в реализации еще одного совместного проекта, инициированного Министерством культуры и информации Республики Казахстан². Коллектив в составе сотрудников Национального центра археологии и источниковедения³, Центрального Государственного архива и Архива Президента опубликовал 2-томное издание «Трагедия казахского аула. 1928–1934»⁴. Выявленный и опубликованный комплекс документов является убедительным свидетельством национальной трагедии казахского народа, обусловленной государственной политикой в отношении аула.

Первый том сборника включает 154, второй – 172 документа. Все документы первого тома, за исключением одного, а также большинство документов второго тома, введены в научный оборот впервые.

¹ Голод в СССР. 1929–1934: В 3 т. / Отв. составитель В.В. Кондрашин. М.: МФД, 2011. (Россия. XX век. Документы).

² С 2014 года уполномоченным органом по архивному делу стало Министерство культуры и спорта.

³ После 2017 года – Национальный центр рукописей и редких книг Министерства культуры и спорта.

⁴ Трагедия казахского аула. 1928–1934: Сборник документов / Сост. А.С. Зулкашева (отв.), Г.Т. Исахан, Г.М. Қаратаева. Т. 1. 1928 – апрель 1929. 744 с. Т. 2. 1929 – январь 1932. 744 с. Алматы: Раритет, 2013–2018.

В издание вошли документы из двух фондов Архива Президента (Ф. 141 – Казахский Краевой Комитет Всесоюзной коммунистической партии (большевиков) и Ф. 719 – Казахская краевая контрольная комиссия Всесоюзной коммунистической партии (большевиков) по Казахстану), составившие основу издания. Источники содержат уникальный материал, рассекреченный в конце XX – начале XXI вв.: объемные обзоры состояния республики в целом и по отдельным регионам (включая обзоры и информационные сводки ПП ОГПУ по КАССР), отчеты и справки с мест о выполнении заданий центра, жалобы и обращения граждан в различные инстанции и многие другие. Основная часть документов имела гриф «секретно» и «совершенно секретно». В издании впервые в таком объеме приведены документы ПП ОГПУ по КАССР и окротделов об отношении различных групп населения к проводимым кампаниям, о подготовке и ходе конфискации скота, попытках вооруженного сопротивления со стороны байства, массовом переходе государственной границы, столкновениях с властями и т.д.

Сборник документов содержит историческое введение. Каждый том сопровождается археографическим предисловием. Научно-справочный аппарат представлен списком сокращенных слов, именованным указателем, примечаниями, перечнем опубликованных документов. В основу расположения документов положен хронологический порядок. Ряд документов сгруппирован по тематическому принципу, объединен групповыми заголовками.

Особенностью двухтомника является включение в состав документальных материалов многочисленных статистических таблиц по основным показателям экономического развития КАССР в 1924–1925 и 1927–1928 гг., состоянии государственного бюджета республики, кампаниям по хлебозаготовкам, конфискации скота и другого имущества у баев, распределении скота по артелям и среди индивидуальных хозяйств. Объемный статистический материал содержится также во втором томе издания (Составленные по материалам райкомов 23 июля 1931 г. Сведения об итогах работ, проделанных райкомами по вопросу о ликвидации кулака и бая как класса на основе сплошной коллективизации, выполнении планов строительства

по объектам за 1931 г., коллективизации оседающего населения и формах организованных колхозов и многие другие).

Другая отличительная черта сборника - примечания, которые содержат, кроме комментариев и уточнений, тексты документов, не вошедших по ряду причин в основной текст. Так, в состав примечаний вошли «Проект предложения Комиссии НК РКИ СССР по вопросу прав и обязанностей между центральными органами РСФСР и центральными органами АССР» (1 том), «Секретная инструкция ВЦИК и Совнаркома СССР «О выселении и расселении кулацких хозяйств» от 4 февраля 1930 г., «Примерный устав сельскохозяйственной артели 1930 г.» (2 том), и другие.

Событием археографической жизни республики стал выпуск в 2021 г. 5-томной работы «**Ашаршылык. Голод. 1928–1934**». Документальная хроника, так определили статус издания авторы, посвящена истории глубочайшего аграрного кризиса, ставшего предтечей серьезнейших экономических катаклизмов и социально-демографических потрясений, повлек за собой масштабный голод в казахской степи¹. Кроме документов Архива Президента, в сборник вошли ретроспективные материалы Национального архива, ЦГА, ГА г. Алматы, областных архивов Республики Казахстан. Результатом совместной работы стало солидное по своему физическому объему издание (4568 страниц, 1414 архивных документа). Представленные в таком составе, они являются наглядной демонстрацией истинной трагедии казахского народа, потерявшего в результате массового голода около 40% своей численности.

Во введении к изданию отмечены особенности и специфика историографической и источниковедческой традиции изучения политики и практики коллективизации, глубокого кризиса сельского хозяйства в Казахстане 20–30-х гг. XX в., а также оценочный диапазон темы голода в современных исторических реалиях.

В основу структуры сборника (1-3 тт.) положен принцип хронологической последовательности. 4-й том в хронологическом отношении совпадает с временным отрезком 3-го

¹ Ашаршылык. Голод. 1928–1934. Документальная хроника. Сборник документов / Отв. редактор Б. Әбдіғалиұлы. Тт. 1-5. Алматы-Нур-Султан, 2021.

тома. По содержанию он отличается тем, что включает материалы из опубликованных сборников центральных и региональных издательств, отдельных работ казахстанских и российских авторов, документы Архива Президента, ЦГА и Государственного архива Костанайской области. В 5-й том вошли воспоминания очевидцев (М. Хакимжановой, С. Машакова, Г. Ахмедова и др.), выдержки из специальных работ, связанных с изучением Ашаршылық (данные историко-этнологической экспедиции под руководством профессора К.М. Атабаева, работ С. Жусупа, Т. Байкулова, А. Алимова и др.), а также извлечения из художественных произведений, посвященных теме Голода.

НСА представлен списком сокращений, именным комментарием, перечнем опубликованных документов. При публикации документов указываются не только их разновидность, наличие пометок, подчеркиваний, резолюций, местонахождение, подлинность, способ производства, но и наличие предшествующей публикации с указанием первоисточника, указанных в легенде.

В целом, тематика процессов советской модернизации не являлась отдельным и самостоятельным направлением публикаторской деятельности Архива. Сосредоточенность отдела научной публикации на исследованиях по истории политических репрессий, социальных и этнических депортаций, а также достаточное количество публикуемых ретроспективных материалов по проблемам коллективизации и индустриализации республики иными архивными и научными учреждениями, как в центре, так и в регионах, обусловили лишь частичное участие в реализуемых проектах. В то же время, смежный характер исследовательской деятельности сделал возможным непосредственное отношение, тесное взаимодействие и глубокую заинтересованность специалистов Архива в конечных результатах документальных публикаций.

1.1.2 Социальные и этнические депортации в эпоху тоталитаризма

Тесно связана с историей реализации советского модернизационного проекта проблема насильственных миграций. Начало депортациям было положено в годы коллективизации, когда параллельно с обобществлением земледельческих и

животноводческих хозяйств, проводилась кампания по ликвидации «бая и кулака как класса». В рамках курса на модернизацию сельского хозяйства шло массированное наступление на крестьянство, составляющее основную часть населения страны советов. Чуть позже методы насильственного переселения отдельных социальных групп были в полной мере взяты на вооружение и использованы при определении судеб десятков, сотен и тысяч людей, представляющих разные этнические группы. Уже с середины 1930-х годов на смену депортациям кулаков пришли этно-социальные, а затем массовые этнические переселения.

История депортаций может быть выделена в самостоятельное тематическое направление публикаторской деятельности Архива Президента по ряду причин. Во-первых, несмотря на первоначальную взаимосвязь с экономическими факторами, депортации стали неотъемлемой частью советской командно-административной системы, осуществлялись одинаково силовыми методами, имели во многом схожие характеристики и последствия. Во-вторых, депортации происходили на протяжении длительного исторического промежутка времени (с 1930-х по 1950-е гг. XX в.), выйдя таким образом за хронологические рамки периода коллективизации.

Авторами изначально задумывалось создание серии документальных сборников **«Из истории депортаций»**, посвященной принудительному переселению различных категорий советских людей из-за пределов и в границах республики с 1930 по 1951 гг. К настоящему времени подготовлены и опубликованы три из них¹.

Подготовка к изданию проводилась в общей сложности на протяжении 8 лет, сопровождалась разными сопутствующими

¹ Из истории депортаций. Казахстан. 1930–1935 гг. Сборник документов / Сост.: Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева (отв.), Г.М. Каратаева, Н.П. Кропивницкий, Г.Н. Мурзагалиева, Е.В. Чиликова. Алматы: LEM, 2012. 772 с.; Из истории депортаций. Казахстан. 1935–1939 гг. Сборник документов / Р.М. Эбдуэли, Е.М. Грибанова (отв.), А.С. Зулкашева, Г.М. Каратаева, Н.П. Кропивницкий, Е.В. Чиликова. Алматы: LEM, 2014. 740 с.; Из истории депортаций. Казахстан. 1939–1945 гг. Сборник документов / Ж.Т. Байкаш, Е.М. Грибанова, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: LEM, 2018. 712 с.

обстоятельствами, которые в той или иной степени оказывали влияние на формирование общей концепции и археографические особенности публикации. Так, при работе над первым томом составители столкнулись с проблемой незавершившегося процесса рассекречивания документов Национального архивного фонда. На степень реализации принципа максимума документальной публикации также повлияло отсутствие возможности проведения тотального выявления документов во всех хранилищах страны. В связи с этим авторы в своей работе сделали ставку, следуя принципу оптимума, выявляя только документы, непосредственно связанные с проблемами насильственного переселения.

В последующих изданиях, когда процесс рассекречивания документов составной части бывшего Архивного фонда КПСС был в основном завершен, Архив смог активнее включиться в работу по пополнению археографического фонда страны. Однако и здесь периодически возникали непреодолимые обстоятельства, осложняющие работу археографов. Так, например, составители обращают внимание на «карантин» (мораторий), который вводился ведомственными архивами на документы, цитируемые в литературе 1990–2000-х гг., а также ограничение доступа к ранее рассекреченным документам. Кроме того, длительный период подготовки издания послужил причиной того, что отдельные коллективы региональных архивов успели самостоятельно опубликовать сборники по теме.

В то же время продолжительный по времени характер исследования стал одним из решающих факторов качественного археографического исполнения. Результатом длительного и кропотливого труда стал выход фундаментального издания, по своему типу приближенного к научному. Ориентированное на специалистов-исследователей, источниковедов и историков, оно содержит полные тексты документов, расширенный научно-справочный аппарат, отражающий все стороны исследования.

Составителями обосновываются причины, по которым значительный массив источников не был включен в публикацию, как сопутствующий титульной теме сборника. В то же время, определяются критерии, на основании которых к публикации отбирались отдельные документальные источники, весомо дополняющие и помогающие по-новому осмыслить изу-

чаемую тему. Из других принципов археографического исследования авторами применялся принцип вертикального и горизонтального зондирования.

В качестве параметров научно-теоретического обоснования проводимых исследовательских процедур авторы апеллируют к использованию принципов историзма и объективности, реализация которых на практике проводилась через активное использование критериев кумулятивности, полноты, достоверности информации, системности.

1-й том содержит документы о социальных депортациях периода коллективизации, положении репрессированных граждан и становлении режима «спецпоселения» в Казахстане с 1930 по 1935 гг. В источниках нашел отражение процесс принятия решений на общесоюзном и республиканском уровнях о судьбах сельского населения и способы их реализации. В сборник вошли важнейшие приказы, сводки и справки ОГПУ, отчеты о результатах инспекционных поездок представителей Казкрайкома, ЦИКа и СНК КАССР, рапорты командования частей РККА о подавлении повстанческого движения, сводки и справки о положении репрессированных граждан на местах вселения. Документы рассказывают о становлении режима «спецпоселения» и условиях труда и жизни спецпереселенцев.

Документы, свидетельствующие о насильственном переселении в Казахстан финнов, поляков, немцев, курдов, армян, турок, корейцев, иранцев (1935–1939 гг., 2-й том) – яркое свидетельство истории социально-этнических массовых переселений, процесса подготовки республики к приему спецпереселенцев, их расселения, вовлечения в хозяйственную систему. В источниках содержатся сведения о проблемах, возникших в результате переселения в кратчайшие сроки огромной массы людей, которые имели совершенно иные культурно-бытовые традиции, конфессиональную принадлежность, другой язык. Отдельный раздел 2-го тома составили документы, характеризующие изменения в национальной политике руководства СССР, имеющие своим следствием усиление процесса русификации.

Публикуемые в 3-м томе сведения о депортации поляков, немцев, финнов, греков, итальянцев, калмыков, карачаевцев, чеченцев, ингушей, балкарцев, крымских татар, турков, курдов,

армян (1939–1945 гг.) представлены документами, которые узаконивали кампании по депортации отдельных групп населения, а также директивами, отчетами, справками, письмами, свидетельствующими о работе руководства республики над проблемами расселения, трудовом и хозяйственно-бытовом устройстве огромных масс людей. Другая часть документов свидетельствует о том, что победа в Великой Отечественной войне стала «результатом самоотверженного труда и ценой огромных усилий всего народа советской страны, в том числе тех, кого власть незаслуженно лишила части гражданских прав, не оценила их воинские заслуги, искусственно поставила в худшие условия труда и жизни». Документы отражают опыт людей разных национальностей в умении достигать взаимопонимания ценой самоограничения, взаимоуважения, сохранения исторической памяти.

Статистика археографического издания определяет степень новизны документального материала в первом сборнике в 86%¹, во втором и третьем – по 80%. Таким образом, средний показатель впервые опубликованных материалов документальных фондов составляет 82%.

При расположении документов 1-го тома авторы использовали смешанный принцип: хронологический, номинативно-авторский и тематический. В основе расположения материалов 2-го и 3-го томов лежит тематико-хронологический принцип.

Серия сборников содержит вступительное слово, введение на государственном и русском языках, историческое и археографическое предисловия, заключение. НСА включает в себя: примечания, именной, географический (2-й и 3-й тт.), предметный (2-й т.), предметно-тематический (3-й т.) указатели, списки сокращений, использованных архивных фондов, ранее опубликованных документов, списки опубликованных фотографий (2-й т.), резюме на государственном языке.

Кроме того, издание сопровождается редкими видами НСА – схемами и схематическими картами. Размещенные на форзацах 1-го тома «Схема жилстроительства спецпереселенцев Казахстана» и «Схематическая карта расположения спецпере-

¹ Большинство из ранее опубликованной информации заимствовано из российских публикаций (14%), обосновано авторами необходимостью воссоздания наиболее полной картины исторических событий.

селенцев по Южному Казахстану», несмотря на невысокое качество позитивов и отсутствие дат, служат визуальным дополнением к истории обустройства трудпоселков, которая слабо подкреплена текстовыми источниками.

Кроме документов из фондов Архива Президента, в 1-й том сборника включены источники из ЦГА, государственного архива Павлодарской области и Центра документации новейшей истории (ЦДНИ) Восточно-Казахстанской области. 2-й том содержит документы из фондов государственных архивов Алма-Атинской, Жамбылской, Карагандинской, Костанайской, Северо-Казахстанской, Южно-Казахстанской областей, Шымкентского регионального архива, а также архивов стран постсоветского пространства – Государственного архива Российской Федерации (ГА РФ) и Центрального государственного архива общественных объединений Украины. В 3-й том вошли документы из архивных фондов ЦГА, ЦГА НТД, ЦДНИ, государственных архивов Актюбинской, Алматинской, Атырауской, Жамбылской, Карагандинской, Костанайской, Кызылординской, Павлодарской, Северо-Казахстанской, Туркестанской областей, а также из архивов г. Балхаша, общественно-политической истории Кызылординской обл., Шымкентского регионального ГА, Архива Президента РФ, ГА РФ, РГАСПИ, Центрального Архива Федеральной службы безопасности.

Из 306 документов 1-го тома 2 представлены на государственном языке, остальные на русском. Схожая ситуация наблюдается по 2-му тому: из 289 документов 4 документа публикуется на государственном языке. Данный факт объясняется преобладанием в архивных фондах по указанному периоду оригинальной документации на русском языке.

Значительный физический объем и достаточно высокий уровень издания обусловлен профессиональным подходом опытного составительского коллектива, а также ставкой на совместную работу с коллегами – сотрудниками казахстанских центральных и региональных, зарубежных (российских, украинских) архивов. Весомую помощь в издании оказала поддержка со стороны Ассамблеи народа Казахстана и Министерства культуры и информации республики.

В хронологическом отношении последней из работ по теме этнических депортаций издана работа **«Из истории**

депортации немцев в Казахстан»¹. Сборник документов выполнен совместно с Геттингемским исследовательским центром, содержит архивные документы из Архива Президента, ЦГА, материалы из фондов областных, городских, районных архивов Республики Казахстан и Государственного архива Российской Федерации. Документы свидетельствуют о принудительном переселении и хозяйственно-бытовом устройстве немцев в Казахстане, мобилизации в рабочие колонны и их содержании.

Работа представляет интерес не только спецификой и содержанием публикуемых документов, но и тем, что является изданием, так или иначе объединяющим разные исследовательские традиции, выходящие за пределы постсоветского пространства. Сборник выполнен на немецком и русском языках. Введенные в научный оборот архивные документы, позволили составителям уже в предисловии обозначить актуальные, не до конца изученные вопросы, в частности, вопрос о «некогда привилегированном контингенте мигрантов», и некоторые другие.

В сборник включен 251 документ. Источники расположены по тематико-хронологическому признаку. Документы из ГА РФ, объединенные в один раздел сборника, публикуются впервые. Републикации подверглись документы из региональных изданий, малодоступных исследователям из-за малотиражности.

НСА представлен предисловием, списком сокращенных слов, географическими и именным указателями, списком использованных архивных фондов.

1.1.3 История казахской национальной интеллигенции начала XX в.

К тематическим изданиям Архива Президента относятся сборники документов, посвященные видным представителям казахской национальной интеллигенции начала XX в. Значительная часть интеллектуалов, последовательно отстаивавших

¹ Из истории депортации немцев в Казахстан. 1941–1945 гг. Сборник документов / Сост. коллектив: А. Адилова, А. Айтова, Н.А. Куанышева, Р.М. Мирзакулова (отв.), М. Ходжабай. Геттинген – Алматы: Print House Gerona, 2022. 400 с.

интересы своего народа, оказалась жертвой «Большого террора», подверглась необоснованным политическим репрессиям.

Тематика репрессий, направленных против общественных, политических и культурных деятелей Казахстана, сформировалась как самостоятельное исследовательское направление еще на предыдущем этапе, в рамках работы по рассекречиванию ранее закрытых документов. Параллельно с этим со второй половины 1990-х гг. активными темпами шел процесс формирования фондов личного происхождения.

В середине 2000-х гг. был разработан перспективный план по подготовке и изданию научно-популярных публикаций о государственных и общественных деятелях республики на основании документов личных и других архивных фондов. Всего с 2007 по 2014 гг. было опубликовано 15 изданий по персоналиям, чьи личные фонды хранятся в Архиве Президента.

В 2013 г. на базе документов личного фонда был издан сборник «**А.М. Алибеков**», посвященный 120-летию государственного и общественного деятеля Казахстана 1920–1930-х гг.¹ Материалы личного фонда А.М. Алибекова были переданы в Архив в 2004 г. его правнучкой Л.Ш. Сейфуллиной. Кроме документов отдельных семейных архивов, в сборник вошли документы из фондов Киргизского (Казахского) областного Комитета РКП(б), Киргизского (Казахского) бюро РКП(б), Казкрайкома ВКП(б), Джетысуйского губкома ВКП(б). Всего в книге опубликовано 48 текстовых документов и 16 фотографий. Большинство документов публикуется впервые. В сборник также включены документы его супруги Ш.Н. Алибековой.

Составители обращают внимание на пробелы, имеющие место в казахстанской историографии относительно отдельных фактов биографии А.М. Алибекова, в частности, обстоятельств его смерти. Сборник сопровождается подстрочными примечаниями. В состав НСА входит предисловие, список сокращенных слов, именной указатель, перечень опубликованных документов.

¹ А.М. Алибеков. Государственный, общественный деятель Казахстана. К 120-летию со дня рождения (7 июня 1893 г. – 2 июня 1937 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.Т. Сулейменова, Ш.О. Тулеуова. Алматы: Архив Президента РК, 2013. 96 с.

Трагедия целого поколения стала причиной особого исследовательского интереса к жизни и деятельности тех представителей казахской интеллигенции, которые подверглись политическим репрессиям 1937–1938 гг. 95-летию движения Алаш и 125-летию одного из последователей алашского движения посвящен специальный сборник **«Асфендияр Кенжин»**, изданный в 2014 г.¹

В сборнике представлены документы из фондов Архива Президента, Архива ДКНБ по г. Алматы, ЦГА, Атырауского областного государственного архива, ряд ранее публиковавшихся текстов. Документы публикуются на языке оригинала.

А.К. Кенжин – казахский общественный деятель, член партии «Алаш», Западного отделения Алаш-Орды. Авторами не преследуется цель детального освещения жизненного пути А. Кенжина, их привлекает сама по себе биографическая история в контексте ее «оптимального использования» через сосредоточение внимания на «интерпретации поступков» и всех форм «деятельности человека»: ситуации выбора, принятия решений². Как вывод, для археографов и историков-исследователей в предисловии сформулирован основной посыл работы: документы Коммунистической партии о первой плеяде казахской интеллигенции остаются во многом неосвоенными источниками.

Работа состоит из четырех разделов, которые сгруппированы по следующим темам: документы о деятельности А. Кенжина, репрессии и реабилитация, литературное наследие, публикации о нем. Документы расположены по хронологическому принципу, в некоторых случаях тексты внутри разделов сгруппированы по темам.

Из 95 документов 77 публикуются впервые (78%). Ранее опубликованные документы даются со ссылкой на источники публикации.

В сборник включены фотографии из семейных архивов Кенжиных-Джангильдиных (почти все, кроме одного снимка, впервые). Авторы отмечают особенности археографической

¹ Асфендияр Кенжин. Сборник документов и материалов / Архив Президента Республики Казахстан. Сост.: А.Т. Сулейменова. Алматы: «Елтаным», 2014. 348 с.

² Там же. С. 19.

обработки: названия учреждений не осовременивались, заголовки ранее опубликованных документов не редактировались, неполная публикация оговаривается отдельно.

В состав НСА вошли предисловие, примечания, именной указатель, список сокращений, перечень публикуемых документов и использованных фондов.

1.1.4 Государственные, общественные и политические деятели Казахстана советской эпохи

Традиционной тематикой археографической продукции остается подготовка сборников документов, посвященных общественным и политическим деятелям Казахстана советского периода. Большая часть из них опубликована в рамках реализации перспективного плана изданий серии документальных публикаций Архива о персоналиях.

С 2011 г. в указанной серии изданы сборники документов и материалов о деятельности С.С. Джиенбаева, М.К. Козыбаева, С.Б. Бейсенбаева, Х.Ш. Бектурганова, Р.Ш. Шамжановой, Ш.Ж. Жаныбекова, Н. Шарипа, Г.К. Бельгера. Некоторые из них содержат большинство или исключительно авторские материалы, в связи с чем могут быть также отнесены к публикации документов одного лица.

Сборник документов **С.С. Джиенбаева** приурочен к 90-летию известного государственного и общественного деятеля Казахстана¹. В 2003 г. документы личного архива ветерана труда, ветерана Великой Отечественной войны были лично переданы на постоянное хранение в Архив Президента. В результате проведения научно-технической обработки был сформирован фонд в составе 63 единиц хранения, включающий документы с 1950 по 2010 гг.

В состав сборника включены 41 документ и 42 фотографии. Сборник состоит из 2-х разделов: документов к биографии государственного деятеля и документов непосредственной служебной деятельности. Каждый раздел сопро-

¹ Джиенбаев Султан Сулейменович. Государственный, общественный деятель Казахстана. К 90-летию со дня рождения (22 июля 1921 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), Тулеуова Ш.О. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2011. 114 с.

вождается фотографиями. Систематизация документов осуществлена на основании логического и хронологического порядка. НСА представлен введением от составителей, приветственным словом, списком сокращенных слов, именным указателем, перечнем опубликованных документов.

В том же году коллективом авторов был подготовлен сборник серии, посвященный 80-летию известного казахского ученого-историка **М.К. Козыбаева**¹. Архив Президента с 2002 г. является хранителем личного фонда академика АН РК, государственного и общественного деятеля. В издание вошли 82 документа (44 текстовых, 38 фотографий). Кроме документов личного фонда, в сборник включены документы из архивных фондов ЦК КП Казахстана, Института истории партии при ЦК КП Казахстана.

Материалы сгруппированы в 3 раздела: документы к биографии, служебной, общественной и научной деятельности, материалы публицистики (статьи и интервью). Систематизация проведена на основе логического и хронологического признаков.

Сборник документов предваряет статья академика НАН С.З. Зиманова «Феномен академика Козыбаева М.К.». НСА традиционен для сборников этой серии: предисловие, список сокращенных слов, именной указатель, перечень публикуемых документов.

Несколько нарушив хронологию, скажем еще об одной работе, посвященной научному наследию Манаша Кабашевича. В 2021 г. Архив издал новый сборник документов и материалов, посвященный доктору наук **М.К. Козыбаеву**². Сохранив композиционную структуру сборника 2011 г., составители акцентировали внимание на документах 90-х гг. XX в., связанных с обретением Казахстаном независимости. В краткой

¹ М.К. Козыбаев. Общественный деятель Республики Казахстан, академик АН РК, доктор исторических наук. К 80-летию со дня рождения (16 ноября 1931 г. - 31 января 2002 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.Т. Сулейменова, Ш.О. Тулеуова. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2011. 173 с.

² История в меняющемся мире. Тарихшы жэне оның заманы: Сборник документов / Сост.: И.М. Козыбаев, Ш.О. Тулеуова. Алматы: Раритет, 2021. 480 с., 32 с. вкл.

биографии, приводимой в предисловии, подчеркивается значительная роль, которую сыграл академик М.К. Козыбаев в становлении исторической науки суверенного государства, его вклад в процесс восстановления исторической истины, популяризацию научного знания, укрепление межнационального согласия в стране. Документы, представленные в издании, демонстрируют процесс поиска и выработки ученым актуальных идеологических конструкций, оказывающих влияние на идейное и нравственное развитие общества через призму формирования нового исторического сознания.

В контексте тематики настоящего обзора обратим внимание на документы сборника, связанные с научной деятельностью М.К. Козыбаева, отражающие мнение ученого о взаимодействии, «творческом содружестве», ученых-исследователей и архивистов. В своем выступлении на заседании Ученого совета Института истории, археологии и этнографии в 1988 г. академик обращал внимание на сложившуюся в республике длительную традицию по созданию и расширению документальной базы исследований, у истоков которой стоял С.Д. Асфендиаров (Асфендиаров С.Д., Кунте П.А. «Прошлое Казахстана в источниках и материалах», в 2-х ч., 1935). Опубликованные с того времени десятки сборников, по мнению ученого, несли на себе печать схематизма. Документы, отобранные для публикаций, не давали возможность «комплексно рассмотреть самые различные аспекты исторического процесса», исключали неоднозначность выводов по отношению к сложным проблемам (док. № 18)¹. «Сборники документов и материалов союзной серии (по индустриализации, коллективизации сельского хозяйства, культурной революции), – отмечал М.К. Козыбаев, в результате такой стандартизации стали сборниками-близнецами, со страниц которых исчезло самое главное – своеобразие исторического процесса, его особенности, творцы самой истории – люди»². Такая ситуация ставила на повестку дня задачу проведения серьезных исследований актуальных проблем истории Казахстана в

¹ Там же. С. 55.

² Там же.

условиях постепенного открытия новых источников «с участием специалистов всех жанров обществоведения».

Сборник состоит из пяти разделов, содержит 129 документов и материалов (не считая фотографий), как опубликованных ранее, так и впервые вводимых в научный оборот, в основном, из личного фонда М.К. Козыбаева. В подготовке издания в качестве автора-составителя принимал участие сын ученого – доктор исторических наук, член Научного совета Архива Президента И.М. Козыбаев.

В рамках разделов документы систематизированы по хронологическому принципу. Научно-справочный аппарат состоит из историко-археографического предисловия, списка сокращенных слов, именного указателя, перечня опубликованных документов и материалов.

В 2012 г. к изданию было подготовлено еще несколько сборников персональной серии. К 100-летию со дня рождения доктора исторических наук **С.Б. Бейсембаева** опубликован сборник документов, освещающий основные вехи жизненного пути ученого, его вклад в развитие исторической науки Казахстана. Впервые к биографии С.Б. Бейсембаева исследователи обратились в 2004 г. Незадолго до этого документы личного фонда историка были переданы на постоянное хранение в Архив Президента на основании заявления дочери С.Б. Бейсембаева Н.С. Шариповой. Тогда Архив совместно с Институтом истории и этнологии им. Ш. Уалиханова опубликовал сборник документов, в который вошли материалы по научной, общественной и педагогической деятельности, литературные произведения С.Б. Бейсембаева, а также воспоминания о нем¹.

В сборник 2012 года издания были включены документы, ранее не публиковавшиеся, содержащие сведения о деятельности С.Б. Бейсембаева в аппарате ЦК КП Казахстана в качестве заведующего отделами науки и культуры, науки, высших учебных заведений и школ². Как и другие издания

¹ Академик Серкбай Бейсембаев. Сост.: Ж.Б. Абылхожин, Е.М. Грибанова, С.С. Бейсембаев, Н.С. Шарипова. Алматы: Атамұра, 2004. 362 с.

² С.Б. Бейсембаев. Государственный, общественный деятель, академик АН Казахстана, доктор исторических наук. К 100-летию со дня рождения (27 декабря 1912 г. – 20 декабря 1989 г.): Сборник документов / Сост.:

серии, сборник содержит факсимиле подлинных личных документов ученого, которые усиливают визуальное восприятие подлинников.

В издание вошли 50 текстовых документов и 43 фотографии. Документы систематизированы по двум разделам по стандартной для серии схеме: документы биографического характера и служебной, партийной деятельности, изложены в соответствии с хронологическим и логическим принципами. НСА традиционный.

Сборники документов, посвященных жизни и деятельности **Х.Ш. Бектурганова**, **Р.Ш. Шамжановой**, **Ш.Ж. Жаныбекова**, публицистическому наследию **Г.К. Бельгера**, подготовлены с учетом разработанных для данного проекта критериев¹. Содержат документы не только из личных фондов, но и из других фондов Архива. Описание основных вех биографического пути, служебной, общественно-политической, публицистической, творческой деятельности сопровождается публикацией фотоматериалов, факсимиле наиболее репрезентативных документальных источников. Вместо предисловия в изданиях нередко помещаются статьи известных авторов, родственников фондообразователей. Так, предисловие к работе о Х.Ш. Бектурганове написано его дочерью М. Кайсеновой. Вместо традиционного предисловия к сборнику документов

Т.Е. Абилова (отв.), А.А. Сыдыкова. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2012. 145 с.

¹ Бектурганов Хасан Шаяхметович. Государственный, общественный деятель Казахстана. К 90-летию со дня рождения (3 февраля 1922 г. – 21 января 1987 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), Тулеуова Ш.О. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента РК, 2012. 121 с.; Рауза Шамжановна Шамжанова. Государственный, общественный деятель. К 90-летию со дня рождения (16 октября 1923 – 6 марта 2008 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.А. Сыдыкова. Отв. редактор З.С. Айдарбеков. Алматы: Архив Президента, 2013. 143 с.; Жаныбеков Шангерей Жаныбекович. Государственный, общественный деятель. К 90-летию со дня рождения (15 июня 1924 г.): Сборник документов / Сост.: Т.Е. Абилова (отв.), А.А. Сыдыкова. Отв. редактор В.М. Чупров. Алматы: Архив Президента РК, 2014. 69 с.; Г.К. Бельгер. Писатель, переводчик, общественный деятель Республики Казахстан. К 80-летию со дня рождения (28 октября 1934 г.): Сборник документов / Сост.: Ш.О. Тулеуова. Отв. редактор В.М. Чупров. Алматы: Архив Президента РК, 2014. 126 с.

Г.К. Бельгера помещена статья известного казахстанского литературоведа В. Владимирова «О чем его вольные строки?», предваряющая десяти томник избранных произведений писателя и общественного деятеля.

С 2005 г. начинается активное сотрудничество Архива Президента с Всемирной ассоциацией казахов. ВАК включена в перечень государственных учреждений и общественных организаций, находящихся в непосредственном подчинении и подотчетности главе государства, является источником комплектования Архива. В 2010 г. руководством Архива было принято решение о сборе документов представителей казахской диаспоры, проживающих за рубежом. С целью использования данной группы источников и введения их в научный оборот в 2014 г. был подготовлен сборник документов одного из видных представителей казахской диаспоры, общественного деятеля, активного члена Совета старейшин Всемирной ассоциации казахов **Наймана Шарипа**¹.

В издание вошли оригинальные документы и фотографии из личного фонда (6 текстовых документов и 53 фотографии), а также статьи видных деятелей казахской культуры. Особую ценность среди других документов сборника представляет запись воспоминаний, которая была осуществлена в 2013 г. в Архиве Президента. Запись производилась на диктофон. В сборник включены материалы записи, расшифрованной сотрудниками Архива. При расшифровке неясные слова заменялись авторами на синонимы. Этим объясняются некоторые неточности при переводе записи в текст. При этом стиль и основное содержание полностью сохранено и соответствуют оригиналу.

Основу научно-справочного аппарата сборника составили предисловие (от составителей), вводное слово журналиста А. Жаналтая, список сокращений, именной указатель и список опубликованных документов.

В 2014–2019 гг. Архив Президента принял участие в совместном с КазНУ им. аль-Фараби издательском проекте. В документальной серии «**Өнегелі өмір**» вышло три работы,

¹ Найман Шәріп. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының ақсақалдар алқасының мүшесі, қоғам қайраткері (1932–2013 жж.): құжаттар жинағы / Құраст.: Т.Е. Әбілова. Жауапты ред. Б.Ә. Жапаров. Алматы: ҚР Президентінің Мұрағаты, 2014. 61 б.

посвященных государственным, общественным и политическим деятелям Казахстана **Ш. Жаныбекову, Т. Жангелдину и Б. Казыхановой**. Отметим, что данная серия не является специальной археографической публикацией, в связи с чем нами не может в полном объеме проводиться оценка ее содержания с эдиционной точки зрения. В то же время, участие сотрудников Архива в коллективном издании обусловило максимальное соответствие книг указанной серии требованиям издания публикаций документального типа.

В отличие от сборника документов, изданного на базе Архива, где были представлены преимущественно документы личного фонда **Ш. Жаныбекова**, в 31-ю книгу серийного издания вошли тексты воспоминаний, выступлений, выдержки из дневников, официальные приветствия, письма, статьи современников и коллег¹. Работа открывается вступительным словом главного редактора серии Г.М. Мутанова, изданными ранее статьями академика М.К. Козыбаева и бывшего секретаря Костанайского обкома партии П. Черныша вместо предисловия. НСА представлен хроникой основных дат жизни и деятельности Ш.Ж. Жаныбекова.

В 2016 г. решением Ученого совета Архива Президента и Редакционно-издательского совета КазНУ им. аль-Фараби к изданию был рекомендован сборник документов государственного и общественного деятеля, писателя, участника Великой Отечественной войны, ученого **Т. Жангелдина**². Сборник составлен на основе личных архивов из фондов Архива Президента. В его состав вошли ранее не публиковавшиеся отрывки из дневников, написанные в период 1965–1972 гг., содержащие информацию об общественно-политической деятельности, статьи на патриотические темы, воспоминания коллег и родственников, детей. Опубликовано 21 документ и 34 фотографии.

Сборник снабжен вводным словом главного редактора, историко-археографическим предисловием, именным указа-

¹ Жаныбеков Шангерей. Өнегелі өмір / под ред. Г.М. Мутанова. Алматы: Қазақ университеті, 2014. В. 31. 352 с., рис.

² Жангелдин Т. Өнегелі өмір / ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов, құраст. Б.Ә. Жапаров, Е.Т. Жангелдин, Ә.Т. Сүлейменова. Алматы: Қазақ университеті, 2016. Ш. 86. 402 с., сур.

телем, хроникой основных этапов жизни и творчества Т. Жангельдина.

В 2019 году в серии вышла очередная книга, посвященная 90-летию со дня рождения **Б.Р. Казыхановой** (1929–2016), профессора, доктора философских наук¹. В сборник вошли научные и публицистические материалы ученого по проблемам эстетического воспитания и художественного наследия казахского народа, развития национальной культуры в условиях глобализации, а также воспоминания и отзывы коллег, учеников и родственников.

Составителями проведена археографическая обработка текстов документов: стиль и язык авторов статей и воспоминаний Б. Казыхановой приводятся без изменений, исправлены орфографические и грамматические ошибки, сокращены повторяющиеся пункты. В сборник включено 25 статей и 13 воспоминаний. Издание также содержит вступительное слово главного редактора, предисловие от составителей, список научных трудов, хронику основных этапов жизни и деятельности.

Ряд сборников, подготовленных Архивом в 2021–2022 гг., посвящен жизни и творчеству видных ученых, общественных деятелей, деятельность которых пришлась не только на советский период, но и на первые годы независимости. Авторы обзора сочли возможным привести данные об этих работах в рамках данного раздела.

Тематическое издание «**Жумабай Шаяхметов**», посвященное государственному деятелю, первому секретарю ЦК Компартии Казахстана, председателю Совета Наций Верховного Совета СССР, подготовлено совместно с Институтом истории и этнологии им. Ш. Уалиханова. В сборник вошли документы из фондов личного происхождения, хранящиеся в Архиве Президента, а также документы Центрального государственного музея, ЦГА КФДЗ, Специального государственного архива Комитета национальной безопасности, государственных архивов Российской Федерации (ГА РФ, РГАНИ, РГАСПИ, РГАКФД). Всего опубликовано 177 документов и фотографий.

¹ Казыханова Б. Өнегелі өмір / ред. басқ. Ғ.М. Мұтанов, құраст. Ж.Ү. Әбдіқадырова, Е.Т. Жангелдин, Ә.Т. Сүлейменова. Алматы: Қазақ университеті, 2019. Ш. 171. 316 б., сур.

Сборник состоит из трех разделов: первый – архивные документы (1938–2001), второй – воспоминания и статьи (1984–2021), третий – стенограмма научно-практической конференции, посвященной жизни и деятельности Жумабая Шаяхметова (5 сентября 2002 г.). Из 136 документов, вошедших в первый раздел, более половины вводятся научный оборот впервые.

Документы размещены в хронологическом порядке. В некоторых случаях документы, касающиеся одной темы, сформированы по группам.

Научно-справочный аппарат представлен предисловием, примечаниями, смешанным именованным, географическим указателями, списками сокращений и использованных архивных фондов. Сведения в указатели, отмечают составители, вносились только из архивных документов.

В 2022 г. вышла еще одна работа из серии персоналий о жизни и деятельности члена президиума Всемирной ассоциации казахов, представителя казахской диаспоры за рубежом, **Д. Жаналтая** (1922–2012)¹. Документы, впервые введенные в научный оборот, содержат информацию об установлении контактов и связях с исторической родиной соотечественников в разных странах мира. Автор документов – участник событий, связанных с юридической и политической защитой казахских, киргизских, уйгурских беженцев из Китая, Тайваня, Турции и других стран.

В сборник включены документы и фотографии из личного архива Д. Жаналтая (92 документа и 26 фотографий), цифровые копии документов, а также сообщения и статьи, опубликованные в СМИ и научных сборниках. Документы представлены на турецком, английском и китайском языках. Все источники сопровождаются аннотациями на казахском языке.

Структура и НСА сборника состоит из предисловия, именного, географического указателей, списка опубликованных документов. Наличие комментариев и примечаний, содержащих

¹ Дәлелхан Жаналтай. Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы төралқасының мүшесі, шетелдегі қазақ диаспорасының көрнекті өкілі (1922-2012). Құжаттар жинағы. Жауапты құр. Ә. Сүлейменова. Алматы: ҚР Президентінің Архиві, 2022. 200 б.

детализированные пояснения дат, событий, терминов, отличает данный сборник от других изданий указанной серии.

1.1.5 История общественно-политических организаций (1917–1991 гг.)

Ряд документальных публикаций Архива посвящен деятельности Всесоюзного ленинского коммунистического союза молодежи (ВЛКСМ) как одной из наиболее массовых молодежных общественно-политических организаций советского времени. Сама по себе история ВЛКСМ не является актуальным трендом современного исторического познания. Однако процессы институализации молодежного движения в странах постсоветского пространства, в том числе в Казахстане, могут служить определяющим фактором в деле изучения государственной политики в отношении молодежи на разных этапах. В связи с этим деятельность данной организации приобретает практический интерес. Тем более что ее бывшие участники составляют часть современного государственного и политического истеблишмента страны, и расположены к передаче накопленного за длительные годы работы опыта и ценностей молодому поколению.

Для исследователей интерес представляет весь спектр условий функционирования организации, включая период кризиса и самороспуска, его причин, содержания и функций данного социального института. С этой точки зрения следует рассматривать издание Архива Президента **«...Это память моя, это вера моя – комсомол, комсомол, комсомол!»**, вышедшее в 2018 г.¹ Работа является в некотором смысле продолжением и существенным дополнением к ранее изданным биографическим справочникам по теме².

¹ «...Это память моя, это вера моя – комсомол, комсомол, комсомол!» (1920-1990-е гг.). Сборник документов и материалов / Ответ. сост. Л.Д. Дегитаева. Алматы: Издательство «Арыс», 2018. 456 с., 20 с. вкл.

² Первые руководители комсомола Казахстана (1920–1991): Биографический справочник / Сост. Д.Р. Ашимбаев, Л.Д. Дегитаева, Б.А. Касенов (отв.). Алматы: ТОО РПИК «Дэуір», 2006. 336 с., 32 с. вкл.; «Комсомольская юность, никогда ты покоя не знала...» (К 90-летию ВЛКСМ) / Отв. редактор В.Н. Шепель; Архив Президента Республики Казахстан. Алматы: ИД «Жибек жолы», 2008. 618 с., 32 с. вкл.

Как и предыдущие, сборник относится к юбилейным изданиям, подготовлен к 100-летию комсомола. Включение в его состав документов длительного временного отрезка с 1920-го по 1992-й гг. дает возможность исследователям и заинтересованным читателям оценить события и явления не только с партийно-политической, но и с гражданской, общечеловеческой позиции, хотя сделать это не всегда просто.

Работа представляет собой тематическое издание научно-популярного направления, в которое вошли документы из фондов Архива Президента. На сегодняшний день архивные материалы ЛКСМ Казахстана находятся на государственном хранении в фондах № 812 «Центральный Комитет Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Казахстана», № 160 «Киргизское (Казахское) бюро Центрального Комитета Российского Коммунистического Союза Молодежи», № 142 «Киргизский (Казахский) областной Комитет Российского Ленинского Коммунистического Союза Молодежи», № 143 «Казахский Краевой Комитет Всесоюзного Ленинского Коммунистического Союза Молодежи», № 810 «Алма-Атинский городской комитет Ленинского Коммунистического Союза Молодежи Казахстана» и № 708 «Центральный Комитет Коммунистической партии Казахстана».

Среди составителей сборника – архивисты Л.Д. Деги-таева, Г.В. Воротынцева, В.Е. Печерских, которые сами являлись активными участниками комсомольского движения, прошли путь работы в комсомоле от секретарей первичных ячеек до руководителей высшего звена.

В сборник включено 147 документов, большая часть которых (документы 1990-х годов), публикуется впервые. Кроме того, в сборник помещены 34 фотографии. Видовой состав документов представлен следующими видами: отчеты, справки, докладные записки, письма, информация, протоколы, анкеты, автобиографии, характеристики, постановления, резолюции, решения пленумов, съездов, бюро ЦК ЛКСМ Казахстана, Казкрайкома, обкомов, горкомов, воспоминания ветеранов комсомола. НСА включает предисловие на государственном и русском языках, содержание, именной глухой указатель, списки использованных архивных фондов и сокращенных слов, библиографию, сведения о составителях.

Архивные документы систематизированы по годам. Такой принцип систематизации показывает особенности развития общественно-политической организации ЛКСМ Казахстана в зависимости от идеологических задач коммунистического государства. Их содержание раскрывает вопросы создания первых ячеек в 1920-е гг., процесс ликвидации неграмотности и борьбы с детской беспризорностью в 1930-е гг., работы комсомольских организаций по оказанию помощи фронту в 1940-е, мобилизации комсомольцев на восстановительные работы, освоение целинных земель в 1950-е, участие молодежи в ударных студенческих строительных отрядах в 1960-е, работу по улучшению нравственного воспитания молодежи в 1970–1980-е, кризис идеологической основы ВЛКСМ в 1990-е.

Ценность для историков-исследователей представляют материалы завершающего этапа функционирования молодежной организации. Они позволяют рассматривать историю ЛКСМ Казахстана в контексте системного кризиса, затронувшего государственные и партийно-политические структуры. Особо на этом фоне выделяются архивные документы второй половины 1980-х – начала 1990-х гг.: информация секретаря ЦК ЛКСМ Казахстана И. Тасмагамбетова о проблемах трудоустройства молодежи в Казахстане, информация секретаря ЦК ЛКСМ С. Кондыбаева о некоторых вопросах воспитания молодежи, выступление члена ЦК ЛКСМ М.К. Нусупбаева на VIII пленуме ЦК ЛКСМ об утверждении редколлегий республиканских комсомольских журналов и газет, информация секретаря ЦК ЛКСМ В. Захарова о создании комиссии ЦК ЛКСМ по реабилитации комсомольцев, репрессированных в годы культа личности, материалы XVII съезда ЛКСМ Казахстана и другие.

В рецензии на данную документальную публикацию, опубликованную на страницах журнала «Отечественные архивы», Е.А. Косован и И.Е. Ханова отмечали, что представленная тематика сохраняет актуальность для российской и зарубежной гуманитарной науки, обусловленная необходимостью решения проблем идеологического воспитания молодежи, ее организации и мобилизации в соответствии с определенными политическими

принципами¹. Среди достоинств издания особо выделены широкий круг источников, свидетельствующих об участии казахстанских комсомольцев в ключевых для СССР событиях – от индустриализации и коллективизации сельского хозяйства до перестройки. В то же время, российские ученые обратили внимание на некоторые аспекты, явно ускользнувшие из поля зрения составителей сборника. Речь идет о деятельности казахстанского комсомола по преодолению голода 1921–1922 гг. и его последствий, I Казахском съезде комсомола в Оренбурге в июле 1921 г., о работе Гани Муратбаева – создателя первой комсомольской организации в Казахстане, о «раскрепощении» казахской женщины и гендерных аспектах комсомольского движения. По мнению рецензентов, не нашли достаточного отражения в сборнике проблемы героизма казахстанских комсомольцев, особенно девушек, в годы Великой Отечественной войны (М. Маметовой, Х. Доспановой, Б. Байгожиной, и др.). Авторы научного отзыва хотели видеть среди документов те, которые раскрывали бы историю комсомольской организации в годы, предшествовавшие распаду СССР, когда затянувшийся идеологический, экономический, политический кризис заставил молодежь в декабре 1986 г. выйти на улицы, чтобы открыто заявить о своем неприятии коммунистической идеологии и диктата Центра.

Подводя итог, заметим, что формат юбилейного издания, безусловно, ограничивал возможности полного и беспристрастного отбора документов. Такая цель, вероятнее всего, и не ставилась авторами. Выбранные к публикации материалы, впервые введенные в научный оборот, позволили авторам в достаточной мере проследить основные вехи в процессе становления и развития молодежной организации советского Казахстана.

¹ Косован Е.А., Ханова И.Е. «...Это память моя, это вера моя – комсомол, комсомол, комсомол (1920–1990-е гг.): сб. док. и материалов / отв. сост. Л.Д. Дегитаева. Алматы: Изд-во «Арыс», 2018. Критика и библиография // Отечественные архивы. 2019. № 1. С. 110.

1.2 История Казахстана периода Независимости

1.2.1 Казахстан в условиях новых геополитических и геоэкономических реалий

Наличие в фондах Архива Президента многочисленных и разнообразных документов по истории независимого Казахстана, предопределило формирование нескольких основных тематических направлений документационной публикации. Среди них – вклад Республики Казахстан в нераспространение ядерного оружия, введение национальной валюты, военное строительство, история переноса столицы из г. Алматы в г. Акмолу. Все издания по темам носят научно-популярный характер. Каждый подготовленный сборник содержит уникальные архивные материалы, многие из которых стали доступны в результате рассекречивания, проведенного специальной Комиссией.

Отказ от ядерного оружия стал знаменательным событием в истории современного Казахстана. В основу внешнеполитической стратегии страны были положены принципы движения к безъядерному миру. Первым шагом на этом пути еще до образования нового независимого государства стало закрытие Семипалатинского ядерного полигона 28 августа 1991 г. К 20-летию этого события в 2011 г., Архив Президента совместно с ЦГА, ЦГА КФДЗ, а также Центром документации новейшей истории Восточно-Казахстанской области (ныне – «Центр документации новейшей истории» КГУ управления культуры, развития языков и архивного дела области Абай), подготовили к переизданию сборник документов и материалов «**Казахстан за безъядерный мир**»¹.

Впервые Архив Президента обратился к теме еще в 2007 г.² В сборник, посвященный функционированию одного из

¹ Казахстан за безъядерный мир. Сборник документов и материалов / Сост. Р.М. Абдуали, Е.А. Асанбаева (отв.), Е.М. Грибанова (отв.), Г.Н. Мурзагадиева, А.Т. Сулейменова. Алматы: Print Express, 2011. 285 с.

² Из истории Семипалатинского полигона. 1951–1992 гг. Сборник документов / Отв. редактор В.Н. Шепель. Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2007. 128 с., 10 с. вкл. (имеется в открытом доступе в формате pdf)

крупнейших в мире ядерных полигонов¹, вошел 51 текстовый документ и 10 фотографий. Документы, длительное время хранящиеся в режиме особой секретности, повествовали о негативных последствиях испытаний ядерного оружия уже в первые 10 лет существования полигона (справки о радиологической обстановке, о состоянии здоровья людей в регионах, которые подверглись вредному влиянию ионизирующей радиации и многие др.), а также усилиях многих людей, общественных организаций, направленных на прекращение испытаний.

Новое издание существенно расширило хронологические границы – с 1950 по 2010 гг. Значительно увеличился и документальный массив. В процессе подготовки сборника авторами было выявлено 88 документов, 66 из них опубликованы. В состав сборника были введены документы периода суверенитета, которые повествуют об истории становления Казахстана как безъядерного государства, последовательно выступающего за построение безопасного мира. Отдельно выделяются документы о деятельности Первого Президента страны Н.А. Назарбаева, направленной на ликвидацию ядерного оружия на территории республики, его роли в укреплении безопасности и нераспространения.

Документы поделены на разделы и расположены в хронологическом порядке. НСА сборника представлен предисловием, примечаниями, хроникой событий, именным указателем, списком сокращенных слов, перечнем опубликованных документов, использованных фондов, библиографией, перечнем правовых актов по Семипалатинскому полигону, резюме на казахском и английском языках.

Отдельное направление составляют работы по истории **национальной валюты Казахстана**. Сборники документов вышли к юбилейным датам, связанным с 20-25-летием Указа Первого Президента Н.А. Назарбаева № 1399 от 12 ноября 1993 г. «О введении национальной валюты Республики Казахстан». Введение тенге как национальной валюты 15 ноября т.г. признается историческим решением, которое открыло путь к

¹ Полигон располагал четвертым по размеру ядерным арсеналом в мире (См.: Фаизова Р.С. Инициативы Казахстана по созданию безъядерной зоны в Центральной Азии // Вестник РУДН. 2011. № 3. С. 31-34)

глубоким рыночным преобразованиям и обеспечению экономического суверенитета страны.

Хронология первого сборника охватывает 1991–1994 гг.¹ В сборник вошли 63 документа на казахском и русском языках, в том числе указы Президента, постановления Президиума Верховного Совета и Кабинета Министров, протоколы заседания Государственной комиссии, служебные письма. Среди материалов издания – аналитические обзоры, интервью с ведущими экономистами республики, а также статьи, опубликованные на страницах центральных республиканских органов «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда». Последние, по замечанию авторов, имеют выраженный эмоциональный характер, однако наиболее ярко отражают настроения населения.

Второй сборник содержит документы и материалы до 2017 г.² Составители расширили верхний хронологический предел, стремясь к большей репрезентативности документальных артефактов, иллюстративного материала в виде копий документов, находящихся на хранении в Архиве и отображающих историю введения национальной валюты. Кроме того, в издании представлены фотографии из личных архивов художников-дизайнеров купюр и монет.

Документы в сборниках располагаются в хронологической последовательности. В отдельных случаях используется тематический признак систематизации. В основе научно-справочного аппарата обоих сборников лежит обращение к читателю председателя Государственной комиссии по введению национальной валюты С.А. Терещенко, археографическое предисловие, текстуальные примечания, оформленные в подстрочнике, хроника событий, именной указатель, список сокращений, перечень публикуемых документов, в издании

¹ Ұлттық валюта тарихынан. 1991–1994 жж. = Из истории национальной валюты. 1991–1994 гг.: Сборник документов и материалов / Сост.: Р.М. Абдуали, Ж.Т. Байкаш, Л.Д. Дегитаева, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2013. 136 с.

² Ұлттық валюта тарихынан. Құжаттар мен материалдар жинағы. = Из истории национальной валюты: Сборник документов и материалов / Сост.: Ж.Т. Байкаш, Л.Д. Дегитаева, Р.М. Мирзакулова, Е.В. Чиликова (отв.). Алматы: Архив Президента Республики Казахстан, 2018. 196 с.

2018 г. – дополнительно список использованных фондов и библиографический список литературы.

Становление государственных институтов периода независимости – важная составная часть новейшей истории Казахстана. Неотъемлемым атрибутом суверенной государственности являются вооруженные силы страны. Создание Вооруженных Сил республики в мае 1992 г. положило начало истории армии независимого государства.

В Архиве Президента отложился уникальный документальный материал, посвященный созданию и укреплению Вооруженных Сил Казахстана. В 2022 г., в преддверии 30-летия этой даты, Архив совместно с Государственным Военно-историческим музеем Вооруженных Сил, при участии Национального архива и Центрального архива Министерства обороны подготовил и издал сборник документов **«Вооруженные Силы Республики Казахстан. 1991–2001 гг.»**¹ Сборник был одобрен и рекомендован к изданию Научным советом Архива Президента и Ученым советом Национального университета обороны им. Первого Президента – Елбасы. Работа научно-популярного типа, преследует цель массового ознакомления и широкой популяризации архивных документов среди профессорско-преподавательского состава, научных работников, исследователей, курсантов и студентов вузов.

Издание документальной публикации приобретает весомое значение в контексте актуальности целого ряда проблем, связанных с историей Вооруженных Сил Казахстана. Это, в свою очередь, объясняется тем, что источники, в большинстве своем составляли государственную и служебную тайну. Основная часть документов сборника опубликована впервые и представляет значительную научную ценность в отношении изучения военного строительства.

В сборнике представлены нормативно-правовые акты Президента, Парламента, Правительства, Министерства обороны РК, ежегодные послания и другие важные выступления Президента страны, служебная корреспонденция высшего

¹ Вооруженные Силы Республики Казахстан. 1991–2001 гг.: сборник документов и материалов / Асильов Н.Т., Сулейменова А.Т., Умралин У.Д. Нур-Султан, 2022. 322 с.

командного состава ВС и должностных лиц военного ведомство, Совета Безопасности РК.

В состав сборника вошли 120 текстовых документов и 40 фотографий с 1991 по 2001 гг. Для публикации авторами были отобраны наиболее содержательные документы на языке оригинала. В комплексе они отражают процесс реализации системных мер по обеспечению национальной безопасности наряду с укреплением коллективной безопасности, проведения мирной взаимовыгодной политики, дружбы и сотрудничества с другими государствами, создания и совершенствования государственной оборонной системы.

Документы расположены в соответствии с хронологическим принципом. НСА сборника представлен предисловием, приложением с хроникой важнейших дат истории ВС РК, аннотированным именованным указателем, списком сокращений, терминов и списком литературы.

В 2022 г. отмечалась еще одна юбилейная дата – 25 лет переноса столицы из г. Алматы в г. Акмолу. И хотя среди исследователей до сих пор дискутируется вопрос о датировке события, источники свидетельствуют: 8 ноября 1997 г. в г. Акмолу были доставлены эталоны государственных символов и Штандарт Президента. Выступая на митинге, посвященном этому событию, Президент Казахстана подчеркнул: «Сегодня в жизни страны знаменательное событие. В новую столицу доставлены эталоны символов государственной власти и Штандарт Президента. Здесь приступают к работе органы государственного управления.

Тем самым Акмола становится работающей столицей нашей страны. Отныне в ее небе реет государственный Флаг Казахстана. Здесь будут приниматься самые ответственные решения по государственным вопросам. Сюда будет устремлено внимание всех казахстанцев и мирового сообщества»¹.

Новый статус столицы был закреплен в ряде нормативных актов – Указе Президента «О столице Республики Казахстан» от

¹ История столицы независимого Казахстана в архивных документах: к 25-летию переноса столицы Республики Казахстан из г. Алматы в г. Акмолу. Сборник документов / Сост.: Т.Ж. Маканбаев, Р.М. Мирзакулова, Г.Ж. Мукажанова, Е.С. Сыздыкова (отв.). Ред. коллегия: А.Х. Мустафина (отв.), К.Ш. Алимгазинов. Алматы: Арыс, 2022. 472 с., 16 с. вкл. С. 145.

15 сентября 1995 г. и Указе «Об объявлении города Акмолы столицей Республики Казахстан» 20 октября 1997 г. В «Воззвании к народу Казахстана», которое прозвучало 10 декабря 1997 г. на совместном заседании палат Парламента в день торжественного переноса столицы, Президент Казахстана еще раз отметил: «Сегодня мы, высшие органы власти Республики Казахстан, торжественно заявляем, что с 10 декабря 1997 г. Акмола является столицей нашего государства.

Отныне и на века, здесь, в центре огромной страны, будут приниматься решения, судьбоносные для народа. Здесь теперь бьется сердце нашей Родины. Отсюда Казахстан будет определять свою историческую судьбу в преддверии третьего тысячелетия»¹.

Сборник **«История столицы независимого Казахстана в архивных документах»** содержит источники о процессе подготовки и передислокации государственных органов, становлении города как главного административного центра страны с особым политическим статусом, внутри- и внешнеполитическими функциями, экономическим и социально-культурным потенциалом. В издание включены официальные материалы (указы, распоряжения, постановления Президента и Правительства Республики Казахстан), документы Государственной комиссии по передислокации, протоколы совещаний по вопросам застройки и развитию города, материалы по их выполнению, информация министерств, ведомств, акимата столицы по финансово-экономическому и инженерно-техническому обеспечению.

Целью документального сборника, отмечают авторы, является публикация как уже известных, так и недавно выявленных архивных документов по истории переноса столицы и первых лет ее становления, которые ранее не были доступны широкой аудитории. Обнаруженные в ходе работы в фондах Архива Президента, Национального архива, Государственного архива г. Астаны, они дают возможность представить процесс переноса столицы как трудоемкий и масштабный проект, результатом которого стало создание нового города, быстро растущего геополитического и экономического центра.

¹ Там же. С. 151.

Основная часть документов из фондов Архива Президента опубликована впервые.

Хронологические рамки документальной публикации охватывают период с 1994 по 2006 гг. Нижняя хронологическая граница определяется авторами с момента официального выступления Президента Н.А. Назарбаева 6 июля 1994 г. с докладом «О переносе столицы Республики Казахстан» и принятия Верховным Советом постановления «О переносе столицы». Верхняя граница связывается с последним документом сборника, который датируется 30 июня 2006 г., когда было принято постановление Правительства «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Государственной программы социально-экономического развития города Астаны на 2006–2010 гг.». К этому времени Астана обрела все черты «столичности»: в узком смысле этого слова – как город с особым политическим статусом, административно-хозяйственными и внешнеполитическими функциями, в широком смысле – как место концентрации деятельности, идей, инноваций, обладающее значительным экономическим и социально-культурным потенциалом.

Документальный материал сборника разделен на три части, и по своему содержанию соответствует основным этапам развития города. Каждый раздел предваряется предисловием с краткой характеристикой этапа и археографического описания представленных в нем документов. Другой особенностью сборника является обширный историографический и источниковедческий обзор по теме исследования, который содержится во введении.

В сборник включено 142 документа, систематизированных по хронологическому признаку. Кроме текстовых, в публикации представлены фотоматериалы из фондов Архива Президента, ЦГА КФДЗ, НА РК, ГА г. Астаны. Среди размещенных фотографий – портреты председателей Государственной комиссии по передислокации высших и центральных государственных органов, акимов – А.К. Булекпаева, А.Р. Джаксыбекова, Т.М. Досмухамбетова, У.Е. Шукеева, ведущих архитекторов, а также фотоснимки из коллекций профессиональных фотографов и журналистов города.

НСА сборника состоит из введения, именного и хронологического указателей, списка сокращений, библиографического списка.

Существенный интерес для исследователей представляют документы сборника, посвященные вопросам градостроительного регулирования, формирования столичной инфраструктуры. Впервые в издании опубликованы письма и обращения архитекторов республики по созданию генерального плана нового центра, которые выражали искреннюю озабоченность по поводу застройки молодой столицы. Другой блок вопросов, нашедший отражение в документах, – создание санитарно-защитной зоны, реализация экологического проекта в черте города и вокруг него.

Некоторые документы, на первый взгляд, выходят за тематические рамки работы. Так, например, документ № 78 «Распоряжение Премьер-Министра «О проведении саммита тюркоязычных государств» напрямую не относится к проведению мероприятий по переносу столицы. В то же время, материалы саммита, проходившего 9-10 июня 1998 г. в дни международной презентации столицы, являются наглядным свидетельством того, что столица начала полноценно выполнять свои внешнеполитические функции.

Актуальный характер вопросов, связанных с процессами урбанизации, мировой практики становления и развития столичных мегаполисов, создает все предпосылки для продолжения исследовательской традиции в отношении главного города Казахстана на последующих исторических этапах.

1.2.2 Общественные организации независимого Казахстана

С обретением суверенитета в Республике Казахстан активно начали создаваться неправительственные организации. НПО преследовали разные цели и задачи. Это были социально-экологические и политические группы, внесшие значительный вклад в развитие гражданского демократического общества. Для Казахстана опыт создания такой общественной организации, которая бы ставила перед собой задачи по поддержке и установлению связей с общественными объединениями соотечественников за рубежом, являлся принципиально новым.

29 сентября 1992 г. в Алматы прошел Первый Всемирный курултай казахов, на котором была образована Всемирная Ассоциация казахов (ВАК). Учитывая важность поставленных перед ВАК целей и задач, Архив Президента включил данную организацию в списки источников комплектования. На государственное хранение стали поступать документы о репатриации зарубежных казахов, организации курултаев, симпозиумов, брифингов, совещаний, «круглых столов» с участием представителей объединений соотечественников, казахстанских и зарубежных правозащитных, неправительственных и иных общественных организаций, официальных лиц, видных деятелей.

Имея достаточную документальную базу, Всемирная Ассоциация казахов совместно с Архивом Президента и Комитетом языков МКИ РК к 20-летию создания подготовила сборник документов **«Қазақ көші – қазақтың қауымдасуы» = «Репатриация казахов - консолидация народа»¹**.

Составителем использованы документальные материалы фондов Архива Президента № 5 «Президент Казахской ССР», № 5-Н «Президент Республики Казахстан», № 75-Н «Министерство иностранных дел», № 210 «Всемирная Ассоциация казахов». Кроме того, в сборник вошли документы ведомственных архивов Администрации Президента, Министерства иностранных дел, Всемирной Ассоциации казахов, а также некоторые оперативные (у авторов – «текущие») документы.

Сборник документов по виду относится к тематическим, научно-популярного типа. Документы расположены в хронологическом порядке и охватывают период с марта 1991 по октябрь 2012 гг. Опубликовано 213 документов на государственном и русском языках.

НСА состоит из предисловия, комментариев к документам, списков использованных архивных фондов и публикаций, сокращенных слов, именного указателя с пояснением личных данных, географического указателя и перечня документов. В предисловии приводится статистика по опубли-

¹ «Қазақ көші – қазақтың қауымдасуы» = «Репатриация казахов - консолидация народа». Алматы. Издательство «Атажурт», 2012. 352 с.

кованным документам. Сборник также снабжен списком печатных изданий Всемирной Ассоциации казахов.

В числе представленных документальных материалов - постановления и указы Президента Республики Казахстан, постановления Правительства, обращения зарубежных казахов, отчеты по исполнению документов.

С учетом специфики фондообразователей Архива Президента, а также современных трендов государственно-политического развития, публикации по истории создания и развития общественных организаций независимого Казахстана можно отнести к числу наиболее значимых перспективных направлений исследования институтов демократического общества.

1.2.3 Учебные издания

В 2017 г. был опубликован сборник документов и материалов «**История Казахстана**» с 1917 по 2012 гг.¹ Архив Президента впервые подготовил к публикации издание учебного типа. Целью таких изданий, согласно Правилам издания 2011 года, является более глубокое усвоение учащимися учебной программы. Сборник по своей форме определяется авторами как хрестоматия, материалы которой представляют собрание архивных источников, дополняющих общий и специальные курсы исторических дисциплин. Работа с документами и материалами сборника позволит студентам овладеть навыками источниковедческого анализа, научиться сопоставлять исторические факты, делать самостоятельные обобщения и выводы.

Содержание документальных источников соответствует типовой программе курса «История Казахстана», предназначенной для подготовки бакалавров во всех высших учебных заведениях республики, и отражает современные тенденции и требования к учебному процессу. Работа построена по хронологическому принципу, охватывает периоды новейшей и современной истории Казахстана.

Хрестоматия состоит из двух разделов: «Казахстан в советский период» – 69 документов и «Независимый

¹ История Казахстана. Документы и материалы (1917–2012) / Сост.: К.Ш. Алимгаинов, М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова, В.М. Чупров. Астана: ТОО «Шанырак Медиа», 2017. 320 с.

Казахстан» – 40 документов. Документы в каждом из разделов сгруппированы по хронологическому типу таким образом, чтобы облегчить студентам усвоение учебного материала, а преподавателям – процесс самостоятельной работы. Документы приведены в извлечениях и отрывках, на казахском и русском языках, они дополняют и углубляют имеющиеся представления студентов о разных исторических событиях в истории государства.

В сборник документов и материалов вошли извлечения из законов, протоколов заседаний, стенограмм, служебных и аналитических записок. Особый эмоциональный настрой придают документы из личных фондов государственных, политических и общественных деятелей Казахстана, касающиеся различных вопросов развития общества. Таким, например, является письмо народного депутата СССР М. Шаханова секретарю ЦК КП Казахстана У. Джанибекову «О государственном языке», датированное 18 июня 1989 г., или «Обращение председателя общественного движения «Невада» О. Сулейменова к Правительству США, к американскому народу, ко всем правительствам и народам мира с призывом объединиться в борьбе против ядерного оружия» 29 марта 1989 г. Введение в образовательный процесс документов подобного рода призвано помочь студентам понять истинные причины тех или иных исторических событий, но еще больше – прочувствовать специфику и колорит эпохи.

Научно-справочный аппарат состоит из введения составителей с археографическим пояснением, предисловиями к каждому разделу, расширенным именованным и географическим указателями, списком сокращений. Для дополнительного изучения документальных источников по истории Казахстана авторами подготовлен «Перечень документальных сборников по истории Казахстана в XX – начале XXI вв.», куда вошли издания не только Архива Президента, но и других научных организаций и архивных учреждений республики.

2. Пофондовые издания

С 2011 по 2022 г. Архивом было подготовлено несколько пофондовых изданий. Тематически они затрагивают разные исторические и временные периоды. Согласно Правилам

издания 2011 г., особенность пофондового издания заключается в том, что оно включает документы одного фонда (коллекции) или его структурной части. В то же время, имеется уточнение: пофондовое издание издается с научной целью. В этом плане необходимо оговориться, что не все издания Архива, в которых представлены документы одного фонда, можно отнести к строго научным. Это невозможно сделать, исходя из состава и содержания научно-справочного аппарата, а также целевой аудитории, на которую рассчитан тот или иной сборник публикаций.

Большую роль в деле консолидации казахстанского общества на определенном этапе его развития сыграла и продолжает играть Ассамблея народа Казахстана (АНК). Организация выполняет задачи реализации государственной национальной политики, обеспечения общественно-политической стабильности в республике, повышения эффективности взаимодействия государственных и гражданских институтов общества в сфере межэтнических отношений. В настоящее время АНК является источником комплектования Архива Президента.

Указом Главы государства 2015 год был объявлен годом Ассамблеи народа Казахстана. К юбилейной дате специалистами Архива Президента подготовлен сборник документов и материалов **«Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.)» = «Ассамблея народа Казахстана: первые шаги» (1995–1997 гг.)**¹.

В сборнике представлены документы одного фонда – № 5-Н «Президент Республики Казахстан». Нормативный акт определяет, что пофондовые издания готовятся, как правило, в научных целях. Данный сборник, по всем характеристикам, относится к научно-популярному типу.

НСА сборника представлен содержанием, предисловием, разделом «От составителей», именным указателем, списком сокращенных слов. Авторы рекомендуют издание исследо-

¹ Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.). Құжаттар мен материалдар жинағы / Құраст.: А.Е. Асанбаева (жауапты), В.Е. Печерских. М.Х. Жақыповтың жалпы редакциясымен; Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты. Астана: «Жасыл Орда» ЖШС, 2015. 206 б.

вателям, экспертам, государственным служащим, а также всем, интересующимся вопросами этнополитики.

Документы сборника составлены в хронологическом порядке и охватывают 1995–1997 гг. 26 документов раскрывают первый год образования и становления Ассамблеи народа Казахстана, 15 документов охватывают 1996 год и 12 документов – 1997 год. Текст документов передается с точным сохранением стилистических и фонетических особенностей. Заголовки документов переведены на государственный язык, сами документы публикуются на языке оригинала.

Документальная публикация содержит в основном неизвестные ранее источники. Впервые в научный оборот вводятся 37 документов (69,8%). Это обращения участников, стенограммы, количественные и качественные списки делегатов, оформленные в виде таблиц, выступления делегатов Ассамблеи на сессионных заседаниях, отчеты.

Достоинством любого пофондового издания является то, что оно включает все без исключения сохранившиеся в конкретном фонде документы или их подавляющую часть, предоставляя тем самым «в распоряжение пользователей все информационное многообразие архивного фонда»¹. Таким образом, даже в массе схожих по тематике и содержанию источников, обязательно встречаются уникальные документы, раскрывающие разнообразный спектр взглядов или подходов к одним и тем же вопросам. Так, среди документов представленного фонда, интерес для историков, политологов, безусловно, вызовут письма членов АНК на раннем этапе функционирования общественной организации. Это, например, письмо членов малой ассамблеи Кокчетавской области в адрес Председателя АНК Н.А. Назарбаева об организации II сессии Ассамблеи². В письме делегаты, среди других, поднимают вопросы заорганизованности, парадности проведения сессионных заседаний. Неоднозначную реакцию вызывает у делегатов неожиданность постановки вопроса о проведении референдума с целью продления полномочий Президента.

¹ Козлов В.П. Теоретические основы археографии с позиции современности. С. 28.

² Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.). С. 84.

Сборник документов охватывает только три первых года существования общественного института. На современном этапе исторического развития вопросы деятельности консультативно-совещательного органа, связанной с усилением роли АНК в укреплении общественного согласия и общенационального единства через модернизацию ее институтов, их полноценное участие в духовном обновлении казахстанского общества сохраняют свою актуальность. Все это создает предпосылки для дальнейшего последовательного изучения и издания документальных источников по истории Ассамблеи.

Еще одно пофондовое издание Архива вышло в 2020 г. В рамках программы «Издание социально важных видов литературы» Министерства культуры и спорта Республики Казахстан была переиздана работа **«Рассекреченная война: «особые папки» ЦК Компартии Казахстана. 1941–1945 гг.»**¹ Впервые документальная публикация увидела свет в 2010 г.

Значимость исторической тематики, ограниченный тираж первого издания, необходимость актуализации источниковедческого и археографического описания отдельных документов, сделали возможным повторную публикацию документального сборника. Определяя особенности публикации 2010 г., авторы «Обзора археографической продукции и справочно-информационных изданий Архива Президента» отмечали, что содержание «особых папок» всегда вызывало наибольший интерес. Гриф, обозначавший место хранения документов, появился в 1920–1930-х гг., в отношении документов Казкрайкома ВКП(б) – в 1930 г. Материалы, хронологически охватывавшие период до 1937 г., в Архив Президента не поступили, утеряны безвозвратно. Документы с 1937 по 1991 гг. были засекречены и недоступны для исследователей.

В папках находились постановления СНК и ЦК КП(б) Казахстана по всем вопросам, касающимся жизни республики в военные годы – мобилизации и формирования воинских соединений, обучению в Казахстане специалистов для ведения боевых действий, поставках в действующую армию снаряжения и продовольствия, регулирование обеспечения фронта оружием,

¹ Рассекреченная война: «особые папки» ЦК КП (б) Казахстана. 1941–1945 гг. / Сост.: Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева, Г.Н. Мурзагалиева, Е.В. Чиликова (отв. сост.). Алматы: LEM, 2020. 608 с.

проблем эвакуации гражданского населения и промышленных предприятий, жизни республики в тылу. Кроме постановлений, в папки формировались приложения к ним. Снятие грифа высшей степени секретности сделало возможным ознакомление с материалами «особых папок», археографическую обработку и введение в научный оборот.

Издание отнесено к пофондовым, так как содержит документы одного фонда Архива – фонда 708 (Центральный Комитет Коммунистической партии Казахстана). НСА сборника представлено вступительным словом, историческим и археографическим предисловием, именным и предметно-тематическим указателями, списком сокращений и перечнем использованных источников. В издание включен список литературы, содержащий указание на работы по истории Казахстана военного периода, включая не только центральные, но и региональные издательства.

Из числа редких видов НСА используются схемы, диаграммы. Среди документального материала – многочисленные таблицы, содержащие статистические данные по спискам предприятий союзного и республиканского подчинения, которые могли быть переведены для выполнения спецзаданий, сводки поступления в фонд нацформирования, ведомости на изготовление военного имущества, планы производств и поставок деталей военной продукции, графики сдачи заводами военной приемки изделий и многие другие.

Бесспорным достоинством публикации является вовлечение фотоматериалов, позитивы-оригиналы которых хранятся в фондах Архива Президента (фото Х. Доспановой, Р. Муминовой и другие). Большую ценность для исторической науки представляют подлинные фотоснимки первых девушек Востока, удостоенных звания Героев Советского Союза М. Маметовой и А. Молдагуловой, размещенных на страницах военной газеты «На страже Родины» в 1944 г.

Сборник составлен по хронологическому принципу. В издании используются авторские заголовки, поскольку оригинальные документы имеют ряд особенностей. Составители отмечают, что официальное название документов – протокол, – фактически являлось протокольной записью, состоявшей из ряда реквизитов. Кроме того, в документах для обозначения их

вида не использовался термин «решение», поэтому составители сочли возможным прибегнуть к такому названию по отношению к итоговым документам, автором которых являлось только бюро ЦК КП(б) Казахстана и которые затрагивали текущие организационные вопросы.

Всего в публикацию вошли 288 рассекреченных постановлений и решений, а также документы к ним. 47 постановлений и решений составители опубликовали в виде кратких регестов. Передача информации о документе через регест была использована с целью введения в научный оборот более широкого круга источников малоинформативного содержания. Данная форма передачи содержания документа практически не используется в казахстанской археографической практике. Архивом Президента она также была применена впервые.

Архивные источники по истории Великой Отечественной войны служат важным подтверждением тенденции превращения Казахстана в мощный арсенал фронта с его переориентацией предприятий местной промышленности на военные рельсы, тотальной эвакуацией производительных сил, гигантского перенапряжения труда сельских тружеников, тяжестью испытаний, выпавших на долю всего военного поколения. Адресованная историкам, специалистам по военной истории, археографам, молодым ученым, публикация ранее недоступных документов должна стать серьезной основой для появления новых гипотез, создания фундаментальных исследований по истории войны 1941–1945 гг.

3. Издания документов одного лица

См. 1.1.3 и 1.1.4 в данном сборнике о **А. Кенжине, М.К. Козыбаеве (2021), Ш. Жаныбекове, Г. Бельгере, Б. Казыхановой, Ш. Найман.**

4. Издания документов одной разновидности

См. 1.1.4 в данном сборнике о **Т. Жангелдине.**

К изданиям документов одной разновидности относится также сборник воспоминаний **П.И. Мариковского**¹. Данная работа отличается от других публикаций Архива. Ее содержание выходит за рамки политических и социальных проблематик. В сборнике опубликована рукопись, хранящаяся в фондах Архива Президента, о жизни и творческой деятельности ветерана войны, натуралиста, зоолога и писателя, автора двух научных монографий, 160 научных работ и более 250 статей, относящихся к систематике, энтомологии, а также зоологии и археологии. П.И. Мариковский (1912–2008) – неординарная личность, обладатель самой большой в мире коллекции копий казахстанских петроглифов, изобретатель, художник.

Личный фонд Павла Мариковского хранится в Центральном государственном архиве. В 2005 г. по просьбе сотрудников Архива Президента автор передал им на хранение свою рукопись воспоминаний. В 2016 г. архивисты приняли решение о ее издании. Комментарии к тексту поясняют смысл событий, о которых идет речь в источнике. Отдельные абзацы рукописи, как отмечают составители, были опущены в силу этических соображений, что никак не отразилось на смысловом содержании текста.

НСА сборника представлен примечаниями и глухим именовым указателем.

5. Справочно-информационные издания

5.1 Справочные издания о составе и содержании фондов

Значительное место среди публикационных изданий Архива занимают информационно-справочные издания. Среди них – справочники по фондам личного происхождения, путеводители по фондам, справочники по архивной работе и другие.

В 2011 г. Управлением фондов личного происхождения Архива Президента была разработана «Памятка по подготовке архивных справочников по фондам личного происхождения», в которой обобщался опыт Архива и других архивных учреж-

¹ Павел Мариковский. Воспоминания натуралиста, зоолога, писателя / Сост.: К.Ш. Алимгазинов, Ж.Т. Байкаш, Е.В. Чиликова. Под ред. проф. Б.А. Джaparова. Алматы: «Принт Экспресс», 2016. 384 с. + 4 с. вкл.

дений страны. Составление Памятки преследовало цель установления единых подходов к созданию системы НСА по фондам личного происхождения.

На протяжении данного временного отрезка было опубликовано два издания по фондам личного происхождения. В 2017 г. вышло третье, а в 2021 г. – четвертое издание **«Справочника по архивным фондам личного происхождения»¹**. Справочники включают полный обзор фондов личного происхождения, находящихся на государственном хранении в Архиве. Хронологические рамки охватывают период с 1916 по 2015 гг. (3-е издание), с 1916 по 2020 гг. (4-е издание).

Издание состоит из описательных статей фондов, систематизированных в алфавитном порядке, и характеристики документов (к биографиям, к служебной и творческой деятельности, документы о фондообразователе, фотодокументы). Отдельно представлены семейные фонды Архива и материалы архивной коллекции (документы жертв и лиц, пострадавших от политических репрессий в СССР). Издание сопровождается НСА – именной указатель и список сокращенных слов.

В состав справочных данных о фонде включены: номер фонда, его объем, сведения о наличии описей, крайние даты документов фонда. В исторической справке указаны полностью фамилия имя отчество (псевдоним), даты рождения, социальный статус (служебное и общественное положение) с упоминанием наиболее значимых должностей, ученые звания, степени и другие регалии фондообразователя. Биографические данные о членах семейных фондов приводятся в общей исторической справке, предвещающей аннотации документов.

Самостоятельное направление справочно-информационных изданий представляют путеводители по фондам Архива. Первый путеводитель по фондам Архива Президента был

¹ Справочник по архивным фондам личного происхождения / Сост. Ш.О. Тулеуова. Под общей редакцией проф. Б.А. Джапарова. Издание 3-е, дополненное. Алматы, 2017. 368 с. (находится в открытом доступе в формате pdf); Справочник по архивным фондам личного происхождения. Сост. Ш.О. Тулеуова / Под общей редакцией Д.Ю. Абдукадыровой. Издание 4-е, дополненное. Алматы: Издательство «Арыс», 2021. 360 с. Первое и второе издания опубликованы в 2004 и 2009 гг. соответственно.

выпущен по состоянию на 1 января 2000 г.¹ В рассматриваемый период Архивом было издано два путеводителя по фондам: в 2016 и 2021 гг.

Второе дополненное издание **«Путеводитель по фондам Архива Президента Республики Казахстан»**² включает документы за 1918–2015 гг. Третье издание Путеводителя вышло на казахском и русском языках, включает сведения о составе и содержании наиболее значимых из фондов по 2020 год.

В этот период состав архивных фондов, наряду с традиционными, начал активно пополняться электронными, аудиовизуальными документами. Архивные справки Путеводителя содержат указания на количество дел с электронными образами.

Путеводитель 2021 года издания содержит несколько основных разделов: «Республика Казахстан»; «Казахская Советская Социалистическая Республика»; «Перечень неаннотируемых фондов», «Коллекции», «Библиотечные и справочно-информационные фонды»; «Иллюстрации». По сравнению с предыдущим изданием 1 раздел начинается с описания фонда 5-Н «Администрация Президента Республики Казахстан» (вместо «Президент Республики Казахстан»), появилось описание новых фондов – «Уполномоченный по правам человека» (фонд 244-Н), «Агентство Республики Казахстан по делам государственной службы» (фонд 168-Н), и другие.

В состав Приложений включена историческая справка «Организация архивного фонда Коммунистической партии Советского Союза в Казахстане и основные направления в работе с его документами», информация по научно-справочному аппарату к документам фондов (систематические каталоги, перечни вопросов, тематические справочники, описи-указатели документов, автоматизированные информационно-поисковые системы Архива (Базы данных). НСА представлен

¹ Архив Президента Республики Казахстан. Путеводитель: Справочно-информационное издание. Алматы: Жеті жарғы, 2001. 165 с.

² Путеводитель по фондам Архива Президента Республики Казахстан: Справочно-информационное издание // Составители: Е.М. Грибанова, А.А. Сейсенбаева / Под общ. ред. проф. Б.А. Джапарова. Издание 2-е, дополненное. Алматы, 2016. 310 с. Электронный вариант Путеводителя размещен на сайте Архива Президента: <http://archive.president.kz/>.

списком сокращений, предметно-тематическим, именным, географическим и библиографическим (1998–2020 гг.) указателями.

По сравнению с первым выпуском Путеводителя 1-й раздел кардинально изменился за счет 30 новых архивных фондов (19 из них – государственные органы и 11 – общественные объединения), поступивших на государственное хранение в 2001–2015 гг. Второй раздел по составу изменился незначительно, так как фонды советского периода остались практически неизменными, но увеличились за счет ввода в открытый доступ рассекреченных дел фонда 708 «Центральный Комитет Коммунистической партии Казахстана» и в результате целевой экспертизы ценности документов, ранее выделенных к уничтожению. В результате фонд 708 увеличился на 4 тысячи дел. Этот фонд практически полностью переведен в открытый доступ¹.

5.2 Участие Архива Президента в совместных проектах по изданию справочной литературы

С 2011 по 2022 гг. Архив принял участие в подготовке ряда совместных изданий справочного характера. В 2012 г. вышел третий выпуск справочника **«Органы государственной власти Республики Казахстан (2006–2011 гг.)»**². Издание являлось логическим продолжением тематического справочника 2004 г., содержащего материалы с 1991 по 2001 гг. Новый выпуск, приуроченный к 20-летию независимости Казахстана, осуществлен совместно с Агентством Республики Казахстан по делам государственной службы и Академией государственного управления при Президенте Республики Казахстан.

Изданный на государственном и русском языках, справочник содержит сведения об органах государственной власти в виде кратких тематических справок. В основу систематизации государственных органов, как и в первом издании, положен

¹ Архив Президента Республики Казахстан. Ф. 30-Н. Оп. 2 пр. Д. 1101-1101. Протоколы № 1 заседания Научного совета и документы к ним.

² Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары (2006–2011 жж.). Анықтамалық. Үшінші шығарылым. = Органы государственной власти Республики Казахстан (2006–2011 гг.). Справочник. Третий выпуск. / Жауапты редактор В.Н. Шепель; Қазақстан Республикасы Президентінің Мұрағаты. Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2012. 430 б.

конституционный принцип разделения властей на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Базовым признаком систематизации органов является их распределение по отраслям экономики и сферам деятельности (разделам). Подразделы сформированы по хронологическому признаку и с учетом их ведомственной подчиненности.

НСА справочника представлен предисловием от составителей, списком сокращений и алфавитным указателем. Список сокращений содержит все общеупотребительные и официально принятые сокращения и аббревиатуры, приводимые в справочнике, с их полным написанием и в алфавитном порядке. Издание предназначается для сотрудников государственных органов, аналитиков, работающих над созданием эффективных моделей управления.

В 2020 г. совместно с КазНУ им. аль-Фараби было подготовлено издание **«Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: справочник по архивной работе»**¹. В справочнике рассматриваются методические вопросы по одному из основных направлений деятельности Архива Президента.

Целью справочника является освещение вопросов учета архивных (в том числе особо ценных и уникальных) документов в архиве, страхового фонда и фонда пользования, обеспечения сохранности. Особое внимание уделено проблемам реставрации архивных документов. Издание сопровождается списком источников и литературы, перечнем нормативных актов, методических разработок. Издание, предназначенное для сотрудников архивных учреждений, может быть использовано также в учебном процессе студентами, магистрантами и докторантами специальности «Архивоведение, документоведение и документационное обеспечение» и при повышении квалификации архивных работников.

¹ Бекишева Г.А., Алпысбаева Н.К. Государственный учет и обеспечение сохранности архивных документов: справочник по архивной работе. Алматы: Казак университеті, 2020. 116 с.

6. Периодические и продолжающиеся издания (2011–2022 гг.)

6.1 Периодические издания Архива Президента

Периодические издания являются составной частью археографического фонда. Авторами предыдущего обзора археографической продукции по Архиву Президента было отмечено, что фиксация отдельных журнальных публикаций представляет собой достаточно трудоемкий процесс, рассматривается как функция библиотек и Книжной палаты. В связи с этим остановимся на общих критериальных характеристиках периодической печати Архива с 2011 по 2022 гг.

С 2006 года основным периодическим изданием Архива был «**Ақпаратты-әдістемелік бюллетень**» («**Информационно-методический бюллетень**»)¹. Целевую аудиторию журнала составляли работники управленческого аппарата, делопроизводственных и архивных служб учреждений – источников комплектования – по разносторонней тематике организации документационного обеспечения и архивного хранения документов.

Целесообразность издания была вызвана сокращением, как в республиканской, так и в другой доступной литературе, поступающей из-за рубежа, публикаций по методике и практике архивных работ. С другой стороны, бюллетень представлял перспективную форму работы в комплексе мер по организационно-методическому руководству ведомственными архивами и документированием.

Изначально структура бюллетеня включала два раздела: «Архивоведение» и «Документоведение». В разделах были выделены рубрики по основным направлениям, включая вопросы нормативно-организационного обеспечения, сохранности архивных документов, управления документацией и документирования, архивной и делопроизводственной терминологии. Информация методического характера размещалась в рубриках: «Опыт работы (семинар на рабочем месте)», «Обсуждаем практические ситуации», «Деловые игры». В «Информационно-методическом бюллетене» публиковались перечни

¹ Ақпаратты-әдістемелік бюллетень. 2006-2022.

поступивших в СИФ Архива нормативно-методических разработок.

Тексты журнала написаны как на казахском, так и русском языках. Периодичность выпуска составляла 2 раза в год.

25 ноября 2022 г. на Научном совете Архивом было принято решение о прекращении выпуска Информационно-аналитического бюллетеня в связи с публикацией нового периодического издания – научно-методического журнала «**Жана Архив**»¹. Журнал в своей деятельности ориентирован на основные положения Концепции развития Архива до 2035 г., в которой сформулированы ключевые задачи, стоящие перед ним: формирование Архива как республиканского центра хранения и изучения материалов политических репрессий XX в., развитие Архива как ведущего исследовательского и методического центра, цифровая трансформация и внедрение инновационных инструментов информационной деятельности Архива.

23 августа 2022 года журнал был зарегистрирован Комитетом информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан. Первый номер «**Жана Архив**» опубликован в рамках I Конгресса архивистов Казахстана «Открытому обществу – открытый Архив».

Издание предназначено для ученых и специалистов в области документоведения и архивного дела, информационных систем и технологий, руководителей и сотрудников служб делопроизводства и архивов. По замыслу редакции, новый журнал должен стать высокопрофессиональным периодическим изданием, на страницах которого будут публиковаться материалы отечественных и зарубежных специалистов по актуальным научно-теоретическим и методическим вопросам в области архивного дела, архивоведения и документоведения. Одной из задач видится повышение статуса издания, увеличение частоты цитирований, дальнейшее сотрудничество с зарубежными партнерами, приближение к разряду индексируемых изданий.

¹ Протокол заседания Научного совета Архива Президента Республики Казахстан от 25 ноября 2022 г. № 1.

6.2 Продолжающиеся издания

К числу продолжающихся изданий Архива относятся материалы научных конференций, организованных на базе архивного учреждения.

Участие в республиканских и международных конференциях является неотъемлемой частью научной деятельности Архива. Одним из критериев результативности конференций является выпуск итогового печатного издания их материалов как демонстрации продвижения нового научного знания и состоявшейся научной коммуникации.

Тематика конференций и выступлений участников – сотрудников Архива, как правило, очерчена кругом основных направлений архивной деятельности: комплектования, учета, сохранности, использования, специфики отдельных видов архивных документов, истории архивного дела, а также вопросов информатизации государственных архивов. Другой блок исследовательских задач отражает ведущие исторические темы: социальные и этнические депортации, эвакуация населения на территорию Казахстана в годы Великой Отечественной войны, политические репрессии, история национальной интеллигенции начала XX в., общественно-политического движения Алаш и правительства Алаш Орды.

С 2017 г. на базе Архива проводилась Международная научно-практическая конференция **«Архивное дело на современном этапе: проблемы, практика, инновации»**¹. Периодичность проведения конференции устанавливалась один раз в 2 года. В конференции принимали участие как сотрудники Архива Президента, так и представители других центральных и региональных архивных учреждений республики, а также специалисты архивной отрасли зарубежных стран – Российской Федерации, Кыргызстана, Узбекистана. В рамках первой конференции работало 3 секции, материалы докладов которых составили содержание основных глав итогового сборника: Электронные архивы и информатизация архивного дела; Доку-

¹ «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. Алматы қ., 12-13 қазан, 2017 жыл. Алматы, 2017. 115 б.

ментоведение и архивное дело: проблемы теории и практики; Архивное образование на современном этапе.

Вторая конференция, приуроченная к 25-летию Архива, состоялась в 2019 г.¹ Количество участников конференции по сравнению с предыдущей увеличилось в два раза. Материалы сборника содержат тексты статей 76 авторов из Казахстана, России, Польши, Узбекистана. Работа конференции также проводилась в рамках трех секций: Архивы и общество: взаимодействие на пути сохранения исторического сознания; Оцифровка архивов: проблемы и пути их решения; Архивные практики: комплектование, учет, сохранность и использование. Сборник содержит сведения об авторах, в конце издания размещены факсимиле поздравительных адресов по случаю юбилея Архива.

Очередная, III Международная научно-практическая конференция «Архивное дело на современном этапе: проблемы, практика, инновации», прошла 20 октября 2021 г. На конференции обсуждались изменения в архивном деле в условиях глобальных перемен, связанных с масштабной цифровизацией, оценки степени рисков и возможностей. Материалы конференции не были опубликованы в открытой печати.

Начиная с 2002 г. с периодичностью раз в два года в г. Алматы по инициативе О.Ю.Л. Ассоциации «Мицва» проводится научно-практическая конференция «**История. Память. Люди**». Ключевая тема конференции – сохранение, увековечение памяти и распространение информации по истории массового переселения народов, эвакуации и беженства, через архивные свидетельства.

В 2018 г. Архив Президента стал официальным партнером проекта. С этого времени конференции проходят на базе Архива. Совместно с Ассамблеей народа Казахстана, Евро-Азиатским Еврейским Конгрессом, О.Ю.Л. Ассоциацией «Мицва» издаются сборники материалов конференции, в которых отражена тематика формирования полиэтничного состава населения республики в 1939–1945 гг., эвакуации людей, промышленных объектов, учреждений науки и куль-

¹ «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары. Алматы қ., 17-18 қазан, 2019 жыл. Алматы, 2019. 456 б., 18 парақ.

туры, а также проблемы, связанные с адаптацией мигрантов к новым условиям¹. Международный статус конференций был обеспечен авторами из Республики Беларусь, Израиля, Канады, Кыргызстана, Латвии, Польши, России, США, Узбекистана, Украины, других стран.

В октябре 2022 г. на базе Архива Президента в г. Алматы состоялся **I Конгресс архивистов Казахстана** с международным участием «Открытому обществу – открытый архив». Партнерами Архива стали международные организации – ООН, ЮНЕСКО, МСА. «География» Конгресса была представлена учеными и специалистами архивного дела из 15 стран ближнего и дальнего зарубежья.

Конгресс стал уникальной площадкой для мультидисциплинарных дискуссий по актуальным вопросам и современным тенденциям развития архивного дела. Работа Конгресса проходила в рамках 5 локаций. Коммуникативный формат был представлен диспут-сессиями, научными семинарами, выставками-презентациями, мастер-классами. Титульная тема форума получила развитие в содержательной проблематике диспут-сессий («Архивы: от «совершенно секретно» – до онлайн (документы органов государственной безопасности)», «Архивы, музеи и библиотеки: трансформация образовательных траекторий в единстве задач сохранения национальной памяти», «Деятельность МСА и актуальные вопросы развития архивов на современном этапе», «Страновой опыт стандартизации управления документами», «Архивы и общественный доступ к информации», «Национальные архивные законодательства в условиях цифровой трансформации архивов», «Современный архив: теоретические и практические вызовы», «Проблемы поиска и идентификации жертв политических репрессий»), и двух научных семинаров (по результатам работы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий в Казахстане и научного семинара заведующей

¹ История. Память. Люди: Материалы IX Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 27 сентября 2018 г. Алматы, 2019. 594 с.; История. Память. Люди: Материалы X Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 23 сентября 2020 г. Алматы, 2020. 680 с.; История. Память. Люди: Материалы XI Международной научно-практической конференции. г. Алматы, 20 сентября 2022 г. Алматы, 2022. 550 с.

кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность», директора Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов, доктора исторических наук М.Х. Абусейтовой).

Материалы основных докладов Конгресса опубликованы в электронном формате на сайте Архива.

7. Другие публикации

В 2015 г. Архивом подготовлен и издан сборник документов и материалов «**Архивисты и архивы Казахстана**»¹. Становление и развитие архивного дела в республике является одной из приоритетных тем казахстанского архивоведения. В первые годы нового столетия она рассматривалась через призму роли личности в истории отечественной архивистики². Новое издание частично продолжило эту традицию. В то же время изменение формы позволило существенно расширить рамки исследовательской проблематики.

Книга, посвященная «людям в профессии», теперь уже не только информировала о том, кто были эти люди, но прежде всего о самой деятельности архивистов. Сегодня такой подход представляется весьма актуальным. Характеристика индивидуальных заслуг представителей архивной сферы наряду с постановочными вопросами, касающимися развития всей архивной отрасли, направленной на сохранение рестроспективной документной информации как важного стратегического ресурса, способствует формированию положительного имиджа профессии архивиста, популяризации архивной работы, придает значительный импульс дальнейшему развитию архивного дела.

В сборник, приуроченный к 15-летию принятия закона Республики Казахстан от 22 декабря 1998 г. «О Национальном архивном фонде и архивах», вошли как ранее опубликованные статьи, автобиографии, воспоминания, интервью архивистов, уже ставшие библиографической редкостью, так и новые документы. Имеющие различную жанровую направленность,

¹ Архивисты и архивы Казахстана. XX-XXI вв. Сборник документов и материалов / Сост.: Р.М. Абдуали, Ж.Т. Байкаш, Е.М. Грибанова (отв.), Е.В. Чиликова. Алматы: Архив Президента РК, 2015. 342 с.

² Архивисты: биографический справочник. Алматы: Архив Президента РК, 2001. 92 с.; Архивисты: биографический справочник / Архив Президента РК. Алматы: [Отпечатано на ризографе], 2005. 92 с.: ил.

эти документы отражают влияние определенных вех политической истории страны на жизнь и работу архивов.

Систематизация документов по разделам носит условный характер. Отдельные главы объединяют документы, авторами которых являлись руководители архивной отрасли в целом, центральных архивов, выпускники МГИАИ и ветераны архивного дела республики, архивисты регионов, а также архивные сотрудники сектора партархива Института истории партии и Архива Президента Республики Казахстан. Кроме текстовых документов, сборник содержит многочисленные фотографии.

НСА представлен глухим именованным указателем, списком авторов статей, расширенной аннотацией на государственном языке. К сборнику прилагается список юбилейных и памятных статей, посвященных архивистам Казахстана.

Выполненный на хорошем исследовательском уровне, сборник получил высокую оценку не только среди отечественных, но и среди зарубежных специалистов, а само издание было признано значимым событием, выходящим за пределы республики¹.

Археографическая деятельность Архива включала не только работу по публикациям сборников документов. Перспектива развития одного из ведущих архивных учреждений страны как ведущего научно-исследовательского и информационно-методического центра по архивному делу обусловила периодическое участие коллектива в грантовых и программно-целевых исследованиях в области теории и практики архивного дела. Одно из подобных исследований было выполнено в 2019 г. в рамках грантового финансирования по теме «Совершенствование методов архивного хранения документов в условиях информатизации: внедрение международного опыта в государственные архивы Казахстана»².

Коллективная монография **«Организация архивного дела в Казахстане»** явилась итоговым проектом, в котором были обобщены методические разработки, архивная аналитика, реализованные научные задачи в сфере отечественного доку-

¹ Пивовар Е.И. История архивного дела в Республике Казахстан // Вестник архивиста. 2017. № 1. С. 302-307.

² Организация архивного дела в Казахстане: практики, проблемы, инновации: коллективная монография. Указ. соч.

ментоведения, архивоведения и археографии. Авторами проанализированы основные тенденции становления и развития казахстанских архивов, современные принципы, критерии оценки и методы экспертизы ценности архивных документов.

Отдельный раздел содержит характеристику системы использования архивных документов, вопросов классификации документной информации, а также информационно-поисковых систем и публикаторской практики архивистов. Монография сопровождается приложениями: списком научно-методической литературы Архива с 1997 по 2016 гг., библиографическим (аннотированным) указателем изданий с 1997 по 2019 гг., таблицами по нормам времени на работы и услуги, выполняемые Архивом Президента РК (разработаны на основе норм времени на работы и услуги, выполняемые государственными архивами, разработанными ВНИИДАД, 2008), расширенными аннотациями на казахском и английском языках.

Заключение

*Сравнительно-сопоставительный анализ
документальных сборников,
изданных в 1997–2010 и 2011–2022 гг.
Выводы и рекомендации*

Сопоставительный анализ публикаторской деятельности Архива Президента на протяжении двух условно выделяемых периодов в процессе создания документальных публикаций с 1997 по 2010 гг. и с 2011 по 2022 гг. свидетельствует о сохранении во многом уже сформировавшихся тенденций. Практически не изменился состав документальных сборников по типам и видам. Как и на предыдущем этапе, преобладают научно-популярные издания. Два сборника «Рассекреченная война» и «Из истории депортаций» как по физическому объему, так и по структуре и оформлению НСА соответствуют статусу научных изданий.

Что касается видовой характеристики, то здесь состав сборников также традиционен – это преимущественно *тематические и фондовые издания, издания документов одного лица*. Два издания, в основу которых положены дневниковые записи и воспоминания («Токтагали Жангелдин» (2016) и

«Павел Мариковский» (2016), могут считаться также *изданием документов одной разновидности*. Среди тематических также появилось *учебное издание*. Такой опыт в Архиве практиковался впервые.

При сохранении ведущих тематических направлений в исследованиях (репрессии по отношению к социумам, этническим группам и отдельным гражданам, насильственная коллективизация, история Казахстана в годы Великой Отечественной войны, становление республики как безъядерного государства, история видных деятелей советского периода и периода Независимости), в то же время обозначились новые исследовательские тренды. К таковым можно отнести историю общественных и политических организаций, формирование финансовой системы независимого Казахстана, создание Вооруженных Сил Республики Казахстан, перенос столицы в г. Астану. Расширение проблематики объясняется тем, что наряду с устоявшимися критериями формирования публикаторской практики Архива (наличием определенного и постепенно расширяющегося фондового состава, процессами рассекречивания и введения в научный оборот новых документальных источников), появился новый тематический контекст. Речь идет о постепенном расширении форм сотрудничества Архива Президента с отечественными и зарубежными партнерами – Ассамблеей народа Казахстана, Всемирной ассоциацией казахов, Национальным университетом обороны, Казахским национальным университетом им. аль-Фараби и другими, – именно в плане публикаторской деятельности.

Одной из наиболее популярных публикаторских тем являлась тема персоналий. Утверждение плана издательской работы по публикации документов видных представителей интеллигенции Казахстана XX – начала XXI вв. обусловило значительное доминирование данной проблематики по сравнению с другими. С 2011 по 2022 гг. доля документальных публикаций по персоналиям составила 41% от общего числа сборников документов и материалов. Публикаторские работы такого вида, с одной стороны, имеют непреходящую ценность, так как несут на себе печать индивидуальности, через личностное восприятие отображают целую эпоху. В то же время, именно среди этой категории изданий встречаются публикации

с наименьшим количеством страниц и наименьшим количеством опубликованных документов (61 стр. и 6 документов соответственно).

Отметим характерное для периода независимости в целом изменение тематики документальных публикаций. Так, изменения в политической жизни страны, строительство гражданского общества, закономерно вызвали интерес к публикации документов об общественных (АНК, Всемирная ассоциация казахов) и общественно-политических (ЛКСМ Казахстана) организациях, что также способствовало расширению издательской проблематики. Отдельные темы приобрели большую научную объективность за счет публикации рассекреченных документов (Трагедия казахского аула, Из истории депортаций, Рассекреченная война), а также документов, отражающих дискуссионные, нередко противоположные точки зрения (ЛКСМ Казахстана). Размещение в одном издании документов организаций и учреждений разных уровней государственного управления, отражающих процесс инициирования, выработки и реализации решений, дает возможность говорить о применении «каскадного» типа документальной публикации, ранее редко встречающегося в документальных публикациях Архива (История столицы независимого Казахстана в архивных документах).

Статистический анализ публикаторской практики свидетельствует о некотором росте общего количества документальных публикаций (сборников документов, документов и материалов): 26 – на первом и 34 – на втором этапе соответственно. При этом, в 1997–2010 гг. было опубликовано изданий: 5-ти-томных – 1, 4-х-томных – 1, 3-х-томных – 2, 2-х-томных – 2, 1-томных – 20. В 2011–2022 гг. изданы: 3-х-томные – 1, 2-х-томные – 1, 1-томные – 32. Среди изданных на новом этапе – три серийных издания (по истории депортаций, по персоналиям, 3 работы в серии «Өнегелі өмір»).

Статистика изданий по языкам:

На казахском языке: 1997–2010 гг. – 1, 2011–2022 гг. – 1

На казахском и русском языках: 1997–2010 гг. – 4, 2011–2022 гг. – 11

На казахском и других иностранных языках – 2011–2022 гг. – 1

На русском языке: 1997–2010 гг. – 21, 2011–2022 гг. – 20

На русском и других иностранных языках – 2011–2022 гг. – 1¹.

Таким образом, несколько увеличивается количество изданий на государственном языке, и значительно возрастает количество сборников, подготовленных на двух языках. Особенностью этапа является публикация сборников документов, где параллельно используются иностранные языки (английский, китайский, турецкий в сборнике «Далелхан Жаналтай» и немецкий в сборнике «Из истории депортации немцев в Казахстан»).

По сравнению с предыдущим периодом, научная новизна по тематическим направлениям составила 42%. Повторные издания, в основу которых положена разрабатываемая ранее тема, составили 6 работ (18%).

Одним из археографических показателей является физический объем документальных сборников. В 1997–2010 гг. общее количество страниц публикуемых материалов составило 11947, в 2010–2022 гг. – 11817. Видно, что при общем увеличении публикуемых сборников количество постраничного материала снижается. Это связано с тем, что 10 работ имеют объем менее 150 страниц, при этом 3 из них - менее 100 страниц.

В связи с отсутствием статистической информации по количеству опубликованных документов на первом этапе, приведем цифровые данные, касающиеся 2011–2022 гг. За указанный период общее количество опубликованных документов составило 3714. Наибольшее количество – 306 («Из истории депортаций», 2012), наименьшее – 6 («Найман Шарип», 2014). Среднее количество опубликованных документов составляет 112.

Число самостоятельно подготовленных изданий в 1997–2010 гг. составило 19, в 2011–2022 гг. – 22 сборника. Совместных изданий – 7 и 12 соответственно.

К сожалению, не представляется возможным представить информацию по количеству выявленных и опубликованных документов. Сведения по данным критериям не всегда приводятся авторами-составителями. В связи с этим сложным

¹ Язык издания установлен по тому, на каком языке написано историческое и археографическое предисловия и научно-справочный аппарат.

является определение общего количества выявленных, но неопубликованных документов и их судьба.

Принцип размещения документов зависит от цели издания и содержания документального материала. Наиболее характерным является *хронологический и тематический порядок размещения* – 15 сборников. Далее идут: *хронологический* – 9, *хронологический и логический* – 6, *тематический* – 2, *хронологический и номинальный* – 1. В сборнике документов и материалов «Из истории депортаций» (2012) документы систематизированы по хронологическому, тематическому, авторскому и номинальному признакам. Все применяемые принципы обосновываются составителями как способствующие эффективному обеспечению целей публикаций.

Передача текстов в изданиях производится в соответствии с научно-критическим принципом, в соответствии с которым документы передаются с точным сохранением стилистических и фонетических особенностей. Основная часть документов, как правило, публикуется полностью. Исключения оговариваются авторами в археографических предисловиях. Чаще всего, это объемные по содержанию документы.

В изданиях, как правило, выдерживаются единые принципы оформления научно-справочного аппарата. 100% сборников имеют историческое, 98% – археографическое предисловия. 50% документальных сборников имеют НСА в составе: исторического и археографического предисловия, именного указателя, перечня опубликованных документов, списка сокращений. 3 издания имеют расширенный научно-справочный аппарат, включают дополнительно географический, предметно-тематический указатели, примечания, перечень использованных фондов, список ранее опубликованных документов. 2 издания имеют археографические предисловия, предваряющие каждый тематический раздел. 61% изданий в качестве визуальных и иллюстративных приложений содержат фотографии.

Среди изданий есть сборники, которые содержат редкий вид НСА (карты, схемы, статистические таблицы). Такие материалы в достаточном количестве имеются в сборниках «Расстреленная война», «Трагедия казахского аула», «Казахстан за безъядерный мир».

Археографическое описание документов в целом соответствует «Правилам издания документов Национального архивного фонда», принятым в 2011 г. В то же время необходимо заметить, что данные «Правила» нельзя считать единственной детерминантой в процессе подготовки документальных сборников в указанный период. Постатейный анализ «Правил издания документов Национального архивного фонда» показывает их тождественность с положениями «Правил издания исторических документов в СССР» 1990 г. Таким образом, значительных изменений в методике подготовки документальных публикаций после 2011 г. в связи с принятием «Правил» не произошло. Гораздо большее влияние оказали другие внешние и внутренние факторы – общие тенденции развития археографической практики на постсоветском пространстве, международные стандарты, перевод делопроизводства и необходимость составления документальных публикаций на государственном языке.

В этом плане наибольшую сложность вызывает подготовка к публикации документов на разных языках. В «Правилах» 2011 г. раздел о публикации документальных сборников с привлечением источников на иностранных языках (Глава 4. Выбор и передача документов, Параграф 8. Особенности передачи текста и перевода иноязычных документов) дословно повторяет соответствующий раздел «Правил издания» 1990 г. В нашей ситуации становится неясным, что нужно понимать под формулировкой «иноязычный документ», и как он коррелируется с понятиями источников, издаваемых на государственном и русском языках. Такая ситуация повлекла за собой путаницу в издании документальных публикаций на двух языках. Например, в сборнике «Қазақстан халқы Ассамблеясы: алғашқы қадамдар (1995–1997 жж.)» заголовки документов и НСА опубликованы на казахском языке. При этом большая часть документов представлена на русском языке, однако отсутствует аннотация к документам на государственном языке. Пробелы в нормативной регламентации по данному вопросу объясняют и то, что один и тот же документ на двух языках публикуется под разными номерами как два самостоятельных документа, что вовсе противоречит «Правилам издания» 2011 г.

Из аутентичных признаков в казахстанских изданиях сформировались предисловие на государственном и русском языках, и резюме на государственном и английском языках (Түйін, Summary) для публикаций, выполненных на русском языке. Однако в нормативных актах данные критерии не закреплены, поэтому их исполнение формально является выбором авторов.

Заемствованным из зарубежной практики является приведение статистических показателей по общему количеству выявленных и отобранных к публикации документов, а также описание дальнейшей истории неопубликованных документов. Незакрепленное в нормативных правилах положение приводит к точечному использованию данного фрагмента в археографических описаниях.

Другой вопрос касается публикации архивных документов в электронном виде. Существующие на сегодняшний день формы электронной публикации – гипертекст, мультимедиа, базы данных, размещение в сети оцифрованных копий документов, – не являются распространенным явлением не только в практике Архива Президента, но и в общеказахстанской археографической практике. В связи с этим для Казахстана проблема разработки методических правил и рекомендаций по подготовке документальных публикаций в электронном виде остается актуальной задачей.

Формулируя основные выводы, которые могут иметь прикладной характер и учитываться в процессе дальнейшей организации публикаторской работы Архива Президента, авторы данного Обзора отмечают следующее.

Пробелом для ряда изданий Архива является отсутствие в легендах указания на первую печатную публикацию в случае ее повторной публикации. Причиной выборочного применения данного правила, по всей вероятности, является отсутствие подобной регламентации в «Правилах издания документов Национального архивного фонда». Определяя 8 критериев, по которым может производиться отбор ранее опубликованных документов, они в то же время не регламентируют указание первого или наиболее авторитетного предшествующего издания документа как методическую норму.

Сборники документальных публикаций имеют ограниченное количество внешних рецензий. Из 34 изданий доку-

ментов только две работы имеют внешние научные рецензии в цитируемых журналах. Между тем, подобные рецензии подтверждают профессиональные компетенции авторов-составителей, способствуют объективному определению научного веса издания, расширению его потенциальной читательской аудитории.

Важным фактором обеспечения подготовки археографических изданий является усиление взаимодействия с казахстанскими и зарубежными партнерами. Такое сотрудничество будет способствовать не только обмену в плане совершенствования организационного механизма публикаторской работы, но и расширению и привлечению современных технологий.

Актуальной задачей археографической деятельности Архива видится отход от тематического однообразия. Традиционно основным приоритетным фактором в выборе публикаторской тематики является наличие соответствующего фондового ресурса. Вместе с тем, на первое место постепенно выходят современные потребности исторической науки, связанные с расширением источниковой базы исследований, а также общественный интерес к определенной ретроспективной документной информации. Вопросы истории политических репрессий, массового голода 1920–1930-х гг., губительных по своим последствиям, продолжают сохранять свою актуальность, и, видимо, останутся таковыми до того, как будет реабилитирован последний человек, ставший жертвой командно-тоталитарной системы. В то же время, историческую значимость приобретают проблемы духовного и культурного развития Казахстана, гендерной политики в советское время и в период независимости. С учетом соответствующего фондового потенциала востребованными можно считать исследовательские направления в отношении материалов Бюро ЦК Компартии Казахстана (для советского этапа), изучение деятельности руководителей казахстанских дипломатических миссий за рубежом, развитие институтов гражданского общества, деятельность научных, консультативных советов, общественных и общественно-политических организаций (для периода независимости).

Немаловажное значение в презентации подготовленных трудов играет и качественная полиграфия. Ряд изданий, подго-

товленных Архивом, представляют значительный интерес как документальные публикации, составленные на основе многообразных фондов, включающие архивные источники на нескольких языках, с полным сопровождением НСА и аннотированием на государственном языке, в то же время значительно уступают своему содержанию с точки зрения полиграфии. Поэтому в плане дальнейшего определения перспектив публикаторской работы, вопросы полиграфии рассматриваются как один из ключевых факторов выпускаемых изданий.

Таким образом, совершенствование нормативно-правовой базы археографической деятельности, учитывающей достижения зарубежного опыта и отечественной практики, наряду с внутренними предпосылками профессиональной подготовки документальных публикаций, послужат основой для поступательного развития публикаторского направления работы Архива, будут способствовать процессу использования и популяризации богатого историко-культурного наследия.

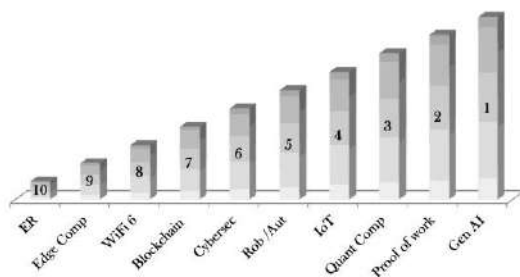
**АРХИВ ҚЫЗМЕТІН
ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ
ЖАҢА ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ**

1. Озық цифрлық технологиялар

Қоғамның мемлекеттік архив жүйесіне деген сенімі құжаттар мен дереккөздердің қолжетімділік саясатына, сақталу деңгейіне, тұтастығы мен сенімділігіне байланысты. Цифрлық технологиялар бүгінде архив саласының осы бағыттарын тиісті деңгейде ұстауға мүмкіндік береді. Дегенмен, жоғары технологиялардың басты қасиеті – оларды үнемі жетілдіріп отыру және кейбір жаңалықтарды басқаларға сіңіру болып табылады.

Осыған байланысты: өзгерістер жылдамдығының артуы, инновациялық циклдің қысқаруы және жоғары технологиялық нарықтардағы бәсекелестіктің күшеюі жағдайында архив қызметі үшін инновациялық өсудің перспективалы нүктелерін қалай тануға және даму стратегиясын әзірлеуге болады деген мәселелер өзекті. Бұл мәселені шешу үшін барлық салалардың болашағына әсер ете алатын цифрландырудың ең перспективалы трендтерін зерттеген жөн.

Әртүрлі дереккөздерді талдау нәтижесінде жоғары технологиялардың бірыңғай ТОП-тізімі жоқ екенін көрсетеді. Бұл ретте халықаралық аналитикалық компаниялар ұсынған рейтингтердің салыстырмалы талдауы, сондай-ақ www.simplilearn.com интернет-ресурсының деректері келесі 10 танымал озық цифрлық технологияларды ұсынады (1-сурет):

1-сурет – ТОП-10 озық цифрлық технологиялар

Бастапқыда бұл технологиялар архив қызметімен байланысты емес салаларда әзірленді. Сонымен қатар, олардың негізгі сипаттамаларын зерделеу архив саласында технологиялық қайта құруларды жүзеге асыру үшін қандай құзыреттер қажет болатыны туралы түсінік береді.

1-кесте - ТОП 10 негізгі сипаттамалары¹

Рейтинг-тегі орны	Технология атауы	Анықтамасы	Қолдану салалары	Компаниялар	Қажетті құзыреттер
1	2	3	4	5	6
10 орын	<p>Extended reality - Кеңейтілген шындық (ER), ол келесі түрде ұсынылады:</p> <p>1) Виртуалды шындық (VR)</p> <p>2) Толықтырылған шындық (AR)</p> <p>3) Аралас шындық</p>	<p>VR – иммерсивті құрылғылар (дулыға, қолғап, құлаққап) арқылы қол жеткізуге болатын компьютер жасаған әлем.</p> <p>AR – пайдаланушы әлі де физикалық ортамен өзара әрекеттесе алады, олардың құрылғыларынан немесе толықтырылған шындық қосымшаларынан қосымша ақпарат алады.</p>	<p>Музей ісі.</p> <p>Сирек басылымдарды сақтау және көрсету бойынша кітапхана және архив ісі.</p>	<p>Google</p> <p>Samsung</p> <p>Apple</p>	<p>Бағдарламалау және компьютерлік графика саласындағы білімнің үйлесімі.</p> <p>3D модельдерін құра және импорттай білу, олардың интерактивтілігін бағдарламалау</p>

¹ Интернет ресурстың бейнематериалы негізінде құрастырылған [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.simplilearn.com> (Жүгінген күні: 03.04.2023 ж.)

1	2	3	4	5	6
9 орын	Edge Computing – Шекаралық есептеу	Есептеу ресурстары ішінара орталық серверден периферияға – бастапқы өңдеу үшін бастапқы деректерді енгізу орнына ауысатын АТ инфрақұрылымын құру принципі.	Ақпараттық ресурстарды сақтау	Amazone HP IBM	Жүйелік инженерия, бағдарламалау
8 орын	WiFi 6	Максималды жылдамдықты қамтамасыз ететін жаңа сымсыз байланыс стандарты.	Зерттеу университеттері	CISCO Samsung	Байланыс, Интернет және аппараттық қамтамасыз ету саласындағы құзыреттер
7 орын	Blockchain - Блокчейн	Белгілі бір ережелерге сәйкес құрылған, ақпаратты қамтитын блоктардың үздіксіз тізбегі (біріктірілген тізім).	Қаржы Денсаулық сақтау Саясат Маркетинг және т. б.	HSBC BARCLAYS Walmart Pfizer	Криптография, деректер құрылымы ¹ , компьютерлік желілер

¹ Деректерді ұйымдасқан түрде сақтайтын құрылымдар, мысалы: тізім, сөздік және т. б.

1	2	3	4	5	6
6 орын	Cybersecurity (Digital Trust) Киберқауіпсіздік	Киберқауіпсіздік көздерін анықтау үшін кибер-объектілердің қалыптасуы, жұмыс істеуі және эволюциясы процестерін зерттейтін ақпараттық қауіпсіздік бөлімі.	Әлеуметтік желілер: Facebook Yahoo LinkedIn	Microsoft IBM CISCO McAfee	Жедел жүйелер, виртуалдандыру, Big Data, Blockchain
5 орын	Robotics and Automation	Өндірістік және / немесе өзге де автоматты функцияларды орындау үшін автоматтандырылған жүйелерді әзірлеу жөніндегі қолданбалы ғылым	Өнеркәсіп Сауда Медицина	Boston Dynamics, Universal Robots	Робототехника, есептерді шешу, математикалық дағдылар, машиналық оқыту, Big Data, бағдарламалау тілдері: Python және MatLab ¹

¹ MatLab – бағдарламалау тілі, есептеу ортасы және интерфейс, деректерді жинау мен дайындауды автоматтандырады, оңай реттелетін кіріктірілген графиканы, басқа бағдарламалау тілдерімен жұмыс істеу мүмкіндігін ұсынады. Лицензия болған жағдайда ғана пайдалануға болады.

1	2	3	4	5	6
4 орын	Internet of things (IoT)	Адамның қатысуынсыз тапсырмаларды орындауға мүмкіндік беретін өзара байланысты құрылғылар саласы.	Тұрмыстық қызмет көрсету Ақылды қала Медицина	Mindtree IBM GE Digital Verizon	Машиналық оқыту, жасанды интеллект, үлкен деректер, бағдарламалау тілдері: Python, Java Script, Node.JS ¹
3 орын	Quantum Computing	Кванттық механика принциптеріне негізделген компьютерлер қазіргі суперкомпьютерлерге қарағанда триллион есе көп есептеу қуатына қол жеткізуге мүмкіндік береді.	Медицина Биология Климаттың өзгеруі	Intel IBM Google Microsoft	Бағдарламалау, математика, механика, алгоритмдеу, ғылыми есептеулер, Big Data (scientific computing ²)

¹ Node.JS - бұл Java Script бағдарламалау тіліне негізделген клиенттік қосымшаларды әзірлеуге арналған платформалық орта. Масштабталатын желілік серверлерді құру үшін ыңғайлы.

² Scientific computing – бұл компьютерлік теорияның негізгі бағыттарын, күрделі физикалық есептерді түсіну және шешу үшін жетілдірілген есептеу мүмкіндіктерін қамтитын кең ғылыми сала.

1	2	3	4	5	6
2 орын	Proof of work and Proof of Stake - Жұмыстың орындалуын дәлелдеу	Транзакцияларды растауға және жүйеге қатысушылардың компьютерлеріндегі блокчейн деректерін тексеруге көмектесетін хаттамалар.	Биткоин сферасы күшейтеді Ethereum 2.0	Visa PayPal	Жоғары деңгейлі бағдарламалау тілдері, криптографияны жақсы түсіну, қауіпсіздік принциптері, алгоритмдерді білу, ақылды келісімшарттар ¹
1 орын	Generalizing Artificial intelligence (Generalizing AI) Генеративті жасанды интеллект	Мәтінді, кескіндерді немесе басқа медианы жасауға қабілетті жасанды интеллект жүйесінің түрі. Жүйе генеративті модельдерді, мысалы, үлкен тілдік модельдерді, оларды жасау үшін пайдаланылған оқу деректер жиынтығына негізделген жаңа деректерді статистикалық іріктеу үшін пайдаланады.	Робототехника, сандық көмекшілер, сөйлеуді танушылар, пилотсыз көлік және басқалар.	Amazon Google Apple Microsoft	Жоғарыда айтылғандардың барлығы, оқыту дағдылары, әдіснамалық дағдылар, стратегиялық және жүйелік дизайн дағдыларын меңгеру.

¹ Ақылды келісімшарт – бұл компьютерлік бағдарлама түрінде жазылған келісімшарт. Мәміле тараптары криптографиялық түрде қол қояды және сенімді платформада орындалады. Смарт-келісімшарт шарттың талаптарын бақылайды және шарттарды орындау кезінде оның міндеттемелерін орындайды.

Жоғарыда аталған технологиялардың барлығы үлкен деректер (**Big Data**), блокчейн (**Blockchain**) және жасанды интеллект (**Artificial intelligence**) саласындағы құзыреттерге негізделген.

Архив саласында жоғарыда аталған технологиялар, ең алдымен, архивтік қағаз құжаттары мен аудиовизуалды жинақтарды цифрландыру, ескі басылымдарды қалпына келтіру, толықтырылған шындық, сақтау және қолжетімділікті бақылау процестерінде өз қолдануын табады. Осыған байланысты цифрландыру стратегиясын әзірлемес бұрын олардың негізгі принциптерін, архитектурасы мен алгоритмдерін, оның ішінде қолданыстағы жүйелердің мысалын пайдалана отырып, зерттеген жөн.

2. Қазіргі ақпараттық технологиялар саласындағы құқықтық реттеу

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

2023 жылы цифрлық архивтау корпоративтік назарда берік орнығады. Тұтынылатын деректер көлемі өмірдің барлық салаларында және, әрине, жұмыс орнында тез өсуде. Кәсіпорындар пайдаланатын платформалар мен цифрлық арналардың көбеюі, әсіресе Covid-19-дан кейін және ақпараттың көптігі басқаруды қиындатқанымен, оны реттейтін ережелер қатаңырақ болды.

Мұндай жағдайлар архив саласын мұқият бейімдеуді талап етеді.

Нормативтік шешімдер мен әдістер

Оңтүстік Кореяда 2007 жылдан бастап мемлекеттік органдардың электрондық құжат айналымы жүйесі қағазсыз жүйеге көшіріліп, қоғамға мемлекеттік қызметтерді көрсету «Электрондық үкімет» арқылы жүзеге асырылады.

«Электрондық үкіметті» табысты енгізуге елдегі құжаттамалық қамтамасыз ету мен архив ісін нормативтік-құқықтық базасының нығаюы ықпал етті.

Елде архивтерді басқару, оның ішінде электрондық жазбаларды басқару бойынша 65 ұлттық стандарт қолданылады. Бүгінгі таңда электрондық үкімет жүйесінде азаматтар 1300-ден астам мемлекеттік қызмет алады.

Мемлекеттік мекемелер құжаттарды ұзақ мерзімді ведомстволық сақтауды 30 жылға дейінгі мерзімде қамтамасыз етеді, мерзім өткеннен кейін құжаттар мемлекеттік (мәңгілік) сақтауға КҰА-қа беріледі. Қажет болған жағдайда ведомстволық сақтау мерзімін ұзартуға болады.

Данияда архив заңнамасының бірегейлігі мемлекеттік органдар заң бойынша архив қызметі белгілеген форматта архивтік сақтауға электронды құжаттарды ұсынуға міндетті.

Ұзақ уақыт бойы электронды үкіметтің даму деңгейі бойынша рейтингтің бірінші қатарында тұрған Данияның тәжірибесін талдай отырып, цифрлық технологиялардың азаматтардың күнделікті өмірінде және мемлекеттік органдардың қызметінде де кеңінен қолданылуын атап өту қажет.

Айта кету керек, 1996 жылдан бастап (цифрландырудың бірінші стратегиясы қабылданғаннан кейін) цифрлық технологияларды дамытудың бірыңғай нобайы Даниядағы мемлекеттік басқарудың барлық деңгейлерін және мемлекеттік сектордың барлық салаларын қамтыды.

Мысалы, Даниядағы электронды құжат айналымы саласына қатыстырылған цифрлық технологиялар күнделікті қызметте қолдануға міндетті және барлық азаматтар белсенді түрде пайдаланатын платформалық шешімдермен өзара байланысты.

Оларға мыналар жатады:

- ✓ желідегі барлық мемлекеттік қызметтерді көрсету кезінде пайдаланылатын цифрлық қолтаңбаның аналогы немесе азаматтар мен ұйымдардың цифрлық сәйкестендіргіші (nameID);

- ✓ азаматтардың бір логин мен пароль арқылы барлық қызметтерге қол жеткізуінің әмбебап жүйесі (nemLog-in);

- ✓ барлық Дания азаматтары мен ұйымдарына тиісті порталда (borger.dk) қолжетімді цифрлық пошта жәшіктері, олар хабарламалар мен ресми хат алмасулар үшін пайдаланылады (digitalPost);

- ✓ үкімет органдары қабылдайтын басқару шешімдеріне және мемлекеттік органдар мен қызметтер туралы ақпаратқа бірыңғай қол жеткізу нүктесін ұсынатын барлық азаматтар мен ұйымдар үшін жалпыға қолжетімді портал (borger.dk);

- ✓ барлық азаматтар мен ұйымдар үшін жалпыға қолжетімді мемлекеттік it-жүйелерді әзірлеушілердің стандарттары

мен ұсынымдары, ашық шешімдер мен кодтары бар порталы (digitaliser.dk)¹.

Ресей Федерациясында Ленинград облысының Архив басқармасының 2020 жылғы 27 шілдедегі № 58 «Электрондық пайдалану қорын қалыптастыру туралы» өкімімен «Ленинград облысының мұрағаттары» өңірлік ақпараттық жүйесіне архивтік құжаттарды пайдаланудың электрондық қорын құру, сақтау және жүктеу жөніндегі жұмыстарды ұйымдастырудың технологиялық регламенті бекітілді. Регламентте электрондық пайдалану қоры үшін құжаттарды сканерлеудің негізгі параметрлері, мастер-көшірмелерді жасау және сақтау жөніндегі техникалық талаптар, құжаттардың электрондық көшірмелерін және олардың сыртқы тасымалдағыштарын таңбалау ерекшеліктері айқындалған.

Еуропалық Одақта 2023 жылдың 14 маусымында Еуропарламент депутаттары Жасанды интеллект (AI) заңы бойынша келіссөздердегі парламенттік ұстанымды мақұлдады. Кеңесте Заң мәтінінің түпкілікті нұсқасы бойынша ЕО елдерімен келіссөздер жоспарлануда².

ЖИ туралы заң мәтінінің жобасы әртүрлі тәуекел деңгейлері үшін әртүрлі ережелерді қарастырады.

Көптеген ЖИ жүйелері ең аз қауіп төндірісе де, оларды бағалау қажет.

Жол берілмейтін тәуекел

Қауіпке жол берілмейтін ЖИ жүйелері адамдарға қауіп төндіретін және тыйым салынатын жүйелер болып табылады. Оларға мыналар жатады:

Адамдардың немесе белгілі бір осал топтардың мінез-құлқын когнитивті манипуляциялау: мысалы, балалардың

¹ Звонарева А.Ю. Зарубежный опыт внедрения и использования электронного документооборота [Электрондық ресурс] // Труды Академии управления МВД России. 2022. № 2 (62). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-vnedreniya-i-ispolzovaniya-elektronного-dokumentoooborota> (Жүгінген күні: 03.03.2023 ж.)

² Закон ЕС об искусственном интеллекте: первое постановление об искусственном интеллекте [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence> (Жүгінген күні: 14.06.2023 ж.)

қауіпті мінез-құлқын ынталандыратын дауыспен басқарылатын ойыншықтар.

Әлеуметтік бағалау: адамдардың мінез-құлқына, әлеуметтік-экономикалық жағдайына немесе жеке ерекшеліктеріне қарай жіктелуі.

Бет-әлпетті тану сияқты нақты уақыттағы және қашықтағы биометриялық сәйкестендіру жүйелері.

Кейбір ерекшеліктерге жол берілуі мүмкін: мысалы, сәйкестендіру айтарлықтай кешіктірілгеннен кейін жүзеге асырылатын «пошталық» қашықтан биометриялық сәйкестендіру жүйелері ауыр қылмыстар үшін қылмыстық қудалауға рұқсат етіледі, бірақ тек соттың рұқсатынан кейін ғана.

Тәуекелі жоғары

Қауіпсіздікке немесе негізгі құқықтарға теріс әсер ететін ЖИ жүйелері жоғары тәуекел болып саналады және екі санатқа бөлінеді:

1) ЕО өнім қауіпсіздігі туралы заңнамасына сәйкес өнімдерде қолданылатын жасанды интеллект жүйелері. Бұған ойыншықтар, авиация, автомобильдер, медициналық құрылғылар мен көтергіштер кіреді.

2) ЕО дерекқорында тіркелуі тиіс сегіз нақты салаға қатысты ЖИ жүйелері:

✓ жеке тұлғаларды биометриялық сәйкестендіру және санаттау;

✓ маңызды инфрақұрылымды басқару және пайдалану;

✓ білім беру және кәсіптік даярлау;

✓ жұмыспен қамту, қызметкерлерді басқару және өзін-өзі жұмыспен қамтуға қол жеткізу;

✓ негізгі жеке қызметтерге және мемлекеттік қызметтер мен жеңілдіктерге қол жеткізу және пайдалану;

✓ құқық қорғау органдары;

✓ көші-қонды, баспананы және шекаралық бақылауды басқару;

✓ заңды түсіндіруге және заңды қолдануға көмектесу.

✓ Барлық жоғары тәуекелді ЖИ жүйелері нарыққа шығар алдында, сондай-ақ олардың бүкіл өмірлік циклі бойынша бағаланады.

Генеративті ЖИ

ChatGPT сияқты генеративті ЖИ ашықтық талаптарына сай болуы керек:

- ✓ мазмұнның ЖИ көмегімен жасалғанын ашу;
- ✓ заңсыз контент құрудың алдын алу үлгісін әзірлеу;
- ✓ оқыту үшін пайдаланылатын авторлық құқықпен қорғалған деректердің қысқаша мазмұнын жариялау.

Шектеулі тәуекел

Шектеулі тәуекелді жасанды интеллект жүйелері пайдаланушыларға негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін ашықтықтың минималды талаптарын қанағаттандыруы керек. Қолданбалармен өзара әрекеттескеннен кейін пайдаланушы оны пайдалануды жалғастырғысы келетін-келмейтінін шеше алады. Пайдаланушылар ЖИ-мен өзара әрекеттесу кезінде хабардар болуы керек. Бұған терең фейктер сияқты кескіндерді, аудио немесе бейне мазмұнын жасайтын немесе басқаратын жасанды интеллект жүйелері кіреді.

Халықаралық архив қоғамдастығында Халықаралық архивтер кеңесі (ICA)¹ дүниежүзілік архив қауымдастығына әдістемелік және білім беру көмегін көрсету үшін архивтерді сипаттаудың халықаралық стандартын әзірлеуде.

Стандартты әзірлеу қазіргі архив тәжірибесін зерттеуге негізделген және жаңа стандарттың ертеңгі архивтер үшін өзекті болуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Сауалнамаға 60-тан астам елден 250-ден астам адам қатысып, дүние жүзіндегі архивтік сипаттама деңгейінің жай-күйі туралы түсінік берді.

Сауалнама нәтижелері бойынша іс жүзінде архивтік сипаттау үшін қолданылатын әртүрлі құралдардың кең ауқымы бар екендігі анықталды. Респонденттер 340 түрлі жүйені атады (MS Office, тапсырыс бойынша/меншікті және қолмен/қағаздан басқа) – бұл ICA-ның соңғы нарығында анықталған 25 жүйеден 13 есе көп (2003 жылғы шолу).

Бірақ Excel және AtoM ең басым болып табылады және респонденттердің сәйкесінше 16% және 12% пайдаланады.

¹ ХАК сайты [Электрондық ресурс] - URL: <https://www.ica.org> (Жүгінген күні: 14.03.2023 ж.)

Барлық құралдардың ішінде архив қауымдастығы қолмен және мәтіндік жүйелерге сүйенуді жалғастыруда: респонденттердің төрттен бір бөлігі (26%) толық немесе ішінара архивтік сипаттама үшін қолмен немесе мәтіндік жүйелерге сүйенеді.

Бұл ICA стандарттарын қабылдау әрекеті кезінде құрал ретінде қол еңбегінің шектеулері мен тиімсіздігін ескере отырып, алаңдаушылық тудырады.

ICA онлайн оқыту платформасы мүшелерге де, мүше еместерге де ашық: ica.org/training-programme.

3. Құжаттарды қабылдау және архивтік жинақтау

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

2023 жылы архив ұйымдарының алдында барған сайын күрделі міндеттер тұр. Әртүрлі көздер мен пішімдерден бақылауға алынатын деректердің үлкен көлемі бар, ұйымдарда сақталатын деректер көлемі экспоненциалды түрде өседі және өсіп келе жатқан мәселе - деректер жиналатын және сақталатын жаңа пішімдердің әртүрлілігі. Бұған қоса, бүгінде әлемде генерацияланатын¹ деректердің 80-90%-ы құрылымдалмаған және орталықта немесе құрылымдық форматта сақталмаған деректер жиындары (әдетте файлдар) түрінде болады, бұл оларды талдауды қиындатады және басқаруды қымбатырақ етеді.

Әр елде өзгермелі сандық жағдайларға бейімделу қарқыны әртүрлі. Технологиялық тенденцияларға сәйкестік ерекшеліктерін жекелеген дамыған елдердегі архивке құжаттарды қабылдау нысаны мен әдістерімен анықтауға болады.

Технологиялық шешімдер

Данияда құжаттар, олардың форматына қарамастан, TIFF форматына түрлендіріліп және метадеректері бар кестелік және XML файлдар жиын-тығымен бірге тапсырылады, оларды Данияның мемлекеттік архиві әзірлеген мәліметтер базасымен жұмыс істеуге арналған бағдарламалық жасақтама оқи алады.

¹ In recent years we have seen an unprecedented acceleration in digital transformation (digitisation). [Электрондық ресурсы] – URL: <https://www.document-logistix.com/data-management-trends/top-5-document-data-management-trends-2023.html> (Жүгінген күні: 14.03.2023 ж.)

Барлық материалдар, соның ішінде TIFF файлдары, іздеуге арналған мәтіндік файлдар, сондай-ақ кестелік файлдар/мета-деректер бір қалтада сақталады және офлайн (офлайн) жүйелерде артық сақтау принципіне негізделген қоймада "архивтік ақпараттық бума" ретінде сақталады (әр түрлі жерлерде 2 DVD жиынтығы, сондай-ақ резервтік магниттік таспалар сақталады). Барлық тасымалдаушылардың жағдайы үздіксіз бақыланады және олар үнемі қайта жазылады.

Америка Құрама Штаттарында 2023 жылдан бастап АҚШ Ұлттық архиві бұдан былай тұрақты жазбалардың қағаз көшірмелерін қабылдамайды. Сондай-ақ, 2022 жылдың желтоқсанынан кейін NARA АҚШ мемлекеттік мекемелеріне өздерінің жергілікті құжаттарды сақтау орталықтарын пайдалануға тыйым салды, тек кейбір жағдайларда агенттіктердің NARA-ға өтініші бойынша, оларға қағаз құжаттардың жергілікті архивін қалдыруға мүмкіндік берді.

Қазіргі уақытта NARA мемлекеттік органдар үшін тұрақты жазбаларды цифрландыру бойынша жаңа нұсқаулықты дайындауда. 2019 жылдың сәуір айында Ұлттық архив уақытша жазбаларды цифрландыру бойынша ұқсас нұсқаулықты шығарды.

Оңтүстік Кореяда электрондық құжаттарды жинақтауға барынша стратегиялық және технологиялық ойластырылған тәсіл қолданылады: қабылданған сәттен бастап мәңгілік сақтауды қамтамасыз етуге дейін құжаттар үш кезеңнен өтеді:

- 1) жазбаларды өндіру кезеңі;
- 2) RMS (Records Management System) жүйесіндегі жазбаларды басқару кезеңі;
- 3) CAMS (Central Archives Management System) жүйесінде тұрақты сақтау кезеңі.

1-кезеңде: өндіру, тіркеу, жіктеу, тігу, ретке келтіру және беру.

2-кезеңде: қабылдау, уақытша сақтау, бағалау (сараптама) және беру.

3-кезеңде: қабылдау, бағалау (сараптама), жазбаларды ашу үшін қайта жіктеу, сақтау және пайдалану. Бұл жүйелер

Кореяның Ұлттық архиві 750-ге жуық мекемеде таратқан стандартты бағдарламалық жасақтама болып табылады¹.

Қытай Халық Республикасында бұл процедуралар 2022 жылы арнайы қабылданған DA/T 93-2022 «Электрондық архивтерді тапсыру және қабылдаудың операциялық процедуралары» салалық стандартымен реттеледі². Бұл құжат Ұлттық архивпен ұсынылды және орталықтандырылды. Стандартты әртүрлі архивтердің электрондық файлдарын қабылдау-беру кезінде, файлдарды электрондық басқару процесінде нұсқаулық ретінде пайдалануға болады³.

DA/T 92-2022 «Электрондық архивтердің бірыңғай жиынтығын басқаруға қойылатын жалпы талаптар» салалық стандарты электрондық архивтерді бірыңғай басқарудың негізгі қағидаттарын белгілейді және бірыңғай басқаруды іске асыру жүйені, жүйелік құрылымды және ресурстарды құруды талап етеді деп белгілейді⁴.

Малайзияда архив порталының өзінен басқа, әртүрлі ақпараттық ресурстардың ішінде іріктеудің, сараптаманың, мемлекеттік архивтерге тұрақты сақтауға тапсырудың барлық кезеңдерінде электронды құжаттамамен жұмыс істеу бойынша нұсқаулықтар мен нұсқаулықтар түріндегі егжей-тегжейлі ақпарат үлкен қызығушылық тудырады:
(<http://www.arkib.gov.my/en/web/guest/dasar-garis-panduan>).

Ресей Федерациясының Архив қорының тәжірибесі архив пен ұйымдардың қашықтан өзара әрекеттесу мүмкіндігімен және болашақта электронды құжаттарды беру

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электрондық ресурс] – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Жүгінген күні: 13.04.2023)

² Стандартты құрастырушылар: Орталық архивтердің Архивтер және деректерін қорғау министрлігі, Мемлекеттік архивтердің Ғылым және техника және ақпараттық технологиялар департаменті және Shanghai Xinlian Information Development Co., Ltd. Корпорация.

³ DA/T 93-2022 Электрондық архивтерді беру мен қабылдаудың операциялық рәсімдері – Қытай Халық Республикасының Ұлттық архив әкімшілігі [Электрондық ресурс] – URL: www.saac.gov.cn (Жүгінген күні: 23.04.2023) (saac.gov.cn)

⁴ DA/T 92-2022 Файлдардың электрондық тізімдерін басқарудың жалпы талаптары [Электрондық ресурс] – URL: www.saac.gov.cn (Жүгінген күні: 23.04.2023)

мүмкіндігімен арнайы әзірленген «Ұйымның жеке кабинеті – толықтыру көзі» модулімен қызықты. Жеке кабинет жұмыс кеңістігі және ағымдағы ақпаратпен алмасу буферінің бір түрі болып табылады, ол цифрлық түрлендірудің маңызды принциптерінің бірі – деректерді бір реттік енгізуді қамтамасыз ете отырып, істер тізімдемесінің жобаларын жасауға мүмкіндік береді. Модуль бірнеше архивтердің жинақтау көздерін қамтитын пилоттық жобаның бөлігі ретінде сынақтан өтті.

Швейцарияның Федералдық архиві (BAR) ресми түрде электронды архивті пайдаланады. Швейцарияның «электрондық үкіметі» құрылысы аясында жүзеге асырылған «ARELDA – электронды деректер мен файлдардың архивтік қоймасы» жобасын іске асыру 2009 жылдың қыркүйегінде сәтті аяқталды.

2005 жылы басталған жобаның нәтижесі электронды құжаттарды архивтік сақтауды қамтамасыз ететін ақпараттық жүйені әзірлеу болды. Бұл ретте архивтің жұмысын қамтамасыз ету үшін Швейцарияның Федералдық архивінде (BAP) ұйымдық құрылым құрылды. Швейцарияның Федералдық архиві енді мемлекеттік құжаттарды архивтік сақтауға электронды түрде қабылдайды, файл пішімдері мен деректерді сақтау технологияларының өзгеруіне қарамастан олардың ұзақ мерзімді және тұрақты сақталуын қамтамасыз етеді.

Осылайша, 2012 жылдан кейін Федералдық архивте электронды құжат айналымы бағдарламасының енгізілуімен архивтік құжаттарды тек электронды түрде сақтау үшін жағдай жасалды.

Еуропалық Одақтың Еуропадағы және одан тыс жерлердегі архивтік мұраға арналған онлайн порталы – Еуропаның бірыңғай архив порталы бар. Ол 30-дан астам елден, 20-дан астам тілде (және 5 түрлі алфавитте) және әртүрлі мекемелерден: ұлттық архивтерден, қауымдық архивтерден, приходтық архивтерден, университет архивтерінен, корпоративтік және жеке архивтерден сипаттамалық құжаттарды біріктіреді (барлығы 7000-ға жуық архив мекемелері).

Бұл интеграция деңгейіне жету үшін Archives Portal Europe халықаралық архивтік XML схемаларының жалпы-еуропалық профильдерін әзірледі:

- ✓ EAD (кодталған архивтік сипаттама);

- ✓ EAC-CPF (кодталған архивтік контекст – корпоративтік органдар, жеке тұлғалар және отбасылар);
- ✓ EAG (кодталған архивтік нұсқаулық);
- ✓ METS (Метадеректерді кодтау) (Трансмиссия стандарты).

Бұл профильдер Еуропалық архивтер порталына Europeana және басқа ұйымдарға стандартталған деректерді жеткізуге мүмкіндік беретін негізгі пішімдер ретінде әрекет етеді.

Сонымен қатар, Archives Portal Europe әкімшілігі архивтік қорлары бар мекемелерге архив материалдары үшін әртүрлі аймақтық, ұлттық және тақырыптық порталдармен үйлесімділікті қамтамасыз ету үшін жоғарыда аталған форматтарды өз контекстінде пайдалануды ұсынады.

Archives Portal Europe-ге қатысу Еуропадан және одан тыс жерлерден келген архив қорлары бар барлық мекемелер үшін ашық, олар жоғарыда аталған халықаралық архив стандарттарына сәйкес құрылымдалған қорларының сипаттамасын бере алады немесе EAD, EAC-CPF, EAG және METS-ке айналдыруға болатын форматта ұсынады (Archives Portal Europe ұсынатын құралдарды пайдалана отырып, мекемелердің өздері жасағаны жөн)¹.

Кодтау стандарттарының жиынтығынан басқа, Archives Portal Europe деректерді дайындау процестерінде мазмұн жеткізушілерін қолдайтын құралдар жиынтығын әзірледі және жетілдіреді. Расталған мазмұн провайдерлері өздерінің есептік жазбалары арқылы қол жеткізе алатын және оларға деректерді өңдеу қадамдарын толық бақылауға мүмкіндік беретін орталық бақылау тақтасы бар, осылайша мазмұн провайдерлерінің өздері қашан жүктеп, өңдейтінін және олардың деректерінің қандай бөліктерін жариялайтынын шешеді.

Бақылау тақтасында рөлдердің екі түрі бар: бір немесе бірнеше мекеме үшін деректерді өңдеумен айналысатын мекеме менеджері және өз елі мен оның қатысушы мекемелері үшін құрылымды, архивтік ландшафтты орнатуға және тағайындауға жауапты аймақтық менеджер.

¹ Standards [Электрондық ресурсы] – URL: <https://www.archivesportaleurope.net/tools/for-content-providers/standards/> (Жүгінген күні: 13.05.2023)

Материалдар бақылау тақтасына жүктелгеннен кейін деректерді өңдеуден басқа, бұл құрал сонымен қатар қарапайым HTTP жүктеуден бастап метадеректерді жинауға арналған ОАІ протоколы арқылы деректерді автоматты түрде жинауға дейінгі деректерді берудің әртүрлі нұсқаларын, сондай-ақ алмасу Еуропаның сандық мәдени мұрасының доменаралық порталымен бөлісу кезінде Europeana (EDM) деректер моделіне түрлендіру сияқты опцияларды қамтиды.

Бұған қоса, екі жергілікті құрал бар: Деректерді дайындау құралы (DPT) және ОАІ Harvester, олар бақылау тақтасымен бірдей функцияларды орындайды және Еуропа архивтер порталы үшін деректерді дайындау контекстінде пайдалануға бейімделген, бірақ сонымен бірге икемді түрде басқа контексттерде тәуелсіз пайдалануға болады¹.

DPT ақпарат жеткізушісіне (көзіне) өз деректерін Еуропалық архивтер порталында жариялау үшін қажетті ең төменгі талаптарға сәйкес келетіндей жергілікті, офлайн режимде дайындауға көмектесуге арналған: оның мекемесін сипаттайтын бір EAG файлы және оның архивтерін сипаттайтын арEAD файлдары. Сондай-ақ, оны арEAD пішімінде холдингтерді немесе бастапқы нұсқаулықтарды, сондай-ақ арEAC-CPF жазбасында жасаушы сипаттамаларын жасау үшін пайдалануға болады және Europeana бағдарламасымен деректер алмасу үшін арEAD файлдарын EDM түріне түрлендіруге болады.

Басқаша айтқанда, DPT – бұл деректерді дайындау құралдарының жиынтығы, оның құрамына мыналар кіреді: тексеру құралы, түрлендіру құралы, басылым құралы және жасау құралы, барлығы бір. Бұл әрекеттерді жеке пайдалануға, біріктіруге, партиялармен өңдеуге және т.б. және өңдеудің әртүрлі кезеңдерінде, түрлендіруге дейін немесе кейін деректерді тексерудің әртүрлі нұсқалары бар. Ақпарат провайдері, егер қаласаңыз, DPT-ті өз стандарттарымен, схемаларымен және түрлендіру мәнерлер кестелерімен де пайдалана алады.

Қолданыстағы схеманы тексеру құралы ақпарат провайдеріне, мысалы, олардың деректерінің түрлендіруден

¹ Using the local Data Preparation Tool [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.archivesportaleurope.net/tools/for-content-providers/data-preparation/data-preparation-tool-manual/> (Жүгінген күні: 13.05.2023)

кейін EAD схемасына сәйкес келетінін тексеруге мүмкіндік береді: бұл дұрыс әреEAD, EAG2012 немесе әреEAC-CPF файлдарын алудың міндетті қадамы, оларды кейін жүктеп салуға және жариялауға болады.

Сондай-ақ ақпарат жеткізушісі XML файлдарын тексеру үшін өзінің жергілікті схемалары бар құралды пайдалана алады.

4. Архив құжаттарын цифрландыру

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Тұрақты бастапқы құжаттарды цифрландыру процесі мұқият жоспарлауды және егжей-тегжейге назар аударуды талап ететін маңызды архивтік тапсырма болып табылады. Қажетті құжаттама талаптарын орындай отырып, архив ұйымдары цифрландыру жобаларының сәтті болуын және болашақта құнды жазбаларының тұрақты болуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады.

Технологиялық және нормативтік шешімдер

Қытай Халық Республикасында архив материалдарын цифрландыруда жасанды интеллектті қолдануда белгілі нәтижелерге қол жеткізу мүмкін болды.

Қытай Ұлттық архивтер басқармасының (бұдан әрі – Мемлекеттік архив) «Архив жинақтарын цифрландыру және сапасын арттыру» стратегиясын жүзеге асыру, Қытайдың барлық деңгейіндегі архивтік жинақтарды цифрландыру бойынша қарқынды күш-жігері аясында архивтер тамаша нәтижелер берді. 2019 жылдың аяғында Қытайдың барлық деңгейдегі архивтері жасаған архивтік құжаттардың электронды көшірмелерінің жалпы көлемі ел бойынша 14 миллион гигабайтқа жетті. Кейбір облыстық архив басқармалары сканерленген қағаз құжаттарын толық мәтінді тануды бастады.

Ағымдағы жағдайға сүйене отырып, Мемлекеттік архив 2019 жылдың желтоқсанында DA/T 77-2019 «Қағаз құжаттардың электрондық көшірмелеріндегі мәтінді тануға қойылатын талаптар» стандартын шығарды (纸质档案数字复制件光学字符识别 (OCR) 工作规范, ағылшын тіліндегі атауы: Specification for optical character recognition (OCR) of digital copies of paper-based records), бұл жұмыстың бұл түрі мұрағат саласында барлық жерде жүзеге асырылатынын көрсетеді.

Оңайлатылған баспа мәтіні жағдайында жасанды интеллект технологиясына негізделген OCR тану сапасы (біз фонетикалық алфавиттерге қарағанда тану әлдеқайда қиын қытай таңбалары туралы айтып отырмыз) 98%-дан асты (бұл қажет болған жағдайда соңғы мәтіннің 100% дәлдігін қамтамасыз ету үлкен қосымша жұмыс жүктемелерін қажет етпейтін шамамен сапа деңгейі), бұл жұмыстың осы түрін орындау үшін архивтердің үздіксіз күш-жігерін техникалық қолдауды қамтамасыз етеді¹.

Францияда 2018 жылдан бастап «құжаттарды қағаз жеткізгіште сенімді цифрландыру жөніндегі қызметтерді айқындау және ерекшелу және осы қызметтердің көрсетілуін бақылау» мемлекеттік стандартына сүйене отырып, осындай қызметтердің сапа белгісін² – NF 544 маркасын алуға қағаз жеткізгіштегі құжаттарды сенімді цифрландыру қызметтерін сертификаттау жүргізілуде.

Бұл құжат құжаттарды цифрландыру арқылы қағаз нысанда сенімді және шынайы көшірмелерін жасауға мүмкіндік беретін талаптарды белгілейді. Сонымен қатар, осы стандарттың талаптары мен ұсынымдарын орындау дұрыс электрондық көшірмелердің ұзақ мерзімділігі қамтамасыз етіле отырып, цифрланған құжаттардың қағаз түпнұсқаларын жою мүмкіндігін алудың алғышарты болуы мүмкін.

Стандарттың мақсаттары:

- Цифрландыру кезінде қолданылатын процестер мен процедураларға талаптарды белгілеу және ұсыныстар беру;
- Электрондық көшірмемен байланыстырылуы тиіс ақпаратты анықтау (атап айтқанда, оны сәйкестендіруге арналған ақпарат; жасалған күні, цифрландыру контексі және т.б.);

¹ Н. Храмовская Китай: Ускорение применения технологий искусственного интеллекта в управлении документами и архивном деле [Электрондық ресурс] – URL: http://rusrim.blogspot.com/2021/06/blog-post_953.html (Жүгінген күні: 11.05.2023)

² Н. Храмовская Франция: Опубликована новая редакция стандарта услуг по надёжной оцифровке бумажных документов NF Z 42-026, часть 1 [Электрондық ресурс] – URL: <https://rusrim.blogspot.com/2023/04/nf-z-42-026-1.html> (Жүгінген күні: 11.05.2023)

- Электрондық көшірме оның дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз ету үшін қажетті шарттарда жасалғанын, яғни нысаны мен түпнұсқасымен бірдей құжатты көшіру мүмкіндігін көрсете алу үшін цифрландыру процесінде орындалатын бақылау операцияларын көрсету;

- Цифрландыру қызметтерінің сараланған деңгейлерін анықтау;

- Цифрландыру процесіне, оның ішінде цифрландырудан өтетін құжаттарға ұқсас тестілеу және сапалық және сандық бақылауларды пайдалана отырып тексеру жүргізуге қойылатын сапаға қойылатын талаптарды белгілеу;

- Заңды және нормативтік талаптарды сақтай отырып, қағаз түпнұсқаларының ықтимал жойылуын негіздеу.

Стандарттың мазмұны келесідей (2022 жылдың соңында қоғамдық талқылаудан өткен жоба мәтініне сәйкес):

Кіріспе

1. Қолдану аймағы

2. Нормативтік сілтемелер

3. Терминдер мен анықтамалар

4. Цифрландыру қызметін жеткізушінің (оператордың)

сапасын бағалау

5. Цифрландыру жүйесінің сипаттамасы

6. Цифрландыру туралы келісім

7. Тапсырыс берушінің материалдарын желілік цифрландыруға арналған өндіріс құралдарының сапасын және параметрлерін бағалау

8. Цифрландыру процесі

9. Дәлелдемелердің тұтастығы, қадағалануы және берілуі

A қосымшасы (ақпараттық)

A.1 Адам көзінің физиологиялық сипаттамасы

A.2 Сканерлерді орнату (цифрландыру профилдері)

A.3 Электрондық көшірменің сенімділігін анықтау

B қосымшасы (ақпараттық): Мемлекеттік құжаттарды цифрландырудың заңнамалық ерекшеліктері

Қазіргі уақытта Францияның стандарттау жөніндегі ұлттық органының AFNOR веб-сайтына сәйкес, 2023 жылғы 29 наурызда осы стандарттың жаңа редакциясы жарияланды - NF Z 42-026:2023 «Қағаз құжаттарды сенімді цифрландыру бойынша

қызметтердің анықтамасы мен спецификациясы және осы қызметтерді көрсетуді бақылау».¹

Стандартты AFNOR CN 171 «Архивтеу және құжаттың өмірлік циклін басқару мәселелері» техникалық комитеті дайындады.

Жаңа басылым 6 жыл бойына қолдану тәжірибесіне бейімделген нұсқа болып табылады:

- терминология одан да дәйекті және түсінікті болу үшін қайта өңделді;

- құжатта бұдан былай пайдалану жағдайлары жоқ (ағындар/қорлар – орталықтандырылған/орталықтандырылмаған), бір кездері пайдалы болып көрінген нәрселер жылдар өте келе жойылды, сондықтан пайдалану жағдайлары жойылды.

- құжаттың құрылымы жаңартылды. Бірінші басылымға қарағанда қарапайым және логикалық стандартты оқуды әлдеқайда жеңілдетеді.

- талаптар енді нөмірленеді және әр жолы олар бір ғана мәселеге қатысты: талаптар Excel кестесі түрінде оңай ұсынылуы мүмкін, бұл тәсіл талаптарды орындауды жеңілдетеді.

Америка Құрама Штаттарында цифрландыру федералды мемлекеттік органдар үшін іс қағаздарын басқарудың негізгі құрамдас бөлігі болды, өйткені цифрландыру кезінде проблемалар мен қиындықтар туындайды, әсіресе құжаттардың нақты қалай цифрландырылғанын құжаттауға қатысты.

Түпнұсқаларды тұрақты сақтауға цифрлық форматқа көшіру кезінде атқарушы органдар цифрландырылған құжаттармен бірге қажетті құжаттаманы сақтауға міндетті. Бұл құжаттардың дәл, қолжетімді және қауіпсіз болуын қамтамасыз ету үшін қажет. Қажетті құжаттамаға жобаның келісілген жоспары, олардың сақтау мерзімдері көрсетілген құжаттар түрлерінің қолданыстағы ведомстволық тізбелерінің (тізбелерінің) көшірмесі, барлық өзара байланысты ғылыми-анықтамалық аппараттар, индекстер, тізімдемелер, аудит журналдары, реестрлер және/немесе метадеректер схемалары кіреді. Сондай-ақ сапа менеджменті жоспары (quality management, QM), ол

¹ h Définition et spécifications des prestations de numérisation fidèle de documents sur support papier et contrôle de ces prestations [Электрондық ресурсы] – URL: <https://www.boutique.afnor.org/fr-fr/norme/nf-z42026/> (Жүгінген күні: 11.06.2023)

жобаның сапаға сенімділік мақсаттарына (quality assurance, QA) және сапаны бақылау процедураларына (quality control, QC) сәйкестігін қамтамасыз етеді.

Жоба жоспары әсіресе маңызды, өйткені ол цифрландыру процесінің негізгі бөлшектерін анықтайды. Бұл:

- ✓ құжаттар қатары мен істер топтары туралы;
- ✓ цифрланған құжаттарға атау беру тәсілі туралы;
- ✓ бастапқы құжаттардың мерзімдерін бағалауды;
- ✓ жетіспейтін беттер туралы;
- ✓ олқылықтар мен жетіспейтін құжаттар туралы;
- ✓ күтілетін көлем туралы;
- ✓ сақтау құралдарының түрлері;
- ✓ өлшемдерді;
- ✓ бастапқы жазбалардың физикалық сипаттамалары мен жағдайы;
- ✓ цифрландыру үшін қолданылатын жабдық пен бағдарламалық қамтамасыз ету туралы;
- ✓ цифрландырылған құжаттар үшін цифрлық файлдарды сақтау көлемдерінің қажеттілігін бағалау;
- ✓ қолжетімділік пен пайдаланудағы қолданыстағы шектеулер туралы;
- ✓ сондай-ақ цифрлық форматқа көшірілгеннен кейін бастапқы құжаттар арасындағы байланыстарды түсіру және сақтау әдісі туралы ақпаратты қамтиды.

Жоба жоспарынан басқа, агенттіктер тиісті ведомстволық тізімдердің көшірмелерін де жүргізуі керек. Бұл тексеру парақтары құжаттарды қанша уақыт сақтау керектігін, оларды сақтау мерзімі аяқталғаннан кейін қандай әрекеттерді орындау керектігін және құжаттарды дұрыс басқару үшін қандай метадеректер қажет екенін анықтайды.

Агенттік жазбаларды басқару үшін пайдаланатын барлық өзара байланысты ғылыми анықтамалық аппараттар, индекстер, тізімдемелер, аудит жолдары, регистрлер және/немесе метадеректер схемалары да қажетті метадеректер көзі бола алады. Бұл ақпарат цифрланған құжаттарды оңай іздеуге және алуға болатынын және сол құжаттардың уақыт өте дәл әрі толық болып қалуын қамтамасыз ету үшін өте маңызды.

Агенттіктер цифрландыру жобасының сапаны қамтамасыз етудің қажетті мақсаттары мен сапаны бақылау

процедураларына сәйкес келуін қамтамасыз ету үшін сапа менеджменті жоспарын жүзеге асыруы керек. Бұған цифрланған құжаттардың дәл, толық және дұрыс сақталуын және барлық қажетті метадеректердің әрбір құжатпен байланысты болуын қамтамасыз ету кіреді.

Цифрланған нәрсені дұрыс құжаттау агенттік жоба аяқталғаннан кейін және ойыншылар өзгергеннен кейін цифрландырылған құжаттардың қалай жасалғанын түсіндіре алады дегенді білдіреді. Құжаттамадағы кейбір ақпарат тұрақты цифрландырылған құжаттар АҚШ Ұлттық архивінің (NARA) архив қоймасына ауыстырылған кезде қажет болады. Құжаттама болашақта ықтимал ашу немесе сот ісін жүргізу үшін де пайдалы болуы мүмкін¹.

Осылайша, тұрақты бастапқы құжаттарды цифрландыру процесі мұқият жоспарлауды және егжей-тегжейге назар аударуды талап ететін маңызды міндет болып табылады. Қажетті құжаттама талаптарын сақтай отырып, мемлекеттік органдар цифрландыру жобаларының табысты болуын, сондай-ақ болашақта құнды құжаттарының қолжетімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады.

5. Аудио және бейнематериалдарды цифрландыру Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Заманауи түрінде аудио-визуалды контентті цифрландыру бюджетпен, орындалу уақытымен, сапаны бақылау талаптарымен, адам ресурстарының қолжетімділігімен тығыз байланысты. Сонымен бірге мұра мен тарихқа байланысты ішкі және мәдени құндылық, ақшаның құндылығынан асып түседі. Сондықтан тарихи қорларды цифрландыру процесі өте өзекті. Бұл пандемия кезінде медиа-компаниялардың архивін цифрландырудың кенеттен қажеттілігімен де дәлелденді.

Осы кезеңде барлық елдердің радио және телехабар таратушылары өздерінің бағдарламалар кестелерін толтыру үшін архивтерін пайдалана бастауға мәжбүр болды. Жағдайды

¹ Юмашева Ю. Оцифровка документов в США: Документация [Электрондық ресурc] – URL: https://rusrim.blogspot.com/2023/06/blog-post_530.html (Жүгінген күні: 6.04.2023)

шектеулі бюджеттер және шектеулі саяхат жағдайлары қиындата түсті.

Бағдарламалық нұсқаулықтарды толтырумен қатар, көптеген хабар таратушылар мұны қашықтан орындауға мәжбүр болды.

Осылайша, архивтердің рөлі, оларды сақтау және оларға қолжетімділік күрт артты.

Соңғы 30 жылда архив мұраларына немқұрайлы қараған көптеген ақпарат құралдары ұзақ мерзімді стратегияны әзірлеген жоқ. Пандемия архивтеу мәселесін, цифрландыру, каталогтау және қашықтан қолжетімділікті қамтамасыз ету қажеттілігін анықтады.

Бүгінгі таңда NOA GmbH (Германия)¹ зерттеуінің нәтижелеріне сәйкес, көптеген елдердің өзіндік ерекшелігімен, мәдениетімен және тарихымен байланысты мүлікті жоғалтпау үшін бүкіл әлем бойынша БАҚ және аудио архивтердің 95 пайызын сақтау қажет².

Технологиялық шешімдер

2017 жылы Noa GmbH (Германия) Sharjah Broadcasting Authority (SBA – **Біріккен Араб Әмірліктерінің** мемлекеттік медиа компаниясы) үшін 140 000 сағаттық Betacam, DigiBeta, U-matic, One Inch және MiniDV таспаларынан тұратын барлық ескірген бейне архивті цифрландыру және басқару мақсатында mediARC архивтік активтерді басқару жүйесін орнатты. Сол жылы компаниялар SBA-ның NOA шешімдеріне деген сенімін және ұзақ мерзімді серіктестігін растайтын ұзақ мерзімді қызмет көрсету келісіміне қол қойды.

2019 жылдың наурыз айында, қазір және болашақта қашықтағы архивтердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін апатты қалпына келтіру жоспарының бөлігі ретінде, SBA NOA

¹ Noa GmbH (Германия) компаниясы аудио және бейнематериалдарды тасымалдағыштарда және файлдарда («Архивтік қабылдау технологиясы») бақыланатын қабылау, сондай-ақ оларды ұзақ мерзімді архивтеу, каталогтау және қол жеткізу («Архивтік активтерді басқару») шешімдерін ұсынады. Кристоф Куммер - бас директор. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.xpressocommunications.com/> (Жүгінген күні: 6.05.2023)

² What's an Archive's Worth? [Электрондық ресурс] - URL: <https://www.noa-archive.com/news-and-events/news/whats-an-archives-worth/> (Жүгінген күні: 30.05.2023)

GmbH компаниясынан қосымша жетілдірілген mediARC жүйесін сатып алды, ол жетілдірілген жеңіл қос бағытты интеграцияны қолдана отырып, Avid Interplay үшін жаңа Medway-mediARC қосқышы.

Бұл жаңа технология 2020 жылдың мамыр айында толық карантин кезінде қолданысқа енгізілді. Енді Avid Interplay көмегімен екі жақты интеграцияның жақсартылуымен SBA өзінің архивтік активтерін бірнеше орындарда өзара байланысқан WAN инфрақұрылымы арқылы ұйымдастыра алады.

NOA mediARC қолданбаларымен (ProcessorHost, MediaButler, StorageConnector, DBScripter және FileManager) бірге бірнеше mediARC графикалық интерфейсінен тұратын бұл қосымша жүйе бастапқы mediARC орнатуының бірдей көшірмесі болып табылады, ол SBA-ға орталық компьютер болса да барлық деректерді көшіруге және оған қол жеткізуге мүмкіндік береді. SBA аймақтағы бірінші болып құжаттардың үш данасын екі түрлі жерде сақтау әдісін енгізді, олар жазба активтерін басқару жүйесі контекстінде әрқашан қол жетімді.

Бүгінгі күні NOA mediARC арқасында медиа үйі бір-бірінен 80 шақырым қашықтықта орналасқан Шарджа мен Аль-Дхайд қалаларынан жұмыс процесін басқарады, сонымен бірге архив активтерін басқару жүйесінде барлық мазмұнды параллель және орталықтан сақтайды.

Medway-mediARC қосқышының жаңа технологиясының дамуы осы қондырғыны жаңа жоғары деңгейге көтерді.

Тәжірибе туралы айта отырып, SBA Broadcasting ақпараттық технологиялар жөніндегі директоры (БАӘ) Айша Альзаариф: «Біздің мұрамыз бір жерде сақталуы үшін тым маңызды. Сондықтан біз оны толығымен қолжетімді және сенімді ету үшін осы инновациялық тәсілді қолдануды шештік. Бұл біздің архивіміздің ұзақ мерзімді сақталуы үшін өте маңызды».

Жан-Кристоф Куммер, NOA басқарушы серіктесі: «Бұл тұжырымдама аймақтағы ескі архив үшін мүлдем бірегей. SBA өзінің репертуарының толық көшірмелерін екі сайтта кез келген уақытта қолжетімді етудің пайдасын көреді. Орнату сонымен қатар болашақ цифрлық материалдарды екі сайтта қайталанатын бір орталық репозиторийде жинауға мүмкіндік береді».

БАӘ-дегі бұрын-соңды болмаған оқиға желісі басқа ұйымдарға көптеген тапсырмаларға бейімделетін онлайн құралдар мен NOA технологиялық құралдарының жиынтығын таңдауға әсер етті.

Осылайша, ұқсас тәжірибені HRT (**Хорватия**) компаниясы ұсынады, ол да пандемия кезінде мүмкіндігінше тезірек қашықтан жұмыс істеуге көшуге мәжбүр болды.

Осы кезеңде HRT-тің 40 продюсері, көптеген хабар таратушылар сияқты, карантин кезінде физикалық түрде жаңа бағдарламалар жасай алмады, сондықтан олар архивтерден аудиовизуалды материалды алып, оны тарату үшін цифрландыруға мәжбүр болды.

HRT бағдарламасының жұмысын жалғастыру мақсатында NOA HRT радио өндірушілеріне HRT штаб-пәтерінде орналасқан NOA mediARC архивін басқару жүйесіне қашықтан қол жеткізуге мүмкіндік беру үшін 40 уақытша веб-лицензияны тегін берді¹.

Қытай Халық Республикасында архив мекемелері мен қызметтері де цифрлық аудио-бейне архивтерін «толық цифрландыру» мүмкіндігін белсенді түрде зерттеп, жасанды интеллект технологияларына негізделген зерттеулер жүргізіп жатыр, оның барысында үлкен жетістіктерге қол жеткізілді. Осылайша, Чжэцзян провинциясының архиві (浙江省档案馆) мен IFlytek компаниясы (科大讯飞 сөйлеуді тану шешімдерімен және жасанды интеллект саласындағы жұмысымен танымал жартылай мемлекеттік компания) бірлесіп, «Аудио-визуалды архивтік материалдарды ұйымдастыру және пайдалану үшін жасанды интеллект технологиясын қолдану бойынша зерттеулер» ғылыми-техникалық жобаны аяқтады. Жобада дауысты тану, бет-әлпетті тану және басқа да технологияларды кешенді қолдану арқылы сөйлеуді мәтінге айналдыру, адамдар бойынша «ақылды» топтастыру және т.б. қамтамасыз етілген Жобаның нәтижелері ресми түрде 2020 жылдың 3 қыркүйегінде

¹ What's an Archive's Worth? [Электрондық ресурсы] – URL: <https://www.noa-archive.com/news-and-events/news/whats-an-archives-worth/> (Жүгінген күні: 30.05.2023)

жарияланды. Қытай тілінің стандартты диалектінде сөйлеуді тану сапасы 97%-дан асты.¹

6. Архив құжаттарының цифрлық көшірмелерін өңдеу Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Архивтік құжаттарды олардың цифрлық көшірмелерін жасау және өңдеу арқылы қалпына келтірудің шетелдік тәжірибесі ерекше қызығушылық тудырады. Бұл әдіс объектінің мазмұнының мағынасын қалпына келтіру және (немесе) оның бастапқы бейнесін қайта құру мақсатында қолданылады және жетілдірілуде.

Бұл тәсіл тарихи құнды құжаттарды халықтың кең ауқымы үшін қолжетімді етуге және олардың болашақ ұрпақ үшін сақталуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Цифрландыру технологияларын пайдалану нарықта автоматты түрде парақтау мүмкіндігі бар жабдықтың (мысалы, минутына 200-400 бет жылдамдықпен цифрланатын арнайы кітап сканерлері) ескірген тарихи құжаттарға қолданылмайтындығымен де негізделеді.

Технологиялық шешімдер

Осылайша, **Беларусь** ғалымдары құжат кескіндерін цифрлық өңдеудің келесі деңгейлерін анықтай отырып, халықаралық және отандық тәжірибені жүйелендіріп, жалпылады²:

- геометриялық түзету (сканерлеу процесі кезінде түпнұсқа құжаттың пішіні бұрмалануы мүмкін);

- жарықтықты түзету;

- бірінші деңгейдегі тақырыптық өңдеу – цифрландырылған кітаптар сияқты жалған гипермәтіндік құжатты құруға бағдарлау, нәтижесінде құжатты түзетусіз «графикалық түрдегі мәтін» форматында ұсыну;

- екінші деңгейдегі тақырыптық өңдеу – құжат кескіндерін визуалды талдауға көңіл бөлу (бейнелерді өңдеу, фонды реттеу, кескіндерді жақсарту, ақаулы жерлерді ерекшелену және ақаулардың түрлерін анықтау, ақауларды түзету, құжатты

² О цифровой реставрации исторических текстовых документов [Электронный ресурс] - URL: <https://www.researchgate.net/publication/279524887> (Жүгінген күні: 6.04.2023)

пішімдеу, электронды кітап жасау және т.б.) нәтиже құжат бетінің немесе оның бір бөлігінің суреті;

- үшінші деңгейдегі тақырыптық өңдеу – құжат кескіндерін автоматтандырылған талдауға және ақпаратты шығаруға (мәтінге сегменттеу + фондық + иллюстрациялар, DjVu алгоритміне ұқсас), автоматты түрде тану үшін мәтін таңбаларын жіңішкерту, мәтін сапасын жақсарту; нәтиже құжаттың сенімді графикалық көрінісін пайдалану және мәтінмен жұмыс істеу (оқу, көшіру, іздеу) мүмкіндігімен «мәтін» + «мәтіндік кескін» түріндегі құжаттың біріктірілген көрінісі болып табылады.

Тарихи құжаттарды цифрлық реставрациялаудың негізгі міндеттері:

- құжаттың цифрлық көрінісін қалыптастыру (сканерлеу немесе суретке түсіру);
- геометриялық беттерді түзету (автоматты қию, қисаюды түзету, айналдыру, сызықты туралау);
- біркелкі емес фонды түзету;
- ақ түс балансын түзету;
- құжат кескінін сүзу;
- артқы жағында пайда болатын жазуларды жою;
- жарықтық пен контрастты теңестіру;
- құжаттың түпнұсқа кескінін сұр реңкті және ақ-қара кескінге түрлендіру;
- кескінді мәтіндік блоктарға, иллюстрацияларға және фонға сегменттеу;
- беттің цифрлық кескініндегі сызаттарды, жыртуларды және саңылауларды толтыру;
- дақтарды және саңылауларды анықтау, олардың маскасын қалыптастыру;
- адаптивті мәтінді бинаризациялау;
- түпнұсқалық мәтін презентациясының контрастын күшейту;
- негіздің (қағаздың) текстурасының біркелкі бейнесінің бейнесін қалыптастыру;
- белгілі бір алфавиттің басылған таңбаларын тану.

Осылайша, цифрлық қалпына келтіру түпнұсқа құжаттардың электрондық көшірмелерін түпнұсқаларға зақым келтірмей, бірақ әртүрлі қолданбаларға назар аударып өзгертуге

және өңдеуге мүмкіндік береді: құжаттың түпнұсқалық цифрлық көрінісін көрнекі түрде өзгертпей оларда жазылған ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету, жарықтық сипаттамаларын жақсарту және мәтін жолдарының көрсетілуін геометриялық түзету, түзетулер мен ақауларды бөлектеу, құжатты электронды кітап түріне түрлендіру, құжаттың «мәтін» + «мәтіннің кескіні» түріндегі біріктірілген көрінісін қалыптастыру, сенімді графикалық кескінді біріктіру бастапқы құжатты ұсыну және көшіру, индексстеу және іздеу арқылы оның мәтінімен жұмыс істеу.

Сонымен қатар, осы уақытқа дейін құжаттардың сақталуын және қалпына келтірілуін қамтамасыз ету саласындағы цифрлық өңдеу әдісінің жоғарыда аталған артықшылықтарына қарамастан, қолмен жазылған мәтіндерді тану кезінде қиындықтар туындады.

Осыған байланысты әртүрлі елдердің ғалымдары жаңа цифрлық технологияларды пайдалана отырып, жазба дерек-көздердің оқылуының жоғары деңгейіне қол жеткізу үшін күш біріктіруде.

Осылайша, **Италия, Ұлыбритания және Пәкістан** ғалымдарының халықаралық тобы құжаттарды оқуға болатын күйге іс жүзінде қайтаруға мүмкіндік беретін «түстерді тану»¹ әдісін әзірледі. Жаңа әдіс нәзік спектрлік айырмашылықтарға негізделген ақпараттың әртүрлі қабаттарын таңдай алады. Осылайша, пайдаланушы сызылған белгі, бет безендіру, мөр, кофе кружка дақтары немесе басқа мүмкіндіктердің танылған қабаттарды қосу немесе жою арқылы түсіну үшін маңызды екенін шеше алады.

Кейбір жағдайларда бұл әдіс тарихшыларға, мысалы, құжаттың күні үшін қажетті маңызды ақпаратты бере алатын әлсіз қағаз жасаушы су таңбалары сияқты жоғалуы мүмкін мүмкіндіктерді сақтай алады. Леонардо да Винчидің керемет күйде сақталған әйгілі шығармалары әртүрлі қағаз жеткізушілерінің су таңбалары бар беттерде жазылған, бұл тарих-

¹ В. Губайловский. Разработан метод цифровой реставрации старых бумажных документов. Он поможет восстановить домашний архив [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.techinsider.ru/science/news> (Жүгінген күні: 23.04.2023)

шыларға парақтарды жазу кезеңі бойынша топтарға топтастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, құжаттарды қалпына келтіру процесі қуатты жабдықты қажет етпейді. Оны қарапайым жұмыс үстелі компьютерінде орындауға болады. Алгоритмнің құжатты неғұрлым түсінікті күйге қайтару үшін бар болғаны бірнеше минут қажет. Қолданудың бұл оңай деңгейі жаңа «түстерді тану» әдісін тарихи құжатты зерттеушілер үшін де, ескі отбасы архивін ашуға тырысатын адамдар үшін де тамаша құралға айналдырады.

Жасанды интеллект негізінде құнды ақпаратты қайта жасауға арналған шешімдер

Қытай Халық Республикасында Гарвард университеті мен Пекин университеті бірлесіп жүзеге асырған «Қытай өмірбаяндық деректер базасы» просопография жанрындағы жоба орындалды. Жоба VII-XIX ғасырлар аралығында Қытайда өмір сүрген орта патшалық шенеуніктерінің шамамен 471 мың персоналы туралы өмірбаяндық ақпараты бар просопографиялық реляциялық мәліметтер базасы болды. Жұмыс 10 жылдан астам уақыт бұрын мәтіндерді машинада оқылатын түрге жаппай қолмен аударудан, оларды танудан және қолмен белгілеуден басталды, содан кейін екінші кезеңде Интернет желісінде жарияланған тақырыптық мәтіндерді іздеу, анықтау, біріктіру және автоматты түрде белгілеу және олардың негізінде деректерді алу үшін жасанды интеллект әдістерімен жалғасты¹.

Римдегі университеттердің бір топ зерттеушілері жасанды интеллект, машиналық оқыту, компьютерлік көру, нейрондық желілер және статистикалық тіл үлгілерін пайдалана отырып, In Codice Ratio жобасы барысында Ватикан құпия архивтеріндегі ортағасырлық 18 мыңнан астам қолжазба құжаттарын оқи алды. Жобаға қатысушылар қолжазбалардың мазмұнын автоматты түрде тану және транскрипциялаудың толыққанды жүйесін әзірледі, оларда аталған кейіпкерлердің

¹ Юмашева Ю. Историческая наука, архивы, библиотеки, музеи и искусственный интеллект: что день грядущий нам готовит?

[Электрондық ресурс] – URL:

https://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/104227/1/dais_2021_21_021.pdf

(Жүгінген күні: 13.04.2023)

есімдерін анықтау және сегментациялау негізінде жүзеге асырылды.

Германияда Sinergia бағдарламасы аясында Фрайбург, Берн және Нойчательдің үш университетінің күшімен «Тарихи құжаттарды талдау, тіркеу және қайтару» ғылыми жобасы жүзеге асырылды, оның мақсаты сканерленген қолжазба құжаттарынан мәтіндік мазмұнды автоматты түрде алуға мүмкіндік беретін жасанды интеллект пен үлгіні тану әдістерін әзірлеу және сол арқылы электрондық кітапханаларда іздеуге және қарауға болатын электрондық қолжазба басылымын жасау болды.

Ағылшын тарихшылары Еуропада 16 ғасырдан 20 ғасырдың басына дейін кең таралған хош иістерді анықтау және қайта жасау үшін жұмыс істейді. Бұл идеяны жүзеге асыру үшін иістердің сипаттамасын, олардың айтылу контекстін анықтау, сондай-ақ бейнені анықтау үшін тарихи құжаттардың мәтіндерін (жеті тілде) толық скринингті (виртуалды қарау) орындауы қажет жасанды интеллект қолданылады¹.

7. Электрондық архивтерді сақтау

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Архивтердің маңызды міндеттерінің бірі – олардың дұрыстығына, толықтығына және сақталуына кепілдік беру арқылы ұсынылатын құжаттарға халықтың сенімін қамтамасыз ету. Архив саласы осы салада көптеген тәуекелдерге тап болады, өйткені компьютерлік технологиялар үнемі жаңартылып отырады және электрондық архивтер ақырында ескіреді (форматтары, жазу әдістері және сақтау әдістері бойынша). Мысалы, 1990 жылдары кең тараған электронды ақпарат құралдары бүгінде жоқ.

Сондықтан архивтерді сақтау және оларды пайдалана білу үшін белгілі бір уақыттан кейін оларды жаңа форматқа көшіру қажет. Қиындық - бұл ауысу кезінде кездейсоқ өзгертулердің болмауын қамтамасыз ету. Бүгінгі архивтер мағынаның

¹ Юмашева Ю.Ю. Просопография: к вопросу о периодизации применения метода в исторических исследованиях // Историческая информатика. 2022. № 1. С. 1-51. [Электрондық ресурc] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (Жүгінген күні: 07.05.2023)

жоғалмауын немесе бұрмаланбауын қалай қамтамасыз ете алады?

Технологиялық шешімдер

Осы шолуда ұсынылған жаңа технологиялардың ТОП-тізімінен блокчейн технологиясын қолдану ең қолайлы шешім бола алады.

Сәйкес цифрлық платформаны **Ұлыбританияның Ұлттық архиві (TNA)**¹ зерттеу жобасының бөлігі ретінде әзірледі және пайдаланды.

Блокчейн платформасы архивтік ұйымның үш негізгі мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік берді: 1) архивтік құжаттардың шығу тегін және олардың түпнұсқалығын тексеру; 2) олардың ұзақ мерзімді тұтастығын қамтамасыз ету, 3) дүние жүзіндегі басқа архивтік жүйелермен бірлесе отырып жаңартылатын автоматтандырылған іздеуге болатын мәліметтер базасын құру.

Құжатты сақтауға тапсырған кезде, файл пішімін анықтау құралы құжаттың мазмұн түрін анықтайды (мысалы, PDF, Microsoft Word), файлдағы екілік ақпаратты ілеспе метадеректерге, соның ішінде қоса алғанда, файл атауын жіктейді. Содан кейін мазмұнды хэштеу алгоритмі арқылы пішімге негізделген құжаттан мазмұн дәлелі алынады.

Мұндай мазмұнды хэштеудің қарапайым түрі классикалық екілік файл болады.

Жалпы, хэштеу алгоритмі (мысалы, SHA-256) барлық пішімдерге қолданылады, бірақ сарапшылар мазмұнды хэштеу процестерінің нақты пішімдерге қолданылуы мүмкін деп санайды. Мысалы, сканерленген физикалық құжаттың сандық кескіні сол құжаттың сыртқы көрініс сипаттарына (мысалы, жарықтандыру, тозуы) инвариантты көрнекі мазмұннан сенімді визуалды мүмкіндіктерді алу үшін терең нейрондық желіні (DNN) пайдалана алады.

Мазмұнның дәлелдерін алу арқылы файл атауы немесе басқа жаһандық бірегей идентификатор (GUID), мазмұн хәші

¹ ARCHANGEL: Trusted Archives of Digital Public Documents [Электрондық ресурсы] – URL: <https://arxiv.org/pdf/1804.08342.pdf> (Жүгінген күні: 17.07.2023)

және мазмұнды хэштеу процесін білдіретін бірегей идентификатор блокчейндегі қосымша метадеректермен бірге сақталады.

Бұл қосымша метадеректер архивші жазбаларын, депозит күнін, нұсқа ақпаратын және мазмұн хэштерін қамтуы мүмкін.

Сондай-ақ, ArchAngel прототипі Ethereum-да жүзеге асырылады - бұл жалпыға қолжетімді сынақ желісі (Rinkeby). Ethereum DLT платформасы ретінде жаһандық мойындалуы мен танымалдылығына, сондай-ақ смарт келісімшарттар (EVM арқылы) сияқты деректерді сақтауға арналған техникалық мүмкіндіктеріне байланысты таңдалды.

Құжаттарды түрлерге жіктеу үшін Ұлыбританияның Ұлттық архиві әзірлеген DROID (Digital Record Object Identification) қолданбасы пайдаланылды. Бұл процесс жүктеулерді қабылдауға және оларды DROID және мазмұнды шығару арқылы іске қосуға қабілетті бұлттық қызмет арқылы жүзеге асырылады.

Бұл прототип қазіргі уақытта стандартталған екілік хэшти (SHA256) пайдаланады, сонымен қатар құжат мүмкіндіктерін шығару үшін машиналық оқытудың реттелетін үлгілерін пайдалана отырып, пішімге тән хэшингті зерттеу бойынша жұмыс жүргізілуде.

Келесі функционалдық мүмкіндіктер енгізілді:

- 1) құжаттарды депозитке салу;
- 2) құжаттарды іздеу, оның ішінде GUID немесе мазмұн хэш жолының негізінде;
- 3) мазмұнды хэштің алдыңғы даналарын сәйкестендіру үшін құжаттарды тексеру (операцияларды 1) және 2) ретімен тиімді орындау.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта блокчейн технологияларын практикалық енгізуге қатысты әлемдік үрдістер барлық тәуекелдерді және оларды пайдаланудың ықтимал жағымсыз салдарын зерттеу болып табылатынын атап өткен жөн.

Болашақта бұл технологияны дамыту дәстүрлі орталықтандырылған жүйелердің элементтерін және DLT жүйе-

лерінің элементтерін біріктіретін гибриді жүйелерді құру жолында жүзеге асырылуы мүмкін¹.

Осыған байланысты ақпаратты сақтау және шынайылығын қамтамасыз ету мақсатында технологиялар мен жүйелердің кең ауқымын қарастыруға болады.

Бүгінгі күні АҚШ-да HDD жүйелері деректерді ұзақ мерзімді сақтау үшін оңтайлы шешім болып қала береді, дегенмен көптеген тұтынушылар SSD дискілеріне ауысты.

Backblaze статистикасы қай модельдердің ең сенімді екенін көрсетеді.

Backblaze-дің "жұлдызы" Seagate EXOS 8tb (ST8000NM000A) моделі болды, ол 2022 жылы бірде-бір сәтсіздікті көрсетпеді, бірақ нюанс бар: компанияның жұмысында осы модельдің тек 79 бірлігі бар, ал басқалары ондаған мың. Сонымен қатар, HDD деректері негізінен басқа істен шыққан 8 Тбайт дискілерді ауыстыру ретінде пайдаланылды.

Өткен жылы ең жоғары AFR көрсеткіштері HGST Ultrastar He8 8 TB (HUN728080ALE604) және Seagate Exos X14 14 TB (ST14000NM0138) үлгілері үшін болды - сәйкесінше 5,27% және 5,70%. 2022 жылы дискідегі барлық ақаулардың жартысына жуығы, атап айтқанда 44,5% сыйымдылығы 4, 6, 8 және 10 ТБ үлгілерде орын алды - олар жиі істен шығады, өйткені олар ұзағырақ жұмыс істейді, бірақ олар жұмыс күнінің тек 28,7% құрады.

АҚШ Ұлттық архиві ұсынылған архивтік пішімдердің соңғы шолуында SIARD (Software Independent Archiving of Relational Databases) архивтік пішімін атап өтті, оны Данияның ұлттық архиві (Rigsarkivet) реляциялық дерекқорларды архивтеу үшін пайдаланады, сонымен қатар оның соңғы нұсқасының авторларының бірі болып табылады. Бұл Дания билігінің мүддесі үшін SIARD форматының одан әрі дамуына әсер етуі мүмкін.

¹ DLT (Distributed ledger technology) – бұл ақпаратты сақтау технологиясы, оның негізгі ерекшеліктері консенсус алгоритміне сәйкес цифрлық деректерді бөлісу және синхрондау, әлемнің әртүрлі нүктелерінде баламалы көшірмелердің географиялық таралуы, орталық әкімшінің болмауы.

Швейцарияның Федералдық архиві SIARD форматын бірқатар еуропалық ұлттық архивтермен, соның ішінде Данияның Ұлттық архивімен бірлесіп әзірледі, бұл SIARD форматының кейінгі нұсқаларын, әсіресе сыртқы деректерге қатысты (SQL/MED) кеңейту үшін қозғаушы күш болды.

Бұл ынтымақтастық бағдарламасы электронды архивтеудің стандартты «құрылымдық блогын» құру шеңберінде Еуропалық Одақ тарапынан қолдау тапты және электрондық ақпараттың өмірлік циклі бойынша өзара әрекеттесу стандарттары жөніндегі кеңестің DLM-форумының шеңберінде жүзеге асырылады. (Digital Information LifeCycle Interoperability Standards Board, DILCIS), мұнда Швейцарияның Федералдық архиві мен Данияның Ұлттық архиві SIARD форматын қолдау және дамыту бойынша алдыңғы қатарында.

АҚШ Ұлттық архивінің SIARD форматына осындай қолдау көрсетуін ескере отырып, тәжірибелік тәжірибе алмасу үшін жаңа топ құрылды, АҚШ Ұлттық архиві тез арада жетекші қатысушылардың біріне айналды.

Норвегияда архивтің барлық материалдары аналогтық түрде екі өлшемді QR кодына ұқсас кескіндер түрінде кинофильмге ұқсас арнайы өте сезімтал пленкаларда сақталады. PıqI түсіндіргендей, сандық деректерді таспа катушқасына қайта жазу бірнеше минутты алады. Бірақ содан кейін таспадағы жазбаны өңдеу немесе Интернет арқылы бұзу мүлдем мүмкін емес. Мұндай тасымалдағыштарда ақпаратты сақтаудың кепілдендірілген мерзімі - 500 жыл.

Қытай Халық Республикасында 2022 жылдан бастап Ұлттық архивтер бюросы Аньхой провинциясының архивтері негізінде құжаттарды электронды архивтеуге және электронды архивтерді бірыңғай басқаруға біртұтас көзқарас құру бойынша пилоттық жобаны іске қосты (пилоттық жобаның мақсаты: басқару электрондық архивтердің ұзақ мерзімді қауіпсіз сақталуы).

Жүйелерді құру, бизнес-процестерді жобалау, деректер мен интерфейстерді стандарттау, электрондық файл пішімдерін реттеу, төрт таңбалы тестілеуді енгізу, деректердің резервтік көшірмесін жасау және тестілеу, ұзақ мерзімді сақтау жүйелері мен басқару кепілдігі жүйелерінің бірқатар сипаттамаларын әзірлеу және т. б. арқасында қабылдауды, басқаруды, сақтауды,

пайдалануды және басқа функцияларды қамтитын ұзақ мерзімді қауіпсіз сақтау жүйесі құрылды.

Электрондық архивтерді басқарудың бүкіл процесі де тәуелсіз және басқарылатын орта негізінде жүзеге асырылды.

Жобаның нәтижесінде 2022 жылы арнайы жиналған сарапшылар тобы Аньхой провинциясының провинциялық архивтері электронды архив пен жасанды интеллектті ұзақ мерзімді қауіпсіз сақтау және басқару сияқты жаңа технологияларды қолдануды сәтті сынақтан өткізгенін тексеріп, растады.

8. BIG DATA технологиялары негізінде

шешім қабылдау

(каталогтау, іздеу, қол жеткізу және деректерді талдау)

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Үлкен деректер бірнеше салалар мен пәндер үшін негізгі катализаторға айналды, өйткені олар көптеген көздерден алынған кең деректер жиынтығына негізделген автоматтандырылған және оңтайландырылған шешім қабылдау процестерін қамтамасыз етеді. Компаниялар мен мемлекеттік мекемелердің 2021 жылдың қорытындысы бойынша әлемдегі big data құралдарымен жұмыс істеуге жұмсаған шығындары 1 162,6 млрд-қа жетті, деп есептеді MarketsandMarkets сарапшылары (деректер 2022 жылғы ақпанда жарияланды). Үлкен деректерді компаниялар мен мемлекеттік органдар жиі қолданады, өйткені олар алаяқтықты анықтау және тәуекелдерді басқару сияқты әртүрлі мақсаттарға қызмет етеді.

Үлкен деректер технологиялары - бұл ақпаратты алу үшін деректерді алу, өңдеу, сақтау, визуализация және қол жеткізуді біріктіретін бағдарламалық шешімдер.

Технологиялық шешімдер

Шешімдерді іздеу және қол жеткізу

Еуропалық Одақта Archives Portal Europe порталы арқылы бір уақытта бүкіл әлем бойынша мыңдаған архивтерде ақпараттың кең түріне (адам, оқиға, нақты құжат немесе басқа) қол жетімділік қамтамасыз етіледі. Бұл архивтік құжаттар, әртүрлі мәдениеттер мен тілдер арасында бұрын-соңды болмаған салыстырулар жасауға мүмкіндік береді және оқиғалар мен адамдардың бүкіл әлем бойынша архив мұрамызды қалай

қалыптастырғанын көруге мүмкіндік береді: ең үлкен ұлттық архивтермен бірге шалғайдағы ауылдағы ең кішкентай приходтық архивті бір уақытта тексеруге болады. Archives Portal Europe пайдаланушыларға (зерттеушілерге) осы портал жасайтын жаһандық деңгейде салыстырмалы перспективаларды пайдалануды ұсынады.

Архивтер әдетте жазбаларды жасаушы, жазбаларды бастапқы жасаған және басқарған тұлға немесе ұйымның айналасында жинақтау арқылы қалыптасады. Бұл архивтік зерттеулердің және архивтердегі ақпараттық құрылымның тіректерінің бірі - шығу тегі принципін ұстанады.

Еуропа архивтері порталы шығу принципін мойындайды және құрметтейді және оны сандық іздеу кезінде, не атауды іздеудің бастапқы нүктесі ретінде немесе іздеу нәтижелерін көрсету тәсілі ретінде әрқашан анық байқауға болатынын қамтамасыз етеді. Дегенмен, портал сонымен қатар әртүрлі мекемелер түрлері бойынша және әртүрлі тілдерде миллиондаған архивтелген жазбаларды (немесе «іздеу құралдарын») бір уақытта шығарып алатын іздеу жүйелерін пайдаланып, көптеген басқа жолдармен іздеуге мүмкіндік береді.

Archives Portal Europe іздеу жүйесі үш макро санатқа бөлуге болатын бүкіл репозиторийі бойынша кілт сөздерді іздейді:

Архивтерден іздеу – мұнда талдаушы сіз іздеген құжаттардың барлық сипаттамаларын іздейді. Бұл құжаттардың мазмұны емес, құжаттардың сипаттамасы екенін ескеріңіз. «Француз революциясы» деп аталатын хат, егер хатпен байланысты архив сипаттамасында «Француз революциясы» да аталса ғана нәтижелерде пайда болады.

Атауларды іздеу – Бұл жерде талдаушы жазба жасаушының, құжатты жасаған немесе жинаған тұлғаның немесе ұйымның сипаттамаларын іздейді. «Француз төңкерісін» іздеу «Француз революциясынан кейін бірден құрылған» орган ретінде «Француз революциясы» тіркесі бар барлық жазба жасаушыларды қайтарады.

Институционалдық іздеу – мұнда талдаушы Archives Portal Europe-пен ынтымақтасатын архив мекемелерінің сипаттамаларын қарастырады. «Француз төңкерісін» іздеу

«Француз революциясынан кейін бірден қаржыландырылған» архив немесе «Революция алаңында орналасқан» мекеме сияқты сипаттамасында «Француз революциясы» тіркесі бар мекемелерді қайтарады.

Зерттеу жүргізу кезіндегі әдепкі көрініс - "архивтерді іздеу" болып табылады, бірақ әрқайсысы әртүрлі сүзгілері бар барлық опциялар ұсынылған. Есіңізде болсын, Archives Portal Europe жеке құжат нүктесіне дейін егжей-тегжейлі емес (және ол толық цифрланған жинақтардан OCR мәтінін қабылдауды қажет ететін құжаттың "ішінен" іздемейді), бірақ архивтерде сақталған жалғыз жинақтан іздейді немесе архив мекемелерінде, сондай-ақ құжат жасаушылар мен қабылдаушы мекемелерге қол жетімді дескрипторларда.

Тізім көрінісі әдепкі бойынша өзектілігі бойынша реттелген жеке іздеу құралдарына басымдық береді.

Релеванттылық – бұл кілт сөздер жиі кездесетін сөздер бірінші болып көрсетілетінін білдіреді. Бұл міндетті түрде бұлар сіз іздеген нәрсені табудың ең өзекті құралдары екенін білдірмейді: архивтік сипаттамаларды жазу тәсілі мекемеден мекемеге айтарлықтай өзгереді және олар іздеу жүйесі үшін «оңтайландырылған» деп күтілмейді. Бірнеше бетті шолудан немесе қосымша сүзгілерді қолданудан қорықпаңыз.

Уақыты – құжаттарды күні бойынша да реттеуге болады. Алайда, бұл тек іздеу құралдары үшін жұмыс істейтінін ескеріңіз, онда күн машинада оқылатын форматта жазылған. Сондай-ақ, бұл күн құжаттың тарихи кезеңге емес, жасалған уақытқа қатысты екенін ескеріңіз: мысалы, 1389 жылғы пергаменттің 1928 жылғы аударма күні 1928 жыл.

Тақырыбы – құжаттарды тақырып бойынша алфавит бойынша сұрыптауға болады.

Идентификаторлар – белгілі бір құжаттармен немесе жинақтармен тәжірибеңіз болса, құжаттарды олардың нақты анықтамалық коды немесе тиесілі іздеу жүйесінің идентификаторы бойынша сұрыптау да іздеу нәтижелерін ұйымдас-тыруға көмектеседі.

Данияда Ұлттық архив digidata.rigsarkivet.dk сайты ашты. Бұл зерттеушілер мен студенттерге зерттеу деректерінің үлкен жинағын (шамамен 3 000 деректер жинағы, негізінен сауалнамалардан) және әкімшілік деректерді (әскерге шақыру

тізілімі және салық төлеушілер тізілімі сияқты тізілімдер сияқты шамамен 6 000 деректер жиынтығы) іздеуді және оған қол жеткізуді жеңілдетеді.

Digidata¹ зерттеушілерге, студенттерге немесе мемлекеттік қызметкерлерге өздеріне қатысты деректерді табуға мүмкіндік береді. Платформа сонымен қатар келесі мүмкіндіктерді ұсынады:

- ✓ деректерді кім және қандай мақсатта жасаған сияқты жеке деректер жиынының метадеректері мен сипаттамаларын іздеу;

- ✓ нақты сұрақтар немесе баған атаулары қалай жазылғанын көру үшін деректер жинағындағы әрбір кесте сияқты арнайы іздеу;

- ✓ деректер жиынын кезең, деректер түрі және жасаушы бойынша сүзгілеу, дәл сіз іздеген нәрсені табуды жеңілдету;

- ✓ жүктеп салу немесе деректерге қол жеткізуге өтініш беру.

Платформа Данияның ұлттық архивіндегі деректердің құпиялылығын қамтамасыз етеді. Бұл құпия жеке ақпаратты қамтитын мазмұн іздеуде пайда болса да қолжетімді емес дегенді білдіреді. Егер сіз осы материалдың нақты мазмұнын қарап шығуды қаласаңыз, оған қол жеткізуге өтініш беру туралы нұсқауларды ала аласыз.

Кейбір деректер еркін қол жетімді және платформадан тікелей жүктеп алуға болады. Деректер мен құжаттарды әртүрлі пішімдерде жүктеп алуға болады, бұл сізге олармен қалауыңызша жұмыс істеуге мүмкіндік береді, мысалы, статистикалық бағдарламада немесе Excel бағдарламасында.

Daisy архивтік деректер базасы Дания ұлттық архивінің қорын іздеуге және оқу залында пайдалану үшін материалдарға тапсырыс беруге мүмкіндік береді.

Arkivalieronline Дания Ұлттық архивінің барлық цифрланған құжаттарын қамтиды (негізінен дат). Бір қызығы, жинақтардың 2%-ға жуығы ғана цифрландырылған. Цифрлық емес құжаттарды оқу залында пайдалану үшін Daisy архивтік деректер базасынан тапсырыс беруге болады.

¹ Храмовская Н. Анонимизация в архивах – возможно ли это? [Электрондық ресурс] – URL: <http://rusrim.blogspot.com/search?q=Digidata> (Жүгінген күні: 23.05.2023)

Цифрланған құжаттардың дерекқоры үнемі жаңартылып отырады, олар туралы ай сайын жаңа цифрландырулар тізімдері мен ақпараттық бюллетеньдер жазылушыларға арналған ақпараттық бюллетеньде веб-сайтта жарияланады.

Малайзияда Ұлттық архивтің веб-сайты (<http://ofa.arkib.gov.my/portal/index.php/id/>) елдегі барлық архивтерге ортақ ақпараттық іздеу жүйесін ұсынады – OFA (Онлайн іздеу көмегі) - <http://ofa.arkib.gov.my/ofa/collection/index>.

Бұл жүйе архивтік құжаттар, фотосуреттер, бейне және аудио құжаттар арасында іздеуге мүмкіндік береді. Каталогта барлығы 1490434 құжат жазбасы бар. Дегенмен, олардың көпшілігіне онлайн кіру ақылы түрде беріледі.

Жүйе түйінді сөз бойынша іздеуден басқа, жеке архивтерде санат бойынша (қоғамдық, жеке және т.б.), құжат материалдарының түрлері бойынша, қор жасаушылар бойынша және т.б. іздеуге мүмкіндік береді.

Порталда орналасқан цифрлық галереяда құжаттардың 300 мың электрондық көшірмелері бар, оларға қол жеткізу ақылы негізде ұйымдастырылған¹.

Америка Құрама Штаттарында Ұлттық архивтер және құжаттар басқармасы стандартталған, орталықтандырылған онлайн каталогты әзірледі <https://catalog.archives.gov>, ол Ұлттық архив жазбаларының 95%-дан астамынан ақпарат береді. Онлайн-каталог архивтік сипаттамалар мен архивтік жазбалар үшін мәтінмәндік метадеректерді қамтамасыз ету үшін оқытылған жүздеген қызметкерлердің он жылдық жұмысының нәтижесі болып табылады. Интернет-каталогта ақпарат беру халыққа тұрақты федералды үкімет жазбаларына бұрынғыдан да көбірек қол жеткізуге мүмкіндік береді. Деректер орталықтандырылған және стандартталған болғандықтан, оны басқа платформаларда қайта пайдалануға болады. Ол Американың цифрлық қоғамдық кітапханасына үлкен үлес қосты, жазбалары Википедияда миллиардтаған қаралымға ие болды.

¹ Юмашева Ю. Документные ресурсы зарубежных архивов в сети интернет: электронный научно-справочный аппарат (часть вторая) // Историческая информатика. 2018. № 3 (25). [Электрондық ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (Жүгінген күні: 17.06.2023)

Бүгінгі таңда NARA-да 120 миллион цифрлық көшірме онлайнда бар және архив 2024 қаржы жылының соңына қарай 500 миллионға жету мақсатына жету үшін жұмыс істейді¹.

Ресей Федерациясында пайдаланушыларды ақпараттық қамтамасыз етудің тиімділігін арттыру саласындағы бағыттардың бірі Ресей Федерациясының Мәскеу және Мәскеу облысындағы зейнетақы қоры басқармасымен (бұдан әрі – РФ ЗҚ бөлімі) қорғалған байланыс арнасы арқылы Федералдық мемлекеттік архивтердің анықтамалық-ақпараттық орталығы (бұдан әрі – ФМА ААО) деректерімен алмасу мүмкіндігін құру болды. РФ ЗҚ бөлімі мен Ресей мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архиві (бұдан әрі – РМФТҚА) арасындағы электрондық өзара іс-қимыл туралы келісім ұзақ мерзімді пысықтаудан кейін 2020 жылғы 18 мамырда жасалды: Келісім шеңберінде РФ ЗҚ бөлімшесі мен ФМА ААО арасында электрондық құжаттармен алмасу жүзеге асырылатын болады. Архивтік ақпараттық коммуникациялық жобалар бөлімі қолдаған және ведомствоаралық электрондық өзара іс-қимыл жүйесі арқылы келетін сұраныстарды тіркеуге дайындалған азаматтар мен ұйымдардың сұраныстарын тіркеудің, есепке алудың және орындауды бақылаудың бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесі «Сұраныстар» ААЖ барлық федералды архивтердің жұмысында қолданылады. РФ ЗҚ бөлімшесінен қорғалған байланыс арнасы арқылы берілген әлеуметтік-құқықтық сұраныстарды орындаудың технологиялық схемасы әзірленді және Росархив мақұлдады. Қазіргі уақытта жүйеаралық тестілеу жүргізілуде.

Архив құжаттарына электронды қолжетімділіктің бірыңғай жүйесін құру бойынша Росархив жобасын жүзеге асыру зерттеушілерге қолжетімділікке қатысты көптеген мәселелерді шешіп, архивтік құжаттардың электрондық көшірмелерін пайдалану бөлігінде архивтер жұмысын біріз-

¹ Pamela Wright On Leading Digital Innovation at the National Archives [Электрондық ресурc] – URL: <https://www.govexec.com/management/2020/10/pamela-wright-leading-digital-innovation-national-archives/169579/> (Жүгінген күні: 17.05.2023)

дендіруді қамтамасыз етті¹. Сонымен бірге, жүйеге енгізілген архивтік құжаттарға пайдаланушының ашық қолжетімділігін қамтамасыз ету қосымша пысықтауды талап етеді.

Аналитика және басқару шешімдері (басқа салалар мысалында)

Францияда Лувр деректерге негізделген шешім қабылдауда пионерлердің бірі болды.

Жыл сайынғы 10 миллионнан астам келушілері бар мұражай келушілерді орналастыру, өсу мен келу санын анықтау, ақпараттандыру стратегиясын әзірлеуді жалғастыру және келушілерді монетизациялау үшін операцияларды оңтайландыруы ерекше маңызды.

Мұражай әртүрлі экспонаттар бойынша келушілердің тенденцияларын бақылау үшін деректер аналитикасын пайдаланады, бұл басшылыққа өзгермелі қажеттіліктер мен үміттерді қанағаттандыру үшін болашақ ұсыныстарды жақсырақ қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

2019 жылы Лувр агенттеріне оқиғаларды нақты уақытта бақылауға және шешуге мүмкіндік беретін, келушілерге жақсырақ қызмет көрсетуге мүмкіндік беретін сандық құрал енгізілді.

Веб-сайтқа келушілер мен мұражай келушілерінің демографиясын түсіну арқылы Лувр маркетингтік күш-жігерін жақсырақ бағыттап алады.

Жиналған деректердің үлкен көлемінің арқасында Лувр болашақ ЖИ цифрлық түрлендірулері үшін деректерді барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік береді².

Киберқылмыс пен күресуге арналған аналитикалық шешімдер

Интернеттегі форумдардағы жеке деректер көлемінің ұлғаюымен қатар, деректердің бұзылуы түрі мен жиілігі бойынша өсуде. Сонымен қатар, COVID-19 пандемиясы

¹ Власова М.А. Цифровая трансформация в РГАНТД: проблемы, перспективы. [Электрондық ресурc] – URL: <https://www.google.com/url?sa> (Жүгінген күні: 19.07.2023)

² The Louvre: Winning at Digital Engagement [Электрондық ресурc] – URL: <https://d3.harvard.edu/platform-digit/submission/the-louvre-winning-at-digital-engagement/> (Жүгінген күні 21.04.2023)

ұйымдық желілердегі қауіпсіздік периметрлерін орталықсыздандыру арқылы қолданыстағы киберқауіпсіздік жүйелерін одан әрі күрделендіріп жіберді.

Кибершабуылдардың үнемі өзгеріп тұратын күрделілігіне байланысты кибершабуылдарды ерте анықтау қиын болып қала берді. Міне, киберқауіпсіздіктегі үлкен деректер аналитикасының әлеуеті осы жерде іске асады.

Үлкен деректерді талдау киберқауіпсіздіктің келесі салаларына әсер етуі мүмкін:

Мінез-құлық талдауы: пайдаланушының немесе құрылғының сандық ізіне әсер ететін негізгі оқиғаларды (мысалы, журнал ақпараты) бақылайтын UEBA және SIEM сияқты мінез-құлық құралдарының пайда болуымен үлкен деректер киберқауіпсіздік операцияларын қолдау үшін катализатор ретінде әрекет ете алады.

Желіге кіретін құрылымданбаған деректер ағымынына байланысты, басқа сипаттамалармен қатар шабуылға қол қою үлгілерін сәйкестендіру үшін машиналық оқытуға негізделген болжамды алгоритмдерді пайдалана отырып, зиянды трафикті сүзгілеу маңызды.

Ұйымдар сипаттамалық киберқауіпсіздік аналитикасынан болжамды аналитикаға көшкен кезде кибершабуылдардың болжауға болмайтын сипатын анықтау тиімдірек болады.

Мінез-құлық талдауы арқылы алынған нәтижелер АТ-қауіпсіздік мамандарына пайдаланушылардың желідегі әрекеттеріндегі ең кішкентай ауытқулар туралы есеп беруге көмектеседі. Бұл АРТ шабуылдары сияқты жасырын киберқауіптерді қамтуға көмектеседі.

Бұған қоса, болжамды алгоритмдер деректерді жинау, өңдеу және жинақтау сияқты жалықтыратын тапсырмаларды автоматтандырып, АТ қауіпсіздігі мамандарына олардың назарын күрделірек тапсырмаларға аударуға мүмкіндік береді.

Сандық криминалистикаға арналған аналитикалық шешімдер

Кибершабуылдың шығу тегін анықтау инциденттерге әрекет ету жоспарының негізгі бөлігін құрайды. Пандемия тудырған қашықтағы және гибриді желілердің пайда болуынан кейін қауіп-қатер аймағының кеңеюімен, BYOD пайда болуымен бірге киберқылмыстарды тергеу күрделі бола түсті.

Деректерді талдау құралдары тергеушілерге пайдаланушының желідегі әрекеті туралы егжей-тегжейлі ақпарат бере алады.

Жетілдірілген шабуылдарды анықтау жүйелері (IDS). Үлкен желілік деректер ағындары арқылы електен өту үшін IDS құралдары кіріс трафиктің үлкен көлемін талдау үшін деректерді ескеретін саясаттарды іске асыру үшін масштабталуы керек. IDS рұқсат етілмеген трафикті анықтаудың үш әдісін пайдаланады:

Қолтаңбаға негізделген анықтау: IDS репозиторийінде сақталған үлгілердің немесе қолтаңбалардың белгілі жинағын пайдаланып кибершабуылдарды анықтайды. Неғұрлым динамикалық алдын алу үшін IDS дерекқорының жаңа қорғау және бақылау опциялары туралы ақпаратпен үнемі жаңартылып тұруы маңызды.

9. Сервер бөлмесі

(технология, киберқауіпсіздік, қауіпсіздік, сенімділік)

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Ақпараттық технологиялар құнды іскерлік/зерттеу ақпаратын қамтамасыз ететін және маңызды бизнес-процестер мен операцияларды нақты уақыт режимінде бақылауды қамтамасыз ететін заманауи әлемнің қан тамыры болып табылады.

Бүгінгі кәсіпорындар деректер мұхитына сіңіп кетеді, ал үлкен көлемдегі деректер датчиктер мен IoT құрылғыларынан жиналады, олар нақты уақыт режимінде алыс жерлерде және әлемнің кез келген нүктесінде күрделі жұмыс жағдайларында жұмыс істейді.

Бірақ бұл виртуалды деректер ағыны кәсіпорындардың есептеуге деген көзқарасын да өзгертеді. Орталықтандырылған деректер орталығы мен сымды Интернетке негізделген дәстүрлі есептеу моделі нақты дүние деректерінің шексіз өсіп келе жатқан өзендерін жіберуге жарамайды. Өткізу қабілетінің шектеулері, кідіріс мәселелері және болжанбаған желінің үзілуі мұндай операцияларға кедергі келтіруі мүмкін.

Технологиялық шешімдер

Кәсіпорындар осы деректер мәселелерін шеттік есептеуіш архитектураларымен шешуде. Edge computing кейбір сақтау және есептеу ресурстарын орталық деректер орталығынан

алыстатады және деректер көзінің өзіне жақындатады. Шикі деректерді өңдеу және талдау үшін орталықтандырылған деректер орталығына жіберудің орнына, бұл жұмыс деректер нақты жасалған жерде жасалады - бұл бөлшек сауда дүкені, зауыт алаңы, кең таралған кәсіпорын немесе ақылды қала болсын. Ал нақты уақыттағы іскерлік түсініктер, жабдыққа техникалық қызмет көрсету болжамдары немесе басқа әрекетке қабілетті түсініктер сияқты шеттегі есептеу жұмыстарының нәтижелері ғана талдау және басқа адамдармен өзара әрекеттесу үшін негізгі деректер орталығына қайтарылады.

Осылайша, шеткі есептеулер мен шеткі серверлердің өзі АТ және бизнес-компьютерлердің пішінін өзгертеді.

Толық шешім

AI EdgeLabs халықаралық стартап-компаниясы, түрлі елдердің – АҚШ, Мексика, Израиль және Канада мамандарынан құралған стартап-компания Supermicro, Sixsq, Zededa, Ekinops, Sunlight және т.б. компаниялармен альянсқа 2022 жылдан бастап кірді.

AI EdgeLabs AI қауіпсіздігін және қауіпсіздік оқиғаларының өсуіне автоматтандырылған әрекетті қамтамасыз етеді. Компанияның технологиялары салаларға киберқауіптер мен шабуылдарды зиян келтірмес бұрын анықтауға, алдын алуға, оларға жауап беруге және азайтуға мүмкіндік береді. Ransomware, дәрекі күш шабуылдары, таратылған қызмет көрсетуден бас тарту (DDoS) шабуылдары және т.б. Зиянды ниеттің бар екенін көрсететін ең кішкентай ауытқуларды да анықтауға болады.

Атап айтқанда, компания таратылған IoT Edge орталары үшін киберқауіпсіздік шешімдерінің жетекші провайдері ретіндегі позициясын нығайтты.

Мәселен, AI EdgeLabs деректерге рұқсатсыз қол жеткізуге, артықшылық деңгейінің жоғарылауына және бұлтты басып кіруге мүмкіндікке әкеліп соқтырған өзінің МЕС желілері мен МЕС компоненттеріндегі осалдықтарды пайдаланудан зардап шеккен кең жолақты және тұрақты байланысқа мамандандырылған ірі телекоммуникациялық компанияға көмектесті. Платформада AI анықтау және жауап берудің автоматтандырылған хаттамаларын қолдана отырып, AI Edge Labs Клиенттің мобильді ядросынан қорғаныс периметрін

жылжытып, оны шабуыл көзіне жақындатты. AI Edge Labs зиянды бағдарламалардың жоғары трафигін бұғаттады және AI EdgeLabs шешімі енгізілгенге дейін клиент тапқанға ұқсас желі бойынша үзіліс қаупін азайтты.

Серверлік жабдықтың қауіпсіздігіне арналған шешімдер

Архивталған деректер, веб-сайттар, бұлттар және т.б. күніне 24 сағат, жылына 365 күн қол жетімді және қорғалған болуы керек. Өрттен қорғаудың тұтас тұжырымдамасы АТ деректері мен жүйелерін қорғау үшін ғана емес, сонымен қатар компанияның бүкіл өмірі үшін өте маңызды және температура, қуат, ауа ағыны және ылғалдылық сияқты қоршаған орта факторларын бақылау сервердің қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін маңызды.

2023 жылға арналған сервер бөлмесінің ортасын бақылаудың ең жақсы жүйелері мен құралдары¹:

✓ tempCube - Бұл сымсыз температура мен ылғалдылық мониторы есептерді мобильді құрылғыларға жібереді, бұл әрқашан жолда болатын техниктер үшін тамаша мүмкіндік. Қашықтағы сайттарды бақылауға арналған Интернет-репортаж арнасы.

✓ netmon – ескертулер беретін қоршаған ортаны бақылау құрылғысы.

✓ Paessler PRTG – сервермен жасалған физикалық жағдай есептерін бақылайды. Windows серверінде жұмыс істейді.

✓ Monnit – сервер бөлмесіндегі ортаны бақылайтын сымсыз құрылғы. Сайтта сымсыз кіру нүктесі қажет.

✓ ITWatchDogs – сервер бөлмесінің ортасын бақылауға арналған құрылғы.

✓ ControlbyWeb – браузер негізіндегі интерфейсті пайдаланатын сервер бөлмесі ортасын бақылау құрылғыларының ауқымы.

¹ Тим Кири, эксперт по сетевому администрированию. The Best Server Room Environmental Monitoring Systems & Tools for 2023 [Электрондық ресурсы] - URL: <https://www.comparitech.com/net-admin/server-room-environmental-monitoring-systems/> (Жүгінген күні: 18.07.2023)

✓ AVTECH – барлық жағдайларды жазып алатын және шекті мәндер бұзылған кезде ескертулер беретін қоршаған ортаны бақылау құрылғысы.

✓ Kentix – қоршаған ортадағы өзгерістерді көрсету үшін сервердің физикалық күйіне негізделген қоршаған ортаны бақылау бағдарламалық құралының шешімі.

✓ Sensaphone – браузерде ашылатын қашықтан басқару консоліне есеп беретін құрылғылар қатары.

✓ EDS – түгін детекторына ұқсас қоршаған ортаны бақылау құрылғысы. Есеп беру функциялары желіні бақылау бағдарламалық құралы арқылы бағытталады.

✓ CAS DataLoggers – конфигурациялануы оңай қоршаған ортаны бақылау құрылғыларының ауқымы.

✓ *Бұл құралдар келесі критерийлер негізінде таңдалды:*

✓ техниктің панеліне ескертулер жібере алатын жүйе;

✓ электрондық пошта немесе SMS арқылы ескертулерді қайта жіберу;

✓ бағдарламалық және аппараттық құралдарды орналастыру нұсқалары;

✓ орнату және техникалық қызмет көрсетудің қарапайымдылығы;

✓ құрылғының борттық сенсорларынан басқа физикалық сенсорлардың болуы.

✓ *Басты ерекшеліктер:*

✓ Портативті сенсорлық блок

✓ Сымсыз жіберу

✓ Экспедитор

✓ Бақылау бағдарламалық құралы

✓ Ескертулер

✓ *Артықшылықтары:*

✓ сенсорды жай зарядтау және қосу арқылы кез келген жерде орналастырыңыз;

✓ WiFi арқылы температура мен ылғалдылық есептерін жинау;

✓ мобильді құрылғыдан бақылау жүйесін тексеру;

✓ асып кеткен кезде ескертулерді тудыратын температура мен ылғалдылық шегін орнату;

✓ SMS немесе электрондық пошта арқылы жіберілген ескертулерді алыңыз.

Серверлік жабдықтың сенімділігі бойынша шешімдер

Германияда Мюнхендік bebob аккумулятор өндірушісі жаңа b480сіне шығарады, бұл бүгінгі күнге дейін ең қуатты В байонеті бар батареясы.

Инновациялық тұжырымдаманың арқасында батарея құрамдастарының көпшілігін көптеген жылдар бойы қайта пайдалануға болады, бұл ысырапты болдырмайды және ресурстарды үнемдейді, сонымен қатар bebob тұтынушыларына экономикалық пайда әкеледі.

Сондықтан, барлық bebob батареялары жөндеуге арналған және олар ұзақ жылдардан кейін бастапқы өнімділікті қамтамасыз етпесе, жаңа ұяшықтармен жабдықталуы мүмкін.

Нарықтағы бірегей 475 ватт-сағ қуат пен 20 ампер (үздіксіз ток) максималды жүктеме сыйымдылығына қоса, жаңадан келген құрылғы (бүкіл bebob В-Mount желісі сияқты)¹ сонымен қатар 14,4/28,8 В және 450 қос кернеу мүмкіндігіне ие. Вт үздіксіз шығыс қуаты. Бұл В480сіне құрылғысын 12 В және 24 В жинақтағы ерекше қуатты қажет ететін жабдық үшін тамаша қуат көзі етеді, жердегі қосымша үлкен және қиын батареяларды, әсіресе 24 В керек-жарақтарын оңай ауыстырады.

В480сіне: бұрын-соңды болмаған сыйымдылығы мен өнімділігі бар кірістірілген батарея

475 Вт/сағ қуатымен В480сіне, мысалы, 200 Вт ARRI Skupanel-ді екі жарым сағат бойы қуаттай алады. Бұл сонымен қатар өнімділігі жоғары Arputure 600 прожекторлар тобы үшін тамаша біріктірілген қуат көзі: екі В480сінес бар Arputure 600D Pro толық қуат және күшейту режимдерінде 640 Вт қуатта бір жарым сағатқа жуық үзіліссіз жұмыс істейді. Айтпақшы, бұл режим тек bebob В-Mount батареяларымен ғана мүмкін болады, себебі ол 360 Вт-тан астам қуаты бар батареяларды қажет етеді.

Барлық bebob В-Mount батареялары сияқты, В480сіне бірегей 450 Вт үздіксіз қуатқа ие. (bebob В-Mount батареялары қазіргі уақытта 20 А үздіксіз токты қамтамасыз ететін жалғыз батарея болып табылады - тек 14,4 В-та ғана емес, сонымен

¹ Bebob introduces industry's most powerful B-Mount battery [Электрондық ресурсы] – URL: <https://tk1957.com/bebob-introduces-industry-s-most-powerful-b-mount-battery/> (Жүгінген күні: 18.06.2023 г.)

қатар 28,8 В номиналды кернеуде. Қысқа уақыт ішінде (бірнеше минут) ток тіпті жетуі мүмкін. 23 А.)

V480сіне барлық bebob батареяларымен бірдей кепілдікпен келеді: барлық механикалық және электрондық компоненттерге екі жыл, сонымен қатар ұяшықтың бастапқы сыйымдылығының 80 пайызы.

bebob аккумуляторлары үшін тек тексерілген құрамдастарды пайдаланады және кешенді сертификаттау процесі арқылы ең жоғары электромагниттік үйлесімділікке, сондай-ақ көлік пен өнімнің қауіпсіздігіне кепілдік береді.

V-Mount: көптеген артықшылықтары бар жетілдірілген батарея жүйесі

V-Mount батареяларының артықшылықтарына 24 В және екі кернеуде жұмыс істеу мүмкіндігі, тегіс механика және аккумулятормен әмбебап байланыс кіреді. Өндірушілердің кең ауқымындағы камералармен, жарықтандыру құрылғыларымен және аксессуарлармен үйлесімді V-Mount интерфейсі сонымен қатар түсірілім алаңындағы барлық жабдықты бір батарея жүйесінен қуаттандыруға мүмкіндік береді бұл камера операторлары мен жалға беруші компаниялар үшін, әсіресе өңдеу және сақтау тұрғысынан айтарлықтай логистикалық артықшылықтар береді.

10. Қойма

(түрі, қол жетімділігі, басқару, қорғау, оқыту)

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Цифрландырудың өсуіне қарамастан, құжаттар мен нысандардың көптеген түрлері әлі де физикалық архивте сақталуы керек.

Тарихи құндылығы бар заттар мен құқықтық құжаттар көбінесе бастапқы күйінде сақталуын қажет етеді. Ұйымдар критерийлер негізінде таңдайды: жылдамдық, қарапайымдылық және басқаруға қолжетімділік.

Технологиялық шешімдер

Компаниялар активтерді тиімді сақтау үшін мобильді архивтерге көбірек сүйенуде. Мобильді архивтер қауіпсіз және ықшам сақтауды, сонымен қатар шығындарды үнемдеуді қамтамасыз ете отырып, берілген кеңістіктің сыйымдылығын арттырады.

Әрбір шаршы метр архивтік іс-шараларға қажет. Мобильді сақтау жүйелері статикалық архивтермен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарды ұсынады.

Мысалы, жылжымалы сөрелер архив сыйымдылығын екі есе дерлік арттыра отырып, тек бір дәліз арқылы бос орынды тиімді пайдаланады.

Мобильді сөрелерді жеке немесе бірнеше орынға жылжытуға болады.

Кеңістікті үнемдейтін архивтер энергияны тұтынуды азайтуға көмектеседі.

Жылжымалы сөрелер арқылы кеңістікті оңтайландыру сонымен қатар жарықтандыру, тазалау және қауіпсіздік шығындарын азайту және қаржылық үнемдеуді білдіреді.

Архив бөлмесінің жабдықтары, сақтау әдісі және басқару шешімдері

Мобильді сақтау жүйелеріндегі еуропалық нарықтың көшбасшысы, Bruunzeel Storage Systems¹ (Нидерланды), оның құрамына сонымен қатар Канзас штатының Delta Designs Ltd (АҚШ) кіреді, ол Солтүстік Америкадағы мұражайлар мен мекемелердің коллекцияларын сақтау саласындағы көшбасшы, жоғары сапалы, герметикалық, тапсырыс бойынша жасалған мұражай шкафтарымен танымал, берік мобильді сөрелермен бірге жан-жақты, жоғары сапалы, озық өндіріс және инженерлік мүмкіндіктерді ұсынады.

Bruunzeel мобильді сөрелері екі контроллердің бірімен стандартты түрде келеді: дәстүрлі қолмен - тұтқалар немесе RFID және PIN қол жетімділігі сияқты қосымша мүмкіндіктері бар электрондық панельдер.

Жылжымалы сөрелердің беріктігі мен сапасы.

Сөрелер жуғыш заттар мен тазартқыштарға қажеттілікті жою арқылы қоршаған ортаға тигізетін әсерді азайту үшін негізінен майсыз болаттан жасалған. Компанияның ұнтақ бояу әдісі эпоксидті ұнтақты 100% жабуды қамтамасыз етеді, сондықтан коррозия болмайды.

Құпиялылық интеллектуалды электронды басқару жүйесі арқылы қамтамасыз етіледі: PIN кодтары және RFID (радио

¹ Creating spacefor a healthy planet [Электрондық ресурс] – URL: www.bruunzeel-storage.com/accessories (Жүгінген күні 17.06.2023)

жиілікті анықтау) тағайындалған пайдаланушыларға немесе бөлімдерге арнайы тіректерді тағайындау арқылы әртүрлі деңгейдегі авторизацияға мүмкіндік береді.

Механикалық жүйені соңғы шкафта орналасқан кіріктірілген еуро-құлыптың көмегімен құлыптауға болады.

Security Master – электрондық басқарылатын сақтау жүйелеріне арналған қауіпсіздік нарығындағы жаңа стандарт. Құрылғы пайдаланушылардың және сақталған элементтердің қауіпсіздігін қамтамасыз етеді: ешкім ашық жолды жаппас бұрын, Security Master жолдағы кез келген пайдаланушыларды немесе элементтерді анықтайды және сақтау жүйесінің кез келген қозғалысын тоқтатады.

Климатты бақылау.

Тарихи құжаттарды сақтау қауіпсіз және ұзақ мерзімді сақтау үшін ерекше жағдайларды талап етеді.

Желдету арналары мен сүзгілері архивті шаң мен көгеруден қорғау үшін оңтайлы климатты қамтамасыз етеді.

Климаттық бақылаудан басқа, Bruynzeel мобильді сөрелері архивтік топтаманың тарихи атмосферасын сақтауға көмектесетін бірқатар мүмкіндіктерге ие.

Қол жеткізуді бақылау

Кез келген адамның архивтегі құжаттарға рұқсатсыз қол жеткізуіне жол бермеу үшін әртүрлі үзінділер нақты қызметкерлерге немесе бөлімдерге шектелуі мүмкін. PIN кодтары немесе кіру тегтері бірегей қауіпсіздік рұқсаттарын қамтамасыз етеді.

Басқару құралдары

Bruynzeel Dynamic II Control Master қолданбасының көмегімен пайдаланушылар ұялы телефон немесе планшет арқылы қалаған жолды аша алады. Қолданба сонымен қатар құжатты басқару жүйесінің функцияларын қамтиды, мысалы:

- қауіпсіздік функциялары:

Шкафтардың дірілсіз қозғалысы: «жұмсақ іске қосу және тоқтату» механизмі керамика, тоқыма және шыны бұйымдары сияқты нәзік заттарды сақтауға өте ыңғайлы.

Шкафтардың түнгі тұрағы: жүйені түнде блоктар арасындағы аралықта автоматты түрде тұрақтандыруға бағдарламалауға болады,

Климаттық ортаны бақылау: ауа ағынын қамтамасыз ету және шкафтардағы ауа қалталарын жою.

- «От паркі» функциясы:

Жүйені ғимараттың өрт дабылы жүйесіне қосуға болады. Дабыл пайда болған кезде сақтау жүйесі оны түгінсіз қалдыруға немесе газ немесе су сөндіргіштерінің сөрелерге кіруіне рұқсат беруіңізге байланысты автоматты түрде жабылуы немесе ашылуы мүмкін.

- габаритті заттардың зақымдануын болдырмау:

Vruunzeel мобильді сақтау жүйелері сөрелер арасындағы жылжымалы тежеу қашықтығын реттеуге мүмкіндік беру арқылы үлкен заттарды орналастыра алады, осылайша дәліздерге шығып тұрған заттардың кездейсоқ зақымдалуын болдырмайды.

- көру қауіпсіздігі:

Бұл қауіпсіздік мүмкіндігі жүйені әдепкі бойынша құлыптап, пайдаланушыны жұмыс жасамас бұрын барлық жалпы өтулер мен кедергілерді тексеруге мәжбүр етеді.

- қорғаныстағы серпіліс:

Ұрлыққа қарсы функция жолдарды белсенді түрде жабық күйде ұстайды. Егер біреу жүйені күшпен ашуға әрекеттенсе, дабыл қосылады.

- архив бөлімдерін арнайы сақтау қажеттіліктері үшін әртүрлі керек-жарақтармен оңай теңшеуге болады.

Оңтүстік Кореяда сақтау орындары жылжымалы, рельсті тіректермен жабдықталған, құжаттарды әр түрлі сақтау құралдарында сақтау қамтамасыз етілген.

Құжаттарды сақтау жүйесі стандартты болып табылады. Құжаттар тік күйде арнайы жәшіктерде сақталады. Коллекциялық және ерекше құнды құжаттар көлденеңінен сақталады. Сонымен қатар, толтырылған құжаттар (негізінен хаттамалар) бар, цифрландыру кезінде олар кестеленіп, содан кейін жәшіктерге салынады.

Архив жәшіктерін жасау арнайы цехтарда жүзеге асады. ZUND LR 1600 машинасында картон контурын оператор таңдаған пішіндердің біріне сәйкес алады. Машинаның жүзі контурдың контурына сәйкес келеді. Оператор қорапты толтырылған пішінге ғана бүктеп, жинай алады.

Құжаттарды есепке алуды автоматтандыру және олардың архив ішінде қозғалысын бақылау үшін Радиожиілік сәйкестендіру (RFID) технологиясы енгізілді. Сақтау құжаттарына RFID тегі қолданылады, ол құжаттың орналасқан жері туралы сигнал береді. Бұл технологияны пайдалану арқылы бақылау және қауіпсіздік қамтамасыз етіледі¹.

Ресей Федерациясында және Қазақстан Республикасында Kardex Remstar Lektriever қойма жүйесі қолданылады - бұл бірнеше мың сақтау құралдарын басқаратын автоматтандырылған электронды басқарылатын қойма - бейне, CD, DVD және т.б. Lektriever қойма жүйесі әрқайсысында төрт жәшігі бар 16 шкафты сыйдыра алады. Қойма ІТ жүйелерімізбен жабдықталған кезде офлайн режимінде де, онлайн режимінде де жұмыс істей алады.

Пайдаланудың қарапайымдылығы бойынша Lektriever кәдімгі принтермен салыстыруға болады; Қажетті қалтаны немесе сақтау құралын басқан кезде, сұралған медиа ізделеді және операторға жеткізіледі.

Шағын ауданды қажет етеді – Кәдімгі жүйелермен салыстырғанда, Lektriever 50% аз орын алады.

Жоғары эргономика – қызметкерлерге бұдан былай баспалдақпен көтерілу және түсу, ауыр жүктерді көтеру және басқа да күрделі физикалық тапсырмаларды орындау үшін еңкейдудің қажеті болмайды. Әрбір қорап автоматты түрде таңдау терезесіне жеткізіледі. Таңдау терезесі эргономикалық биіктікте және мүгедектер арбасына кіруге арналған пандусы бар. Біздің бағалауымызша, жүйені енгізу өнімділікті 40%-ға арттырады.

Өрттен қорғау және қауіпсіздік техникасы - әрбір секцияны газды өрт сөндіру қондырғысымен жабдықтауға болады. Рұқсат етілген қол жеткізу PIN кодты құлыптау, карта терминалы немесе электрондық құлып арқылы қамтамасыз етіледі.

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электрондық ресурс] - URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Жүгінген күні: 12.04.2023)

Дизайн - Lektriever әртүрлі түстер мен қаптама текстураларында келеді¹.

Kardex Shuttle XP тік лифт жүйесі қойма және конвейерлік жүйелерге арналған автоматтандырылған, компьютермен басқарылатын лифт болып табылады. Оның модульдік дизайны бар және «Өнім – адамға» принципі бойынша жұмыс істейді.

Kardex Shuttle XP модульдік тік көтергіш құрылғының алдыңғы және артқы жағында сөрелер тігінен сақталатын жабық жүйе болып табылады. Орталықта экстрактор бар, ол түймені басу немесе штрих-кодты оқу арқылы тауарлары бар сөрелерді тарату терезесіне автоматты түрде жеткізеді.

Модульдік дизайн арқасында Kardex Shuttle XP жүйені орнатқанға дейін де, орнатқаннан кейін де қажетті сөре биіктігіне бейімделуі мүмкін; Тарату терезелерінің санын да өзгертуге болады. Бөлменің биіктігіне байланысты әдеттегі қойма жүйелерімен салыстырғанда орнату кеңістігін 85 пайызға дейін үнемдеуге болады. Optiflex технологиясын қолдану арқылы әрбір сөре автоматты түрде оқылады - нысандар бір-бірінен 25 мм қашықтықта оңтайлы орналастырылады².

Қауіпсіздік шешімдері

Еуропада Rhenus Archiv Services³ жоғары қорғалған архивтер желісі бар - бұл Германиядағы және басқа Еуропа елдеріндегі (Польша, Австрия, Франция, Нидерланды, Бельгия, Испания, Швейцария және Венгрия) 24 архив.

Сақтау блоктары архив жүйесіне енгізілген кезде штрих-кодпен қамтамасыз етіледі. Бұл процестің көмегімен нысанның/құжаттың/файлдың әрбір қозғалысын анық бақылауға және мөлдірліктің ең жоғары деңгейін қамтамасыз етуге болады.

Rhenus Archiv Services Германиядағы өзінің деректер орталығында орналасқан заманауи архивтеу жүйесі арқылы

¹ Складская система Kardex Remstar Lektriever [Электрондық ресурс] - URL: <https://dipaul.ru/about/> (Жүгінген күні: 15.06.2023)

² Вертикальная лифтовая система kardex shuttle xp [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.giansar.kz/kardex-shuttle-xp/> (Жүгінген күні: 16.05.2023)

³ Security archives across europe for your files and documents [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.aktensarchivierung.de/en/external-file-archiving/high-security-archives/> (Жүгінген күні: 16.05.2023)

күжат пен файлдарды сақтаудың толық ашықтығын қамтамасыз етеді. Әрбір файл қозғалысы файлдың күйін кез келген уақытта бақылауға болатындай аудитпен қорғалған архив жүйесінде жазылады.

Rhenus Archiv Services келесі сақтау қауіпсіздігі опцияларын ұсынады:

- ✓ Бөлек қоршау
- ✓ Қақпашы қызметі
- ✓ VdS талаптарына жауап беретін, өрт сөндіру бригадасы және қауіпсіздікті белсендіру арқылы өрт және қауіпсіздік дабылы жүйелері
- ✓ Өрттен қорғау жүйелері
- ✓ Бейнебақылау
- ✓ Қозғалыс детекторлары
- ✓ Зиянкестермен күресу жүйелері
- ✓ Температураны реттеу
- ✓ Электрондық қол жеткізу және кіруді бақылау
- ✓ Тұтынушының талабы бойынша қауіпсіздік аймақтарын бөлу мүмкіндігі
- ✓ Персонал мен жүк көліктеріне арналған құлыптар
- ✓ ISO 9001, ISO 27001 және GLP бойынша сертифицирталған
- ✓ Қалыптасқан бизнестің үздіксіздігін басқару

Оңтүстік Кореяда әрбір қоймаға кіретін және шығатын жерінде сөрелердің орналасуын, өрт сөндіргіштердің орналасуын, телефондық және навигациялық үстелдерді сипаттайтын қойманың схемасы (картасы) бар. Сақтау орындарына кіру электронды карталар арқылы жүзеге асырылады, бейнебақылау жүргізіледі.

Сақтау орындарында бақылау-өлшеу аспаптары, электронды температура мен ылғалдылық сенсорлары, магниттік термометрлер, механикалық психрометрлер бар. Жылу және түгін детекторлары автоматты азотты өрт сөндіру жүйесіне сигнал береді. Орнатудың осы түрінің жұмыс принципі бөлмеде оттегінің төмен мөлшері бар ортаны құру болып табылады - 10% -дан аз, мұндай ортада жану процесі мүмкін болмайды¹.

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электрондық ресурс] - URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Жүгінген күні: 12.04.2023)

Қауіпсіздікке қарсы сақтау шешімдері

Норвегияда архив қоймасы Лонгъярбьен ауылындағы Шпицберген аралында жарылыстан қорғайтын есіктер мен ауа тығыны камераларымен жабдықталған арнайы бункерде орналасқан¹.

11. Тіркеу және бақылау функцияларын ұйымдастыру

Өзектілігі және негізгі тенденциялары

Интернет-сарапшылар мобильді тіркеу деректері қол жеткізуді басқарудың ең жылдам дамып келе жатқан өнімі екенін айтады.

Технологиялық шешімдер

Мобильді құрылғыларға көшу

Цифрлық сарапшылар 2023 жылы 120 миллионнан астам мобильді тіркеу деректері жүктеледі деп болжайды.

Мобильді тіркеу деректері көп модальды және көп факторлы аутентификацияға мүмкіндік береді. Мульти-модальдық жеке басын растауды және/немесе кемінде екі бөлек биометрика арқылы қол жеткізуді немесе смарт-карта немесе PIN сияқты әртүрлі тіркеу деректерінің кез келгенін пайдаланып кіруге рұқсат беруді білдіреді. Көп факторлы аутентификация кем дегенде екі әдісті немесе тіркеу деректерін пайдалана отырып, сәйкестікті растауды және/немесе рұқсат алуды қамтиды.

Көп факторлы аутентификация цифрлық қол жеткізуде кеңінен қолданылады. Мысалы, қызметкер компания жүйесіне кіргенде, ол SMS немесе басқа қолданба арқылы бір реттік код арқылы жеке басын растау үшін қосымша әдісті қолдануы керек. Ол сондай-ақ физикалық қол жетімділік қосымшаларында жылдам өсуде.

Екі факторлы аутентификация реттелетін салаларда міндетті болғанымен, ол реттелмейтін салаларда да пайда

¹ Архив, который выдержит ядерную войну: хранилище судного дня в Норвегии [Электрондық ресурс] - URL: <https://archive-tkr.ru/statyi/post/arkhiv-kotoryu-vyderzhit-yadernuyu-voynu-khranilishche-sudnogo-dnya-v-norvegii> (Жүгінген күні: 14.04.2023)

болады. Мультимодальдық оқырмандардың дамуы осы үрдісті жалғастырады.

Қимылдарды тану технологиялары

Қимылдарды тану технологиясының пайда болуы есіктерді қашықтықтан ашуды қауіпсіз және ыңғайлы етеді. Смарт сағаттар, білезіктер және басқа киілетін құрылғылар, сондай-ақ биометриялық аутентификация сияқты мобильді тіркелгі деректерінің жаңа пішін факторлары мобильді кіруді басқару құрылғыларының қауіпсіздігі мен ыңғайлылығын одан әрі жақсартады.

Заманауи шешімдер ұйымдарға металл кілттер мен смарт-карталарға балама ретінде смартфондар мен басқа смарт құрылғыларға орнатылған Bluetooth Smart және NFC технологияларын пайдалануға мүмкіндік береді. Кейбіреулер пайдаланушыларға есіктерді қашықтықтан ашуға мүмкіндік беретін қимылдарды тану технологиясындағы жаңа жетістіктерді де пайдалана алады¹.

Бет биометриялық шешімдері

Бизнеске арналған биометриялық шешімдерді әзірлейтін RecFaces компаниясы 2022 жылдың 29 сәуірінде ресейлік нарықта қарқын алып жатқан трендтің анықталғанын жариялады. Компанияның сарапшылары Ресейде бет биометриялық шешімдеріне сұраныстың тез өсе бастағанын анықтады, бұл бағдарламалық өнімдерге барынша қызығушылық қаржы секторы, өнеркәсіп және коммерциялық жылжымайтын мүлік сияқты салаларда байқалады.

Биометриялық сәйкестендіру физикалық қауіпсіздік саласындағы бірқатар салалық мәселелерді шешеді, қалаусыз келушілерді анықтауға және инциденттер қаупін азайтуға мүмкіндік береді².

¹ Основные тенденции в области систем контроля и управления доступом [Электрондық ресурс] - URL: https://profbez.pro/blog/tendencii_skud/ (Жүгінген күні: 10.04.2023)

² Системы распознавания лиц Facial recognition technology (FRT) [Электрондық ресурс] - URL: <https://www.tadviser.ru/index.php/> (Жүгінген күні: 10.05.2023)

Статикалық биометриялық сәйкестендіру әдістерінің негізгі тану технологияларын талдау бет пішіндерін анықтау және сипаттамаларды тану үшін нейрондық желілерді пайдалану арқылы бет пішінін тану тәсілдеріне негізделген қол жеткізуді басқару және басқару жүйесін әзірлеуге болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әрі қарайғы зерттеу бағыты – МТСNN және сиамдық нейрондық желілерді қолдану негізінде бет пішінін тану алгоритмін жасау¹.

Қорытындылар мен ұсыныстар

Архив ісін цифрландырудың негізгі мақсаты – архив қорларын қалыптастыру, сақтау, кешенді пайдалану және оның ақпараттық ресурстарын қорғаудың ұтымды жүйесін дамыту. Қазіргі кезеңде архив ісін дамытудың стратегиялық міндеттерінің бірі заманауи АТ негізіндегі архивтердің қызметін жетілдіру болып табылады. Соңғы жылдары цифрландыру процестері архив қызметінің барлық негізгі бағыттарына тарады:

- архивтік құжаттарды есепке алу;
- құжаттардың құрамы мен мазмұны бойынша тақырыптық деректер қорын қалыптастыру (архив қорын сипаттау);
- ғылыми анықтамалық аппарат құру;
- қажетті ақпаратты жүктеу, өңдеу және іздеу;
- құжаттарды цифрландыру, атап айтқанда талап етілетін істерді сканерлеу, оларды индекстеу және ақпараттық жүйеге жүктеу;
- архивтердің веб-порталдары және олардың арасындағы өзара әрекеттесу;
- пайдаланушыларға ғылыми және практикалық мақсатта архивтік құжаттарға ыңғайлы қолжетімділікті қамтамасыз ететін архивтік оқу залының жұмысы;
- архивтік құжаттардың сақталуын және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігі (архив қорын сақтау, қалпына келтіру және қорғау);
- бухгалтерлік есеп және құжат айналымы;
- есептілікті қалыптастыру;

¹ Власова О.В. Создание цифровых активов в музеях / О. В. Власова // Молодой ученый. 2021. № 51 (393). С. 18-20. [Электрондық ресурс] - URL: <https://moluch.ru/archive/393/87022/> (Жүгінген күні: 17.05.2023).https://moluch.ru/archive/393/87022/#google_vignette

- архив ісі саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер (архив анықтамаларын беру, апостиль қою, құжаттардың құндылығын сараптау, іс жүргізу бойынша нұсқаулықтарды, істер номенклатураларын, архивтер туралы ережелерді, сараптама комиссияларын келісу, ұйымдарға әдістемелік және практикалық көмек көрсету, құжаттарды қабылдау сақтау (уақытша сақтау) үшін құжаттарды, жеке құрам бойынша);
- халық пен ұйымдардың сұраныстарына қызмет көрсету (кіріс және шығыс құжаттамаларды өңдеу).

Сонымен қатар, қоғамның ретроспективті ақпарат пен тарихи зерттеулерді зерттеуге деген қызығушылығының артуы ғылыми-анықтамалық аппараттар мен ең танымал архивтік құжаттардың электронды кескіндерін жасау қажеттілігін туындатады.

Бүгінгі таңда шет мемлекеттердің архивтерінде қолданылатын автоматтандырылған бағдарламалық жүйелер мемлекеттік есепке алуды жүргізуге, құжаттардың, ғылыми-анықтамалық аппараттардың: қор, тізімдеме, сақтау бірлігі және есепке алу бірлігі, құжат деңгейлерінде сақталу жағдайын бақылауға; құжаттардың қозғалысын есепке алуға; архив және архив сақтау паспортын қалыптастыруға; топографияға; статистикалық есептерді жасауға; ақпаратты іздеуге; каталогтарды жүргізуге; деректерге және жүйе функцияларына қол жеткізу құқықтарын икемді саралауға; пайдаланушы әрекеттерін тіркеуге мүмкіндік береді¹.

Дегенмен, бұл архив қызметін цифрландыру жолындағы бірінші кезең, ақпараттық ресурстардың сапасы, күрделілігі және қамтуы үнемі өсіп, жетілдіріліп отыруы керек – бұған Big Data, blockchain, жасанды интеллект, толықтырылған шындық сияқты озық технологияларды енгізу арқылы қол жеткізуге болады.

Бірақ бұл үшін осы элементтердің барлығын бір тұтас жүйеге біріктіру қажет - ақпараттық бағдарламалық-аппараттық инфрақұрылым және оны одан әрі дамыту.

¹ McFadden C., Alpysbaeva N.K., Alimgazinov K.Sh. Informatization of archival business in kazakhstan (foreign and domestic experience) [Электрондық ресурсы] - URL: <https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/view/437/355> (Жүгінген күні: 10.06.2023)

Осылайша, әртүрлі салаларда IT-технологияларды қолданудың жаһандық тенденцияларын талдау¹ жоғарыда аталған технологияларды архив саласында толық көлемде қолдану жолында бірқатар жүйелі шешімдерді қабылдау қажет екенін көрсетеді, мысалы:

- жаңа технологияларды ескере отырып, электрондық құжат айналымы жүйесінің функцияларына бірыңғай талаптарды белгілеу;

- әртүрлі компаниялар жасаған деректерді басқару жүйелерін біріздендіру стандартын әзірлеу және архивтік құжаттардың электронды кескіндеріне бірыңғай қолжетімділікті қамтамасыз ететін ішкі ақпараттық платформаны ашу.

- толық мәтінді тану жүйелерін енгізу.

Сондай-ақ, осы аналитикалық есепте талқыланған технологиялардың барлығы жеткілікті білімді қажет ететінін және архив саласы мен цифрландыру процесінің барлық қатысушыларының жоғары біліктілігін талап ететінін ескерген жөн. Табысқа жету үшін жүйені енгізу бойынша мамандарды жалдау жеткіліксіз. Дұрыс құралдарды, процестерді және басқару стратегияларын пайдалану керек.

Атап айтқанда, ұйымда және/немесе салада АТ экожүйесін қолдайтын командалық мәдениетті құру қажет, мұнда:

- бизнес-аналитиктер мен деректер ғалымдары бірлесіп міндеттер мен мақсаттарды анықтайды;

- Деректер инженерлері талдау жүргізу үшін деректерді және платформаны басқаруды қамтамасыз етеді;

- деректер ғалымдары арнайы платформаны пайдаланып деректерді дайындайды, зерттейді, визуализациялайды және модельдейді;

- АТ жүйесінің сәулетшілері жергілікті деңгейде де, бұлтта да деректерді зерттеу үшін инфрақұрылымды басқаруды қамтамасыз етеді;

- Қолданбаларды әзірлеушілер деректерге негізделген өнімдерді жасау үшін қолданбаларда үлгілерді қолданады.

¹ Концепция развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 года. [Электрондық ресурс] – URL: <http://archive.president.kz/ru/archive/kontseptsiya> (Жүгінген күні: 10.01.2023)

Заманауи технологияларды енгізу кезеңі міндетті түрде қызметкерлерді оқытумен қатар жүруі керек. Барлық архившілердің компьютерлік сауаттылығын арттырумен қатар, енгізілген бағдарламалық жүйелермен жұмыс істеуге мақсатты оқыту қажет.

Сондай-ақ цифрлық ортадағы қызметті бір дәрежеде реттейтін заң саласын зерттеп, үнемі бақылауда ұстау қажет.

**НОВЫЕ ТРЕНДЫ
ЦИФРОВИЗАЦИИ
АРХИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

1. Передовые цифровые технологии

Как известно, доверие общественности к государственной архивной системе зависит от политики доступности, уровня сохранности, целостности и достоверности документов и источников. Поддерживать эти направления архивной отрасли на должном уровне позволяют сегодня цифровые технологии. Однако основным свойством высоких технологий является их постоянное совершенствование и поглощение одних инноваций другими.

В этой связи, актуальным становится вопрос: как в условиях увеличения скорости изменений, сокращения инновационного цикла и обострения конкуренции на высокотехнологичных рынках распознать для архивной деятельности перспективные точки инновационного роста и выработать стратегию развития. Для решения данного вопроса целесообразным представляется изучение наиболее перспективных трендов цифровизации, которые могут оказать влияние на будущее всех отраслей.

Проведенный анализ различных источников указывает на то, что единого ТОП-перечня высоких технологий не существует. При этом, сравнительный анализ рейтингов, представляемых международными аналитическими компаниями, а также данные интернет ресурса www.simplilearn.com, указывают на следующие 10 популярных передовых цифровых технологий (рисунок 1):

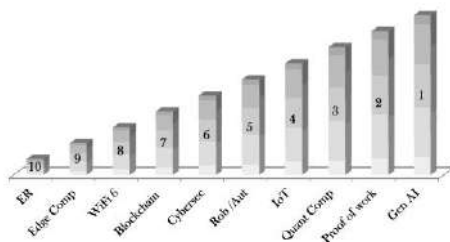

Рисунок 1 – ТОП-10 современных цифровых технологий

Первоначально, указанные технологии получили свое развитие в отраслях, не связанных с архивной деятельностью. При этом изучение их основных характеристик дает некоторое представление о том, какие компетенции будут востребованы для совершения технологических преобразований в архивной отрасли.

Таблица 1 – Основные характеристики ТОП 10¹

Место в рейтинге	Наименование технологии	Определение	Сферы применения	Компании	Необходимые компетенции
1	2	3	4	5	6
10 место	<p>Extended reality - Расширенная реальность (ER), представляемая в виде:</p> <p>1) Виртуальной реальности (VR)</p> <p>2) Дополненной реальности (AR)</p> <p>3) Смешанной реальности</p>	<p>VR–созданный компьютером мир, доступ к которому можно получить с помощью иммерсивных устройств (шлемов, перчаток, наушников). AR – пользователь по-прежнему может взаимодействовать с физической средой, получая дополнительную информацию от своих устройств или приложений дополненной реальности.</p>	<p>Музейное дело.</p> <p>Библиотечно е и архивное дело по сохранению и демонстрации и редких изданий.</p>	<p>Google</p> <p>Samsung</p> <p>Apple</p>	<p>Сочетание знаний в области программирования и компьютерной графики.</p> <p>Уметь создавать и импортировать 3D-модели, программировать их интерактивность</p>

¹ Составлено на основе видеоматериала интернет ресурса www.simplilearn.com

1	2	3	4	5	6
9 место	Edge Computing – Граничные вычисления	Принцип построения ИТ-инфраструктуры, при котором вычислительные ресурсы частично перемещаются из центрального сервера на периферию, – к месту ввода исходных данных для первичной обработки.	Хранение информационных ресурсов	Amazone HP IBM	Системотехника, программирование
8 место	WiFi 6	Новый стандарт беспроводной связи, обеспечивающий максимальную скорость.	Исследовательские университеты	CISCO Samsung	Компетенции в области связи, Интернет и аппаратного обеспечения
7 место	Blockchain - Блокчейн	Выстроенная по определенным правилам непрерывная последовательная цепочка блоков (связный список), содержащих информацию.	Финансы Здравоохранение Политика Маркетинг и др.	HSBC BARCLAYS Walmart Pfizer	Криптография, структура данных ¹ , компьютерные сети

¹ Структуры, которые хранят данные в организованной форме, например: список, словарь и т.п.

1	2	3	4	5	6
6 место	Cybersecurity (Digital Trust) Кибербезопасность	Раздел информационной безопасности, в рамках которого изучают процессы формирования, функционирования и эволюции киберобъектов, для выявления источников кибербезопасности.	Социальные сети: Facebook Yahoo LinkedIn	Microsoft IBM CISCO McAfee	Оперативные системы, виртуализация, Big Data, Blockchain
5 место	Robotics and Automation	Прикладная наука, по разработке автоматизированных систем для выполнения производственных и/или иных автоматических функций	Промышленность Торговля Медицина	Boston Dynamics, Universal Robots	Робототехника, решение проблем, математические навыки, машинное обучение, Big Data языки программирования: Python и MatLab ¹

¹ MatLab – язык программирования, вычислительная среда и интерфейс, автоматизирует сбор и подготовку данных, предоставляет легко настраиваемую встроенную графику, возможность работать с другими языками программирования. Может использоваться только при наличии лицензии.

1	2	3	4	5	6
4 место	Internet of things (IoT)	Сфера взаимосвязанных устройств, который позволяет выполнять задачи без участия человека.	Бытовое обслуживание Умный город Медицина	Mindtree IBM GE Digital Verizon	Машинное обучение, искусственный интеллект, большие данные, языки программирования: Python, Java Script, Node.JS ¹
3 место	Quantum Computing	Компьютеры, основанные на принципах квантовой механики, которые позволяют добиться в триллион раз больших вычислительных мощностей, чем способны дать современные суперкомпьютеры.	Медицина Биология Изменение климата	Intel IBM Google Microsoft	Программирование, математика, механика, алгоритмирование, научные вычисления, Big Data (scientific computing ²)

¹ Node.JS - это платформенная среда для разработки клиентских приложений, в основе которой лежит язык программирования Java Script. Удобен для построения масштабируемых сетевых серверов.

² Scientific computing – это широкая научная область, которая включает основные области компьютерной теории, передовые вычислительные возможности для понимания и решения сложных физических задач.

1	2	3	4	5	6
2 место	Proof of work and Proof of Stake – Доказательство выполнения работы	Протоколы, которые помогают подтверждать транзакции и верифицировать данные блокчейна на компьютерах участников системы.	Сфера биткоинов Усиливает Ethereum 2.0	Visa PayPal	Языки программирования высокого уровня, твердое понимание криптографии, принципы безопасности, знание алгоритмов, смарт-контракты ¹
1 место	Generalizing Artificial intelligence (Generalizing AI) Генеративный искусственный интеллект	Тип системы искусственного интеллекта, способного генерировать текст, изображения или другие медиаданные. Система использует генеративные модели, такие как большие языковые модели, для статистической выборки новых данных на основе набора обучающих данных, который использовался для их создания.	робототехника, цифровые помощники, распознаватели речи, беспилотный транспорт и другие.	Amazone Google Apple Microsoft	Все перечисленное, обучающие навыки, методологические навыки, владеть навыками стратегического и системного проектирования.

¹ Смарт-контракт – договор, записанный в виде компьютерной программы. Подписывается криптографически сторонами сделки и запускается на исполнение на доверенной платформе. Смарт-контракт контролирует условия договора, при выполнении условий, исполняет его обязательства.

Все вышеперечисленные технологии основаны на компетенциях в области больших данных (**Big Data**), блокчейн (**Blockchain**) и искусственного интеллекта (**Artificial intelligence**) как такового.

В архивной отрасли вышеуказанные технологии находят свое применение в первую очередь в процессах оцифровки архивных бумажных документов и аудиовизуальных коллекций, реставрации ветхих изданий, дополненной реальности, обеспечения сохранности и контроля доступа. В этой связи перед разработкой стратегии цифровизации целесообразно изучить их основные принципы, архитектуру и алгоритмы, в том числе на примере существующих систем.

2. Нормативно-правовое регулирование в области современных информационных технологий

Актуальность и основные тенденции

В 2023 году цифровое архивирование прочно закрепится в корпоративном центре внимания. Объем потребляемых данных быстро растет во всех сферах жизни и, конечно же, на рабочем месте. Наблюдается распространение платформ и цифровых каналов, используемых предприятиями, особенно после Covid-19, и, хотя огромный объем информации усложнил управление, правила, регулирующие ее, стали более строгими. По натянутому канату становится все труднее ориентироваться.

Такие обстоятельства требуют тщательной адаптации сферы архивирования.

Нормативно-правовые решения и способы

В Южной Корее с 2007 г. система электронного управления документооборотом государственных органов переведена на безбумажную основу, предоставление государственных услуг обществу осуществляется посредством Электронного правительства.

Успешному внедрению Электронного правительства способствовало укрепление нормативно-правовой базы документационного обеспечения и архивного дела страны.

В стране действуют 65 национальных стандартов по управлению архивами, в том числе и по управлению электронными записями. На сегодняшний день в системе

Электронного правительства граждане получают более 1300 государственных услуг.

Государственные учреждения обеспечивают долгосрочное ведомственное хранение документов сроком до 30 лет, после истечения срока документы передаются в НАК на государственное (вечное) хранение. При необходимости имеется возможность продления сроков ведомственного хранения.

В Дании архивное законодательство уникально тем, что государственные органы по закону обязаны сдавать электронные документы на архивное хранение в формате, установленном архивной службой.

Анализируя опыт Дании, занимающей на протяжении длительного периода времени первые строчки рейтинга по уровню развития электронного правительства, необходимо отметить широкое распространение цифровых технологий как в повседневной жизни граждан, так и в деятельности государственных органов.

Следует отметить, что уже с 1996 г. (после принятия первой стратегии цифровизации) единый контур развития цифровых технологий охватил все уровни власти Дании, все сферы государственного сектора.

Например, цифровые технологии, задействованные в сфере электронного документооборота Дании, взаимосвязаны с обязательными для применения в повседневной деятельности платформенными решениями, активно используемыми всеми гражданами.

К ним относят:

- ✓ своеобразный аналог цифровой подписи или цифровой идентификатор граждан и организаций в сети, который используется при оказании всех государственных услуг (nemID);

- ✓ универсальная система для доступа граждан ко всем услугам с единым логином и паролем (nemLog-in);

- ✓ цифровые почтовые ящики, доступные для всех граждан и организаций Дании на соответствующем портале (borger.dk), которые используются для уведомлений и официальной переписки (digitalPost);

✓ общедоступный для всех граждан и организаций портал, предоставляющий единую точку доступа к управленческим решениям, принимаемым органами власти и информации о государственных органах и услугах (borger.dk);

✓ общедоступный для всех граждан и организаций портал IT-разработчиков государственных IT-систем, содержащий стандарты и рекомендации по разработке, открытые решения и коды (digitaliser.dk).¹

В **Российской Федерации** распоряжением Архивного управления Ленинградской области от 27 июля 2020 года № 58 «О формировании электронного фонда пользования» утвержден Технологический регламент организации работ по созданию, хранению и загрузке в региональную информационную систему «Архивы Ленинградской области» электронного фонда пользования архивных документов. Регламентом определены основные параметры сканирования документов для электронного фонда пользования, технические требования по созданию и хранению мастер-копий, особенности маркировки электронных копий документов и их внешних носителей.

В **Европейском союзе** 14 июня 2023 года депутаты Европарламента утвердили позицию парламента на переговорах по Закону об искусственном интеллекте (далее - ИИ). Планируются переговоры со странами ЕС в Совете по окончательной редакции текста Закона².

Проект текста Закона об ИИ предусматривает разные правила для разных уровней риска.

Несмотря на то, что многие системы ИИ представляют минимальный риск, их необходимо оценивать.

¹ Звонарева А.Ю. Зарубежный опыт внедрения и использования электронного документооборота // Труды Академии управления МВД России. 2022. № 2 (62). [Электронный ресурс] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (Дата обращения: 03.03.2023).

² EU AI Act: first regulation on artificial intelligence [Электронный ресурс] - URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20230601STO93804/eu> (Дата обращения: 14.06.2023).

Неприемлемый риск

Системы ИИ с неприемлемым риском – это системы, которые считаются угрозой для людей и будут запрещены. Они включают:

Когнитивное манипулирование поведением людей или определенных уязвимых групп: например, игрушки с голосовым управлением, поощряющие опасное поведение у детей.

Социальная оценка: классификация людей на основе поведения, социально-экономического статуса или личных характеристик.

Системы биометрической идентификации в реальном времени и удаленные, такие как распознавание лиц.

Могут быть допущены некоторые исключения: например, «почтовые» системы удаленной биометрической идентификации, в которых идентификация происходит после значительной задержки, будут допущены к уголовному преследованию за тяжкие преступления, но только после одобрения суда.

Высокий риск

Системы ИИ, которые негативно влияют на безопасность или основные права, будут считаться высокорисковыми и будут разделены на две категории:

1) Системы искусственного интеллекта, которые используются в продуктах, подпадающих под действие законодательства ЕС о безопасности продукции. Сюда входят игрушки, авиация, автомобили, медицинские приборы и подъемники.

2) Системы ИИ, относящиеся к восьми конкретным областям, которые должны быть зарегистрированы в базе данных ЕС:

✓ биометрическая идентификация и категоризация физических лиц;

✓ управление и эксплуатация критической инфраструктуры;

✓ образование и профессиональная подготовка;

✓ занятость, управление работниками и доступ к самозанятости;

✓ доступ и пользование основными частными услугами и государственными услугами и льготами;

- ✓ правоохранительные органы;
- ✓ управление миграцией, убежищем и пограничным контролем;
- ✓ помощь в юридическом толковании и применении закона.

Все системы искусственного интеллекта с высоким уровнем риска будут оцениваться перед выпуском на рынок, а также на протяжении всего их жизненного цикла.

Генеративный ИИ

Генеративный ИИ, такой как ChatGPT, должен соответствовать требованиям прозрачности:

- ✓ раскрытие того, что контент был создан с помощью ИИ;
- ✓ разработка модели для предотвращения создания нелегального контента;
- ✓ публикация сводок защищенных авторским правом данных, используемых для обучения.

Ограниченный риск

Системы искусственного интеллекта с ограниченным риском должны соответствовать минимальным требованиям прозрачности, которые позволят пользователям принимать обоснованные решения. После взаимодействия с приложениями пользователь может решить, хотят ли они продолжать его использовать. Пользователи должны быть осведомлены, когда они взаимодействуют с ИИ. Сюда входят системы искусственного интеллекта, которые генерируют или манипулируют изображениями, аудио или видеоконтентом, например дипфейками.

В **международном архивном сообществе** Международный Совет по архивам (ICA)¹ с целью оказания методологической и обучающей помощи мировому архивному сообществу разрабатывает международный стандарт по описанию архивов.

Разработка стандарта проводится на основе исследования текущей практики архивной деятельности и направлена на

¹ Сайт МСА [Электронный ресурс] – URL: <https://www.ica.org>
(Дата обращения: 14.03.2023.)

обеспечение соответствия нового стандарта архивам завтрашнего дня.

В опросе приняли участие более 250 человек из более чем 60 стран, что дает представление о состоянии уровня архивного описания по всему миру.

По результатам опроса выявлено, что на практике существует широкий спектр различных ИТ-инструментов, используемых для архивного описания. Респонденты назвали 340 различных систем (исключая MS Office, заказные/собственные и вручную/на бумаге) – это в 13 раз больше, чем 25 систем, идентифицированных на последнем рынке ICA (Обзор 2003 г.).

Но Excel and AtoM являются наиболее доминирующими и используются 16% и 12% респондентов соответственно.

Из всех инструментов архивное сообщество по-прежнему полагаются на ручные и текстовые системы: четверть (26%) респондентов полагаются на ручные или текстовые системы для полного или частичного архивного описания.

Это вызывает беспокойство, учитывая ограничения и неэффективность ручного труда в качестве инструментов при попытке принять стандарты ICA.

Платформа онлайн-обучения ICA открыта как для членов, так и для лиц, не являющихся членами: ica.org/training-programme.

3. Прием документов и комплектование архивов

Актуальность и основные тенденции

В 2023 году перед архивными организациями встает все более сложный комплекс задач. Необходимо поставить под контроль огромное количество данных из различных источников и форматов, при этом объемы данных, хранящихся в организациях, растут в геометрической прогрессии, и нарастающей проблемой является наличие множества новых форматов, в которых данные собираются и хранятся. Кроме того, 80-90% данных, которые мир генерирует сегодня¹,

¹ In recent years we have seen an unprecedented acceleration in digital transformation (digitisation). [Электронный ресурс] – URL:

<https://www.document-logistix.com/data-management-trends/top-5-document-data-management-trends-2023.html> (Дата обращения: 14.03.2023)

неструктурированы и имеют форму наборов данных (обычно файлов), которые не хранятся централизованно или в структурированном формате, что затрудняет их анализ и делает управление более дорогостоящим.

В каждой стране темпы адаптации к изменяющимся условиям цифровых носителей информации различны. Особенности соответствия технологическим трендам можно определить по форме и способам приема документов в архив в отдельных развитых странах.

Технологические решения

В **Дании** документы, независимо от их формата, преобразуются в формат TIFF и сдаются вместе с набором табличных и XML-файлов с метаданными, которые могут быть прочитаны разработанным Государственными Архивами Дании программным приложением для работы с базой данных. Все материалы, в том числе TIFF-файлы, текстовые файлы для поиска, а также табличные файлы/метаданные хранятся в одной папке, и сохраняются в качестве «архивного информационного пакета», в хранилище, основанном на принципе избыточного хранения в автономных (offline) системах (сохраняются 2 набора DVD-дисков в различных местах, а также резервные магнитные ленты). Состояние всех носителей информации непрерывно контролируется, и они регулярно перезаписываются.

В **США** с 2023 года Национальные архивы США больше не будут принимать бумажные экземпляры документов постоянного срока хранения. Также после декабря 2022 года NARA запретила госструктурам США эксплуатировать свои собственные локальные центры хранения документации, лишь в некоторых случаях, по обращению агентств в NARA предоставляя им возможность оставить локальный архив бумажных документов.

В настоящее время NARA готовит новую инструкцию для государственных учреждений по оцифровке документов постоянного срока хранения. В апреле 2019 года Национальные архивы уже выпустили аналогичное руководство по переводу в цифровую форму документов временного срока хранения.

В **Южной Корее** применяется наиболее стратегически и технологически продуманный подход к комплектованию

электронных документов: с момента приема до обеспечения вечного хранения документы проходят три этапа:

- 1) этап производство записей;
- 2) этап управление записями в системе RMS (Records Management System);
- 3) этап вечное хранение в системе CAMS (Central Archives Management System).

На 1-этапе происходит: производство, регистрация, классификация, подшивка, упорядочение и передача. На 2-этапе: прием, временное хранение, оценка (экспертиза) и передача. На 3-этапе: прием, оценка (экспертиза), переклассификация для раскрытия записей, хранение и использование. Эти системы представляют собой стандартное программное обеспечение, которое распространено Национальным архивом Кореи почти в 750 учреждениях¹.

В Китайской Народной Республике эти процедуры регулируются специально принятым в 2022 году отраслевым стандартом DA/T 93-2022 «Операционные процедуры передачи и приема электронных архивов». Данный документ был представлен и централизован Национальным архивом². Стандарт может быть использован в качестве руководства при приеме-передаче электронных файлов различных архивов, в процессе электронного управления файлами³.

Отраслевой стандарт DA/T 92-2022 «Общие требования к управлению единым набором электронных архивов» устанавливает основные принципы единого управления электронными архивами и оговаривает, что реализация единого управления

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электронный ресурс] – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Дата обращения: 13.04.2023)

² Составители стандарта: Министерство архивов и защиты данных Централных архивов, Департамент науки и техники и информационных технологий Государственных архивов и Shanghai Xinlian Information Development Co., Ltd. Корпорация.

³ DA/T 93-2022 Операционные процедуры передачи и приема электронных архивов - Национальная архивная администрация Китайской Народной Республики [Электронный ресурс] – URL: www.saac.gov.cn (Дата обращения: 23.04.2023)

требует построения системы, системного конструирования и ресурсов¹.

В **Малайзии** кроме собственно архивного портала среди различных информационных ресурсов большой интерес представляет развернутая информация в виде руководств и инструкций по работе с электронной документацией на всех этапах отбора, экспертизы, передачи на постоянное хранение в государственные архивы (<http://www.arkib.gov.my/en/web/guest/dasar-garis-panduan>).

Опыт Архивного фонда **Российской Федерации** интересен специально разработанным модулем «Личный кабинет организации – источника комплектования» с возможностью удаленного взаимодействия архива с организациями и в перспективе – передачи на хранение электронных документов. Личный кабинет является своего рода рабочим пространством и буфером обмена актуальной информацией, позволяет формировать проекты описей дел, обеспечивая один из важнейших принципов цифровой трансформации – однократного ввода данных. Модуль прошел апробацию в рамках пилотного проекта с участием нескольких источников комплектования архивов.

Швейцарский Федеральный архив (BAR) официально использует электронный архив. Внедрение проекта «ARELDA – Архивное хранение электронных данных и дел», выполнявшееся в рамках построения «электронного правительства» Швейцарии, было успешно завершено еще в сентябре 2009 года.

Результатом проекта, начатого в 2005 году, стала разработка информационной системы, обеспечивающей архивное хранение электронных документов. Одновременно в Швейцарском Федеральном архиве (BAR) была создана организационная структура, обеспечивающая функционирование архива. Теперь Швейцарский Федеральный архив принимает на архивное хранение документы органов государственной власти в электронной форме, обеспечивая их

¹ DA/T 92-2022 Общие требования к управлению электронными списками файлов [Электронный ресурс] – URL: www.saac.gov.cn (Дата обращения: 23.04.2023)

длительное и постоянное хранение, независимо от изменений форматов файлов и технологий хранения данных.

Таким образом, после 2012 года, с внедрением программы электронного управления документами в Федеральном архиве имеются условия сохранять архивные документы только в электронной форме.

В **Европейском союзе** действует единый Архивный портал Европы (Archives Portal Europe) – это онлайн-портал к архивному наследию в Европе и за ее пределами. Он объединяет описательные документы из более чем 30 стран, на более чем 20 языках (и 5 различных алфавитах), а также из большого разнообразия учреждений: национальных архивов, архивов общин, приходских архивов, университетские архивы, корпоративные и частные архивы (всего около 7000 архивных учреждений).

Для достижения такого уровня интеграции работники Archives Portal Europe разработали общеевропейские профили международных архивных XML-схем:

- ✓ EAD (Кодированное архивное описание);
- ✓ EAC-CPF (Кодированный архивный контекст – корпоративные органы, лица и семьи);
- ✓ EAG (Кодированное архивное руководство);
- ✓ METS (Кодирование метаданных) (Transmission Standard).

Эти профили действуют как основные форматы, позволяющие Порталу архивов Европы доставлять стандартизированные данные в Europeana и другие организации.

Кроме того, администрация Archives Portal Europe рекомендует учреждениям, имеющим архивные фонды, использовать вышеуказанные форматы в своем собственном контексте, чтобы обеспечить совместимость с различными региональными, национальными и тематическими порталами для архивных материалов.

Участие в Archives Portal Europe открыто для всех учреждений с архивными фондами из Европы и за ее пределами, которые могут предоставить описания своих фондов, структурированные в соответствии с вышеуказанными международными архивными стандартами, либо находятся в формате, который может быть преобразован в EAD, EAC-CPF, EAG и METS

(предпочтительно самими учреждениями с помощью инструментов, предоставляемых Архивным порталом Европы)¹.

Помимо набора стандартов кодирования, Archives Portal Europe разработал и совершенствует набор инструментов, которые поддерживают поставщиков контента в процессах подготовки данных. Существует центральная панель инструментов, к которой подтвержденные поставщики контента получают доступ через свои собственные учетные записи и которая позволит им полностью контролировать этапы обработки данных, так что сами поставщики контента будут решать, когда они будут загружать, обрабатывать, и опубликовать, какие части их данных.

На панели инструментов есть два типа ролей: менеджер учреждения, который будет заниматься обработкой данных для одного или нескольких учреждений, и региональный менеджер, который отвечает за настройку структуры, архивного ландшафта для своей страны и его участвующие учреждения, а также для назначения учетных записей менеджеров учреждений.

Помимо обработки данных после того, как материалы были загружены на информационную панель, этот инструмент также включает в себя различные варианты предоставления данных в первую очередь, от простой загрузки HTTP до автоматического сбора данных с помощью протокола OAI для сбора метаданных, а также обмена варианты, такие как преобразование в модель данных Europeana (EDM) при совместном использовании с междоменным порталом цифрового культурного наследия Европы.

Кроме того, есть два локальных инструмента, Инструмент подготовки данных (DPT) и OAI Harvester, которые выполняют те же функции, что и инструментальная панель, и адаптированы для использования в контексте подготовки данных для Archives

¹ Standards [Электронный ресурс] – URL: <https://www.archivesportaleurope.net/tools/for-content-providers/standards/> (Дата обращения: 13.05.2023)

Portal Europe, но также могут использоваться гибко и независимо в других контекстах¹.

DPT предназначен для того, чтобы помочь поставщику информации (источнику) подготовить его данные локально, в автономном режиме, чтобы они соответствовали минимальным требованиям, необходимым для публикации данных на Портале архивов Европы: один файл EAG, описывающий его учреждение, и файлы areEAD, описывающие его архивы. Можно также использовать его для создания холдингов или руководств по источникам в формате areEAD, а также описаний создателей записей в areEAC-CPF, и можно конвертировать файлы areEAD в EDM для обмена данными с Europeana.

Иными словами, DPT – это совокупность инструментов по подготовке данных, включающий: инструмент проверки, инструмент преобразования, редакцию и инструмент создания – все в одном. Эти действия можно использовать по отдельности, комбинировать, обрабатывать в пакетном режиме и т. д., и существуют различные варианты проверки данных на разных этапах обработки, до или после конвертации. Поставщик информации также может использовать DPT со своими собственными стандартами, схемами и таблицами стилей преобразования, если хотите.

Инструмент проверки существующих схем позволяет поставщику информации проверить, например, соответствуют ли его данные схеме EAD после преобразования: это обязательный шаг для получения правильных файлов areEAD, EAG2012 или areEAC-CPF, которые впоследствии можно загрузить и опубликовать на портале.

Также поставщику информации можно использовать инструмент с собственными локальными схемами для проверки XML-файлов.

¹ Using the local Data Preparation Tool [Электронный ресурс] – URL: <https://www.archivesportaleurope.net/tools/for-content-providers/data-preparation/data-preparation-tool-manual/> (Дата обращения: 13.05.2023)

4. Оцифровка архивных документов

Актуальность и основные тенденции

Процесс оцифровки исходных документов постоянного срока хранения является важной задачей архивной деятельности, требующей тщательного планирования и внимания к деталям. Соблюдая необходимые требования к документации, архивные организации могут обеспечить успешность своих проектов оцифровки, а также сохранение в будущем доступности и защищенности их ценных документов.

Технологические и регулятивные решения

В Китайской Народной Республике удалось достичь определенных результатов в применении искусственного интеллекта в оцифровке архивных материалов.

На фоне энергичных усилий Государственного архивного управления Китая (далее Госархив) по реализации стратегии «оцифровки и повышения качества архивных фондов», оцифровка по всему Китаю архивных фондов на всех уровнях архивов дала замечательные результаты. По состоянию на конец 2019 года, суммарный объем электронных копий архивных документов, созданных китайскими архивами всех уровней, достиг в масштабах страны 14 миллионов гигабайт. Некоторые региональные архивные управления приступили к полнотекстовому распознаванию отсканированных бумажных документов.

Исходя из текущей ситуации, Госархив в декабре 2019 года выпустил стандарт DA/T 77-2019 «Требования к распознаванию текста в электронных копиях бумажных документов» (纸质档案数字复制件光学字符识别 (OCR) 工作规范, самоназвание на английском языке: Specification for optical character recognition (OCR) of digital copies of paper-based records), что указывает на то, что данный вид работ повсеместно осуществляется в архивной отрасли.

Качество OCR-распознавания на основе технологии искусственного интеллекта в случае упрощенного печатного текста (при этом, речь идет о китайских иероглифах, распознавать которые намного сложнее, чем фонетические алфавиты) превысило 98% (это примерно тот уровень качества, когда обеспечение 100% точности итогового текста, когда в

этом есть необходимость, уже не требует колоссальных дополнительных), что обеспечивает техническую поддержку непрерывных усилий архивов по выполнению такого вида работ¹.

Во **Франции**, с 2018 года проводится сертификация услуг надежной оцифровки документов на бумажном носителе на получение знака качества таких услуг² - марки NF 544, опирающаяся на государственный стандарт «Определение и спецификации услуг по надежной оцифровке документов на бумажном носителе и контроль над оказанием этих услуг».

Цели стандарта, следующие:

- Установить требования и дать рекомендации по процессам и процедурам, используемым в ходе оцифровки;
- Определение сведений, которые должны быть связаны с электронной копией (в частности, сведения, предназначенных для ее идентификации; дата создания, контекст оцифровки и т.п.);
- Указать контрольные операции в процессе оцифровки, выполняемые для того, чтобы иметь возможность продемонстрировать, что электронная копия была создана в условиях, необходимых для обеспечения ее верности и надежности, т. е. возможности воспроизведения документа, идентичного оригиналу по форме и содержанию;
- Определить дифференцированные уровни услуг по оцифровке;
- Установить требования к качеству процесса оцифровки, включая тестирование документов, аналогичных проходящим оцифровку, и проведение проверок с помощью качественного и количественного контроля;

¹ Храмовская Н. Китай: Ускорение применения технологий искусственного интеллекта в управлении документами и архивном деле [Электронный ресурс] – URL: http://rusrim.blogspot.com/2021/06/blog-post_953.html (Дата обращения: 11.05.2023)

² Храмовская Н. Франция: Опубликована новая редакция стандарта услуг по надёжной оцифровке бумажных документов NF Z 42-026, часть 1 [Электронный ресурс] – URL: <https://rusrim.blogspot.com/2023/04/nf-z-42-026-1.html> (Дата обращения: 11.05.2023)

- Обосновать возможное уничтожение бумажных оригиналов, при условии соблюдения законодательно-нормативных требований.

Содержание стандарта следующее (согласно тексту проекта, проходившего публичное обсуждение в конце 2022 года):

Введение

1. Область применения
2. Нормативные ссылки
3. Термины и определения
4. Оценка качества поставщика услуг оцифровки (оператора)
5. Описание системы оцифровки
6. Соглашение об оцифровке
7. Оценка качества и параметры производственного инструмента для поточной оцифровки материалов заказчика
8. Процесс оцифровки
9. Целостность, отслеживаемость и перемещаемость свидетельств/доказательств

Приложение А (информационное)

А.1 Физиологические особенности человеческого глаза

А.2 Настройка сканеров (профили оцифровки)

А.3 Определение понятия надежности электронной копии

Приложение В (информационное): Связанные с законодательством особенности оцифровки государственных документов

В настоящее время по сообщению веб-сайта французского национального органа по стандартизации AFNOR, 29 марта 2023 года была опубликована новая редакция данного стандарта - NF Z 42-026:2023 «Определение и спецификации услуг по надежной оцифровке документов на бумажном носителе и контроль над оказанием этих услуг»¹

Стандарт подготовлен техническим комитетом AFNOR CN 171 «Вопросы архивации и управления жизненным циклом документа».

¹ Définition et spécifications des prestations de numérisation fidèle de documents sur support papier et contrôle de ces prestations [Электронный ресурс] – URL: <https://www.boutique.afnor.org/> (Дата обращения: 11.06.2023)

Новая редакция представляет собой вариант, адаптированный к практике и опыту его применения в течение 6 лет:

- переработана терминология, чтобы сделать ее еще более согласованной и четкой;

- в документе больше нет вариантов использования (потоки/фонды - централизованные/децентрализованные), то, что когда-то казалось полезным, с годами перестало быть таковым, поэтому варианты использования устранены.

- обновлена структура документа. Более простая и логичная, чем в первой редакции, она значительно облегчает чтение стандарта.

- требования теперь пронумерованы, и каждый раз касаются только одного вопроса: требования легко представить в виде Excel-таблицы, такой подход упрощает соблюдение требований.

В США для федеральных органов исполнительной власти оцифровка стала ключевым по важности компонентом управления документами, учитывая, что вместе с оцифровкой появляются проблемы и трудности, особенно когда речь идет о документировании того, как именно документы были оцифрованы.

При оцифровке оригиналов документов постоянного срока хранения органы исполнительной власти должны сохранять необходимую документацию во взаимосвязи с оцифрованными документами. Это необходимо для обеспечения того, чтобы документы оставались точными, доступными и защищенными. Требуемая документация включает в себя согласованный план проекта, копию примененного ведомственного перечня (перечней) видов документов с указанием сроков их хранения, весь взаимосвязанный научно-справочный аппарат, указатели, описи, журналы аудита, регистры и/или схемы метаданных, которые орган исполнительной власти использует для управления документами – а также план менеджмента качества (quality management, QM), который обеспечивает соответствие проекта целям обеспечения уверенности в качестве (quality assurance, QA) и процедурам контроля качества (quality control, QC).

План проекта особенно важен, поскольку он определяет ключевые детали процесса оцифровки. Сюда входит информация:

- о сериях документах и группах дел;
- о методе наименования оцифрованных документов;
- оценка диапазона дат исходных документов;
- сведения об отсутствующих страницах;
- о пробелах и недостающих документах;
- о предполагаемом объеме;
- типах носителей информации;
- размерах;
- физических характеристиках и состоянии исходных записей;
- информация об используемом для оцифровки оборудовании и программном обеспечении;
- оценка потребности в объемах хранения цифровых файлов для оцифрованных документов;
- сведения об имеющихся ограничениях на доступ и использование;
- а также о методе захвата и сохранения взаимосвязей между исходными документами после их оцифровки.

В дополнение к плану проекта, органы исполнительной власти также должны хранить копии применимых ведомственных перечней. Эти перечни определяет, как долго следует хранить документы, какие действия должны выполняться по истечении сроков их хранения и какие метаданные требуются для надлежащего управления документами.

Весь взаимосвязанный научно-справочный аппарат, указатели, описи, журналы аудита, регистры и/или схемы метаданных, которые ведомство использует для управления документами, также могут служить источниками необходимых метаданных. Эта информация имеет критически-важное значение для обеспечения возможности легко отыскивать и извлекать оцифрованные документы, а также для того, чтобы эти документы оставались точными и полными с течением времени.

Ведомство должны внедрить план менеджмента качества, чтобы обеспечить соответствие проекта оцифровки необходимым целям обеспечения уверенности в качестве и процедурам контроля качества. Сюда входит обеспечение точности,

полноты и надлежащего хранения оцифрованных документов, а также связывания с каждым документом всех необходимых метаданных.

Принято считать, что надлежащее документирование того, что оцифровано, означает, что ведомство будет способно объяснить, как были созданы оцифрованные документы спустя длительное время после завершения проекта и смены игроков. Часть содержащейся в документации информации потребуется, когда оцифрованные документы постоянного срока хранения в конечном итоге будут передаваться на архивное хранение в Национальные Архивы США (NARA). Документация также может быть полезна для потенциально возможных в будущем процессов раскрытия или в ходе судебных процедур¹.

Таким образом, процесс оцифровки исходных документов постоянного срока хранения является важной задачей, требующей тщательного планирования и внимания к деталям. Соблюдая необходимые требования к документации, органы исполнительной власти могут обеспечить успешность своих проектов оцифровки, а также сохранение в будущем доступности и защищенности их ценных документов.

5. Оцифровка аудио- и видео материалов

Актуальность и основные тенденции

В современном виде оцифровка аудиовизуального контента тесно связана с бюджетом, временем выполнения, требованиям к контролю качества, наличием человеческих ресурсов. При этом, внутренняя и культурная ценность, связанная с наследием и историей, ценность, выходит за рамки денег. Поэтому процесс оцифровки исторических фондов весьма актуален. Это доказано также примером внезапной необходимости оцифровки архивов медиакомпаний в период пандемии.

В этот период радио- и телеведущие всех стран были вынуждены начать использовать свои архивы, чтобы заполнить график программ. Ситуацию усугубили ограниченные бюджеты и ограниченные условия поездок.

¹ Юмашева Ю. Оцифровка документов в США: Документация [Электронный ресурс] – URL: https://rusrim.blogspot.com/2023/06/blog-post_530.html (Дата обращения: 6.04.2023)

В дополнение к необходимости заполнять свои программы передач, большинству вещательных компаний приходилось делать это удаленно.

Таким образом, роль архивов, их сохранность и доступ к ним резко возросли.

Многие средства массовой информации, которые последние 30 лет не уделяли должного внимания своему архивному наследию, не разработали долгосрочную стратегию. Пандемия вскрыла проблему архивирования, необходимости в оцифровке, каталогизации и обеспечении удаленного доступа.

На сегодня согласно итогам исследования компании NOA GmbH (Германия)¹ предстоит сохранить 95% медиа- и аудиоархивов по всему миру, чтобы не потерять достояние, связанное с самобытностью, культурой и историей многих стран².

Технологические решения

В 2017 году компания NOA GmbH (Германия) установила для Sharjah Broadcasting Authority (SBA – государственная медиакомпания **Объединенных Арабских Эмиратов**) систему управления архивными активами mediARC с целью оцифровки и управления всем устаревшим видеоархивом, состоящим из 140 000 часов лент Betacam, DigiBeta, U-matic, One Inch и MiniDV. В том же году компании подписали многолетнее соглашение о сервисном обслуживании, подтверждающее доверие SBA к решениям NOA и долгосрочное партнерство.

В марте 2019 года в рамках плана аварийного восстановления, чтобы обеспечить сохранность своего архива сейчас и в будущем в удаленном месте компания SBA приобрела у NOA GmbH дополнительную усовершенствованную систему

¹ Компания NOA GmbH (Германия) предоставляет решения для контролируемой передачи аудио- и видеоматериалов на носителях и в файлах («Технология архивной передачи»), а также для их долгосрочного архивирования, каталогизации и доступа («Управление архивными активами»). Кристоф Куммер – генеральный директор. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.xpressocommunications.com/> (Дата обращения: 6.05.2023)

² What's an Archive's Worth? [Электронный ресурс] – URL: <https://www.noa-archive.com/news-and-events/news/whats-an-archives-worth/> (Дата обращения: 30.05.2023)

mediARC, которая с помощью расширенного облегченного способа двунаправленной интеграции была подключена через новый соединительный разъем Medway-mediARC к Avid Interplay.

На практике применили эту новую технологию в мае 2020 года в разгар полного карантина. Теперь, благодаря расширенной двунаправленной интеграции с Avid Interplay, компания SBA смогла организовать свои архивные активы через инфраструктуру WAN, которая взаимосвязана в нескольких местах.

Состоящая из нескольких графических интерфейсов пользователя mediARC вместе с приложениями NOA mediARC (ProcessorHost, MediaButler, StorageConnector, DBScripter и FileManager) данная дополнительная система представляет собой идентичную копию исходной установки mediARC, что позволило SBA дублировать и получать доступ ко всем данным, даже если центральный архив недоступен. SBA первым в регионе применил метод хранения трех копий документов в двух разных местах, которые всегда доступны в контексте системы управления архивными активами.

Сегодня благодаря NOA mediARC медиа-дом управляет рабочим процессом из Шарджи и Аль-Даида, расположенных на расстоянии 80 километров друг от друга, параллельно и централизованно храня весь контент в своей системе управления архивными активами.

Таким образом, разработка новой технологии соединителя Medway-mediARC вывела эту установку на новый уровень совершенства.

Говоря о полученном опыте, директор по информационным технологиям вещания компании SBA (ОАЭ) Аиша Альзаариф, высказалась следующим образом: «Наше наследие слишком важно, чтобы хранить его только в одном месте. Вот почему мы решили применить этот инновационный подход, чтобы сделать его полностью доступным и надежным. Это крайне важно для долгосрочного сохранения нашего архива».

Жан-Кристоф Куммер, управляющий партнер NOA, добавил: «Эта концепция совершенно уникальна для старого архива в регионе. SBA выиграет от наличия полного дублирования своего репертуара, постоянно доступного на двух сайтах. Установка также позволит собирать будущие цифровые

материалы в одном центральном репозитории, который дублируется на двух сайтах».

Данная беспрецедентная сюжетная линия в ОАЭ отразилась и на другие организации, чтобы сделать выбор в пользу онлайн-инструментов и набора инструментов технологии NOA, которая может быть адаптирована ко многим задачам.

Так, аналогичный опыт представлен компанией HRT (Хорватия), которой в период пандемии также пришлось в кратчайшие сроки перейти на удаленную работу.

В тот период 40 продюсеров HRT застряли дома, как и большинство вещателей, они не могли физически создавать новые программы в условиях карантина, поэтому им приходилось извлекать аудиовизуальные материалы из архивов и оцифровывать их для выпуска в эфир.

Стремясь поддерживать программу HRT в рабочем состоянии, NOA бесплатно предоставила 40 временных веб-лицензий, чтобы продюсеры радио HRT могли получить удаленный доступ к системе управления архивами NOA mediARC, расположенной в штаб-квартире HRT¹.

В **Китайской Народной Республике** архивные учреждения и службы также активно изучают возможности «полной оцифровки» цифровых аудиовидеоархивов и проводят соответствующие исследования на основе технологий искусственного интеллекта, в ходе которых достигнуты большие успехи. Так, архивы провинции Чжэцзян (浙江省档案馆) и компания iFlytek (科大讯飞 – частично государственная компания, известная своими решениями для распознавания речи и работами в области искусственного интеллекта) совместно выполнили научно-технический проект Госархива «Исследование приложений технологии искусственного интеллекта для упорядочения и использования аудиовизуальных архивных материалов». В проекте, посредством комплексного использования распознавания голоса, распознавания лиц и иных технологий, речь преобразуется в текст, обеспечивается «умная» группировка по людям и т.д. Результаты проекта были

¹ What's an Archive's Worth? [Электронный ресурс] – URL: <https://www.noa-archive.com/news-and-events/news/whats-an-archives-worth/> (Дата обращения: 30.05.2023)

официально опубликованы 3 сентября 2020 года. Качество распознавания речи на стандартном диалекте китайского языка превысило 97%.

6. Обработка цифровых копий архивных документов

Актуальность и основные тенденции

Особый интерес представляет зарубежный опыт реставрации архивных документов с помощью создания и обработки их цифровых копий. Данный метод применяется и продолжает совершенствоваться с целью восстановления смысла содержания объекта и (или) воссоздания его первоначального образа.

Такой подход позволяет сделать исторически ценные документы более доступными для широкого круга людей и обеспечить их сохранность для будущих поколений.

Применение технологий оцифровки обосновывается и тем, что предлагаемое на рынке оборудование с автоматическим перелистыванием (например, специальные сканеры книг, цифрующие со скоростью 200-400 страниц в минуту) не применимо для ветхих исторических документов из-за возможности их повреждения.

Технологические решения

Так, ученые **Белоруссии** систематизировали и обобщая международный и отечественный опыт, выделяют следующие уровни цифровой обработки изображений документов¹:

- геометрическая коррекция (в процессе сканирования форма оригинала документа может быть искажена);
- яркостная коррекция;
- тематическая обработка первого уровня – ориентация на создание псевдо-гипертекстового документа подобно оцифрованным книгам, при этом результатом является представление документа в формате «текст в графическом виде» без коррекции;
- тематическая обработка второго уровня – ориентация на визуальный анализ изображений документов (редактирование

¹ О цифровой реставрации исторических текстовых документов [Электронный ресурс] – URL: <https://www.researchgate.net/publication/279524887> (Дата обращения: 06.04.2023)

изображений, корректировка фона, улучшение изображений, выделение дефектных областей и определение типов дефектов, исправление дефектов, форматирование документа, создание электронной книги и т. п.); результатом является изображение страницы документа или ее части;

- тематическая обработка третьего уровня – ориентация на автоматизированный анализ изображений документов и извлечение информации (сегментация на текст+фон+иллюстрации, подобно алгоритму DjVu), утоньшение текстовых символов для автоматического распознавания, повышение качества текста; результатом является комбинированное представление документа в виде «текст»+«изображение текста» с возможностью использования достоверного графического представления документа и работы с текстом (чтение, копирование, поиск).

Основные задачи цифровой реставрации исторических документов:

- формирование цифрового представления документа (сканирование или фотографирование);
- геометрическая коррекция страницы (автоматическая обрезка, исправление перекоса, поворот, выравнивание строк;
- исправление неравномерного фона;
- исправление баланса белого;
- фильтрация изображения документа;
- устранение пропускающих с обратной стороны надписей;
- выравнивание яркости и контраста;
- преобразование исходного изображения документа в полутоновое и черно-белое представление;
- сегментация изображения на текстовые блоки, иллюстрации и фон;
- заполнение царапин, надрывов и дыр на цифровом представлении страницы;
- детекция пятен и дыр, формирование их маски;
- адаптивная бинаризация текста;
- усиление контраста исходного представления текста;
- формирование изображения однородного представления текстуры основы (бумаги);

- распознавание печатных символов определенного алфавита.

Таким образом, цифровая реставрация позволяет менять и обрабатывать электронные копии оригинальных документов без ущерба подлинникам, но с ориентацией на различные применения: обеспечить доступ к зафиксированной на них информации без визуального изменения исходного цифрового представления документа, улучшение яркостных характеристик и геометрическая коррекция представления текстовых строк, выделение исправление и дефектов, преобразование документа в форму электронной книги, формирование комбинированного представления документа в форме «текст» + «изображение текста», совмещающего достоверное графическое представление исходного документа и возможность работы с его текстом путем копирования, индексирования, поиска.

Вместе с тем, до настоящего времени, несмотря на вышеуказанные преимущества метода цифровой обработки в области обеспечения сохранности и реставрации документов, имелись сложности распознавания рукописных текстов.

В этой связи ученые разных стран объединяют свои усилия, чтобы с помощью новейших цифровых технологий достичь более высокого уровня читаемости письменных источников.

Так, международной группой ученых из **Италии, Великобритании и Пакистана** разработан метод «цветового распознавания»¹, позволяющий практически вернуть документы в читаемое состояние. Новый метод позволяет избирательно извлекать различные слои информации на основе едва уловимых спектральных различий. Таким образом, пользователь может решить, является ли нацарапанная пометка, украшение страницы, штамп, пятно от донца кофейной кружки или другая особенность критически важной для понимания, добавляя или удаляя распознанные слои.

В некоторых случаях этот метод позволяет сохранить особенности, которые в противном случае были бы утеряны,

¹ Губайловский В. Разработан метод цифровой реставрации старых бумажных документов. Он поможет восстановить домашний архив [Электронный ресурс] - URL: <https://www.techinsider.ru/science/news-1587099> (Дата обращения: 23.04.2023)

например, слабые водяные знаки производителя бумаги, которые могут дать историкам крайне важную информацию, необходимую, например, для датировки документа. Знаменитые работы Леонардо да Винчи, которые сохранились в замечательном состоянии, написаны на страницах с водяными знаками различных поставщиков бумаги, что позволило историкам сгруппировать страницы в группы по периодам написания.

При этом процесс реставрации документа не требует мощного оборудования. Она может быть выполнена на обычном настольном компьютере. Алгоритму требуется всего несколько минут, чтобы практически восстановить документ до более разборчивого состояния. Такой уровень удобства в использовании делает новой метод «цветового распознавания» отличным инструментом как для исследователей исторических документов, так и для людей, пытающихся расшифровать старые семейные архивы.

Решения по воссозданию ценной информации на основе искусственного интеллекта

В **Китайской народной Республике** выполнен проект в жанре просопографии «Китайская биографическая база данных», осуществленный совместно Университетом Гарварда и Пекинским университетом. Проект представлял собой просопографическую реляционную базу данных с биографической информацией примерно о 471 тысяч персоналий чиновников Поднебесной, живших в Китае в период с VII по XIX вв. Работа была начата более 10 лет назад с массового ручного перевода текстов в машиночитаемый вид, их распознавания и ручной разметки, а затем на втором этапе, продолжилась с помощью методов искусственного интеллекта для поиска, выявления, интеграции и автоматической разметки тематических текстов, опубликованных в сети Интернет, и получения на их основе данных.¹

Используя искусственный интеллект, машинное обучение, компьютерное зрение, нейросети и статистические

¹ Юмашева Ю. Историческая наука, архивы, библиотеки, музеи и искусственный интеллект: что день грядущий нам готовит? [Электронный ресурс] – URL:

https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/104227/1/dais_2021_21_021.pdf (Дата обращения: 13.04.2023)

языковые модели, группа исследователей из университетов Рима в ходе реализации проекта In Codice Ratio смогли прочесть более 18 тысяч средневековых рукописных документов Секретного архива Ватикана. Участники проекта разработали полноценную систему автоматического распознавания и транскрипции содержания рукописей, основанную на выявлении и сегментации имен упомянутых в них персонажей.

В Германии в рамках программы Sinergia силами трех университетов Фрайбурга, Берна и Невшателя был осуществлен исследовательский проект «Historical Document Analysis, Recognition and Retrieval», целью которого было выработать методы искусственного интеллекта и распознавания образов, позволяющих автоматически извлекать текстовое содержание из отсканированных рукописных документов и, тем самым, создавать электронное рукописное издание, которое поддается поиску и просмотру в электронных библиотеках.

Английские историки проводят работы по идентификации и воссозданию ароматов, которые были распространены в Европе в период с XVI до начала XX вв. Для реализации данной идеи применяется искусственный интеллект, который должен производить тотальный скрининг (виртуальный просмотр) текстов исторических документов (на семи языках) для выявления описаний запахов, контекста их упоминания, а также для определения изображения ароматических элементов в произведениях живописи¹.

7. Хранение электронных архивов

Актуальность и основные тенденции

Одна из важнейших задач архивов – это обеспечение доверия общества к предоставляемым документам путем гарантии их достоверности, полноты и сохранности. В этой области архивная отрасль сталкивается со множеством рисков, поскольку компьютерные технологии постоянно обновляются и архивные электронные фонды в конечном итоге устаревают (в части форматов, способов записи и хранения). К примеру,

¹ Юмашева Ю.Ю. Просопография: к вопросу о периодизации применения метода в исторических исследованиях // Историческая информатика. 2022. № 1. С. 1-51. [Электронный ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (Дата обращения: 07.05.2023)

электронные носители, которые были широко распространены в 1990-х годах, сегодня больше не существуют.

Поэтому для сохранения архивов и возможности пользования ими необходимо по истечении определенного периода времени переводить их на новый формат. Трудность заключается в обеспечении того, чтобы во время этого перехода не произошло никаких случайных модификаций. Как сегодня архивы могут гарантировать, что смысл не будет потерян или искажен?

Технологические решения

Из представленного в настоящем обзоре ТОП-перечня новых технологий наиболее приемлемым решением может стать применение технологии блокчейн.

Соответствующую цифровую платформу в рамках исследовательского проекта разработал и применил Национальный архив **Великобритании** (TNA)¹.

Блокчейн-платформа позволила достигнуть три основные цели архивной организации: 1) проверить происхождение архивных документов и их подлинность; 2) обеспечить их долгосрочную целостность, 3) создать автоматизированную поисковую базу данных, которая обновляется в сотрудничестве с другими архивными системами по всему миру.

При депонировании документа инструмент идентификации формата файла определяет тип содержимого документа (например, PDF, Microsoft Word), выполняя классификацию двоичной информации внутри файла независимо от сопровождающих его метаданных, в т.ч. имя файла. Затем доказательства содержания извлекаются из документа в зависимости от формата способом с помощью алгоритма хеширования контента.

Простейшей формой такого хеширования содержимого может быть классический двоичный файл.

В целом, алгоритм хеширования (например, SHA-256), применим ко всем форматам, однако специалисты считают, что специальные процессы хеширования контента могут быть

¹ ARCHANGEL: Trusted Archives of Digital Public Documents [Электронный ресурс] - URL: <https://arxiv.org/pdf/1804.08342.pdf> (Дата обращения: 17.07.2023)

применимы и к конкретным форматам. Например, цифровое изображение отсканированного физического документа может использовать глубокую нейронную сеть (DNN) для извлечения надежных визуальных функций из визуального контента, который инвариантен к свойствам внешнего вида (например, освещенности, старению) этого документа.

Извлекая свидетельство содержимого, имя файла или другой глобальный уникальный идентификатор (GUID), хэш содержимого и уникальный идентификатор, обозначающий процесс хэширования контента, хранятся вместе с дополнительными метаданными в блокчейне.

Эти дополнительные метаданные могут включать примечания архивариуса, дату депонирования, информации о версиях и хеширования контента.

Также прототип ArchAngel реализован на Ethereum – это общедоступная тестовая сеть (Ринкеби). Ethereum был выбран из-за его глобального признания и известности в качестве платформы DLT, а также из-за его технических возможностей для хранения таких данных, как смарт-контракты (через EVM).

Было использовано приложение DROID (Digital Record Object IDentification), разработанное Национальным архивом Великобритании, для классификации документов по типам. Этот процесс выполняется через облачный сервис, способный принимать загрузки и запуская их как через DROID, так и через извлечение контента.

В настоящее время данный прототип использует стандартизированный двоичный хэш (SHA256), также ведется работа по изучению хеширования для конкретного формата с использованием индивидуальных моделей машинного обучения для извлечения признаков документа.

Внедрены функциональные возможности для:

- 1) депонирования документов;
- 2) поиска документов в т.ч. основе GUID или хеш-строки содержимого;
- 3) проверки документов (эффективное выполнение операций в последовательности 1) и 2) для идентификации предыдущих экземпляров хэша контента).

Вместе с тем, следует отметить, что в настоящее время мировой тенденцией относительно практического внедрения

блокчейн технологий является пока изучение всех рисков и возможных побочных негативных последствий от их использования.

Возможно, что в будущем развитие данной технологии будет осуществляться по пути создания гибридных систем, сочетающих элементы традиционных централизованных систем и элементы DLT-систем¹.

В этой связи для целей хранения и обеспечения подлинности информации можно рассматривать более широкий круг технологий и систем.

В США сегодня оптимальным решением для долгосрочного хранения данных остаются системы HDD, хотя многие потребители перешли на SSD.

Какие модели являются самыми надежными показывает статистика Backblaze.

«Звездой» Backblaze стала модель Seagate Exos 8 Тбайт (ST8000NM000A), которая за 2022 год не показала ни единого сбоя, но есть нюанс: в эксплуатации компании числятся всего 79 единиц данной модели, тогда как некоторые другие представлены десятками тысяч. Кроме того, данные HDD использовались преимущественно в качестве подменных для других вышедших из строя 8-Тбайт накопителей.

Самые высокие показатели AFR в прошлом году пришлось на модели HGST Ultrastar He8 8 Тбайт (HUN728080ALE604) и Seagate Exos X14 14 Тбайт (ST14000NM0138) – 5,27 % и 5,70 % соответственно. Почти половина, а именно 44,5 % всех отказов дисков в 2022 году пришлось на модели емкостью 4, 6, 8 и 10 Тбайт – они выходят из строя чаще, потому что работают дольше, хотя на них пришлось всего 28,7 % рабочих дней.

Национальные Архивы США в своем последнем обзоре рекомендуемых архивных форматов упомянули архивный формат SIARD (от Software Independent Archiving of Relational Databases – «программно-независимое архивирование реля-

¹ DLT (Distributed ledger technology) – это технология хранения информации, ключевыми особенностями которой является совместное использование и синхронизация цифровых данных согласно алгоритму консенсуса, географическое распределение равнозначных копий в разных точках по всему миру, отсутствие центрального администратора.

ционных баз данных»), который Национальные Архивы Дании (Rigsarkivet) используют для архивирования реляционных баз данных, также являясь соавтором его последней версии. Это может повлиять на дальнейшее развитие формата SIARD в интересах датских государственных органов.

Федеральные Архивы **Швейцарии** разработали формат SIARD в сотрудничестве с рядом европейских национальных архивов, включая Национальные Архивы Дании, которые стали движущей силой для расширения более поздних версий формата SIARD, особенно в отношении внешних данных (SQL/MED) и масштабирования посредством сегментации.

Евросоюзом данная программа сотрудничества была поддержана в рамках создания типового «строительного блока» электронной архивации и осуществляется в рамках Совета по стандартам интероперабельности электронной информации на протяжении ее жизненного цикла» DLM-форума (Digital Information LifeCycle Interoperability Standards Board, DILCIS, где Федеральные Архивы Швейцарии и Национальные Архивы Дании находятся в авангарде усилий по поддержке и развитию формата SIARD.

С учетом такой поддержки формата SIARD Национальными Архивами США, была создана новая группа по обмену практическим опытом, в которой Национальные Архивы США за короткое время стали одним из ведущих участников.

В **Норвегии** все материалы архива будут храниться на аналоговом виде на специальных суперчувствительных пленках, похожих на кинопленку, в виде изображений, похожих на двухмерный QR-код. Как объясняют в PIQI, переписать цифровые данные на катушку пленки занимает считанные минуты. Зато потом отредактировать или через Интернет взломать запись на пленке совершенно невозможно. Гарантированный срок хранения информации на таких носителях – 500 лет

В **Китайской Народной Республике** с 2022 года Национальное архивное бюро на базе архивов провинции Аньхой запустило пилотный проект по созданию единого подхода к электронному архивированию документов и единому управлению электронными архивами (цель пилота: управление долгосрочным безопасным сохранением электронных архивов).

Благодаря построению систем, проектированию бизнес-процессов, стандартизации данных и интерфейсов, регулированию электронных форматов файлов, внедрению четырех-символьного тестирования, резервного копирования и тестирования данных, разработке ряда спецификаций долгосрочных систем сохранения и систем гарантий управления и т.д., была построена долгосрочная система безопасного хранения, охватывающая прием, управление, хранение, использование и другие функции.

Также был реализован весь процесс управления электронными архивами на основе независимой и контролируемой среды.

По итогам проекта, в 2022 году специально собранная экспертная группа проверила и подтвердила, что провинциальные архивы провинции Аньхой успешно апробировали применение новых технологий, таких как долгосрочное безопасное сохранение и управление электронными архивами и искусственным интеллектом в независимой и контролируемой среде, что имеет показательное значение для всеобъемлющих комплексных архивов.

8. Принятие решений на основе технологий BIG DATA (каталогизация, поиск, доступ и анализ данных)

Актуальность и основные тенденции

Большие данные стали основным катализатором для нескольких областей и дисциплин, поскольку они обеспечивают автоматизированные и оптимизированные процессы принятия решений на основе обширного набора данных, полученных из множества источников. Расходы компаний и государственных учреждений на работы с инструментами Big Data в мире по итогам 2021 года достигли \$162,6 млрд, подсчитали аналитики MarketsandMarkets (данные обнародованы в феврале 2022 года). Большие данные используются компаниями и госорганами все чаще, поскольку они служат различным целям, таким как обнаружение мошенничества и управление рисками.

Технологии больших данных – это программные решения, которые сочетают извлечение, обработку, хранение, визуализацию и доступ к данным для получения информации.

Технологические решения

Решения для поиска и доступа

В **Европейском Союзе** через портал Archives Portal Europe обеспечивается доступ к широкому типу информации (будь то человек, событие, конкретный документ или другое) в тысячах архивов по всему миру одновременно. Это позволяет проводить беспрецедентные сравнения между архивными документами, разными культурами и языками, а также позволяет вам увидеть, как события и люди сформировали наше архивное наследие по всему миру: вы можете одновременно проверить самый маленький приходской архив в отдаленной деревне вместе с самыми большими национальными архивами. Archives Portal Europe рекомендует пользователям (исследователям) воспользоваться сравнительными перспективами на глобальном уровне, которые создает данный портал.

Архивы обычно формируются путем накопления вокруг создателя записей, человека или организации, которые первоначально создали документы и управляли ими. Это следует принципу происхождения, одному из столпов архивных исследований и информационной структуры в архивах.

Портал Archives Europe признает и соблюдает принцип происхождения и следит за тем, чтобы его всегда можно было четко проследить в любой точке цифрового поиска: либо в качестве отправной точки для Поиска по именам, либо в том, как представлены результаты поиска. Тем не менее, портал также позволяет выполнять поиск многими другими способами с помощью поисковых систем, которые одновременно извлекают миллионы архивных описаний (или «поисковых пособий») по разным типам учреждений и на разных языках.

Поисковая система Archives Portal Europe ищет ключевые слова по всему своему хранилищу, которое можно разделить на три макрокатегории:

Поиск в архивах – здесь парсер ищет все описания документов, которые вы ищете. Обратите внимание, что это описания документов, а не содержание документов. Письмо, в котором упоминается «Французская революция», будет отображаться в результатах только в том случае, если в архивном описании, относящемся к письму, также упоминается «Французская революция».

Поиск по именам – здесь парсер просматривает описания создателя записей, человека или организации, которые создали или собрали документ. При поиске «Французская революция» будут возвращены все создатели записей, описания которых содержат выражение «Французская революция», как орган, который «был создан сразу после Французской революции».

Поиск в учреждениях – здесь парсер просматривает описания архивных учреждений, которые сотрудничают с Archives Portal Europe. При поиске «Французская революция» будут возвращены учреждения, описание которых содержит выражение «Французская революция», например архив, «который был профинансирован сразу после Французской революции», или учреждение, «расположенное на площади Французской революции».

Представление по умолчанию при проведении исследований – «Поиск в архивах», однако представлены все варианты, каждый с разными фильтрами. Помните, что Archives Portal Europe не детализирован до точки отдельного документа (и он не ищет «внутри» документа, что потребовало бы приема текста OCR из полностью оцифрованных коллекций), а ищет в единственной коллекции, хранящейся в архивах или архивных учреждениях, а также в дескрипторы, доступные создателям документов и принимающим учреждениям.

В представлении списка предпочтение отдается отдельным средствам поиска, упорядоченным по умолчанию по релевантности.

Релевантность – это означает, что первыми выдаются те, в которых ключевые слова встречаются чаще. Это не обязательно означает, что это наиболее релевантные средства поиска того, что вы ищете: способ написания архивных описаний сильно различается от учреждения к учреждению, и ожидается, что они не будут «оптимизированы» для поисковой системы. Не бойтесь просматривать несколько страниц или применять дополнительные фильтры.

Дата – документы также можно упорядочить по дате. Однако обратите внимание, что это будет работать только для средств поиска, где дата написана в машиночитаемом формате. Кроме того, обратите внимание, что дата относится к тому времени, когда документ был создан, а не к историческому

периоду, к которому он относится: например, датой перевода 1928 года пергамент 1389 года является 1928 год.

Заголовок – документы также можно сортировать в алфавитном порядке по названию.

Идентификаторы – если у вас уже есть опыт работы с определенными документами или коллекциями, сортировка документов либо по их конкретному справочному коду, либо по идентификатору средства поиска, к которому они принадлежат, также может помочь в организации результатов поиска.

В Дании Национальный архив запустил веб-сайт digidata.rigsarkivet.dk. Он облегчает исследователям и студентам поиск и получение доступа к большой коллекции исследовательских данных (около 3000 наборов данных, в основном из опросов) и административных данных (около 6000 наборов данных, например, реестров, таких как Регистр призыва на военную службу и Регистр налогоплательщиков).

Digidata¹ позволяет исследователям, студентам или сотрудникам государственных органов находить данные, которые имеют отношение к ним. Также платформа дает следующие возможности:

- ✓ поиск метаданных и описаний отдельных наборов данных, например, кто создал данные и с какой целью;
- ✓ выполнить поиск так же конкретно, как и каждая таблица в наборе данных, чтобы увидеть, как были сформулированы конкретные вопросы или имена столбцов;
- ✓ фильтровать наборы данных по периоду, типу данных и создателю, что позволяет легко найти именно то, что вы ищете;
- ✓ загрузить или подать заявку на доступ к данным.

Платформа обеспечивает конфиденциальность данных в Датском национальном архиве. Это означает, что материалы, содержащие конфиденциальную личную информацию, недоступны, даже если они появляются в поиске. Если необходимо просмотреть фактическое содержание этого материала, можно получить инструкции о том, как подать заявку на доступ к нему.

¹ Храмовская Н. Анонимизация в архивах – возможно ли это? [Электронный ресурс] - URL: <http://rusrim.blogspot.com/search?q=Digidata> (Дата обращения: 23.05.2023)

Некоторые данные находятся в свободном доступе, которые можно скачать прямо с платформы. Данные и документы можно загружать в различных форматах, что позволяет работать с ними по своему усмотрению, например, в статистической программе или в Excel.

В архивной базе данных Daisy можно поискать в архивах Датского национального архива и заказать материал для использования в читальном зале.

В Arkivalieronline находятся все оцифрованные документы Датского национального архива (в основном датские). Примечательно, что только около 2% коллекций оцифрованы. Нецифрованные документы можно заказать для использования в читальном зале в архивной базе данных Daisy.

База данных по оцифрованным документам постоянно пополняется, о чем на сайте публикуются ежемесячные списки новых оцифровок и информационные бюллетени, с новостной рассылкой для подписчиков.

В **Малайзии** на сайте Национальных архивов представлена (<http://ofa.arkib.gov.my/portal/index.php/id/>) общая для всех архивов данной страны информационно-поисковая система – OFA (Online finding Aid – <http://ofa.arkib.gov.my/ofa/collection/index>).

Данная система дает возможность поиска среди архивных документов, фотографий, видео и аудиодокументации. Всего в каталог внесено 1490434 записи о документах. Однако онлайн доступ к большинству из них предоставляется на платной основе.

Кроме поиска по ключевому слову, система дает возможность осуществлять поиск в отдельных архивах по категориям (государственные, частные и т.п.), по типам материалов документов, по фондообразователям и т.п.

Цифровая галерея, размещенная на портале, располагает 300 тыс. электронных копий документов, доступ к которым также организован на платной основе¹.

¹ Юмашева Ю. Документные ресурсы зарубежных архивов в сети интернет: электронный научно-справочный аппарат (часть вторая) [Электронный ресурс] // Историческая информатика. 2018. № 3 (25). - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/> (Дата обращения: 17.06.2023).

В США Национальным управлением архивов и документации разработан стандартизированный, централизованный онлайн-каталог <https://catalog.archives.gov>, который предоставляет информацию из более чем 95% записей Национального архива. Онлайн-каталог – это результат десятилетней работы сотни сотрудников, обученных предоставлять архивные описания и контекстуальные метаданные для архивных записей. Предоставление информации в онлайн-каталоге дает общественности больший доступ к постоянным записям федерального правительства, чем когда-либо прежде. А поскольку данные централизованы и стандартизированы, их можно использовать повторно на других платформах. Внесен большой вклад в Цифровую публичную библиотеку Америки, записи получают миллиарды просмотров в Википедии.

Сегодня у NARA есть 120 миллионов цифровых копий в Интернете, и архив работает над достижением цели в 500 миллионов к концу 2024 финансового года¹.

В Российской Федерации одним из направлений в сфере повышения эффективности информационного обеспечения пользователей стало создание возможности для обмена данными СИЦ ФГА с Управлением Пенсионного фонда Российской Федерации по Москве и Московской области (далее – Отделение ПФ РФ) по защищенному каналу связи. Соглашение об электронном взаимодействии между Отделением ПФ РФ и РГАНТД после длительной проработки было заключено 18 мая 2020 года: в рамках соглашения будет реализован обмен электронными документами между Отделением ПФ РФ и СИЦ ФГА. Единая автоматизированная информационная система регистрации, учета и контроля исполнения запросов граждан и организаций АИС «Запросы», которая поддерживается МИКП и используется в работе всех федеральных архивов, подготовлена для регистрации запросов, поступающих через СМЭВ. Разработана и одобрена Росархивом технологическая схема исполнения социально-правовых запросов, переданных из

¹ Pamela Wright On Leading Digital Innovation at the National Archives [Электронный ресурс] – URL: <https://www.govexec.com/management/2020/10/pamela-wright-leading-digital-innovation-national-archives/169579/> (Дата обращения: 17.05.2023)

Отделения ПФ РФ по защищенному каналу связи. В настоящее время проводится тестирование межсетевое взаимодействия.

Реализация проекта Росархив по созданию единой системы электронного доступа к архивным документам решило многие вопросы в части доступа исследователей и обеспечило унификацию работы архивов в части использования электронных копий архивных документов¹. Вместе с тем, обеспечение открытого доступа пользователей к архивным документам, включенным в систему, требует дополнительной проработки.

Решения для аналитики и управления (на примере прочих отраслей)

Во **Франции** Лувр был одним из пионером в области принятия решений на основе данных.

Имея более чем 10 миллионами посетителей в год, особенно важно, чтобы музей мог оптимизировать операции, чтобы размещать посетителей, количественно оценивать рост и посещаемость, продолжать разрабатывать стратегию охвата и монетизировать посетителей.

Музей использует аналитику данных, чтобы отслеживать тенденции посещения различных экспонатов, что позволяет руководству лучше удовлетворять будущие предложения в соответствии с растущими потребностями и ожиданиями.

В 2019 году также был внедрен цифровой инструмент, который позволяет агентам Лувра отслеживать инциденты и решать их в режиме реального времени, что позволяет им лучше обслуживать посетителей.

Понимая демографию посетителей веб-сайтов и посетителей музеев, Лувр также может лучше ориентировать свои маркетинговые усилия.

Благодаря огромному количеству собранных данных Лувр позиционирует себя так, чтобы наилучшим образом

¹ Власова М. Цифровая трансформация в РГАНТД: проблемы, перспективы. [Электронный ресурс] - URL: <https://www.google.com/url> (Дата обращения: 19.07.2023)

использовать данные для будущих цифровых преобразований ИИ¹.

Решения для аналитики при борьбе с киберпреступностью

Утечки данных продолжают расти по типу и частоте наряду с увеличением количества личных данных на онлайн-форумах. Кроме того, пандемия COVID-19 еще больше усложнила существующие системы кибербезопасности из-за децентрализации периметров безопасности в организационных сетях.

Раннее обнаружение кибератак оставалось проблемой из-за постоянно меняющейся сложности кибератак. Именно здесь вступает в игру потенциал аналитики на основе больших данных в области кибербезопасности.

Аналитика на основе больших данных может повлиять на следующие области кибербезопасности:

Поведенческий анализ: с появлением поведенческих инструментов, таких как UEBA и SIEM, которые отслеживают ключевые события, влияющие на цифровой след пользователя или устройства (например, информацию журнала), большие данные могут выступать в качестве катализатора для поддержки операций кибербезопасности.

Из-за притока неструктурированных данных, поступающих в сеть, важно отфильтровать вредоносный трафик с помощью прогнозирующих алгоритмов на основе машинного обучения, чтобы сопоставить шаблоны сигнатур атак среди других характеристик.

Определение непредсказуемого характера кибератак становится более эффективным, когда организации переходят от описательной аналитики кибербезопасности к прогнозной аналитике.

Результаты, полученные с помощью поведенческого анализа, помогают специалистам по ИТ-безопасности уведомлять даже о самых незначительных отклонениях, связанных с

¹ The Louvre: Winning at Digital Engagement [Электронный ресурс] – URL: <https://d3.harvard.edu/platform-digit/submission/the-louvre-winning-at-digital-engagement/> (Дата обращения 21.04.2023)

действиями пользователей в сети. Это помогает сдерживать тайные киберугрозы, такие как АРТ-атаки.

Кроме того, алгоритмы прогнозирования могут автоматизировать утомительные задачи, такие как сбор, обработка и сопоставление данных, что позволяет специалистам по ИТ-безопасности вместо этого сосредоточить свое внимание на более сложных задачах.

Решения для аналитики в цифровой криминалистике

Отслеживание происхождения кибератаки составляет основную часть плана реагирования на инциденты. С расширением поверхности угроз после появления удаленных и гибридных сетей, вызванных пандемией, в сочетании с появлением BYOD расследование киберпреступлений стало более сложным. Инструменты анализа данных могут предоставить следователям очень подробную информацию о поведении пользователя в Интернете.

Усовершенствованные системы обнаружения вторжений (IDS). Чтобы справиться с отсеиванием большого потока данных в сети, инструменты IDS должны масштабироваться для реализации политик с учетом данных для анализа больших объемов входящего трафика. IDS используют три метода для обнаружения несанкционированного трафика:

Обнаружение на основе сигнатур: обнаруживает кибератаки с помощью известного набора шаблонов или сигнатур, которые хранятся в репозитории IDS. Для более динамичного предотвращения важно, чтобы база данных IDS постоянно обновлялась информацией о новых вариантах защиты и отслеживания следов.

9. Серверная (технологии, кибербезопасность, сохранность, безотказность)

Актуальность и основные тенденции

Информационное оборудование является жизненной силой современного мира, предоставляя ценную деловую/исследовательскую информацию и поддерживая контроль над важнейшими деловыми процессами и операциями в режиме реального времени.

Сегодняшние предприятия поглощены океаном данных, при этом огромные объемы данных собираются с датчиков и IoT-устройств, работающих в режиме реального времени в удаленных местах и сложных условиях эксплуатации практически в любой точке мира.

Но этот виртуальный поток данных также меняет подход предприятий к вычислениям. Традиционная вычислительная модель, построенная на централизованном центре обработки данных и проводном Интернете, не очень хорошо подходит для передачи бесконечно растущих рек реальных данных. Ограничения пропускной способности, проблемы с задержками и непредсказуемые сбои в работе сети могут помешать таким операциям.

Технологические решения

Предприятия решают эти проблемы с данными с помощью архитектуры граничных вычислений. Граничные вычисления перемещают часть ресурсов хранения и вычислений из центрального центра обработки данных ближе к самому источнику данных. Вместо того, чтобы передавать необработанные данные в централизованный центр обработки данных для обработки и анализа, эта работа выполняется там, где эти данные фактически генерируются – будь то розничный магазин, заводской цех, разросшееся предприятие или «умный город». И только результаты вычислительной работы на периферии, такие как бизнес-понимание в реальном времени, прогнозы технического обслуживания оборудования или другие практические выводы, отправляются обратно в главный центр обработки данных для анализа и других взаимодействий с людьми.

Таким образом, граничные вычисления и собственно пограничные серверы меняют форму ИТ и бизнес-вычислений.

Комплексное решение

Международная стартап компания AI EdgeLabs – стартап компания, состоящая из специалистов разных стран - США, Мексики, Израиля и Канады, с 2022 года вошла в альянс с компаниями Supermicro, Sixsq, Zededa, Ekinops, Sunlight и другими.

AI EdgeLabs обеспечивает безопасность ИИ и автоматизацию реагирования на резкое увеличение числа событий безопасности. Технологии компании позволяют отраслям обнаруживать, предотвращать, реагировать и устранять киберугрозы и атаки до того, как они смогут причинить вред. От программ-вымогателей, атак методом перебора, распределенных атак типа «отказ в обслуживании» (DDoS) и многого другого. Достигается обнаружение даже малейших аномалий, которые сигнализируют о наличии злонамеренных вмешательств.

В частности, компания укрепила позиции в качестве ведущего поставщика решений кибербезопасности для распределенных сред IOT Edge.

Так, например, AI EdgeLabs помог крупной телекоммуникационной компании, специализирующейся на широкополосной и фиксированной связи, которая пострадала от эксплуатации уязвимостей в своих сетях МЕС и компонентах МЕС, что привело к несанкционированному доступу к данным, повышению уровня привилегии и облачному вторжению. Используя автоматизированные протоколы обнаружения и реагирования ИИ на платформе, AI EdgeLabs переместила периметр защиты от мобильного ядра клиента и приблизила его к источнику атак. AI EdgeLabs заблокировала восходящий трафик вредоносного ПО и снизила риск прерывания обслуживания в масштабах всей сети, во многом аналогично тому, с которым столкнулся клиент до внедрения решения AI EdgeLabs.

Решения по сохранности серверного оборудования

Архивные данные, веб-сайты, облака и прочее должны быть доступны и защищены круглосуточно 365 дней в году. Целостная концепция противопожарной защиты чрезвычайно важна не только для защиты ИТ-данных и систем, но и для всего существования компании и мониторинг факторов окружающей среды, таких как температура, мощность, воздушный поток и влажность, важен для обеспечения доступности серверов.

Лучшие системы и инструменты для мониторинга окружающей среды серверной комнаты на 2023 год¹:

- tempCube - этот беспроводной монитор температуры и влажности отправляет отчеты на ваши мобильные устройства, что является отличной функцией для технических специалистов, которые всегда в пути. Канал отчетов через Интернет для мониторинга удаленных сайтов.

- netmon - устройство мониторинга среды, выдающее оповещения.

- Paessler PRTG - монитор отчетов о физическом состоянии, генерируемых сервером. Работает на Windows Server.

- Monnit - беспроводное устройство, контролирующее обстановку в серверной комнате. Нужна беспроводная точка доступа на месте.

- ITWatchDogs - устройство для мониторинга среды серверной комнаты.

- ControlbyWeb - ряд устройств для мониторинга среды серверной комнаты, которые используют внешний интерфейс на основе браузера.

- AVTECH - устройство для мониторинга среды, которое регистрирует все состояния и выдает предупреждения при нарушении пороговых значений.

- Kentix - программное решение для мониторинга окружающей среды, основанное на физическом состоянии сервера для индикации изменений окружающей среды.

- Sensaphone - ряд устройств, которые отчитываются перед удаленной консолью управления, которая открывается в браузере.

- EDS - устройство мониторинга окружающей среды, похожее на датчик дыма. Функции отчетности направляются через ваше программное обеспечение для мониторинга сети.

- CAS DataLoggers - ряд устройств мониторинга окружающей среды, которые легко настроить.

¹ Тим Кири, эксперт по сетевому администрированию. The Best Server Room Environmental Monitoring Systems & Tools for 2023 [Электронный ресурс] - URL: <https://www.comparitech.com/> (Дата обращения: 18.07.2023)

*Данные инструменты отобраны на основе
следующих критериев:*

- система, которая может направлять оповещения на панель технического специалиста;
- пересылка оповещений по электронной почте или SMS;
- варианты развертывания программного и аппаратного обеспечения;
- простота настройки и обслуживания;
- наличие физических датчиков в дополнение к бортовым датчикам устройства.

Ключевая особенность:

- Портативный сенсорный блок
- Беспроводная передача
- Экспедитор
- Программное обеспечение для мониторинга
- Оповещения

Плюсы:

- разверните датчик в любом месте, просто зарядив его и включив;
- собирайте отчеты о температуре и влажности через WiFi;
- проверьте систему мониторинга с вашего мобильного устройства;
- установите пороговые значения температуры и влажности, которые вызывают оповещения при пересечении;
- получайте оповещения, пересылаемые по SMS или электронной почте.

Решения по безотказности серверного оборудования

В Германии Мюнхенский производитель аккумуляторов bebob выпускает новый B480sine, самый мощный на сегодняшний день аккумулятор с байонетом B.

Благодаря инновационной концепции большинство компонентов аккумуляторов можно использовать повторно в течение многих лет, что не только позволяет избежать отходов и сохранить ресурсы, но и приносит экономическую выгоду клиентам bebob.

Таким образом, все аккумуляторы bebob предназначены для ремонта и могут быть оснащены новыми элементами, если они больше не обеспечивают первоначальную производительность по прошествии многих лет.

В дополнение к уникальной для рынка мощности в 475 ватт-часов и максимальной нагрузочной способности в 20 ампер (непрерывный ток), новичок (как и вся линейка bebob B-Mount)¹ также имеет возможность работы с двойным напряжением 14,4/28,8 В. и 450 Вт непрерывной выходной мощности. Это делает B480cine идеальным источником питания для особенно энергоемкого оборудования на 12 В и 24 В на съемочной площадке, легко заменяя дополнительные большие и неуклюжие аккумуляторы на земле, особенно для аксессуаров на 24 В.

B480cine: встроенный аккумулятор беспрецедентной емкости и производительности

Благодаря своей мощности 475 Вт·ч B480cine способен обеспечить питание Sкуpanel ARRI мощностью 200 Вт, например, в течение двух с половиной часов. Это также идеальный встроенный блок питания для высокопроизводительных прожекторов семейства Aputure 600: с двумя B480cine Aputure 600D Pro работает с мощностью 640 Вт в режимах «полной мощности» и «ускорения» почти полтора часа без перерыва. прерывание. Кстати, этот режим возможен только с аккумуляторами bebob B-Mount, так как для него требуются аккумуляторы мощностью более 360 Вт.

Как и все аккумуляторы bebob B-Mount, B480cine обладает уникальной непрерывной мощностью 450 Вт. (Аккумуляторы bebob B-Mount в настоящее время единственные, которые обеспечивают непрерывный ток 20 А – не только при 14,4 В, но и при номинальном напряжении 28,8 В. В течение короткого времени (несколько минут) ток может даже достигать 23 А.)

На B480cine распространяется такая же гарантия, как и на все аккумуляторы bebob: два года на все механические и

¹ Bebob introduces industry's most powerful B-Mount battery [Электронный ресурс] - URL: <https://tk1957.com/bebob-introduces-industry-s-most-powerful-b-mount-battery/> (Дата обращения 18.06.2023 г.)

электронные компоненты, а также на 80 процентов первоначальной емкости элемента.

bebob использует только проверенные компоненты для своих аккумуляторов и гарантирует высочайшую электромагнитную совместимость, а также безопасность при транспортировке и продукции благодаря всестороннему процессу сертификации.

V-Mount: передовая аккумуляторная система со многими преимуществами

К преимуществам аккумуляторов V-Mount относятся возможность работы от 24 В и двух напряжений, плавная механика и универсальная связь с аккумулятором. Интерфейс V-Mount, совместимый с камерами, осветительными приборами и аксессуарами от широкого круга производителей, также позволяет питать все оборудование на съемочной площадке от одной аккумуляторной системы, что обеспечивает значительные логистические преимущества для операторов камер и компаний по аренде, особенно с точки зрения обработки и хранения.

10. Хранилище

(тип, доступ, управление, защита, обучение)

Актуальность и основные тенденции

Несмотря на растущую цифровизацию, многие типы документов и объекты по-прежнему необходимо хранить в физическом архиве.

Объекты, представляющие историческую ценность, и юридические документы часто нуждаются в хранении в первозданном виде. Организации будут выбирать по критериям: скорость, простота и доступность в управлении.

Технологические решения

Компании все больше полагаются на мобильные архивы для эффективного хранения активов. Мобильные архивы позволяют максимизировать вместимость данного пространства, обеспечивая безопасное и компактное хранение, а также экономию средств.

Нужен каждый квадратный метр для архивной деятельности. Мобильные системы хранения предлагают ряд преимуществ по сравнению со статическим архивом.

Например, мобильные стеллажи позволяют наилучшим образом использовать доступное пространство, используя только один проход, что почти вдвое увеличивает вместимость архива.

Мобильные стеллажи можно перемещать по отдельности или в нескольких местах.

Экономящие место архивы помогут снизить потребление энергии.

Оптимизация пространства с помощью мобильных стеллажей также означает более низкие затраты на освещение, уборку и безопасность, экономию финансовых расходов.

Решения по оснащению архивного помещения, способу хранения и управлению

Лидер Европейского рынка мобильных систем хранения Bruynzeel Storage Systems¹ (Нидерланды), в составе которого и Delta Designs Ltd из Канзаса (США) - лидер в Северной Америке в области хранения коллекций музеев и учреждений, известный своими высококачественными герметичными музейными шкафами, изготовленными на заказ, предлагает вместе с прочными мобильными стеллажами комплексные высококачественные передовые производственные и инженерные возможности.

Мобильные стеллажи Bruynzeel стандартно поставляются с одним из двух контроллеров: традиционным ручным - рукоятки или электронные панели с дополнительными функциями, такими как RFID и PIN-доступ.

Прочность и качество мобильных полок

Для изготовления полок используется в основном безмасляная сталь, чтобы свести к минимуму воздействие на окружающую среду, исключив необходимость в моющих и чистящих средствах. Применяемый компанией метод порошковой окраски гарантирует 100% покрытие эпоксидным порошком, поэтому коррозия не возникает.

Конфиденциальность обеспечивается за счет интеллектуальной электронной системы управления: PIN-коды и RFID (радиочастотная идентификация) допускают различные

¹ Creating spacefor a healthy planet [Электронный ресурс] – URL: www.bruynzeel-storage.com/accessories (Дата обращения 17.06.2023)

уровни авторизации путем назначения определенных стеллажей назначенным пользователям или отделам.

Механическая система может быть заблокирована с помощью встроенного еврозамка, который находится в концевом шкафу.

Мастер безопасности - новый стандарт на рынке системы безопасности в системах хранения с электронным управлением. Устройство обеспечивает безопасность пользователей и хранимых предметов: перед тем, как кто-либо закроет открытый проход, Мастер Безопасности обнаруживает любых пользователей или предметы в проходе и останавливает любое движение системы хранения.

Климат-контроль.

Хранение исторических документов требует особых условий для безопасного и длительного сохранения.

Вентиляционные каналы и фильтры обеспечивают оптимальный климат для защиты архива от пыли и плесени.

В дополнение к климат-контролю мобильные стеллажи Bruynzeel имеют ряд функций, позволяющих сохранить историческую атмосферу архивной коллекции.

Контроль доступа

Чтобы никто не получил несанкционированный доступ к архивным документам, различные проходы могут быть ограничены для конкретного персонала или отдела. PIN-коды или теги доступа обеспечивают уникальные авторизации безопасности.

Инструменты управления

С помощью приложения Bruynzeel Dynamic II Control Master пользователи могут открывать нужный проход с помощью мобильного телефона или планшета. Приложение также включает в себя функциональные возможности системы управления документами, такими как:

- функции сохранности:

Движение шкафов без вибрации: механизм «плавного пуска и остановки» идеально подходит для сохранения хрупких предметов, таких как керамика, текстиль и стекло.

Ночная парковка шкафов: систему можно запрограммировать на автоматическую парковку с промежутками между блоками на ночь,

Климат-контроль среды: обеспечение потока воздуха и устранение застойных воздушных карманов в шкафах.

- функция «Пожарный парк»:

Система может быть связана с пожарной сигнализацией здания. При поступлении сигнала тревоги система хранения может автоматически закрываться или открываться в зависимости от того, хотите ли вы защитить его от дыма или открыть доступ газовых или водяных огнетушителей к полкам.

- предотвращение повреждений негабаритных объектов:

Мобильные системы хранения Bruunzeel могут вмещать большие предметы, позволяя регулировать мобильный тормозной путь между полками, тем самым предотвращая случайное повреждение предметов выступающих в проходы.

- визуальная безопасность:

Эта функция безопасности блокирует систему по умолчанию, заставляя пользователя проверять все открытые проходы для людей и препятствия перед операцией.

- прорыв в защите:

Функция защиты от краж удерживает проходы активно закрытыми. Если кто-то попытается открыть систему силой, будет активирована сигнализация.

- архивные отсеки

Их можно легко настроить с помощью различных аксессуаров для конкретных потребностей хранения.

В Южной Корее хранилища оснащены передвижными, рельсовыми стеллажами, предусмотрено хранение документов на различного вида носителях информации.

Система хранения документов стандартная. Документы хранятся в специальных коробках в вертикальном положении. Коллекционные и особо-ценные документы хранятся в горизонтальном положении. Вместе с тем имеются и подшитые документы (в основном протокола), в процессе оцифровки они расшиваются, а затем также размещаются в коробки.

Изготовление архивных коробок происходит в специальных мастерских. На станке ZUND LR 1600 картон получает свои очертания по одному из выбранных оператором

форм. Лезвие станка проходит по очертанию контура. Оператору остается лишь сложить и собрать коробку в завершённую форму.

Для автоматизации учета документов, контролирования их перемещения внутри архива, внедрена технология радиочастотной идентификации (Radio Frequency Identification) «RFID». На документы хранилища наносится «RFID» метка, которая подает сигнал о месте нахождения документа. При помощи данной технологии обеспечивается контроль и сохранность¹.

В Российской Федерации и Республике Казахстан применяется складская система Kardex Remstar Lektriever – это автоматизированный склад с электронным управлением, осуществляющий администрирование нескольких тысяч носителей информации – видеозаписей, CD, DVD и т.п. В систему склада Lektriever могут входить до 16 шкафов по четыре выдвижных отделения в каждом. Склад может работать как автономно, так и в онлайн-режиме при его оснащении нашими ИТ-системами.

По простоте обслуживания Lektriever сравним с обычным принтером; при щелчке мышью по нужной папке или носителю информации проводится поиск и выдача запрошенного носителя оператору.

Малая занимаемая площадь – В сравнении с обычными системами Lektriever занимает на 50 % меньше места.

Повышенная эргономичность – сотрудникам больше не понадобится подниматься и спускаться по лестницам, нагибаться для поднятия тяжелых грузов и выполнять иные тяжелые физические операции. Каждый ящик автоматически подается к окну отбора. Окно отбора находится на эргономичной высоте и имеет подъезд для доступа с инвалидной коляски. По нашим оценкам, внедрение системы повышает производительность на 40%.

Противопожарная защита и безопасность – каждая секция может быть оборудована установкой газового пожаротушения. Авторизованный доступ обеспечивается

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электронный ресурс] - URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Дата обращения 12.04.2023)

замком с PIN-кодом, карточным терминалом или электронным замком.

Дизайн – Lektriever поставляется в различных цветовых вариантах и с разной фактурой облицовки.¹

Вертикальная лифтовая система Kardex Shuttle XP – это автоматизированный лифт с компьютерным управлением для складских и транспортных систем. Он имеет модульную конструкцию и работает по принципу «Товар – к человеку».

Вертикальный подъемник модульной конструкции Kardex Shuttle XP – это замкнутая система, в которой полки хранятся вертикально на передней и тыльной части машины. По центру находится экстрактор, который путем нажатия кнопки или считывания штрих-кода автоматически подает полки с товарами к окну раздачи.

Благодаря модульной конструкции Kardex Shuttle XP можно адаптировать к требуемой высоте полки как до установки системы, так и после; число окон раздачи также можно изменить. В зависимости от высоты помещения можно сэкономить до 85 процентов площади установки по сравнению с обычными складскими системами. При помощи технологии Optiflex каждая полка считывается автоматически – объекты размещаются оптимально, на расстоянии 25 мм друг от друга.²

Решения по безопасности

В Европе существует сеть архивов повышенной безопасности Rhenus Archiv Services³ – это 24 архивов Германии других стран Европы (Польша, Австрия, Франция, Нидерланд, Бельгия, Испания, Швейцария и Венгрия).

Единицы хранения снабжаются при вводе в систему архивов штрих-кодом. С помощью этого процесса каждое перемещение объекта/документа/файла можно четко отследить и обеспечить высочайший уровень прозрачности.

¹ Складская система Kardex Remstar Lektriever [Электронный ресурс] - URL: <https://dipaul.ru/about/> (Дата обращения: 15.06.2023)

² Вертикальная лифтовая система kardex shuttle xp [Электронный ресурс] – URL: <https://www.giansar.kz/kardex-shuttle-xp/> (Дата обращения: 16.05.2023)

³ Security archives across europe for your files and documents [Электронный ресурс] - URL: <https://www.aktenarchivierung.de/en/> (Дата обращения: 16.05.2023)

Rhenus Archiv Services обеспечивают полную прозрачность хранения документов и файлов с помощью современной системы архивирования, размещенной в его собственном центре обработки данных в Германии. Каждое перемещение файла записывается в архивной системе с защитой от аудита, так что состояние файла можно отследить в любой момент времени.

Rhenus Archiv Services предоставляют следующие опции по безопасности хранения:

- Отдельное ограждение
- Служба привратника
- Системы пожарной и охранной сигнализации, отвечающие требованиям VdS, с активацией пожарной команды и охраны
- Системы противопожарной защиты
- Видеонаблюдение
- Детекторы движения
- Системы борьбы с вредителями
- Контроль температуры
- Электронный контроль доступа и входа
- Возможность разделения зон безопасности по желанию заказчика.
- Замки для персонала и грузовиков
- Сертификация в соответствии с ISO 9001, ISO 27001 и GLP
- Налаженное управление непрерывностью бизнеса

В Южной Корее в каждом хранилище при входе и выходе размещена схема (карта) хранилища, в которой описано расположение стеллажей, место нахождения огнетушителей, телефона и навигационных таблиц. Доступ в хранилища осуществляется посредством электронных карт, ведется видеонаблюдение.

В хранилищах имеются контрольно-измерительные приборы, электронные датчики температурно-влажностного режима, магнитные термометры, механические психрометры. Детекторы тепла и дыма подают сигнал в систему автоматического азотного пожаротушения. Принцип действия установок данного типа – это создание в помещении среды с

пониженным содержанием кислорода – менее 10 %, в такой среде процесс горения становится невозможным¹.

Решения по безопасности хранилища от вторжений

В Норвегии архивное хранилище расположено на острове Шпицберген в поселке Лонгйир в особом бункере, оборудованном взрывоустойчивыми дверьми и шлюзовыми камерами².

11. Организация регистрационно-контрольных функций

Актуальность и основные тенденции

Специалисты-аналитики интернет-пространства заявляют, что мобильные учетные данные – это самый быстрорастущий продукт для контроля доступа.

Технологические решения

Переход на мобильные устройства

По прогнозам экспертов в области цифровых технологий, в 2023 году будет загружено более 120 миллионов мобильных учетных данных.

Мобильные учетные данные позволяют использовать как мультимодальную, так и многофакторную аутентификацию. Мультимодальность означает подтверждение личности и/или получение доступа с использованием по крайней мере двух отдельных биометрических данных или разрешение доступа с помощью любого из различных учетных данных, таких как смарт-карта или PIN-код. Многофакторная аутентификация включает в себя подтверждение личности и / или получение доступа, как минимум, с помощью двух методов или учетных данных.

¹ Национальный Архив Кореи: изучая зарубежный опыт [Электронный ресурс] – URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5346> (Дата обращения: 12.04.2023)

² Архив, который выдержит ядерную войну: хранилище судного дня в Норвегии [Электронный ресурс] – URL: <https://archive-kr.ru/statyi/post/arkhiv-kotoryu-vyderzhit-yadernuyu-voynu-khranilishche-sudnogo-dnya-v-norvegii> (Дата обращения 14.04.2023)

Многофакторная аутентификация широко используется в цифровом доступе. Например, когда сотрудник входит в систему компании, он или она должны использовать дополнительный метод для проверки личности с помощью одноразового кода через SMS или другое приложение. Он также быстро растет в приложениях физического доступа.

Хотя двухфакторная аутентификация обязательна в регулируемых отраслях, она также появляется и в нерегулируемых направлениях. Развитие мультимодальных ридеров будет и дальше подпитывать эту тенденцию.

Технологии распознавания жестов. Появление технологии распознавания жестов делает открытие двери на расстоянии более безопасным и удобным. А новые мобильные учетные форм-факторы, такие как смарт-часы, браслеты и другие носимые устройства, а также биометрические средства аутентификации служат дальнейшему улучшению безопасности и удобству использования мобильных устройств для контроля доступа.

Современные решения позволяют организациям использовать технологии Bluetooth Smart и NFC, которые встроены в смартфонах и других интеллектуальных устройствах, в качестве альтернативы металлическим ключам и смарт-картам. Некоторые из них могут также воспользоваться новыми достижениями в области технологии распознавания жестов, благодаря чему пользователи смогут открывать двери на расстоянии¹.

Решения по лицевой биометрии. Компания RecFaces, занимающаяся разработкой биометрических решений для бизнеса, 29 апреля 2022 года сообщила о выявлении тенденции, набирающей обороты на российском рынке. Аналитики компании обнаружили, что в России начал стремительно расти спрос на решения лицевой биометрии, причем максимальный интерес к данным программным продуктам наблюдается в таких отраслях, как финансовая сфера, промышленность и коммерческая недвижимость.

¹ Основные тенденции в области систем контроля и управления доступом [Электронный ресурс] – URL: https://profbez.pro/blog/tendencii_skud/ (Дата обращения: 10.04.2023)

Биометрическая идентификация решает ряд отраслевых задач в области физической безопасности, позволяет выявлять нежелательных посетителей и снизить риски появления инцидентов.¹

Проведенный анализ основных технологий распознавания статических методов биометрической идентификации позволяет сделать вывод о возможности разработки системы контроля и управления доступом, основанной на подходах к распознаванию формы лица посредством применения нейронных сетей для обнаружения формы лица и распознавания характеристик. Направлением дальнейших исследований является разработка алгоритма распознавания формы лица, основанная на применении МТСNN и сиамских нейронных сетей².

¹ Системы распознавания лиц Facial recognition technology (FRT) [Электронный ресурс] – URL: <https://www.tadviser.ru/index.php> (Дата обращения 10.05.2023)

² Власова О.В. Создание цифровых активов в музеях // Молодой ученый. 2021. № 51 (393). С. 18-20. [Электронный ресурс] – URL: <https://moluch.ru/archive/393/87022/> (Дата обращения 17.05.2023).

Выводы и предложения

На современном этапе одной из стратегических задач развития архивного дела является совершенствование функционирования архивов на базе современных ИТ. Главная цель цифровизации архивного дела – развитие рациональной системы формирования, обеспечения сохранности, всестороннего использования архивного фонда и защита его информационных ресурсов.

В последние годы процессы цифровизации распространились на все основные направления деятельности архивного дела:

- учет архивных документов;
- формирование тематических баз данных о составе и содержании документов (описание архивного фонда);
- создание научно-справочного аппарата;
- загрузка, обработка и поиск нужной информации;
- оцифровка документов, а именно сканирование востребованных дел, их индексирование и загрузка в информационную систему;
- веб-порталы архивов и взаимодействие между ними;
- работа читального зала архива, обеспечивающего комфортный доступ пользователей к архивным документам для научных и практических целей;
- необходимость обеспечения сохранности архивных документов и информационной безопасности (сохранение, реставрация и защита архивного фонда);
- учет и ведение документооборота;
- формирование отчетности;
- госуслуги в области архивного дела (предоставление архивных справок, проставление апостиля, экспертиза ценности документов, согласование инструкций по делопроизводству, номенклатур дел, положений об архивах, экспертных комиссиях, оказание методической и практической помощи организациям, прием на хранение (временное хранение) документов, по личному составу);
- обслуживания запросов населения и организаций (обработка входящей и исходящей документации).

Кроме того, рост интереса общества к изучению ретроспективной информации и к историческим исследованиям влечет необходимость создания электронных образов научно-справочного аппарата и наиболее востребованных архивных документов.

Применяемые сегодня в архивах зарубежных стран автоматизированные программные комплексы¹ уже позволяют обеспечивать ведение государственного учета, контроля за состоянием хранения документов, научно-справочного аппарата на уровнях: фонда, описи, единицы хранения и единицы учета, документа; учет движения документов; формирование паспорта архива и архивохранилищ; топографирование; формирование статистических отчетов; поиск информации; ведение каталогов; гибкое разграничение прав доступа к данным и функциям системы; протоколирование действий пользователей.

Однако, это лишь первый этап на пути к цифровизации архивной деятельности, качество, комплексность и охват информационных ресурсов должны постоянно расти и совершенствоваться – это достижимо за счет внедрения более прогрессивных технологий, таких как Big Data, блокчейн, искусственный интеллект, дополненная реальность.

Но для этого необходимо объединение всех этих элементов в одну целостную систему – информационную программно-техническую инфраструктуру и дальнейшее ее развитие.

Так, анализ мировых тенденций применения ИТ в разных сферах² показывает, что на пути к полномасштабному применению вышеуказанных технологий в архивной отрасли требуется принятие ряда системных решений, таких как:

¹ McFadden C., Alpysbaeva N.K., Alimgazinov K.Sh. Informatization of archival business in kazakhstan (foreign and domestic experience) [Электронный ресурс] - URL: <https://bulletin-history.kaznu.kz/index.php/1-history/article/view/437/355> (Дата обращения 10.06.2023)

² Концепция развития Архива Президента Республики Казахстан до 2035 года. [Электронный ресурс] – URL: <http://archive.president.kz/ru/archive/kontseptsiya> (Дата обращения: 10.01.2023)

- установление единых требований к функциям системы управления электронными документами с учетом новейших технологий;
- разработка стандарта для унификации созданных разными компаниями систем управления данными и открытия внутренней информационной платформы, обеспечивающий единый доступ к электронным образам архивных документов.
- внедрение систем полнотекстового распознавания.

Также следует принимать во внимание, что все рассмотренные в данном аналитическом отчете технологии достаточно наукоемки и требуют высокого уровня квалификации всех участников архивной отрасли и процесса цифровизации. Для достижения успеха недостаточно просто нанять специалистов по внедрению систем. Необходимо использовать правильные инструменты, процессы и стратегии управления.

В частности, необходимо создать командную культуру в организации и (или) отрасли, которая обеспечит поддержку экосистемы ИТ, где:

- бизнес-аналитики и специалисты по изучению данных совместно определяют задачи и цели;
- инженеры по обработке данных обеспечивают управление данными и платформой для выполнения анализа;
- специалисты по изучению данных подготавливают, изучают, визуализируют и моделируют данные с помощью специализированной платформы;
- архитекторы ИТ-систем обеспечивают управление инфраструктурой для изучения данных как локально, так и в облаке;
- разработчики приложений развертывают модели в приложениях для создания продуктов на основе данных.

Этап внедрения современных технологий обязательно должен сопровождаться обучением сотрудников. Необходимо как повышение компьютерной грамотности всех архивистов, так и целевое обучение работе с внедряемыми программными комплексами. Также необходимо изучать и постоянно мониторить правовое поле, в той или иной мере регулирующее деятельность в цифровой среде.

**Қазақстан Республикасы Президенті
Архивінің қазіргі кезеңдегі ғылыми-зерттеу
қызметінің өзекті бағыттары**

Талдамалық материалдар жинағы

**Актуальные направления
научно-исследовательской деятельности
Архива Президента Республики Казахстан
на современном этапе**

Сборник аналитических материалов

*Компьютерлік өңдеу/Компьютерная верстка
Жумадилова Б.Р.*

20.11.2023 басуға қол қойылды. Пішімі 64x84/16.
Көлемі 22 б.т. 29053-таралым. Таралымы 300 дана.
«Tengri ltd» ЖШС басып шығарды.
Қарағанды к., Бұқар Жырау даңғ., 84.